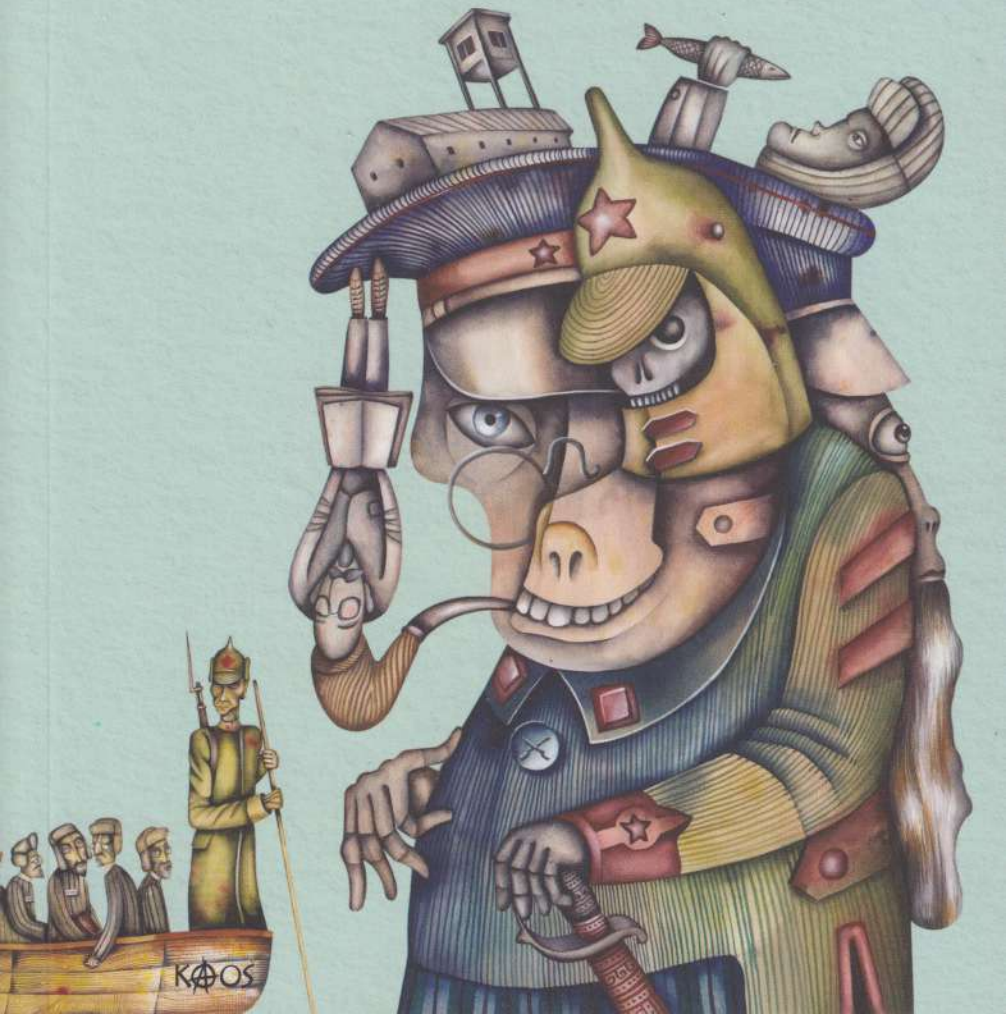
SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE DEVLET TERÖRÜ ve GULAGLAR

GÜN ZİLELİ

Gün Zileli

1946'da Ankara'da doğdu. Çocukluk yılları Ankara ve İstanbul'da geçti. 1968 Hareketi'ne DTCF'de öğrenci iken katıldı. TİP, FKF ve Dev-Genç faaliyetleri sürecinde pek çok kez gözaltına alınıp tutuklandı. 12 Mart döneminde Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi üyeliğinden yargılanıp üç yıl hapis yattı. 1970'li yıllarda TİKP bünyesinde faaliyet sürdürdü. 12 Eylül Darbesi'yle tüm yurtta başlayan Sıkıyönetim döneminde arananlar listesine girse de on yıl boyunca yakalanmadı. 1990 yılında İngiltere'ye iltica etti. O güne dek otuz yıldır hayata, siyasete ve fikriyata dair görüp yaşadıklarının, okuyup öğrendiklerinin muhakemesi, onu Marksizm'den anarşizme yöneltti. O yıllarda Türkiye'de yayınlanan çeşitli anarşist dergilere yazarak yayın çalışmalarını destekledi. Politik analizleri kadar, çevirileri, anı ve romanlarıyla da tanınan Gün Zileli hâlen İstanbul'da yaşamakta.

Ben Afrika'da kanat çırpan kelebeğin
Kuzey Amerika'da yarattığı kasırgayı istiyorum.
Ben kaos istiyorum!

Sovyetler Birliği'nde
Devlet Terörü ve Gulaglar

Gün Zileli

Kapak İllüstrasyonu:
Eugene Ivanov

Kapak Tasarım-Uygulama:
Çağatay Apaydın

Kaos Yayınları: 48
1. Baskı: Nisan 2021, İstanbul.

© Kaos Yayınları - Gün Zileli, 2021.

Baskı: Sena Ofset
Ambalaj, Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi
B Blok Kat: 4 No. 20 Topkapı-İstanbul
Sertifika No: 45030

Kaos Yayınları
Feridiye Cd. Fidan Apt. No. 21/1
Taksim-İstanbul Tel: (212) 297 38 75
Sertifika No: 21440
www.kaosyayinlari.com
kaosyayinlari@yahoo.com

ISBN 978-975-7005-62-9

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE
DEVLET TERÖRÜ
ve GULAGLAR

GÜN ZİLELİ

KAOS

İçindekiler

Önsöz: Fikret Başkaya – 7
Giriş – 13

I. Kısım: Tek Parti'den Tek Adama Doğru

Tek Parti Diktatörlüğü (1917-1924)

Basının Susturulması ve Çeka'nın Kurulması – 19
Kurucu Meclis'in Dağıtılması – 20
Sol SR'lerin Bastırılması – 22
Çar ve Ailesinin Katledilmesi – 23
Putilov ve Obukhov Grevlerinin Bastırılması –23
"Kızıl Terör" Kampanyası – 26
Muhalefetin Yasa Dışı İlan Edilmesi – 28
İç Savaş Vahşeti – 30
Köylüler ve Tambov İsyanı – 31
Mahnovşçina – 34
Anarşistlerin Bastırılması – 36
Kronştad: "Buzlar Çözülmeden" – 37
"Milletler Hapishanesi"nin Yeni Gardiyanı! – 42

Tek Fraksiyon Diktatörlüğü (1924-1930)

Fraksiyonlar Mevzileniyor – 46
Fraksiyonların Kombinasyonu – 47
Lenin'in Vasiyeti – 48
Fraksiyon Çekişmeleri – 50
Sıra Buharin'de – 52
İlk Gösteri Mahkemeleri – 53
Preobrajenski ve Buharin – 59
Dev "Biçer-Döver" makinası Harekete Geçiyor – 61
Mujik Direnişi – 64
Sürgün "Yerleşke"leri ve Kaçışlar – 66
Açlık ve Çocuklar – 67
"Başarıdan Başı Dönenler" – 69

Tek Adam Diktatörlüğü (1934-1953)
Kirov Suikastı – 73
Moskova Yargılamaları – 87
Gorki Çıkmazı – 121
Yejovşçina – 134
Nazi-Sovyet Paktı – 183
Savaş – 198
Milliyetlere ve Yahudilere Karşı Kampanya – 210

II. Kısım: Gulaglar

Gulagların Tarihçesi – 229
Gulaglarda Hayat – 235
Çalıştırarak Öldürmek – 267
Sevkiyatta ve Kamplarda Yaşam ile Ölüm – 276
Kıyaslamalar – 307
Kaynakça – 335

önsöz

Sovyetler Birliği "Sosyalizmin Anavatanı" mıydı?

Fikret Başkaya

"Bizim yapmamız gereken, devletin oluşturmaya çalıştığı her inancı ve tarih anlatımını sürekli olarak reddetmektir."

Walter Benjamin

"...tarihçinin tahrifatı teknik olmaktan öte ideolojiktir: Çatışan çıkarlar dünyasında vurgulamayı seçtiği her olgu –tarihçi istese de istemese de– ekonomik, siyasî, ırkçı, ulusçu ya da cinsiyetçi bir çıkar çevresinin amacını destekler."

Howard Zinn

Gün Zileli'nin elinizdeki bu kitabı, Sovyetler Birliği'ne dair oluşturulmuş "resmî yalanları" teşhir eden radikal bir "resmî tarih" eleştirisi. Zileli tam bir yetkinlikle gerçek dünyada yaşananlarla tevatür edilen arasındaki uyumsuzluğu gözler önüne seriyor. Sovyetler Birliği'nde köşeli, bağnaz bir resmî tarih ve resmî ideoloji geçerliydi. Fakat oradaki resmî tarih ve resmî ideoloji sadece Sovyetler Birliği'ni angaje etmiyordu. Maalesef dünya sosyalist hareketinin de resmî ideolojisiydi. Dolayısıyla tahribat çok büyüktü. Bir bakıma dünya ölçeğinde "sosyalist bilinç" ve sosyalist mücadele Sovyetler Birliği tarafından rehin alınmış, iğdiş edilmişti. Gerçek böyleydi ama söylem farklıydı.

1960'lı yılların ikinci yarısında Sorbonne'da doktora öğrencisiydim. Prof. Jean Marczewski yönetiminde Küba'da planlama üzerine çalışıyordum. Alt-başlıklardan biri "Kapitalizmden Sosyalizme Geçişin Teorik ve Pratik Sorunları"ydı. O bölüm için okumalar yaparken, zaman zaman aklıma, "Sovyetler Birliği gerçekten sosyalist mi? Oradaki düzen nasıl bir şey", sorusu takılıyordu. Sovyet sistemi dâhilindeki bir ülke olan Bulgaristan'da, Burgaz, Varna ve Sofya'da üç hafta geçirdim, gözlemler yaptım. Üç haftanın sonunda Sofya'dan Paris'e dönmek üzere trene bindim. Tren-

de kendi kendime, "*eğer sosyalizm bu ise zahmete değmez*" dediğimi hatırlıyorum.

Dünyanın her yerindeki sosyalistler, anti-kapitalist, anti-emperyalist, anti-kolonyalist mücadele yürütenler, Sovyetler Birliği'ndeki rejimin sosyalist olduğuna inanmak istiyorlardı, doğrusu inanıyorlardı da. Aslında inanmaları için "haklı nedenleri" de yok değildi. Zira, Rusya'da bir devrim olmuş, komünist parti iktidara gelmiş, *Ancién Régime*'i (Eski Rejimi) tasfiye etmiş, sosyalist bir düzen kurulmuş, komünizme giden yolu aralamıştı. Aslında Rusya'da gerçekten büyük bir devrim olmuştu. Ezilen ve sömürülen sınıflar, işçiler, köylüler, askerler, ezilen halklar ayağa kalkmış, üç yüz yıllık Romanov Hanedanı'nın iktidarını sonlandırmıştı. Asıl devrim Şubat'ta oldu; sekiz ay sonra, Ekim'de de Bolşevik Parti iktidarı ele geçirdi. İlk yaptıkları şey, köşeli-bağnaz bir resmî ideoloji peydahlamak oldu. Malûm, resmî ideoloji de resmî tarihi varsayar. Aslında resmî tarih resmî ideolojinin *hammaddesidir*. Yalana, tahrifata, yok saymaya (*occultation*), adıyla çağırmamaya, sansür ve otosansüre dayanan bir tarih versiyonudur. Toplumsal bellek "yeni" egemen sınıfın ihtiyacına cevap verecek şekilde yeniden kurgulanır. Dolayısıyla genç nesillere öğretilen tarih, "gerçek tarih" değil, ısmarlama üzerine üretilmiş bir tarih versiyonudur. Bu "uydurulmuş tarih" başta genç nesiller olmak üzere kitleler tarafından içselleştirildiğinde amaç gerçekleşmiş sayılır. Öyleyse bir toplumun hafızasını yok etmeye, değilse bozmaya, hafıza kaybı (*amnésie*) yaratmaya, tarihi tahrif etmeye kim, neden ihtiyaç duyuyor sorusu akla gelir. İktidar olmanın, iktidarda kalmanın yolu gizlemekten, unutturmaktan, toplumu geçmişine yabancılaştırmaktan, *tarihsizleştirmekten, kimliksizleştirmekten* geçiyor. Zira, toplumsal hafıza, toplumsal kimliğin en başat yapıcı unsurudur. Bu yüzden, boşuna *iktidar gizlemesini bilenin* denmemiştir.

Nitekim, hafıza kaybına uğramış, kim olduğunu, ne olduğunu, nereden geldiğini bilmeyen, kendi geçmişine yabancılaşmış birine hükmetmek çok daha kolaydır. Bir birey için geçerli olan bu durum, toplum için de aynı şekilde geçerlidir. Hâkim sınıflar binlerce yıllık tecrübelerinden biliyorlar ki, *toplumun geçmişine hâkim olmadan bugününe ve geleceğine hâkim olmak mümkün değildir*.

Tabii bu iş de kurulu düzen tarafından yere göğe sığdırılamayan anlı-şanlı tarihçiler, saray uleması veya *akademik statünün gardiyanları* tarafından gerçekleştiriliyor. Sömürü düzeni, tarihi ve tarihçisini boşuna önemsemiyor. Okullarda öğretilen tarih her zaman "kaybedenlerin" değil kazananların, kitlelerin değil komutanların, kralların, padişahların, imparatorların, *ulu önderlerin* yazdıkları, yazdırdıkları tarihtir. Öyle bir tarih ki, orada tarihin asıl yapıcıları, gerçek özneleri olan geniş kitlelerin esamesi okunmaz. Savaşı kazanan, vatanı kurtaran, her zaman *ulu hakanlar, ulu önderlerdir*. Velhasıl, tarihi yapan, kitleler değil önderler, "kahramanlar", "büyük adamlar"dır. Üzerinde yaşadığımız ülke bize "ulu önderimizin" bir lütfudur. Orhun Kitabeleri'nde, Bilge Kağan şunları söyler:

> Tanrı buyurduğu için, ben çalışıp kazandığım için Türk halkı da öylece kazanmış oldu şüphesiz. Ben erkek kardeşimle beraber bu kadar önderlik edip çalışmasa ve muvaffak olmasa idim, Türk halkı da ölecek idi, yok olacak idi.

Siyasetçiler ve devlet adamları ve sözcüleri sıklıkla, *tarih tarihçilere bırakılmalıdır* derler. Aslında bununla, *tarih benim tarihçilerimden başkasına bırakılamaz* demek isterler. İşte bu yüzden, ister *toplumsal bellek alanı* ister toplum hafızası densin, önemli bir ideolojik mücadele alanı, dolayısıyla doğrudan *sınıf mücadelesini angaje eden bir şeydir.* Resmî tarih –ve ona dayanan resmî ideoloji– yalana, tahrifata, yok saymaya, adıyla çağırmamaya, tabulaştırmaya, kişi kültüne dayandığı için, mantıkî, etik ve *bilimsel* iç tutarlılıktan da yoksundur. Resmî tarihin "uydurulmuş" olmaktan ötürü "iler-tutar" tarafı yoktur, dolayısıyla son derece de kırılgandır. Sadece kurulu düzenin tarihçileri, *akademik statünün gardiyanları* tarafından "savunulması" yeterli olmaz. Resmî tarih, yasalar ve mahkemeler tarafından da *korunmaya muhtaçtır.* Herhangi biri, resmî tarihi, resmî yalanları teşhir edip *gerçek tarihe* ulaşmak gibi bir çaba içine, *mayınlı alana* girer, rejimin tabularına dokunursa, karşısında sadece devlet tarihçisini, *zihin gardiyanlarını,* sömürü düzeninin "aydınlarını" bulmaz, polisi, savcıyı, yargıcı, nihayet hapisaneyi de bulur. Sovyetler Birliği'nde resmî tarihi, resmî ideo-

lojiyi eleştirmeye cüret eden birinin başına neler gelebileceğini tasavvur edebiliyor musunuz? Elbette bu, resmî tarihe karşı çıkanın yazdığının da mutlaka *muteber* olmasını gerektirmez. Öyle bir kesinlik yoktur. Zira, resmî tarihe karşı çıkan sadece *yöntem üstünlüğüne* sahiptir. Daha fazlasına değil.

Sovyetler Birliği'nde resmî tarih ve resmî ideoloji, başlıca iki söyleme dayandı: "Marksizm-Leninizm" ve "Bilimsel Sosyalizm". Yapılan her şey bu ikisi adına meşrulaştırıldı, kabullendirildi, dayatıldı. Tabii yapılanlar "bilimsel sosyalizmin" bir gereği olarak yapılıyorsa, itirazdan, eleştiriden, sorgulamadan da muaf olurdu. Aslında orada yapılanlar Marx'la ilgili değildi. "Marksizm, Leninizm" denilende Marx olmadığı gibi onun inkârı söz konusuydu. Orada yapılanlar, olup-bitenler Marx'ın öğretisinin bir gereği olmak şurada dursun, onun inkârıydı. Belki Stalinizm-Leninizmden söz edilebilirdi ama asıl söz konusu olan Stalinizmdi.

Ekim'de Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinin hemen ardından, önce Sovyetlerin içi boşaltıldı ki, bu devrimin ana-damarını kesmek gibi bir şeydi. Dayatılan yeni rejim süratle sosyalizm hedefine ve komünizm perspektifine yabancılaştı. Ve o tarihten sonra "Sovyetler" ve "sosyalizm" artık devletin adında, resmî kayıtlarda, kamu binalarının ön cephesinde ve sınır kapılarında vardı. Başka yerde yoktu. Lâkin yapılan her şeyin sosyalizm adına yapıldığı söyleniyordu. Belki içerdekiler değil ama dışardakiler, yüzünü Sovyetler Birliği'ne çevirmiş, dünyanın her yerindeki işçiler, emekçiler, devrimciler orada yapılanların sosyalizm adına yapıldığından şüphe etmek istemiyorlardı. İktidarı gasp ederek yeni iktidar odağı olan bürokratik kliğin elini güçlendiren bir şey daha vardı: Her türlü eleştiri Sovyet sistemini çökertmek isteyen emperyalist Batı'nın ve "iç düşmanların" yıkıcı propagandası sayıldı. Elbette kapitalist-emperyalist kampın iflah olmaz sosyalizm düşmanlığı tartışmasızdır ve bir alternatifin filizlenip-hayat bulmasına asla izin vermek istememesi de doğaldır ama bu gerekçeyle her türlü eleştiriyi "yıkıcılık" sayıp utanmazca cezalandırmak da sosyalizm perspektifiyle bağdaşmazdı. Rejim kendini iç ve dış düşmanla mücadele söylemiyle yeniden üretmenin etkin bir yolunu keşfetmişti. Elbette emperyalist Batı, Sovyetler'in yeni, farklı bir şey yapmasını asla

tolere etmek istemezdi. Daha baştan istemediğini de gösterdi, rejimi çökertmek için her yola başvurdu. Kapitalizme bir alternatifin oluşturulması ihtimâli her zaman emperyalist burjuvazinin korkulu rüyasıdır. Dış düşman tartışmasız bir vakıa idi ama abartılı bir iç düşman paranoyası da yönetici kliğin zihnini esir almıştı. İşte bu kitapta Gün Zileli o paranoyanın neye mâlolduğunu çok iyi resmediyor. Zira, rejimin "iç düşman" saymadığı ve öyle muamele etmediği bir kesim neredeyse yoktu.

Daha Bolşeviklerin iktidarı ele geçirdiği dönemden başlayarak, rejim kendini "iç-düşman"la –tabii dış düşmanla da– mücadele retoriğiyle yeniden üretiyordu. Tüm özgürlükleri yasaklayan, özgür tartışmaya ve örgütlenmeye izin vermeyen, *farklı düşünenin hain, muhalifin düşman* sayıldığı bir rejimin rotası ne yöne olabilirdi? Aslında orada söz konusu olan tartışmasız bir *devlet terör rejimiydi*. Tabii uzaktan davulun sesi hoş gelirdi.

Esasen rejim hakkında yanılsama yaratan bir şey de sosyalist inşanın gereği olarak temel üretim araçlarının devletleştirilmiş olmasıydı. Kapitalizme özgü *rekabete* son verilmişti. Sosyalizmi kurmak için elbette üretim ve yaşam araçlarının mülk sahibi sınıfların elinden alınması ve demokratik bir planlama uygulanması gerekir. Sovyetler Birliği'nde söz konusu olan "devletleştirmeydi". Devlet aygıtı da dar bir bürokratik elitin elindeyse, kitleler yönetime yabancılaşmış durumdaysa, yapılan *sosyalleştirme* olmaz. Emekçi sınıfların üretim ve yaşam araçlarına yabancılaşması başka görüntüler altında var olmaya devam eder. Netice itibariyle devletleştirme *sosyalleştirme* değildir. Ve aradaki fark da son derece önemlidir. Adı üstünde devrimle özdeş olan sovyetik örgütlenmeyi yasaklayan bir rejimin demokratik planlama uygulama şansı daha baştan ortadan kalkardı ve kalktı. Aslında kurulan "yeni" rejimin *kapitalistsiz kapitalizm* olduğunu söylemek gerçeğe daha uygun düşüyor. İşte, Sovyetler Birliği'nin yönetici kastının ve dünyanın her yerinde *yeryüzünün lanetlileri* olarak ezilen, sömürülen sınıfların "sosyalizmin anavatanı" saydıkları böyle bir şeydi.

İşsizlik kapitalizme içkindir, eğer kapitalizm söz konusuysa işsizlik kaçınılmazdır. Onun için "işsizlikle mücadele" retoriğinin reel bir karşılığı olması mümkün değildir. Sovyetler Birliği'nde üretim

araçları devletleştirildiği için işsizlik de olmazdı. Orada bir sorun yok. Fakat önemli sorun, işçilerin ve bir bütün olarak emekçi kitlelerin sürece ne kadar müdahil olduklarıyla ilgilidir. Üretici sınıfların sürece müdahil olmasına asla izin verilmedi. Her şeye kendi dışlarında iktidarı gasp eden "yönetici bürokratik elit" karar veriyordu. Dolayısıyla, gerçek durum sosyalist inşa mantığıyla çelişiyordu.

Demokrasi sosyalist bir toplum için *olmazsa olmazdır* ama Sovyetler Birliği'nde demokrasi "burjuva demokrasisi" denilerek lanetlendi. Hiçbir işçi inisiyatifine izin verilmedi, oysa *özyönetim* yoksa sosyalizm de yoktur. Üretim sürecinin hiçbir aşamasında kitlelerin bir dahli yoktu.

O halde baskı rejimi o kadar zamanda varlığını nasıl sürdürebildi? Gün Zileli bu konuda şöyle diyor:

> Hiçbir totaliter diktatörlük, sadece kaba baskıya dayanarak ayakta kalamaz; toplumun maddî varlığını olduğu kadar onun ruhunu da teslim almak zorundadır. Bunu yapabilmek için iki temel dayanağı vardır: Birincisi, muazzam bir korku ve paranoya ortamı yaratarak toplumun ruhunu sindirmek ve uyuşturmak; ikincisi ise, bir anlamda toplumun canlı ruhunu temsil eden entelijansiyayı sindirmek ve teslim almak. Stalin'in tek adam totaliter diktatörlüğü her ikisini de son sınırına kadar yapmıştır.

Aslında rejimin çok kısa bir özetini, Stalin'in ölümü üzerine, kızı Svetlana Alliluyeva yapıyor:

> Benim yaşamım bile... babam yaşadıkça normal olamazdı... Hepimiz nefes alıyoruz. Hepimizin üstünden ağır bir taş kalkmış gibi.

Gerçi sovyetik deney başarısız oldu ve sosyalizm umudunu zedeledi ama geride bize çıkarılacak çok dersler de bırakarak... Neyin olmadığını, olmayacağını gösterdi. Tabii *nelerin olabileceğinin* potansiyel imkânlarını da... Doğrusu Gün Zileli'ye böyle önemli bir eser ortaya koyduğu için ne kadar teşekkür etsek azdır. Bizi düzlüğe çıkaracak olan radikal eleştiridir. Zira radikal olmayan "eleştiri" şeylerin gerçeğine nüfuz etmeye değil, etrafında dolanmaya yarar.

Giriş

20. Yüzyıl'la birlikte dünyada yeni bir çağın açıldığı düşünülebilir. Bu çağ, savaşlar ve devrimler çağı olarak adlandırılsa hiç de yanlış olmaz. Evet, 19. Yüzyıl da savaşlara ve devrimlere tanıklık etmiştir ama bu savaşlar dünya savaşları olmadığı gibi, devrimler de hiçbir devlet iktidarını yıkmayı başaramamıştır. Oysa 20. Yüzyılda her ikisinin de gerçekleştiğini görüyoruz: 1914 yılında patlak veren I. Dünya Savaşı ve 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı; 1917 yılındaki Rus Devrimi ve 1949 yılındaki Çin Devrimi.

Ne var ki, dünya savaşlarının halkların yıkımına yol açmasına benzer şekilde bu iki devrim de içerden çürüyerek bizzat onu gerçekleştiren Rusya ve Çin halklarının yıkımına ve büyük kayıplar vermesine yol açmış, toplumsal kurtuluş umudu büyük yara almıştır. Bu, büyük bir yıkımdır. Savaşın, doğası gereği yıkıma yol açtığı bilinir ama "devrimin temsilcisi" olarak ortaya çıkan rejimlerin halkları yıkıma uğratması belki de çağımızın en büyük trajedisi, en büyük hayâl kırıklığıdır.

1917 Şubat Devrimi gerçekten büyük bir toplumsal ayağa kalkıştı. Hiçbir parti ya da örgütün önderlik etmediği, halkın kendiliğinden isyanı ve özellikle Petersburg işçilerinin olağanüstü şahlanışıyla gerçekleşmiş tarihin en büyük devrimi. Bu büyük devrimin hikâyesini *1917-1918, Rusya'da Devrimden Tek Parti Diktatörlüğüne* adlı kitabımda ele almış, 1917 "devrim yılını" ay be ay anlatarak Ekim Devrimi'nden sonra devrim adına iktidara el koyan Bolşevik iktidarın uygulamalarını da –Temmuz 1918'e kadar– özetlemiştim.

1917 yılının Ekim'indeki Sovyet Kongresi'nde işçi, köylü ve askerlerin aşağıdan devrimi ile Bolşeviklerin bir an önce iktidarı ele geçirme hırsı kafa kafaya gelmiş ve Bolşevikler, toplumsal devrimle doğan gerçek Sovyetler'de ipi küçük bir farkla göğüsleyerek iktidarı –tam da Lenin'in perspektifi doğrultusunda– Sovyetler'den önce ele geçirmişlerdi. Kısaca belirtecek olursam, 1917 Şu-

bat'ında Çarlığı yıkan işçi, köylü, asker devrimi ve onun organı Sovyetler, Ekim'de Bolşeviklerin iktidarı –Sovyet adına– ele geçirmesiyle sona erdirilmiş ve bundan sonra Bolşeviklerin tekelci tek parti diktatörlüğü başlamış, içi boşaltılan Sovyetler iktidarın süsü olarak kullanılmıştır. O bir yılda olanlar, Bolşeviklerin kurduğu Sovnarkom hükûmetinin Sovyetler içinde yer alan bütün partiler arasında bir uzlaşma sağlanmasını bile bile dinamitlemesi; Putilov fabrikasınınki gibi öncü işçi kollarının itirazlarını zorbalıkla bastırması; Kurucu Meclis'i silah zoruyla kapatması; Rusya'da yaşayan halklara verilen özerklik sözlerinin hızla geri alınması; "işçi denetimi" sloganının terk edilmesi ve fabrikalarda tek adam yönetiminin kurulması; Sovyetlerin 1917 yılındaki canlı faaliyetine son verilmesi; bütün partilerin faaliyetlerinin yasaklanması; köylülerin taleplerinin bastırılması; askerlerin "haysiyet devrimi"ne son verilip yeniden Çarlık dönemindeki gibi despotik, merkeziyetçi bir ordunun kurulması; bütün özgürlüklerin ilga edilmesiydi. Devrimin bütün kazanımları kısa sürede buharlaşıp gitmişti.

Ekim Devrimi'nden hemen sonra kurulan tek parti diktatörlüğü, daha Lenin döneminde, 10. Kongre'de alınan "hizip yasağı" kararıyla kaçınılmaz olarak merkeze hâkim olan parti içi fraksiyonun diktatörlüğüne dönüşme istidadı göstermiş ve Lenin gibi bir otoritenin ölümüyle birlikte artık hızla Stalin'in başında bulunduğu fraksiyonun diktatörlüğüne dönüşmüştür. Stalin'in tek adam diktatörlüğünün kuruluş tarihi olarak ise, Kirov suikastının tarihi olan 1 Aralık 1934'ü verebiliriz. Bu tarihten itibaren Stalin kendi fraksiyonu içinde de büyük temizliklere girişmiş, özellikle dönemin NKVD şefi Nikolay Yejov'a atıfla Yejovşçina (Yejov Dönemi) olarak anılan 1937-39 yılları arasında, on binlerce Leninist ve Stalinist'i fiziken ortadan kaldırarak tarihin en büyük komünist katliamını gerçekleştirmiştir.

Sovyetler Birliği'nde, 1918-53 yılları arasında, devrimin –aynı zamanda anarşistlerin, Sosyalist Devrimcilerin, Menşeviklerin, Bolşeviklerin ve Rusya toprağında yetişmiş bütün devrimci akımların– boğulup sonunda bir tek adam diktatörlüğünün ve polis devletinin kuruluşunu ve uygulamalarını, bu uygulamaların sonucun-

da ortaya çıkan korkunç Gulag kamplarını konu alan bu kitap, Stalin'in görevlendirdiği bir kurul tarafından 1930'lu yıllarda yazılan *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Bolşevik Tarihi** adlı kitabın, Türkiye sol entelijansiyasının beynini işgâl eden yalanlarına ve peri masalına bir itiraz olarak yazıldı. Dolayısıyla bu kitap dünyadaki 80, Proleter Devrimci Aydınlık Yayınları tarafından 1970 yılındaki ilk basım tarihi dikkate alınacak olursa Türkiye'deki 50 yıllık yalanın işgâline karşı başkaldırı girişimlerinden biri olarak da kabul edilebilir. Muhafazakâr solun "komünizm" demagojisinin de, muhafazakâr sağın anti-komünizm safsatasının da (ikisi de birbirini beslemiştir) artık sonuna geldiğini söyleyebiliriz.

Bazıları, güncel konular varken, tarihte kalmış ve artık bir kez daha "tekrar etmeyecek" bu olayları eşelemenin, hatta böyle olayları irdeleyerek devrimci mücadeleye sempati duyacak insanları "devrimden uzaklaştırmanın" ne gereği var, diye düşünmektedir.

Öncelikle belirteyim ki, en büyük yanılgı, bu tür olayların "tekrar etmeyeceği" yanılgısıdır. Tabii ki tarihte bir şey aynen tekrar etmez ama dikkatli bakacak olursak birtakım olaylarda özde benzerlikler olduğunu görebiliriz. Zaten öyle olmasa, tarihi sadece vakanüvislere bırakıp tarihten dersler çıkarmayı bir kenara atmak gerekirdi. Oysa tarih en büyük öğretici ve yol göstericilerden biridir.

İkincisi, şu "devrimden soğutma" meselesi de eğer sorunlardan kaçmanın bir yolu değilse, en hafif tabiriyle "devrimi" gerçeklerin üzerini örterek inşa etme çabası olarak değerlendirilmelidir. Oysa "gerçek devrimcidir" denmiştir. Toplumsal kurtuluş mücadelesi, kendi tarihi de dâhil olmak üzere hiçbir gerçeğin üzerini

---

* İngiliz gazeteci Anthony Barnett, "Stalin'in gözetiminde hazırlanan" bu kitabın ilk kez 1938'de yayımlandığını ve "dünya komünist hareketinin incili hâline" geldiğini belirttikten sonra şu rakamları veriyor: "Sovyetler Birliği'nde ilk elde 12 milyon adet Rusça ve 2 milyon da başka dillerde basılmıştı ve kitap ayrıca Pravda'da tefrika edilmişti. Eser sadece tüm Sovyet çocukları, öğrencileri ve kadroları için değil, dünyanın dört bir yanındaki militanlar için de temel okuma kitabıydı. On yıl içinde eserin 62 dilde 200 baskısı yapıldı, bunların toplam tirajı en az 34 milyondu." (A. Barnett, *Sovyetler'de Özgürlük*, s. 163)

örtmez, tam tersine gerçeklerin açığa çıkması onun istediği tek şeydir. *SBKP Tarihi* kitabında "lideri" yücelten yalanlar silsilesi, gerçek bir devrimci gelişmenin önündeki en büyük engeldir.

Bu yüzden, tarihi eşelemenin ve gerçeğe ulaşmanın toplumsal kurtuluş mücadelesi açısından en önemli görev olduğunu düşünüyorum. Bu kitapta, esasen, gerçeklere bağlı kalan tarihçilerin anlatımlarının yanı sıra, Gulaglar dehşetini bizzat yaşayan tanıkların anılarına ve anlatımlarına dayandım; kendim konuşmak yerine onların konuşmasına, sözlü tarihe olanak vermenin en doğru yol olduğunu düşündüm.

1. Kısım

Tek Parti'den Tek Adama Doğru

Tek Parti Diktatörlüğü
1917-1924

Varlam Şalamov'un satırlarını okuyunca Kızıl Meydan'daki mezarı hatırladım. Devrim'in asıl mozolesinin Büyük Kuzey'de, Kolıma'da olduğunu düşündüm. Sosyalizmin ceset çukurlarının –şantiyelerinin– ortasına galeriler kazılabilirdi. Ebedî ölümün buzu içinde bozulmadan donmuş binlerce çıplak mahkûm cesedinin önünden geçerdi insanlar. Muhafız alayına gerek yoktu; ölülerin korunmaya ihtiyacı yok. Müziğe de gerek yok; sessizce çalınan resmî cenaze marşları da olmazdı. Sessizlikten başka bir şeye gerek yok.

(Jorge Semprún, *Ne Güzel Bir Pazar*)

Basının Susturulması ve Çeka'nın Kurulması

Devrimden Tek Parti Diktatörlüğüne adlı kitabımda ayrıntısıyla anlattığım gibi, 1917 yılının Ekim ayına gelindiğinde, Kerenski'nin başında bulunduğu savaş yanlısı Geçici Hükûmet'i devirmeye hazırlanan, birbiriyle iç içe geçmiş iki güç vardı. Bu güçlerden biri, 25 Ekim'de Tüm Rusya Sovyetler 2. Kongresi toplanır toplanmaz alacağı ilk kararla Geçici Hükûmet'i devireceği kesin olan *Sovyetler*; diğeri ise, Sovyetler içinde gittikçe güçlenmesine rağmen henüz çoğunluğu sağlayamayan, fakat Sovyetler'in bünyesinde oluşturulmuş Askerî Devrimci Komite'ye hâkim olan *Bolşevikler*. Nitekim, Sovyetler 2. Kongresi toplanmadan bir gün önce Askerî Devrimci Komite, Geçici Hükûmet'i devirdi ve 25 Ekim 1917 günü Sovyetler Kongresi daha toplantı hâlindeyken, Bolşevikler iktidara el koyduklarını bir bildiriyle duyurdular. Kongre oturumunda okunan bu bildiride, Geçici Hükûmet'in devrildiği, iktidarın işçi, köylü, asker sovyeti temsilcilerinden oluşan Askerî Devrimci Komite'nin eline geçtiği belirtiliyordu. Aynı gün kurulan ve tümüyle Bolşevik üyelerden oluşan Sovyet Halk Komiserleri Konseyi (Sovnarkom), tüm Rusya'nın yeni hükûmeti olarak ilan edilmişti.

O andan itibaren liberalleri, demokratları, sosyalistleri kısaca tüm muhalefet partilerini ve hatta sovyetleri de karşısına alan Sovnarkom'un ilk icraatı basını kontrol altına almak oldu. 27 Ekim'de Lenin'in, Sovnarkom Başkanı sıfatıyla imzaladığı bir kararname, basına getirilen "geçici" kısıtlamayı "bu kritik dönemde muhalif gazetelerin bomba ve makineli tüfekten daha tehlikeli oldukları" gerekçesine dayandırıyordu. Ertesi gün, Maksim Gorki'nin *Novaya Jizn* gazetesi de dâhil, liberal, demokrat, sosyalist, tüm muhalif basın "geçici" tesellisiyle susturuluyordu. Kuşkusuz ki bu, daha sonraki dönemde basın özgürlüğünün tamamen ilga edileceğini haber veren ilk adımdı.

Bolşevikler ile Sol Sosyalist Devrimciler* ittifakına dayanan yeni hükûmet iktidara yerleştikçe baskıcı kararname ve uygulamalar da peş peşe geliyordu. Hükûmetin ilk icraatlarından biri de 7 Aralık 1917 günü, gizli polis örgütü ÇEKA'yı (Karşı-Devrim, Spekülasyon ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu) kurmak oldu. Bolşeviklere yakın bir devrimci olan Victor Serge, Çeka'nın kurulmasını "büyük bir hata" olarak nitelendirir ve şöyle der:

> "Çeka'nın kurulması Komünist önderlerin kalkıştığı en ağır ve affedilmez hatalardan biriydi. Komplo, abluka ve müdahaleler insanların canına mâloldu. Herkesin gözü önünde işleyen ve savunma hakkını tanıyan devrimci mahkemeler, çok daha az istismara ve çürümeye yol açarak etkili olabilirdi. Engizisyon yöntemlerine dönmek çok mu gerekliydi yani?"[1]

Kurucu Meclisin Dağıtılması

Bunların ardından gelen en önemli icraat ise, Rusya tarihinin ilk serbest seçimleriyle oluşan Kurucu Meclis'in dağıtılması oldu.

Çarlık rejiminin yıkıldığı 1917 Şubat Devrimi'nden beri, Bolşe-

---

* Sosyalist Devrimciler Şubat 1917 Devrimi'nden sonra kurulan Geçici Hükûmet'i destekleyince partiden ayrılan bir grup, Sol Sosyalist Devrimciler adını aldı. Sosyalist Devrimciler metin boyunca SR, Sol Sosyalist Devrimciler ise Sol SR şeklinde geçecektir.

vikler de dâhil tüm devrimci partilerin ve halk kitlelerinin başta gelen taleplerinden biri, serbest seçimlerle bir yasama organı (Kurucu Meclis) oluşturulmasıydı. Bu seçimler 25 Kasım'da yapılmış, Kurucu Meclis'in 703 vekili nihayet seçilmişti. Ancak sonuçlara göre Bolşevikler, oyların ancak %24'ünü alabilmişti. O sırada Bolşeviklerle ittifak hâlinde olan Sol SR oyları da eklendiğinde koalisyon hükûmeti 703 sandalyeden sadece 210'unu alabiliyordu. Buna karşılık, örneğin Sosyalist Devrimcilerin (SR) sandalye sayısı 380'di.

Bolşevikler tarafından türlü bahanelerle açılması ertelenen meclisin, nihayet 5 Ocak 1918 günü toplanması kararlaştırıldı. Ancak muhalefet partileri, seçimi büyük oy farkıyla kazanıp sandalye sayısının %70'ine sahip olsalar da Bolşevik hükûmetin silahlı muhafızlarıyla Kurucu Meclis'i kapatma niyetinde olduğunu biliyorlardı.

Muhalifler, Kurucu Meclis'in yine açılmayabileceği düşüncesiyle 5 Ocak günü sabahı Meclis'in toplanacağı Tauride Sarayı'na doğru *Marseillaise* marşı eşliğinde "Siyasî Teröre Son!", "Yaşasın Halkların Kardeşliği" sloganlarıyla yürüyüşe geçtiler. Ancak, Tauride Sarayı'na açılan yollarda Sovnarkom'a bağlı güçlerin kalabalığa ateş açmasıyla dağılmak zorunda kaldılar. O günkü olaylarda 21 protestocu hayatını kaybetti. Bu kayıplara rağmen Kurucu Meclis toplandı ve Bolşeviklerle Sol SR ittifakının azınlıkta kaldığı resmen teyit edilmiş oldu. Bolşevikler adına söz alan İvan Stepanov, "Nasıl olur da halkın iradesinden bahsedersiniz? Bir Marksist için halk kavramı tanımsız bir olgudur: Halk tek bir bütün şeklinde hareket etmez. Halk deyimi bir aldatmacadır; hâkim sınıflar tarafından uydurulan bir aldatmaca" diyerek, Bolşeviklerin seçimlere ve halk iradesine bakışını ortaya koyuyordu.

Ertesi gün meclis, Sovnarkom'un aldığı bir kararla, kapısına silahlı muhafızlar dikilerek kapatıldı. Oyların %70'ini alan muhalefetin yanı sıra Riyazanov* ve Lozovski** gibi uzlaşma yanlısı Bol-

---

* Büyük Temizlik döneminde, 1938'de kurşuna dizildi.

** 1952 yılındaki anti-semit kampanya sırasında kurşuna dizildi.

şeviklerin ve Suhanov* gibi Sol-Menşeviklerin protestoları da Kurucu Meclis'in lağvedilmesini önleyemedi. Böylece 5 Ocak'ta toplanan meclis, 6 Ocak'ta, bir daha açılmamak üzere silah zoruyla dağıtılmış oldu.

Sol SR'lerin Bastırılması

Bolşeviklerin Mart 1918'de imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması'nı** kabul etmeyen hükûmet ortağı Sol SR'ler, antlaşmayı bozma umuduyla, Almanya'nın Sovyetler Birliği Büyükelçisi Kont Mirbach'ı Temmuz 1918'de düzenledikleri bir suikastla öldürdüler. Böylece fiilen hükûmetin dışına düşmüş oldular. Aynı günlerde, Moskova'da toplanmakta olan 5. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde, Sol SR'lerin kendilerine karşı çoğunluğu ele geçirme ihtimâlini dikkate alıp delege sayılarında birçok hileli kaydırma yapan Bolşevikler, Mirbach suikastının kendileri için doğurduğu altın fırsatı kaçırmadılar ve "meşru hükûmete karşı ayaklanmaya giriştiği" gerekçesiyle Çeka'yı Sol SR'lerin üstüne saldılar. "... Pek çoğu sıradan üye olmak üzere dört yüzden fazla Sol Sosyalist Devrimci yakalandı ve sayısı belirsiz bir kısmı yargısız şekilde infaz edildi."[2] (***)

Liderleri Maria Spridonova da dâhil olmak üzere çok sayıda Sol SR tutuklanmış, bir kısmı çatışmalarda öldürülmüş, bir kısmı yerinde infaz edilmiş, büyük kısmı ise ya hapishanelere atılmış ya da sürgüne gönderilmişti. Sol SR'ler, Mirbach suikastı öncesinde kırlarda birdenbire yükselen güçlerine rağmen yaptıkları bu eyle-

* Gulaglarda on yıldır mahkûm iken, Moskova'dan gönderilen talimatla 1940 yılında kurşuna dizildi.

** 3 Mart 1918'de, başında Troçki'nin bulunduğu Bolşevik delegasyonu tarafından imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'na göre Rusya, pek çok başka iktisadî ve siyasî kaybın yanı sıra ordusunu derhal terhis ederek Finlandiya ve Ukrayna da dâhil, sahip olduğu toprakların dörtte birini, nüfusunun % 44'ünü, tahıl hasılatının üçte birini kaybediyordu.

*** Aynı kitaptan art arta yapılan alıntılar dipnot fazlalığını önlemek için tek dipnotla belirtilmiştir.

min ardından Bolşeviklerden aldıkları ağır darbeler sonucu bir daha ayağa kalkamadılar. Sol SR'lerin tasfiyesi aynı zamanda Lenin'in tek parti diktatörlüğünün ilanı olarak da ele alınabilir.

Çar ve Ailesinin Katledilmesi

Çar ve ailesinin topluca katledilmesi de Sol SR'lerin bastırılmasıyla aynı günlerde gerçekleştirildi. O günlerde Bolşevik iktidara karşı ayaklanan Çek lejyonunun Çar ve ailesini kurtarması ihtimâlinden telaşa kapılan Lenin'in isteği ve Bolşeviklerin örgütlenme şefi Yakov Sverdlov'un emriyle Çar II. Nikolay Romanov, Çariçe Aleksandra, beş çocukları, ailenin doktoru, hizmetkârları, köpekleri dâhil tüm aile, Urallar'daki Yekaterinburg kentinde hapsedildikleri evin bodrumunda, 17 Temmuz 1918 gecesi kurşuna dizildi. Bu cinayet, tarihe en hunhar katliamlardan biri olarak geçmiştir. "Yaylım ateşten sağ çıkan [Çarın hemofili hastası oğlu] Aleksey, ...Yurovsky tarafından yakından vuruldu. Kızların bazılarının üzerlerinde gizledikleri mücevherler mermileri geri püskürtse de süngülerle delik deşik edildiler. Yurovsky timi, cesetleri Yekaterinburg'un on iki mil kuzeyinde bir köyün (Koptyaki) toprak yolu kenarına gömdü. Cesetlerin üzerine, tanınmayacak hâle getirebilmek için sülfürik asit döktüler ve ateşe verdiler."[3]

Troçki yıllar sonra, sürgündeyken, oğlu Sergey'den haber alamayıp onun rejim tarafından rehin tutulduğundan kuşkulanınca, Çar ve ailesinin katledilmesi olayını hatırlamış ve katliamı sonradan öğrendiği zaman şaşırdığını yazmıştı güncesine. Fakat sürgünde evladının hayatından duyduğu endişeyle canlanan insan yanı, iki satır sonra devlet adamı yanıyla gölgelenmiş ve Lenin'in bu kararının "devrimin yararına" olduğunu eklemişti.[4]

Putilov ve Obukhov Grevlerinin Bastırılması

Şu tarihin ironisine bakın ki, bayrağında köylüleri temsilen orak, işçileri temsilen de çekiç bulunan bir hareketin iktidara geldiği ülkede, daha başından itibaren en hoşnutsuz kesimlerin ba-

şında köylüler ve işçiler geliyordu. "Proletarya diktatörlüğü" perdesini aralayıp gerçeğe baktığımızda, 1917 devriminin kahramanı Petersburg işçi sınıfının en öndeki gücünü oluşturan on binlerce Putilov ve Obukhov işçisi başta olmak üzere Rusya'daki işçilerin 1918 yılındaki büyük huzursuzluğu ve protestolarını görürüz:

> Petrograd işçileri 1918 yılının başından itibaren Bolşeviklere karşı ciddî bir muhalefet oluşturdu. Mayıs ve Haziran aylarında bağımsız olan Tam Yetkili İşçi Temsilcileri Meclisi, başta kentle köy arasında bireysel ürün değişimine yasak konulması, kırsal kesimde Kızıl Muhafızların tahıla el koyması, işçilerle Kızıl Ordu askerleri arasında paylaşılan gıdanın eşitsiz olması, parti üyeleri ve komiserlere kişisel ayrıcalık tanınması olmak üzere, Sovyet seçimlerindeki demokratik olmayan uygulamaları protesto etmek için birkaç önemli siyasal greve öncülük etti.

Zaten ülkedeki genel kaotik durum ve iç savaş ortamı nedeniyle ekonomi durma noktasına gelmiş ve fabrikalar büyük ölçüde kapanmıştı. 1918-20 yılları arasında Petersburg işçi nüfusunun dörtte üçü kıtlık ve zorunlu askerlik nedeniyle erimişti. Lenin, bu güç kaybetmiş işçi sınıfının bile küçücük bir inisiyatif göstermesinden korkuyordu. "Lenin'in gerçekte korktuğu şey, fabrika komitelerinin... partinin ayrıcalıklı otoritesine tehdit oluşturmasıydı."[5] Bu yüzden de bir zamanların en önemli talebi olan "işçi denetimi"ni ve fabrika işçi komitelerini yasaklamış, yerine, fabrikalarda "tek kişilik yönetim"e dayanan "ekonomik diktatörlük" kurmuştu. Bu da işçileri yeni bir grev dalgasına sürüklemişti.

Brovkin'in belirttiği gibi, "Bu grevler, başta metal sanayii olmak üzere en büyük işletmeleri, metalürji, lokomotif ve cephane fabrikalarını etkiledi. Metal işçilerinin iç savaşta Bolşeviklerin belkemiği olduğu masalının artık bir yana bırakılmasının zamanı gelmişti. Tam tersine, metalürji işçileri Bolşevik karşıtı grevlerin temel gücünü oluşturuyordu."[6]

Bolşevikler bu grevleri acımasızca bastırdı. İşçi Meclisi yasaklandı, liderleri tutuklandı. Obukhov fabrikası kapatıldı ve işçilere yol verildi. Buna rağmen grevler Yaroslavl, Tula ve Nijni Novgo-

rod gibi şehirlere yayıldı. Genel grev çağrısına 80.000 kadar işçi katıldı. Bu genel grev de silah zoruyla bastırıldı. Onlarca işçi infaz edildi.

Dev Putilov fabrikası işçileri, bundan bir yıl sonra, 10 Mart 1919'da yaptıkları büyük bir kitle toplantısında şu tarihî kararı alıyorlardı:

> Bizler, Putilov fabrikaları ve liman işçileri, Rusya'nın ve dünyanın emekçi sınıfları önünde ilan ediyoruz ki, Bolşevik hükûmeti Ekim devriminin yüksek ideallerine ihanet etmiştir; dolayısıyla da Rusya'nın işçilerine ve köylülerine ihanet etmiş ve onları aldatmıştır; bizim adımıza hareket eden Bolşevik hükûmeti proletaryanın ve köylülerin değil, Olağanüstü Komisyonlar'ın (Çeka'nın), Komünistlerin ve polisin yardımıyla kendi kendini yöneten Komünist Parti Merkez Komitesi'nin iktidarıdır.
>
> Bizler, işçilerin fabrikalarda ve tesislerde zorla tutulmasını ve onların bütün temel haklarından; basın, ifade, toplanma özgürlüklerinden ve kişi dokunulmazlığından yoksun bırakılması yönündeki çabaları protesto ediyoruz.

İşçiler aynı toplantıda yedi siyasal talepte bulunuyorlardı:

1. İktidarın derhal serbestçe seçilen İşçi ve Köylü Sovyetleri'ne devredilmesi
2. Fabrika, imalâthane, kışla, gemi, demiryolu ve her yerde seçme özgürlüğünün yeniden kurulması
3. Bütün fabrika yönetimlerinin serbest bırakılan sendika işçilerine devredilmesi
4. Gıda arzının işçi ve köylü kooperatiflerine devredilmesi
5. İşçi ve köylülere genel silahlanma hakkı
6. Köylülerin gerçek partisi Sol SR'lerin derhal serbest bırakılması
7. Sol SR lideri Maria Spiridonova'nın hapishaneden salıverilmesi. [7]

Bu ve bunun gibi grevleri bir "Sol SR ayaklanması" olarak nitelendiren hükûmet, 250 makineli tüfekle donatılmış 18.000 askerle Putilov'a saldırdı. Silah taşıdığından kuşkulandıkları işçileri orada kurşuna dizdiler. Brovkin'in belirttiği gibi, "Bolşevikler toplumsal ve siyasal sorunlara askerî çözümler uygulamayı alışkanlık hâline getirmişti."[8]

"Kızıl Terör" Kampanyası

Ekim 1917'nin ardından gelen 1918 yılı, baskı-suikast-terör sarmalının, toplumu, özellikle Petrograd ve Moskova gibi iki büyük kenti pençesine aldığı bir yıl oldu. Bolşeviklerin Petrograd'da çıkan sertlik yanlısı gazetesi *Krasnaya Gazeta*'nın editörü olan ve sert önlemlerden yana olmasıyla rejim muhaliflerinin baş hedeflerinden biri hâline gelen Volodarski'nin 20 Haziran 1918'de, kimliği tam ve açık bir şekilde belirlenemeyen kişiler tarafından yapılan bir suikastla öldürülmesi, başlatılması zaten düşünülen "Kızıl Terör" için hazır bir gerekçe oluşturdu. Başlangıçta Petrograd parti şefi Zinovyev* ve Petrograd Çeka'sının başkanı Yuritski "linç hukuku"na karşı direndiler. Bunun üzerine Lenin, "tabandan gelen kızıl terör" talebine karşı çıktığı için Zinovyev'i azarladı.[9]

Aslında "kızıl terör" resmen ilan edilmese de fiilen başlamıştı. Zinovyev, baskıya boyun eğip saf değiştirmesine rağmen, Yuritski "aşırılıkçı dalgaya" sonuna kadar direnmeyi sürdürdü.

Şu tersliğe bakın ki, "Kızıl Terör" eğilimine en fazla direnen Yuritski, 30 Ağustos 1918 sabahı bir suikastla öldürüldü. Yuritski'yi vuran, Çeka tarafından öldürülen arkadaşının intikamını almak isteyen Leonid Kannegister adlı bir şairdi. Bu olay, devlet terörüne karşı da olsa misilleme eyleminin paradoksunu göstermesi bakımından tipiktir.

Herkes o sabah Yuritski'ye yapılan suikasta yoğunlaşmışken aynı günün akşamı, Moskova'daki bir fabrikada yaptığı konuşmadan dönmekte olan Lenin, Sol SR olduğu söylenen ve bir Çarlık görevlisine suikast düzenlemekten on bir yıl hapis yatmış olan

---

* Grigori Zinovyev 1883'te Herson'da doğdu. Bern Üniversitesi'nde kimya ve hukuk okudu. 1901'de Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne (RSDİP) katıldı. 1903'teki bölünmede Bolşevik kanatta yer alarak Lenin'in yakın arkadaşı oldu. 1906'da Merkez Komitesi'ne seçildi. Bolşevik *Viperyod* gazetesinin yayın kurulu üyesi olarak sendikal örgütlenmeden sorumluydu. Ekim'den sonra Petrograd Sovyeti'nin başkanlığına, 1919'da ise Komünist Enternasyonal yönetim kurulu başkanlığına ve Bolşevik Parti'nin Politbüro üyeliğine seçildi. 1936'da kurşuna dizildi.

Fanya (Dora) Kaplan adında genç bir kadının silahlı saldırısına uğradı. Lenin bu suikasttan yaralı kurtuldu.

Lenin'i "devrime ihanet ettiği için" öldürmeye kendi başına karar verdiğini ifade ederek silahı nereden aldığını söylemeyen Fanya Kaplan, Bolşevik liderlerden Sverdlov'un emriyle, 3 Eylül günü, yargılanmadan kurşuna dizildi.

Çeka'ya yargısız infaz yetkisi veren "Kızıl Terör" 1 Eylül 1918' den itibaren fiilen başlatılmıştı. O güne kadar "beyaz muhafız" ya da "muhalif" olarak cezaevlerinde tutuklu bulunan çok sayıda insan infaz edildiği gibi, Çeka'nın ya da infaz müfrezelerinin eline düşen farklı eğilimlerden çok sayıda insan yargılamasız kurşuna dizildi.

"5 Eylül 1918 günü Sovnarkom, 'Kızıl Terör'ü başlattığını resmen ilan etti. Kızıl Terör, Çeka'ya, 'Beyaz Muhafız örgütleriyle, komplo ve suikastle ilişkisi olan herkesi' –yani, Çeka'nın seçtiği herkesi– 'öldürme' yetkisi verdi. 'İç düşmanları' ortadan kaldırması... için Çeka'nın yetkileri üzerindeki bütün kısıtlamaları yasal olarak kaldırdı."

İnfaz edilenlerle ilgili farklı rakamlar vardır. Bir Petrograd Çeka raporu, ilk bir haftada 512 "karşı-devrimci"nin vurulduğunu belirtmektedir. İnfaz kararlarını acilen verecek özel *Troykalar* kuruluyor ve bunlar hızla ellerindeki infaz listelerini yürürlüğe koyuyor, dönemin gazete haberlerinde, çok sayıda "karşı-devrimci"nin 31 Ağustos-1 Eylül gecesi vurulduğu haberi yer alıyordu. Toplamda, hayli kısa bir süre içinde yaklaşık bin kadar kişinin kurşuna dizildiği anlaşılmaktadır.

Bolşevik basında "kana kan" ve "burjuvazi duvar dibine" sloganları dikkat çekiyor, işçilere, "düşmanlarına" karşı merhamet duygusundan arınmaları telkin ediliyordu.[10]

Bu konuda Bolşevikler arasında farklı eğilimler olduğu, fakat Lenin'in desteğini alan sertlik yanlılarının ağır bastığı kesindir. Suikasta uğrayan Yuritski, dizginsiz teröre direnenlerin başında geliyordu. Onun gibi tutum alan bir diğer Bolşevik lider, Moskova ve Petrograd'da terörü gemlemek için çırpınan Riyazanov'du. O da "Kızıl Terör"ün değil ama 1937 yılında başlayan "Büyük Terör"ün

kurbanlarından biri olacaktı. 1930'lu yıllarda kendisi de terörün kurbanlarından olacak Zinovyev ise, başta Yuritski gibi ılımlı tutumu savunmasına rağmen, sonradan "ikna" edilmiş ve hatta bir kitle toplantısında "Yaşasın Kızıl Terör!" diye haykırmış, Riyazanov'un ona cevap verme çabası yuhalarla bastırılmıştı.[11]

Çeşitli tarihçilerin "Kızıl Terör"de infaz edilenlerin sayısını üç aşağı beş yukarı bin civarında tespit ettikleri göz önüne alınırsa, Marcel Liebman'ın, "tedhişin yol açtığı kurbanların sayısı" ile ilgili olarak verdiği "elli bin"[12] rakamı çok abartılı gözükmektedir. Ya da Liebman bu "kurbanlarla" sadece infaz edilenleri değil, tutuklananlar da dâhil "Kızıl Terör"den zarar görmüş olanların bütününü kastediyor olabilir.

Muhalefetin Yasa Dışı İlan Edilmesi

Son derece ilginçtir ki, Bolşeviklere en yakın sosyalist parti olan Sol SR'ler, Menşeviklerden, SR'lerden ve diğer sol partilerden de önce şiddetle bastırılmış ve yasa dışı ilan edilmişlerdi. Gerçi diğer muhalefet partilerinin de hiçbir yasal güvenceleri yoktu ve kapatılıp yasa dışı ilan edilmeleri an meselesiydi.

Nitekim Bookchin'in anlattığı gibi, 1918 yaz başında çeşitli şehirlerin sovyet seçimlerinde Menşevikler ve SR'ler çoğunluğu sağlayınca, Komünistler devreye girerek ya beğenmedikleri sovyeti feshettiler veyahut sovyetin yetkisini Komünist Parti üyelerine... devrederek sosyalist delegeleri devre dışı bıraktılar.[13] Dahası, "14 Haziran 1918 günü Komünistler, Menşevik-S[R] bloğunun seçim zaferlerine toptan son verdi. Menşevik ve S[R]'leri MYK* ve bütün diğer resmî organlardan (Sibirya'da ve güneyde** ayaklanma çıkarmaya çalışmakla suçlayarak) ihraç ettiler... Menşevik ve S[R] gazeteleri toptan kapatıldı... MYK'dan ihraç edilen Menşevikler arasında son derece saygın bir devrimci, bir zamanlar Lenin'in en yakın arkadaşı ve yoldaşı Yuliy Martov da vardı."[14]

---

* Sovyetlerdeki en üst yönetim organı olan Merkez Yürütme Kurulu.

** Ukrayna kast ediliyor.

Bundan bir yıla yakın bir zaman sonra, 31 Mart 1919'da Bolşevik Hükûmet, iç savaşta Beyazlara karşı her şeye rağmen desteğini aldıkları Menşevikleri kitle hâlinde tutuklamaya girişti.

1920 yılının Ağustos ayında, iç savaş bittikten kısa süre sonra, Menşeviklerle SR'ler, Çar Nikolay dönemini bile aşan bir vahşetle bastırıldı. 1920 yılının Ağustos ayında tüm Rusya Menşevikleri konferansı Moskova'da görüşmelerine başladığı sırada Çeka, konferansa katılan herkesi toplayıp tutukladı.

Martov ve diğer Menşevik önderler Rusya'dan Avrupa ülkelerine sürgüne gönderildi.

Artık tek parti diktatörlüğünün önünde hiçbir engel kalmamıştı. Zaten Sovnarkom da aynı Sovyetler gibi bir kukla organ hâline gelmişti. Nasıl Sovyetler, partinin kendisine bildirdiği kararları el kaldırarak onaylayan kukla bir meclis hâline getirilmişse, Sovnarkom da –üçünü Troçki,* Kamenev** ve Krestinski'nin*** oluşturduğu– beş kişilik Politbüro'nun emirlerini uygulayan basit bir icra organıydı artık.

Sovyet her ne kadar kukla bir meclise dönüşmüş olsa da Komünist Parti, özellikle kırsal bölgelerdeki seçim başarısızlıklarını göz önüne alarak, ne olur ne olmaz mantığıyla, sovyet seçim sisteminde köylüler aleyhine önemli bir değişiklik yaptı. Anayasa'nın değiştirilen 25. Maddesine göre, artık şehir sovyetleri, Tüm Rusya Sovyetler Kongresi'ne her 25.000 seçmen için 1 delege gönderirken, kırsal bölgeler her 125.000 seçmen için 1 delege gönderebilecekti. Yani şehirlerde kullanılan 1 oy, kırsal bölgelerdeki 5 oya bedeldi.

Bu koşullarda özgür seçimden, özgür temsilî organlardan ve yasal bir muhalefetten söz etmek artık kesinlikle mümkün değildi.

---

* 1940 yılında Meksika'da bir sovyet ajanı tarafından öldürüldü.

** Lev Kamenev 1883'te Moskova'da doğdu. 1901'de Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katıldı. 1915'te Sibirya'ya sürgün edildi. Şubat Devrimi'nden sonra serbest kaldı. 1936'da kurşuna dizildi.

*** 1938 yılında 3. Moskova Yargılaması'nda idam edildi.

İç Savaş Vahşeti

Bolşeviklerin baskıcı politikalarını fırsat bilen içteki reaksiyoner güçler ile eski Çarlık generalleri, müttefik kapitalist ülkelerin (İngiltere ve Fransa) ekonomik ambargo ve doğrudan müdahalelerinden destek alarak Beyaz Ordu adı verilen, ağırlıklı olarak Kazaklardan oluşan Çarlık kalıntısı güçleri çevrelerinde toplayıp iç savaş başlattı. Her iki taraf da birbirine acımasızca saldırdı ve tarihin kaydettiği bu en vahşî iç savaşta açlık ve hastalıktan ölenler de dâhil 10 milyon[15] insan hayatını kaybetti.

1918 yılının Mart'ında İngiliz ve Fransız birlikleri Murmansk ve Archangel'e asker çıkararak buralara büyük bir savaş malzemesi ve cephane yığınağı yaptı. Ayrıca Fransız birlikleri Odesa'yı, Amerikalılar da Vladivostok'u işgal ettiler. Japonya da Sahalin Adası'na ve Obotsk sahilindeki limanlara asker çıkardı.

Kurucu Meclis'in dağıtılmasından sonra bazı SR Kurucu Meclis üyeleri SR'lerin güçlü olduğu Samara'ya kaçarak burada –kısa adı Komuç olan– Kurucu Meclis Üyeleri Komitesi'ni kurdu ve bu komite bir süre için Beyaz Ordu faaliyetlerinin örgütlenme merkezini oluşturdu.

Bu arada Ruslarla savaşta esir düşmüş Çek askerlerinin oluşturduğu Çek Lejyonu, 15 Ocak 1918'de Troçki'nin başkanlığında kurulmuş Kızıl Ordu'ya karşı Beyaz Ordulardan bile önce harekete geçmiş ve Volga Irmağı'yla Ural Dağları arasındaki geniş bir bölgeyi ele geçirmişti ve Komuç'un dayandığı başlıca güç de bu Çek Lejyonu'ydu. Fakat Ekim 1918'de Çekoslovakya'da bağımsızlık ilan edilince Çek Lejyonu savaştan çekildi ve Komuç da etkisini hızla yitirdi.

Komuç'un bıraktığı boşluğu Sibirya'da üstlenmiş bulunan, daha sert reaksiyoner ve monarşist çizgideki Amiral Kolçak'ın Beyaz Ordusu doldurdu. 1919 yılından 1920 yılına kadar süren dönemde –imparatorluğun dış kesimlerinde yerleşik olan– Beyaz Ordular bulundukları değişik yerlerden Moskova ve Petrograd'a doğru yürüyüşe geçti. Beyaz Ordulara sırasıyla doğuda Kolçak, güneyde General Anton Denikin, Baltık bölgesinde Nikolay Yudeniç ve gü-

neyde Denikin'in yerine geçen Baron Pyotr Wrangel öncülük ediyordu.

Beyazlar, Bolşeviklerin baskısından bizar olan, grevlerini zor yoluyla bastırdığı, yol kesme müfrezeleriyle taciz ettiği aç işçilerin, "savaş komünizmi" uygulamasıyla ürünlerine el koyduğu köylülerin desteğini alamadılar. Köylüler, Bolşeviklerin ürünlere el koyma müfrezelerinden son derece hoşnutsuz olmalarına rağmen, 1917 Devrimi'nden sonra dağıtılan toprakları eski sahiplerine iade edecekleri korkusuyla Beyazlara destek vermediler. Büyük Rus şovenizminin katıksız temsilcisi olan Beyazlar, Rusya'daki azınlık milliyetlerden de destek bulamadılar. Yahudilere karşı giriştikleri pogromlar (öldürülen Yahudilerin sayısı 200.000 olarak tahmin edilmektedir) ise onlara karşı olan nefreti yoğunlaştırmaktan başka bir sonuç vermedi. E.H. Carr, "1918 ve 1919'da Müslüman halklar Sovyet iktidarına karşı genellikle başkaldırmışlardı. 'Beyaz' orduların zulmü, 1920'den itibaren, Sovyet baskısı ve nüfuzu karşısında onları daha uysal kılan faktörlerden biri oldu"[16] diyerek bu noktaya dikkat çekmektedir.

Sonuçta, kendi aralarında da birleşemeyen Beyaz Ordu'lar Kızıl Ordu karşısında teker teker yenildiler. En son Wrangel'in kaçmasıyla birlikte üç yıl süren iç savaş Ekim 1920'de sona erdi.

İç savaşın sonunda Sovyet ekonomisi çökmüştü. Ülkenin toplam sanayi ve tarım üretimi 1914'teki düzeyin yaklaşık beşte birine düşerken, taşıma ve imalat sanayileri harabeye dönmüştü. 1920-21 yıllarında Rusya'yı kasıp kavuran kıtlık, köy ve kent sakinlerini açlık sınırına getirmişti. Can kaybı büyüktü, maddî ve ekonomik kayıplar da öyle. Ama Murray Bookchin'in "İç Savaş" bahsinin sonunda belirttiği gibi, telafisi mümkün olmayan çok daha büyük bir kayıp söz konusuydu:

> Rus Komünistlerinin uyguladığı pratikler sosyalist ideale bir daha silinemeyecek despotizm damgasını vurdu.[17]

Köylüler ve Tambov İsyanı

İç savaş ortamından en fazla zarar gören kesimlerin başında

köylüler geldiği hâlde, Beyazlar yenilinceye kadar yerel bazı olaylar dışında Bolşevik Hükûmete karşı ciddî bir köylü ayaklanması görülmedi. İç savaş biter bitmez de köylüler ayağa kalktı.

Neydi köylüleri ayağa kaldıran? Buna neden olan, daha iç savaştan bile önce köylere gönderilen ürünlere el koyma müfrezeleri ve yalnızca ürüne değil, köylünün atına, arabasına, her şeyine el koyan "savaş komünizmi"ydi. Sovnarkom, daha 6 Ağustos 1918'de, tahıllara silah zoruyla el konulmasına direnen köylüler dâhil, "sınıf düşmanlarına" şiddet uygulanmasını içeren bir karar almıştı.

Acımasız Çeka birlikleri tarafından desteklenen gıda toplama müfrezeleri tahıla el koymak üzere seferber edilmişti. Şüpheli Kulaklar* yargısız infaz edildi. Temin kotalarını dolduramayan bütün köyler "istifçi" sayıldı ve o köyün halkı topluca kırbaçtan geçirildi. Hükûmetin desteğiyle kurulan sözde "yoksul köylü komiteleri" bu çapulda el koyma müfrezelerinin muhbirleri rolünü oynadılar. Hükûmet bu düpedüz yağma sistemini "savaş komünizmi" adı altında yüceltmiş ve iç savaşın neredeyse tamamında sürdürmüştü. "Yiyecek müfrezeleri, hububat ve sebzenin yanı sıra, askerî kullanım için, genellikle herhangi bir ödeme yapmadan atları, hayvan yemlerini, yük arabalarını da gasp ediyorlardı; öyle ki, köylüler, bırakın sabun, ayakkabı, kibrit ve tütünü ya da gerekli tamiratlar için elzem olan çivi ve metal parçalarını, şeker, tuz, gazyağı gibi temel ürünlerden bile yoksun kalmışlardı."[18]

Köylüler, Bolşeviklerin ürünlerine zorla el koyma politikasına karşı kendi usûllerince direndiler. Ürünlerinin bir kısmını kendi yaratıcı taktikleriyle hükûmetten saklamanın üstesinden geldiler. Öte yandan, toprağın sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kısmını ekmeye başladılar. Böylece ekilen toprak miktarı 1913 yılın-

---

* Rus İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde zengin köylülere verilen ad. Kulak, ilk başta 32 dönümden fazla toprağı olan köylüler için kullanılmıştı. 1918'de kelimenin anlamı Moskova'dan gönderilen müfrezelere tahıl vermemek için direnen tüm köylüleri kapsayacak şekilde genişletildi.

dakinin beşte üçüne düştü. Buna rağmen köylüler, yer yer el koyma müfrezelerine pusu kursalar da iç savaş boyunca Bolşeviklere karşı genel bir silahlı direnişte bulunmadılar.

Ne var ki, Wrangel ordusunun 1920 sonlarında yenilmesiyle birlikte köylülerin ürünlere zorla el koymaya ve büyük devlet çiftliklerine karşı öfkesi patlak verdi. Köylü ayaklanmaları Rusya'nın kırsal alanlarını sardı.

Köylü savaşının ilk çıktığı yer, uzun zaman SR'lerin kalesi olup iç savaş sırasında Beyazlar karşısında ağır kayıplar veren Tambov vilayetiydi. Bu ayaklanmanın örgütleyicisi, Sol SR'lere yakın bir çizgide olan SR üyesi Aleksandr Antonov'du. 1918 yılında Sol SR'lere uygulanan baskı döneminden başlayarak, 150 köylü gerillasıyla birlikte ormanlarda iki yıl saklanmıştı. 1920 yılının sonunda, bu sefer iyi örgütlenmiş 6.000 kişilik köylü kuvvetiyle ortaya çıktı ve hükûmet güçlerine etkili darbeler indirmeye başladı.

Ayaklanmanın temelini oluşturan köylü gerilla gruplarının ortak talepleri şöyleydi:

- Tahıl zor alım uygulamasına son verilmesi;
- Şehirlerle serbest ticaretin yeniden sağlanması;
- Mevcut komünist hükûmetin devrilmesi;
- Köylülerin özerkliğinin yeniden oluşturulması ve *volya*'nın (halk iradesinin) serbest yerel sovyetler biçiminde korunması.[19]

"Yeşil köylü isyanı" olarak da adlandırılan Tambov ayaklanması, 1920 yılının Ağustos ayında bir tahıla el koyma müfrezesinin Kamenka köyünde pusuya düşürülüp yedisinin öldürülmesiyle başladı. Başkaldırı, Ukrayna'dan Sibirya'ya kadar Rusya'nın kırsal bölgelerinin büyük kısmına hızla yayıldı. Kızıl Ordu'dan kaçan askerlerin de katılımıyla düzenli ordu biçiminde örgütlenen Tambov isyancıları 50.000 kişilik bir silahlı güce ulaştı.

1921 yılı ilkbaharında Bolşevikler, Tambov isyancılarını bastırmak üzere Tuhaçevski komutasında büyük bir askerî harekâta giriştiler. Zehirli gaz da kullanılarak yapılan bu saldırıda 15.000 köylü öldürüldü ve isyan esas itibarıyla bastırıldı. Buna rağmen Tambov birlikleri 1922 yılında da varlıklarını sürdürdüler. Komu-

tanları Antonov aynı yıl silahlı çatışmada öldürüldü. Bir Çeka raporunda, 1920-22 yılları arasında ülkenin çeşitli yerlerindeki köylük bölgelerde 118 köylü isyanı meydana geldiği bildirilmektedir.[20]

Mahnovşçina

Tambov köylü ayaklanması ülkenin batısında etkili olurken, güneyde, Ukrayna'da da anarşist Nestor Mahno önderliğinde, aşağı yukarı aynı taleplerle ve aynı köylü gerilla taktikleriyle, *Mahnovşçina* adı verilen bir köylü ayaklanması ve köylü gerilla ordusu ortaya çıktı. Kızıl Ordu, Beyazlara karşı Mahnovistlerle üç kez ittifak kurdu. Fakat, Beyazlar her yenildiğinde Bolşevikler anlaşmayı ihlâl ediyordu. Ve sonunda bu köylü gerilla hareketi Bolşeviklerce kanla bastırıldı.

Ukrayna'da Şubat 1917 Devrimi'nin ardından, milliyetçiler tarafından bir Rada (Ukrayna Meclisi) iktidarı kurulmuştu. Brest-Litovsk anlaşmasının ardından Almanlar Ukrayna'yı işgâl edip Rada iktidarına son vererek kendilerine bağlı kukla bir hükûmet kurdular. Bu yolla Ukrayna'nın buğdayını Almanya'ya daha rahat sevk edebileceklerini düşünmüşlerdi.

1917 Şubat'ında hapisten çıkmış olan Mahno, Ukrayna'da, kendi köyü Gulya-Polye'yi merkez alarak köylüler içinde örgütlenmeye girişmişti. 1918-19 yıllarını kapsayan karışıklık döneminde örgütlenen köylü hareketi hem Alman işgâlcilerine hem reaksiyoner güçlere hem de Bolşevik hükûmetin baskıcı yöntemlerine karşı bir gerilla savaşı yürüttü. Anarşist eğilimli bu gerilla ordusu son derece hareketliydi. "Birlikleri Azak Denizi'yle Dinyeper Irmağı arasındaki açık steplerde bir gün içerisinde 80 kilometre yol kat ediyordu... Her birini iki atın çektiği süratli hafif at arabaları,* birkaç saat içinde ortaya çıkıp kaybolmalarını sağlıyordu." "Ateşli gönüllülerin katılımıyla 20.000 kişiyi bulan Mahnovist ordu, üze-

---

* *Taçanka* adını verdikleri ve Ukrayna'ya özgü olan bu arabalar, iki tekerlekli eski Roma savaşçılarının arabalarını andırıyordu.

rinde 'Ya Özgürlük Ya Ölüm', sonraları da 'Toprak Köylünün, Fabrika İşçinin' sloganı taşıyan anarşist kara bayraklar altında halkçı kır devrimcileri gibi savaşıyordu."[21]

1918 yılının Kasım ayında Almanya Ukrayna'dan çekilmek zorunda kalınca kukla hükûmet de devrildi ve yerine milliyetçilerin başı durumundaki Simon Petlura hükûmeti kuruldu. Bolşevikler, Petlura hükûmetini devirmeye çalıştılar. Mahno'nun güçleri ise bir yandan General Denikin'in Beyaz ordusuyla, bir yandan milliyetçi hükûmet güçleriyle, bir yandan da Bolşeviklerle savaştı; bu çatışmalı ortamda köylü kolektiflerinin tarımı örgütlemesini sağlamaya çalışmaktan da geri kalmadı.

1920 yılı Ekim ayında, büyük ölçüde Mahnovist gerillaların mücadelesiyle yenilen Denikin'in yerini alan Wrangel'in Beyaz Ordusu'na karşı Mahnovistlerle Bolşevikler ittifak kurdu. Fakat Wrangel'in de yine büyük ölçüde Mahnovist gerilla savaşı karşısında yenilmesinin hemen ardından Kızıl Ordu Mahnovistleri ezme harekâtına girişti.[22] O yıllarda Mahno'nun sekreterliğini yapmış olan Arşinov*, *Ukrayna Anarşist Hareketi - Mahnovşçina* adlı kitabında, trajik bir olayla nihayetlendirilen bu dönemi şöyle aktarır:

> 15 Ekim 1920'de Bolşeviklerle Mahnovistler arasında yapılan son anlaşmanın ardından Mahnovistler Wrangel ordusuna karşı büyük bir saldırı başlattılar. Üç hafta gibi kısa bir sürede 4.000 esir alarak Wrangel kuvvetlerini Kırım'da kesin bir yenilgiye uğrattılar... Artık Mahnovistlere ihtiyaç kalmamıştı. Anlaşmanın üzerinden henüz bir ay geçmemişken, Kızıl Ordu ve Çeka liderleri en büyük ihanetlerinden birini gerçekleştirdiler: 26 Kasım 1920'de Kırım'daki Mahnovist komutanları bir konferansa davet ederek tümünü vurdular.

Mahno küçük bir kuvvetle birlikte kaçmayı başardı. Ağustos

---

* Pyotr Arşinov, 1887'de Ukrayna'da doğdu. RSDİP üyesiyken 1905 yenilgisinin derinleştirdiği arayış ve tartışmalar sürecinde anarşistlere katıldı. Karıştığı bazı şiddet eylemleri nedeniyle yakalanıp idama mahkûm edildiyse de Şubat Devrimi'yle serbest kaldı. Mahnovistlerin yenilgisiyle sığındığı Fransa'da, prosovyet bir yönelime girerek 1932'de Sovyetler Birliği'ne döndü ve 1937'de anarşist geçmişi nedeniyle kurşuna dizildi.

1921'de hasta ve yaralı olarak Dinyeper ırmağını geçerek önce Romanya'ya ve daha sonra da Fransa'ya iltica etti. Yoksul bir sığınmacı hayatı yaşadığı Fransa'da 1934 yılında öldü.

Mahnovist köylü gerilla hareketi, Ukrayna'nın geniş yoksul köylü kitlesini çetin bir mücadeleye sevk etmesiyle ve hem savaşıp hem de toplumsal hayatı örgütleme çabalarıyla çok önemli bir toplumsal isyan hareketi olarak tarihe geçmiştir. Bolşeviklerle sonu hüsranla bitecek ittifaklara girmeleri ise ayrıca değerlendirilmesi ve eleştirilmesi gereken bir konudur.

Anarşistlerin Bastırılması

Aynen Sol SR'ler gibi Anarşistler de 1917 Devrimi'nin en aktif ve en uç unsurlarıydı. Devrimi kayıtsız şartsız desteklemiş, hatta Bolşeviklerin Ocak 1918'de Kurucu Meclis'i dağıtmasına Kronştad bahriyelileri gibi destek olmuşlardı.*

Ne var ki, anarşistlerin "devrim illüzyonu"ndan uyanmaları için çok zaman geçmesi gerekmedi. Brest-Litovsk anlaşmasından hemen sonra Sol SR'lere indirilen darbeden anarşistler de nasiplerini aldılar. "12 Nisan gecesi, sahte ve saçma bir gerekçeyle, başta 'Moskova Anarşist Grupları Federasyonu' olmak üzere Moskova'daki tüm anarşist örgütlere polis ve asker güçleri saldırıp yağmaladı."[23]

Bookchin, bu saldırıyı biraz daha ayrıntılı anlatıyor:

> 11-12 Nisan gecesi Çekacıların baskın yaptığı 26 anarşist merkezin çoğu hiçbir çatışma olmadan teslim oldu. Fakat en azından ikisinin –Anarşi Yuvası ve Donskoi Manastırı'nın– güçlü direnişinde bir düzine Çekacı'yla 40 anarşist öldü yahut yaralandı. Sonunda direnişi kıran Çeka, 500'den fazla Moskovalı anarşisti hemen hapse gönderdi ve Petrograd'ın yanı sıra çevre illerde de anarşist faaliyetleri durdurdu.[24]

---

* Bu konuda, anarşistlere yönelik daha etraflı eleştiri için Bkz. Gün Zileli, *1917-918 Rusya'da Devrimden Tek Parti Diktatörlüğüne*, s. 148-150.

Anarşistler, Bolşeviklerin baskısına ve Eylül 1918'de başlatılan "Kızıl Terör"e doğrudan bombalama eylemleriyle karşılık verdiler. Bazı Sol SR'lerle birlikte Bolşevik Moskova Şehir Komitesi Merkezi'ni dinamitlediler. Bu eylemin sonunda 12 Parti üyesi öldü ve 55'i yaralandı. Bunun ardından rejim, Sol SR'lerin yanı sıra anarşistlere karşı da şiddetli bir tenkil hareketine girişti.

Anarşistler Ukrayna'da hayli güçlüydü. 1918 yılı sonlarında kurulan Ukrayna Anarşist Örgütleri Konfederasyonu (NABAT) Ukrayna'daki bütün anarşistleri çatısı altında birleştirmiş ve Mahnovist köylü hareketiyle dayanışmaya girmişti. Fakat rejim, Mahno hareketini bastırırken NABAT'ı da unutmadı. 1920 sonlarında birçok NABAT üyesi, Bolşevikler tarafından sorgusuz sualsiz kurşuna dizildi.

Bundan sonra devrimci kitleler üzerinde manevî etkileri büyük olan anarşistlere ve eline silah almayı reddeden Tolstoyculara karşı ülke çapında saldırılar dalgalar hâlinde devam etti. Mart 1921'de, birazdan ele alacağım Kronştad ayaklanmasından hemen sonra anarşistler ve anarko-sendikalistler de kitlesel olarak tutuklandılar. Temmuz 1921'de, uydurma suçlamalarla tutuklanan tanınmış anarşistlerden Fanya Baron ve diğer birçok anarşist Çeka bodrumlarında enselerinden vurularak infaz edildi. "Resmî verilere göre, 1922 sonlarına kadar, orduda hizmet vermeyi reddettikleri için 90 'Tolstoycu' (vicdanî retçi) anarşist kurşuna dizildi."[25]

1921 yılının şubat ayında hapishanedeki anarşistlerin Kropotkin'in cenazesine Lenin'in özel izniyle katılmasına izin verildi. Karlı bir günde yapılan bu hazin cenaze töreni, belki Rusya'daki anarşizmin gömülmesini olduğu kadar, sayılı günler sonra, Mart ayında Kronştad isyancılarına amansızca saldıracak olan Bolşevizmin devrimci bir akım olarak sonunu da sembolize ediyordu.

Kronştad: "Buzlar Çözülmeden"

Kronştad bahriyelileri iç savaş boyunca Beyazlara karşı mücadelede iktidar tarafından en zorlu bölgelere sevk edildi ve Kronştadlılar Beyazlarla amansız bir şekilde savaştılar.

Bununla birlikte Baltık donanması, 1918 ilkbaharından, özellikle de o yılın sonundan itibaren Bolşevik iktidarın baskıcılığına karşı toplumsal muhalefetin kaynayan kazanı olarak ön plana çıktı. Bu muhalefetin merkez üssü –başından beri devrimin en kararlı unsuru olmuş, Petrograd'ın batıya açılan penceresi olan– Kotlin adasındaki Kronştad üssüydü. Özellikle İkinci Baltık Filosu'nda meydana gelen iktidar karşıtı isyanın şiddetle bastırılıp bir düzine isyancının Çeka tarafından kurşuna dizilmesi Kronştad bahriyelileri içinde büyük bir isyan dalgasının yükselmesine neden olmuştu.[26]

1920 yılının sonbaharında Wrangel bozguna uğratıldıktan sonra pek çok denizci köyüne geri döndüğünde ailelerinden, komşularından, "savaş komünizmi" altında akrabalarının, arkadaşlarının, komşularının büyük eziyetler çektiğini öğrendi. Kırları kasıp kavuran Kızıl terör ve açlık onları öfkelendirmişti. Denizcileri, "devrimin onuru ve gururu" yapan özellik –adaletsizliğe gelememeleri– artık rejime karşı işliyordu.[27] Kronştadlıları en fazla öfkelendiren şeylerden biri de aç işçilerin kırsal alandan karınlarını doyurmak için getirdikleri yiyeceklere "yol kesme müfrezeleri" tarafından el konması ve işçilerin "spekülatörlük"le suçlanarak içeri atılmasıydı. Bu ve buna benzer hükûmet uygulamaları, askerlerin zorunlu çalışmaya sevk edilmesi, işçi ve asker kitlelerinde yükselen huzursuzluk Kronştad'ı patlama noktasına getirmişti. Denizcilerin özgürlükçü gelenekleri her türlü baskıya karşı kendiliğinden bir tepkiyi doğuruyordu. Zaten devrimin başından itibaren kendilerini "Kronştad Komünü" diye adlandıran Kronştadlılar ülkenin başka yerleriyle kıyaslanmayacak bir özerkliği kendi inisiyatifleriyle sağlamışlardı. Keza Kronştadlılar, 1917 Ekim'inden hemen sonra kurulan hükûmetin tekelci yapısına da hoşnutsuzca homurdanmışlardı.

Kronştad, 1918 baharındaki Brest-Litovsk barış anlaşmasına karşı Sol SR'lerle aynı tutumu almış, merkezî disipline, asker komitelerinin dağıtılmasına, özellikle Çeka'ya karşı hoşnutsuzluğunu açıkça ortaya koymuştu.

Ülkede, iç savaşın da katkıda bulunduğu ekonomik çöküşün,

açlığın ve yakıtsızlığın acısını en çok çeken büyük şehirlerdeki işçi kitleleriydi. 25 Şubat 1921 günü, Truboçoy metal fabrikalarından başlayarak Petrograd'daki pek çok tesis ve işyerine yayılan, giderek Putilov işçilerini de kapsayan bir genel grev bütün şehri sardı. Hükûmet buna lokavt ve Çeka terörüyle karşılık verdi. Petrograd'ın neredeyse her sokağının başına seçme birlikler yerleştirildi. Devrim'in kadim merkezi, işgâl edilmiş bir şehri andırıyordu. Fakat hükûmet aldığı güvenlik önlemlerinin yanı sıra, Petrograd işçilerine ek tayın ve kışlık giyecek dağıtarak ve nefret edilen "yol kesme müfrezeleri"nin kaldırılacağını duyurarak, hatta fiilen kaldırmaya başlayarak işçileri yumuşatma yönünde de etkili adımlar attı.

Bu arada grev haberi Kronştad'a da ulaşmış ve 26 Şubat günü Kronştadlılar, durumu yerinde incelemek üzere Petrograd'a 26 kişilik bir heyet göndermeye karar vermişti. Bu heyetin raporu üzerine *Petropavlovsk* gemisinin güvertesinde toplanan bahriyeliler, altında Filo Toplantı Başkanı Petriçenko ve Kâtip Perebelkin'in imzaları bulunan şu kararları aldılar:

1. Sovyet seçimlerinin yeniden ve özgürce yapılması
2. Sol sosyalist partiler ve anarşistler için basın ve ifade özgürlüğü
3. İşçi sendikalarına ve köylü örgütlerine toplanma özgürlüğü
4. İşçi, köylü, asker ve denizci mahkûmlarla siyasî partilerden mahkûmların serbest bırakılması
5. Belli partilerin ayrıcalıklarına son verilmesi
6. Yol kesme müfrezelerinin derhal lağvedilmesi
7. Herkese eşit tayın hakkı
8. Özel ve seçme Komünist savaş müfrezelerinin kaldırılması
9. Köylülerin topraklarını serbestçe işleyebilme hakkı
10. Zanaatkârlara malını üretme ve serbestçe satma hakkı.[28]

1 Mart günü Kronştad'daki Çapa Meydanı'nda yapılan mitingde karar alkışlarla onaylandı. Petrograd'a ikinci bir heyet gönderilmesi kararı alındı. Oraya varır varmaz tutuklanan bu 30 kişilik delegasyondan bir daha haber alınamadı. Durum giderek sertleşiyordu. Kronştadlılar, kendilerine karşı tehditler savuran Bolşeviklerin temsilcisi Kuzmin'i tutukladılar. Kronştad sovyet seçimlerini

hazırlama komitesini aynı zamanda Geçici Devrimci Komite olarak ilan ettiler. Şimdi Kronştadlılar, "Komiserokrasiye Son!"* ve "Bütün İktidar Siyasal Partilere Değil, Sovyetlere" sloganları atarken, Sovyetler Birliği'ndeki bütün basın organları yangına hep bir ağızdan, "kahrolsun Beyaz generallerin hizmetindeki karşı-devrimciler" körüğüyle gidiyorlardı.

Fakat bu gergin ortamda Moskova'da toplanan 10. Parti Kongresi'nde ilginç bir gelişme yaşanmaktaydı. Parti, Lenin'in ısrarıyla, bu kongrede "savaş komünizminin" bittiğini ve devletin zorla hububata el koyma uygulamasının yürürlükten kalktığını açıklamaya hazırlanıyordu. "... tam da o günlerde hükûmetin üzerinde çalıştığı yeni ekonomik politikanın [NEP] taslağı halkın taleplerini dikkate almakta denizcilerin programından da ileri bir noktaya gitmişti." Gerek ülkenin sıkışık koşullarının gerekse halkın güçlü talebinin yol açtığı bu yeni gelişmenin işçilerde ve genelde halkta bir gevşemeye yol açması ve Kronştad ayaklanmasının yalnızlaşmasına yol açması güçlü bir ihtimâldi.

Bu arada Kronştad'ın kaderi açısından bir diğer önemli gelişme, baharın yaklaşmasıyla birlikte Finlandiya Körfezi'nin buzlarının erimeye başlamasıydı. Kronştadlılar ne kadar adanın ele geçirilememesi için *buzların çözülmesine* umut bağlamışsa, Bolşevikler de bir o kadar *buzlar çözülmeden*, yapacakları etkili piyade saldırısıyla adayı ele geçirmek için sabırsızlanıyorlardı.

Bu arada, rejimin Kronştad'a saldırıya geçmeden önce Kronştadlıların ailelerini rehin almak gibi hiçbir savaşta görülmemiş bir uygulamayı devreye soktuğunu ve Oranienbaum'daki askerlerin isyanının Çeka tarafından şiddetle bastırılıp 45 kişinin anında kurşuna dizildiğini de belirteyim.

Rejimin 8 Mart günü başlayan saldırısı, ağır topçu ateşi ve uçak bombardımanı altında olmalarına rağmen Kronştadlılar tarafın-

* "Lenin, 'Komünizm eşittir Sovyet iktidarı artı elektrifikasyon' dedi. Fakat halk, komünizmin Bolşevik biçiminin komiserokrasi artı idam mangası olduğuna inanıyor." ("Biz ve Onlar", *Kronstadt Izvestiya*), P. Avrich, *Kronstadt 1921*, s. 159-160.

dan on gün boyunca her defasında başarıyla püskürtüldü. Kronştadlıların en büyük avantajı, beyaz kamuflajlarla buzların üzerinden ilerleyen Kızıl Ordu birliklerini, iyice tahkim edilmiş mevzilerden açtıkları top ateşiyle yok etmeleriydi. Aslında Kronştadlılara içten içe sempati duyan ve buzların üzerinden savaşa sürülmenin kesin ölüm anlamına geldiğini bilen askerler ilerlemek istemiyorlardı ama arkalarından, ilerlemekte ayak direyeni anında vurmaya hazır Çeka birlikleri gelmekteydi. Zaten Bolşevikler bu savaşta Kızıl Ordu askerlerine değil, *Kursanti* denen, rejim tarafından bağnazca bağlılık duygularıyla eğitilmiş harp okulu öğrencilerine ve Çeka mensuplarına güveniyordu.

Sonunda rejim, 17 Mart sabaha karşı Tuhaçevski'nin komutasında, gereğinde zehirli gaz da kullanmaya hazır, içlerinde 10. Parti Kongresi'nden 300 kadar delegenin de yer aldığı yaklaşık 50.000 kişilik muazzam bir güçle, toplam 15.000 Kronştadlı bahriyelinin üzerine çullandı. Korkunç ve vahşî bir savaş oldu. Çok sayıda Kızıl Ordu askeri ve *Kursanti* öğrencisi, Kronştad'dan açılan top ateşiyle yarılan buzlardan sulara kapılıp yok oldu. İlerlemek istemeyen askerler Çeka birlikleri tarafından anında kurşuna dizildi. Sonunda yanlarında tel kesme makasları bulunan ilk öncüler büyük zayiat vermelerine rağmen müstahkem mevzilere ulaştılar ve şehrin içine sızdılar. Bu sefer şehrin sokaklarında göğüs göğüse kanlı bir savaş meydana geldi. En sonunda rejim yanlıları verdikleri ağır zayiata rağmen şehri ele geçirdiler. Bu, iç savaştaki en kanlı çarpışmaları bile gölgede bırakan korkunç bir savaştı.

Yenildiklerini anlayan 800 kadar Kronştadlı, aralarında isyanın önderi Petriçenko da olmak üzere buzların üzerinden yürüyerek Finlandiya'ya iltica etti. Onların ardından, yanlarında 400 kadar at da olan 8.000 mülteci daha parça parça Finlandiya'ya ulaştı.

Bolşeviklerin eline düşen sayısı belirsiz isyancının çoğu yerinde kurşuna dizildi, diğerleri ise çoğunlukla kısa yargılamalardan sonra idam edildi. "Sağ kalanlar zorla çalışmaya mahkûm edilerek Beyaz Deniz'deki meşum Solovski hapishanesi gibi toplama kamplarına gönderildiler ki bunun anlamı, açlık, bitkinlik ve hastalıktan yavaş yavaş ölmekti."

Sovyetler Birliği, Finlandiya Hükûmetinden Kronştadlı göçmenlerin iadesini talep etti. Finlandiya Hükûmeti bu talebi geri çevirmekle birlikte gönüllü olarak dönmek isteyenlere dönüş izni verdi. Affedilecekleri vaadine kanarak dönenlerin hepsi toplama kamplarına sürüldü. Yıllar sonra yeniden pro-Sovyet bir eğilime giren isyanın lideri Petriçenko da 1945 yılında Sovyetler Birliği'ne geri döndü. Kapatıldığı toplama kampında iki yıl sonra ya kurşuna dizildi ya da hastalıktan öldü. Ölüm şekli kesin olarak bilinmiyor.[29]

"Milletler Hapishanesi"nin Yeni Gardiyanı

Bir zamanlar Lenin'in "milletler hapishanesi" olarak adlandırdığı Rusya'daki milliyetler ve çeşitli inançlardan halklar (Müslümanlar, Yahudiler, Türkî halklar, Ukraynalılar, Kırımlılar, Ermeniler, Gürcüler, Azerbaycanlılar vb.) Şubat Devrimi'ni sevinçle karşılamış, ulusal özerklik ya da bağımsızlık talepleri çerçevesinde kendi ulusal kongrelerini toplamış ama "ulusların kaderlerini tayin hakkı" sloganının savunucularından olan Bolşeviklerin Ekim'de iktidara geldikten sonra ne yapacağını da yarı kuşku, yarı umutla izlemişlerdi.

Nitekim, bu yarı umut ve kuşkunun tam bir hayâl kırıklığına dönüşmesi için çok zaman geçmesi gerekmedi. Bolşevik iktidar nasıl toprak vadettiği, hatta başlangıçta bu vaadini gerçekleştirdiği köylüleri baskı altına alıp ürünlerine el koyduysa, nasıl "işçi denetimi" vadettiği işçileri "tek adam yönetimi"nin baskısı altına aldıysa, nasıl kör disiplinden kurtarmayı vadettiği askerlerin komitelerini dağıtmak ilk icraatlarından olduysa, nasıl vaatlerinin başında gelen Kurucu Meclis'i açmak yerine kapatmayı koyduysa, her türlü özgürlük vaatlerinin yerini kısa sürede baskı ve diktatörlük aldıysa, aynı şekilde ulusal bağımsızlık ve özgürlük talebinin üstüne de esas olarak silahla gittiler.

Elbette, hepsini kaba güçle bastırmadılar. Bir yandan da bu talepleri işlerine gelen yerde kullandılar. Ama "kullanım süreleri" bittiği an bir kenara attılar. Zaman zaman halklar arasındaki çeliş-

melerden yararlanarak birbirine kırdırdılar. İç savaş sırasında gerektiğinde özel vaatler ve tavizlerde bulunarak herhangi bir milliyeti saflarına çektiler, fakat duruma hâkim olduklarında o milliyeti önce kendileri silah zoruyla egemenlikleri altına aldılar. Yeri geldiğinde, Çarlığın geleneksel milliyetler politikasına başvurmakta bir an bile tereddüt etmediler. Örneğin Çarlığın iç sömürge politikasının temel taşlarından biri olan Rus köylülerini Asya halklarının topraklarına yerleştirerek *kolonileştirmeyi* ustalıkla uyguladılar.

Zaten Lenin'in "ulusların kaderlerini tayin hakkı" politikası şartlı bir politikaydı. Lenin'e göre, kaderini tayin hakkı "kayıtsız şartsız" savunulamazdı. Ulusal çıkarlarla "proletaryanın çıkarları" çatıştığı an, ulus, "proletarya"nın çıkarlarına tâbi olmak ve "ayrılma hakkı" terk edilmek zorundaydı. Boşanma hakkı fiilen boşanmayı savunmak anlamına gelmezdi. Bu durumda her "koca", "karısına" şöyle yanıt verebilirdi: "Ben sana boşanma hakkın olduğunu söylemiştim; yoksa boşanma isteğine olumlu cevap vereceğimi değil."[30]

Özet olarak bu, "ulusların kaderlerinin zorla gasp edilmesi hakkı"ndan başka bir şey değildi. Nitekim Bolşevikler bu "hakkı" ziyadesiyle kullanmış ve örneğin Gürcistan'da halkın desteğiyle kurulan Menşevik Gürcü hükûmeti işgâl yoluyla devirerek kendi iktidar hakkından başka her şeyin yalan olduğunu fiilen kanıtlamıştı.

Hapishane yerinde kalmış, yalnızca gardiyan değişmişti!

Dipnotlar

1 V. Serge, *Memoirs of a Revolutionary: 1901-1941*, s. 80-81
2 Alexander Rabinowitch, *Bolşevikler İktidarda*, s. 115-136.
3 Stephen Kotkin, *Stalin- İktidar Paradoksları (1878-1928)*, I. cilt, s. 363.
4 Isaac Deutscher, *Troçki*, III. cilt, s. 338.
5 M. Bookchin, *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, s. 346, 343.
6 V.N. Brovkin, *Behind The Front Lines of the Civil War*, s. 86.
7 Nakleden: M. Bookchin, *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, s. 346-347.
8 V.N. Brovkin, *Behind The Front Lines of the Civil War*, s. 72.
9 A. Rabinowitch, *Bolşevikler İktidarda*, s. 307.
10 M. Bookchin, *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, s. 322-323.
11 A. Rabinowitch, *Bolşevikler İktidarda*, s. 321, 332.
12 Marcel Liebman, *Rus Devrimi*, s. 374.
13 M. Bookchin, *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, s. 321.
14 Agy. s. 321.
15 Agy. s. 337.
16 E.H. Carr, *Bolşevik Devrimi-I*, s. 299.
17 M. Bookchin, *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, s. 339.
18 Paul Avrich, *Kronstadt 1921*, s. 11.
19 M. Bookchin, *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, s. 385.
20 P. Avrich, *Kronstadt 1921*, s. 15.
21 M. Bookchin, *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, s. 369-370.
22 V. Volin, *Bilinmeyen Devrim*, s. 252-253.
23 Agy. s. 249.
24 M. Bookchin, *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, s. 357
25 V. Volin, *Bilinmeyen Devrim*, s. 255.
26 A. Rabinowitch, *Bolşevikler İktidarda*, s. 341-342.
27 M. Bookchin, *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, s. 376.
28 Agy. s, 378. Kararın tam metni için bkz. P. Avrich, *Kronstadt 1921*, s. 66-67.
29 P. Avrich, *Kronstadt 1921*, s. 68, 127, 196, 197.
30 G. Zileli, *1917-1918 Rusya'da Devrimden Tek Parti Diktatörlüğüne*, s. 228.

Tek Fraksiyon Diktatörlüğü
1924-1930

1921 Mart'ındaki Kronştad isyanının bastırılmasıyla aynı zamana rastlayan Parti 10. Kongresi'nde Lenin'in ısrarıyla parti içindeki "fraksiyonların yasaklanması" kararı alınmıştı. Lenin, aynı Kongre'de ilan edilen Yeni Ekonomik Politikanın (NEP) getireceği görece ekonomik liberalleşmenin siyasal ve toplumsal alana yansıyacağından korktuğu için, beklentilerin tam tersine, siyasal alanda kayışları daha da sıkmanın gerekli olduğunu düşünmüştü. Bunun kaçınılmaz adımı olarak da o zamana kadar partide var olan görece özgür tartışmayı ortadan kaldırmak ve partiyi iyice monolitikleştirmek üzere fraksiyonlara yasak getiren bir tüzük maddesini 10. Kongre'de hükme bağlamıştı. Lenin bu kararla, parti içindeki en güçlü fraksiyonun, "fraksiyon yasağı" maddesine dayanarak diğer fraksiyonları bastırmasının ve ülkede tek fraksiyon diktatörlüğünün yolunu açmış oldu. Bir ülkede tek parti hâkimiyeti varsa o partide fraksiyon yasağı koymak, kaçınılmaz olarak partiye hâkim olacak fraksiyonun ülke çapında diktatörlüğünü ilan etmesi anlamına gelecekti.

Bu karar, o zamana kadar rejim içinde görece özgürlükleri savunan Demokratik Merkeziyetçiler grubunu ve toplumdaki işçi muhalefetinin parti içindeki yansıması olan –Kollontay ve Şilyapnikov önderliğindeki– İşçi Muhalefeti'ni yasakladığı gibi, bundan sonra iyice artacak yeni fraksiyon kavgalarında egemen fraksiyonun eline, diğer fraksiyonları bastırmak için etkili bir sopa veriyordu. Fraksiyon yasağı doğal olarak fraksiyonları ortadan kaldırmamış, iyice şiddetlenen parti içi iktidar kavgalarında parti merkezine sırtını yaslayan fraksiyonun yasal dayanağı hâline gelmiştir. Son derece ilginçtir ki, ekonomik alandaki "liberalleşme", ters bir etkiyle parti içinde monotikleşmeyle sonuçlanmıştır.

Fraksiyonlar Mevzileniyor

Parti içi fraksiyonlar, hayatının son iki yılını kronik baş ağrıları, sara nöbetleri ve felçlerle geçiren Lenin'in ölümüne kadar kendilerini Leninizm ve Parti birliği bayrağı altında gizleyip harıl harıl örgütlenerek, yakın zamanda öleceği belli olan Lenin sonrası parti içi iktidar kavgasına hazırlandılar.

Bir iktidar mücadelesinde çok sayıda grup olsa da neticede bu gruplar iki ana grupta yer almak zorunda kalırlar. Lenin'in ölümünden hemen sonra ortaya çıkan fraksiyonlar mücadelesinde de böyle bir saflaşma söz konusuydu: Stalin, Zinovyev ve Kamenev'in yer aldığı, parti merkezine hâkim *üçlü grup* ile sonradan *Sol muhalefet* adı verilecek olan, başında Troçki'nin olduğu muhalif grup. Burada hemen belirteyim; özellikle *Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi*'nde belki de izah kolaylığı yarattığı için fraksiyonlar hakkında genellikle kullanılan "sol" ve "sağ" terimlerinin hiçbir geçerliliğinin olmadığını düşünüyorum. Bu yüzden ben, ne Troçki taraftarlarını ya da muhalefetteki diğer grupları tarif ederken "sol", ne de genellikle Buharin'e* atfedilen "sağ" nitelemesini kullanacağım. Benim tercih ettiğim kavramlar daha çok grupların bileşimlerini ya da konumlarını vurgulayan, "Stalinci merkez fraksiyonu", "üçlü grup", "Troçkist muhalefet" veya "Buharinci fraksiyon" gibi kavramlar olacaktır.

Parti dışı toplumsal muhalefet güçlerinin ezilmesi ve NEP'in yarattığı gevşeme, toplumsal ortamın gerilimini görece azaltmıştı. Toplum bir bakıma durulmuş ve özgürlüksüz bir ortamda içine kapanmıştı. Bu durumda toplumdaki farklı fikirlerin kendilerini tek

* Nikolay Buharin 1888'de Moskova'da doğdu. 1905 Devrimi sürecinde, okumakta olduğu Moskova Üniversitesi'ndeki öğrenci hareketine katıldı. 1906'da RSDİP üyesi oldu. 1911 yılında kısa bir hapis döneminden sonra sürüldüğü Arhangelsk yakınlarındaki Onega kasabasından firar ederek Avrupa'ya kaçtı. Bolşevik partinin önemli kuramcılarından biri olan Buharin, Merkez Komite üyesi ve *Pravda* gazetesinin de editörüydü. Lenin'in ölümünden sonra, Politbüro üyesi ve 1926'da Komintern başkanı oldu. 1938'de kurşuna dizilmesinden elli yıl sonra, Mihail Gorbaçov döneminde itibarı iade edildi.

yasal politik kuruluş olan partide ifade etmesi ve bu fikirlerin bir kısmının parti içi fraksiyonlar biçiminde ortaya çıkması kaçınılmazdı.

Fraksiyonlar, Lenin'in 1924 yılındaki ölümünden hemen sonra, yasaklarla iyice durgunlaşmış parti tabanında değil de partinin en tepesinde, Merkez Komitesi'nde ve Politbüro'da şekillenip mevzilendiler. Parti tabanı bu fraksiyonlar çatışmasının seyircisi konumundaydı; sadece tabandaki küçük bir kesim fraksiyon çatışmalarında aktif rol aldı. 1918-21 yılları arasındaki silahlı şiddetin yerini şimdi merkez organlarındaki sözlü şiddet almaya başlamıştı. Bu dönemdeki sözlü şiddet, tabanda holigan grupların şiddeti ya da GPU* şiddeti biçimini alarak devam etse de 1928 yılına kadar doğrudan infaz ya da can alma olaylarının pek görülmediğini belirtelim.

Fraksiyonların Kombinasyonu

Fraksiyonların kombinasyonu, 1924 yılının Ocak ayından, yani Lenin'in ölümünden hemen sonra doğal olarak parti önderliği içinde geçmişte çeşitli roller almış ve parti tabanının gözünde tanınıp sivrilmiş şahsiyetler arasında oluştu. Çok sayıda merkezî görev yüklenmiş ve daha önemlisi, parti aygıtını yönlendiren sekreterlik görevinin başında bulunduğu için parti merkezinde üstlenmiş ve gerek bu konumu, gerekse ideolojik yönelimleri nedeniyle Merkez fraksiyonunun başı sayılabilecek Stalin, 1917 Devrimi ve sonrasında son derece parlak bir şahsiyet olan ve iç savaşta Kızıl Ordu'yu yöneten Troçki'ye karşı Merkez'in ağırlığını arttırabilmek için, Politbüro üyeleri Zinovyev ve Kamenev'le işbirliğine giderek bir "üçlü merkez fraksiyonu" oluşturdu. Merkez'deki üçlü grupla çatışma hâlindeki Troçki'nin yanında, çoğunlukla iç savaş döneminde parlamış, görece entelektüel üst ve orta düzey Bolşevik kadronun en parlak unsurları yer alıyordu. Brest-Litovsk Barış Antlaşması'na ve Lenin'e karşı "Sol Komünist" bir muhalefet yürütmüş olan, fakat o günlerde tam tersi yönde ilerleyerek tutkulu NEP

---

* Çeka ad değiştirerek, OGPU, sonra da GPU adını almıştı.

taraftarı olan Buharin ise Stalin'in başında bulunduğu üçlü grubun yanında yer almakla birlikte, henüz 1920'lerin ikinci yarısındaki kadar ön plana çıkmış değildi.

Lenin'in Vasiyeti

Şu tarihin cilvesine bakın ki, Bolşevik Parti içinde o güne kadarki en şiddetli ve amansız fraksiyon çatışması, daha üç yıl önce fraksiyon yasağını neredeyse partinin baş ilkesi hâline getiren Lenin'in Vasiyeti üzerinde patlak verdi. Lenin, ölüm döşeğinde dikte ettirdiği vasiyetinde partinin o zamanki önde gelen liderleri hakkında değerlendirme ve eleştirilerde bulunuyordu; ve bu eleştirilerin en ağırı Stalin'e yapılmakla kalmıyor, aynı zamanda Stalin'in Genel Sekreterlik görevinden alınması da öneriliyordu:

> Stalin çok kabadır ve bu kusur... Genel Sekreterlik görevinde tahammül edilmez bir özellik hâline gelmektedir. Bundan ötürü, yoldaşlara Stalin'i bu görevden almak için bir yol bulmalarını ve yerine daha sabırlı, daha dürüst ve yoldaşlara karşı daha nazik ve dikkatli, daha az kaprisli vb. bir başkasını getirmelerini teklif ediyorum.

Gerçi 1924 yılında ya da Lenin'in bu satırları yazdırdığı sırada Genel Sekreterlik makamı, partide daha sonra kazanacağı önemde bir makam değildi ama parti mekanizmasını ve aygıtını elinde tuttuğundan gittikçe daha büyük bir güç kaynağı hâline gelmekteydi. Büyük bir ihtimâlle Lenin, Stalin'in elinde bu kadar büyük bir gücün toplanmasından ürkmüş olmalıdır.

Tam da Mayıs 1924'te toplanacak 13. Parti Kongresi öncesinde bu vasiyetin ortaya çıkması ve duyulması, belki de Stalin'in bütün politik hayatı boyunca yediği en büyük darbeydi ve onu çok güç durumda bırakmıştı. Lenin kültü üzerinde kurulmuş tek parti rejiminde ve bu rejimin tek partisinde, hele ölümüyle birlikte iyice putlaştırıldığı koşullarda Lenin'in Genel Sekreter'e güvensizliğini belirtmesi, normalde o kişiyi makamından devirirdi. Hele Stalin'in o sırada, daha sonradan edineceği muazzam güçle kıyaslandığında ne kadar zayıf ve hatta neredeyse iktidarsız denecek

kadar zayıf durumda olduğu dikkate alınırsa Stalin'in akıbeti pek parlak görünmemekteydi.

Ne ilginçtir ki Stalin'i âdeta düştüğü kuyudan çıkaran ve eline yeniden iktidarı verenler, Stalin'in daha sonra hepsini teker teker ya da çifter çifter ölüme göndereceği o zamanki önde gelen Bolşevik Parti liderleri olmuştur. Öncelikle Stalin'in "Lenin'in biricik halefi olma" tutkusuna kapıldığını "asla düşünmeyen" Kamenev'le Zinovyev, Stalin'le ittifaka girip "üçlü" bir merkez fraksiyonu oluşturarak ona kol kanat gerdiler. En önemlisi de o sırada yakın ilişki içinde oldukları Lenin'in karısı Krupskaya'nın 13. Parti Kongresi'nde vasiyetin açıklanması gerektiği noktasındaki ısrarını bastırarak ve neredeyse Stalin adına onun ağzını tıkayarak yaptılar bunu. O sırada fraksiyon kavgalarında henüz o kadar ön plana çıkmayan NEP taraftarı Buharin de onların arkasında durarak sonuçta Stalin'in "kuyudan çıkarılması"na yardım etti. Dahası, o sırada merkez fraksiyonun ve dolayısıyla Stalin'in en büyük hasmı olarak görülen ve arkasında –Bolşeviklerin koca bir iç savaş mirasının taşıyıcısı– Bolşevik kadroların desteği bulunan, Kızıl Ordu'nun kurucusu Troçki, "... kendi mevkiini etkileyebilecek olan bir duruma müdahaleye tenezzül etmeyecek kadar gururlu" olduğu için vasiyetin açıklanmasında ısrar etmedi, bu konuda kongrede ağzını açıp tek kelime söylemedi ve vasiyeti ülke dışında yayınlayan taraftarlarını da azarladı. "Vasiyetin yayınlanmaması ve sadece belli birtakım delegelere gizli bir şekilde verilmesi hakkında Zinovyev'in yaptığı teklif, Merkez Komitesi'nde ona karşı kırk oyla kabul edilmişti. Stalin böylece büyük bir varta atlatmıştı."

Isaac Deutscher, Stalin'in bu "vartayı" hangi özellikleri sayesinde atlattığını çok güzel tahlil etmektedir:

> İktidarı ele geçirmek isteyen bir kimse için başka şartlar altında bir kusur teşkil edecek olan şey, yani parlak bir kişiliğe sahip olmamak ve göze çarpmamak, Stalin'in başarıya ulaşmasını sağlayan bir özellikti... Stalin'in göze çarpan özelliği, göze çarpan hiçbir özelliği olmamasıydı.[1]

Gerçi Stalin'in daha da önemli bir özelliği olduğunu tespit

etmek gerekir: Fraksiyonları birbirine çatıştırmak ve her seferinde fraksiyonlardan biriyle ittifak edip diğerini safdışı etmek; sonunda hepsini birden mezara gömmek. 1924-26 arasında Zinovyev ve Kamenev'le müttefik olup Troçkist muhalefeti; 1926-28 arasında Buharin'le müttefik olup Troçki-Zinovyev-Kamenev üçlü ittifakını; 1928-30 arasında da yenik düşmüş, teslimiyet ruh hâli içindeki muhalefetin dolaylı desteğini alıp Buharin'i yenilgiye uğratmış, böylece 1930 yılına gelindiğinde tek adam diktatörlüğünün önündeki engelleri büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

Fraksiyon Çekişmeleri

Üçlü merkez grubunu bir arada tutan tek şey ortak düşmanları Troçki'yi potansiyel iktidar adayı olarak görmeleri ve onu mümkün olduğunca iktidardan uzak tutma arzularıydı. Yoksa, daha sonraki şekillenmelerde de göreceğimiz gibi, ilkesel ya da fikrî meseleler bu mücadelede daha çok tarafların (ne kadar ilkeli gözükürse gözüksün bir ölçüde Troçki de dâhildir buna) kalkanından ya da karşı tarafı sıkıştırmak için kullandıkları silahlardan veya kendi varlık nedenlerinin dayanaklarından ibaretti. Evet, içlerinde bu söylediğimize görece en uzak olan Troçki'ydi yine de –bunu kabul etmek gerekir. Ne var ki, Troçki'nin saplantı derecesinde bağlı olduğu birtakım ilkeleri ya da o döneme ilişkin öneri ve politikaları, döneme uygun, kitlelerin taleplerini dile getiren muhalif fikirler değil, ağırlıklı olarak iç savaş kalıntısı Bolşevik kadroların katı bazı dogmalarıdır. Örneğin, Troçki ve Troçkistler, Fransız Devrimi'nden aparma bir kavram olan *Thermidor*'u* "NEP burjuvazisi"nin ve "bürokrasi"nin şahsında hedef alırlarken o kadar dogmatiktirler ki, bu saldırılarının Stalin'in ilerdeki "hızlı endüstrileşme

* Karşı-devrim anlamında kullanılıyor. Özellikle Bolşevikler, Rus Devrimi'yle Fransız Devrimi arasında analojiler yapmayı alışkanlık hâline getirmişlerdi. Tabii ki, Robespierre ve Jakobenlerin iktidardan indirildiği 9 Thermidor (Temmuz) 1794 tarihini karşı-devrimin başlangıcı olarak alıp aynen Sovyetler Birliği'ndeki olaylara uyarlamaları kendilerini Jakobenlerle özdeşleştirmek gibi bir talihsizlik barındırmaktadır.

ve zorla kolektifleştirme" hamlesinin temeline taş taşıdığını göremişlerdir bile.

Öte yandan, Troçkist muhalefet olarak adlandırılan muhalif grubun içinde, bana kalırsa Troçki'ye göre daha doğru bir eğilimi temsil eden, Demokratik Merkeziyetçi grubun temsilcileri Smirnov, Sopranov ve İşçi Muhalefeti'nin liderlerinden Şilyapnikov gibi şahsiyetler de vardı. Bunların "parti her şeydir" tutumu içinde olan Troçki'den farkı, artık Bolşevik Parti'nin egemen kliğin elinde devrimci özelliklerini kaybettiğini tespit etmeleri ve yeni bir "proletarya partisi" kurulmasını, böylece "tek parti rejimi"ne son verilmesini, en azından fraksiyon yasağının kaldırılmasını açıkça savunmalarıydı. Muhalefetin, başında Troçki'nin olduğu ağırlıklı kanadı ise, Lenin tapıncı yüzünden Bolşevik Parti tekeline ve fraksiyon yasağına karşı çıkmaya cesaret edemiyordu. Ne yazık ki, Smirnov vb. gibi şahsiyetler Troçki kadar etkili değildiler ve tezlerini muhalefete kabul ettirmekte başarılı olamadılar.

Öte yandan, parti içi tartışmalarda küfre varan bir şiddet dili çoktan hâkimiyetini kurmuş ve merkez fraksiyonun holiganları muhalefetin çeşitli gösteri girişimlerine karşı şiddet uygulamaya başlamışlardı bile. "Partinin ajanları, yobazları ve belalıları her yerde Muhalefet konuşmacılarını yuhalamalarla karşılıyor, sözlerini korkunç gürültülere boğuyor, dinleyicileri sindiriyor, toplantıları bozuyor ve konuşmacıların söyledikleri sözlerin duyulmasını filen engelliyorlardı."

Aşağı yukarı bir yıl süren üçlü merkez fraksiyonu 1925 yılında dağıldı ve bir süre sonra merkez fraksiyonu Stalin-Buharin ittifakıyla yürüdü. Zinovyev ve Kamenev muhalefete geçip Troçkist muhalefetle ittifak yapmaya çalıştı. Troçki bir hayli tereddüt ettikten sonra, 1926 Nisan'ında Kamenev ve Zinovyev'le ortak bir muhalefet oluşturmayı kabul etti.

Bu arada hem muhalefet hem de merkez fraksiyonu, varlık nedenlerini izaha yarayacak tezler ortaya atmak zorunda hissediyorlardı kendilerini. Özünde pek de anlamlı olmayan "Tek ülkede sosyalizm" tartışması bu dönemde her iki fraksiyonun da imdadına yetişti. Her ikisi de kimsenin doğru dürüst bir şey anlamadığı

bu "üst düzey" tartışmadan saflarını sıklaştırmak ve karşı tarafın gözüne kum atmak için yararlandı. Bu tartışma sayesinde muhalifler "enternasyonalistliklerini" kanıtladıklarını sanıyorlardı ama aslında Sovyetler Birliği"nde sosyalizmin bir hamlede kurulabileceği kolaycı sloganı halka daha cazip geliyordu. Stalin her zamanki kurnazlığıyla bu tartışmayı bilerek büyütmüş ve birkaç yıl sonra ortaya atacağı hızlı sanayileşme ve kolektifleştirme siyasetlerinin taşlarını döşemiştir. Tek ülkede sosyalizmi NEP'in kayıtsız şartsız savunulması, muhalefetin "maceracı" siyasetlerine karşı çıkılması ve yavaş ilerleme politikasının savunulması olarak kavrayan Buharin, yanıldığını ancak 1928 yılında, Stalin kendisine cephe aldığında anlayacak, GPU'nun radarından çıkarmaya çalıştığı gizli bir buluşmada gelip yana yakıla Kamenev'e "Stalin hepimizi kesecek" diyerek yeni bir ittifak oluşturmaları için yalvaracaktı.[2]

Sıra Buharin'de

Genel bir bakışla söyleyecek olursak, Troçki, Zinovyev ve Kamenev'in isimleriyle anılan muhalefet esasen Bolşevik Parti'nin iç savaşta çelikleşmiş entelektüel ve savaşçı kadrolarına dayanıyordu. Buharin fraksiyonu ise, ağırlıklı olarak NEP döneminde yetişmiş görece daha genç parti kadrolarından alıyordu gücünü. Stalin'in taraftarları ise, istikballerini parti aygıtının emir ve yönelimlerine bağlamış *aparatçik*'lerden (aygıt adamlarından) oluşuyordu daha çok.

Stalin tek kelimeyle "merkez" sözcüğüyle tanımlanabilir. İşçilere, köylülere ve halklara karşı *merkezî* devlet; her türlü muhalefete karşı parti *merkezi*; sağ ve sol diye adlandırılan muhalefet hareketlerine karşı *merkez*; parti görevlerinde *merkez*; merkez fraksiyonu içindeki farklı kanatlara karşı yine *merkez*; enternasyonal harekette *merkez*, merkezin kendi içinde *merkez*; milliyetlerin merkez-kaç eğilimleri karşısında *merkez*! Isaac Deutscher de Stalin'i Bolşevik merkez grubunun lideri olarak gördüğünü belirtmektedir. Birçok tarihçi bu değerlendirmeye katılır.

Muhalefet, esasen merkez fraksiyonunu değil de NEP politika-

larını hedef alarak büyük bir hata yapmış ve merkez fraksiyonunun işini kolaylaştırmıştır. Troçki, dogmatik Lenin ve parti bağlılığıyla Stalin'in değirmenine su taşımıştır. Zinovyev-Kamenev ikilisi, keza sık sık saf değiştirerek, arada bir Stalin'den özür dileyerek ve en büyük düşman olarak Stalin'den çok Buharin'i görerek bilmeden Stalin'e yardımcı olmuşlardır. 1928'de Stalin fraksiyonundan atılan ve muhalefete itilen Buharin, bütün bu gruplar içinde kendi tezlerinde (yavaş ilerleme, NEP'i ve köylüleri savunma) ısrar etmesiyle görece daha az değişken ve daha istikrarlı bir görünüm arz etmektedir. Fakat Buharin de 1924-28 arasında Stalin'in gücüne güç katarak ve muhalefete zaman zaman utanmazca saldırarak aslında kendi kuyusunu kazmıştır. Sonuç olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Yukarıda sözünü ettiğim Smirnov ve Şlyapnikov gibi bazı istisnalar dışında muhaliflerin büyük çoğunluğu, ömürleri boyunca yanlış beklentiler içinde olmuş, yanlış adımlar atmış, yanlış uzlaşmalar yapmış, yanlış sloganları dillendirmiş, yanlış öngörülerde bulunmuşlardır. Böylesine bir yanlışlıklar bolluğu içinde Stalin'in oyunu kazanması kaçınılmaz olmuştur.

Nasıl 1921 yılında Kronştad ezildikten sonra onun başta gelen sloganları parti tarafından kullanılmaya başlandıysa, aynı şekilde muhalefet bütünüyle ezildikten sonra Stalinist fraksiyon onun hızlı endüstrileşme ve köylülere karşı kolektifleştirme sloganlarını benimseyip yürürlüğe koymuştur; ama Troçki, 1928 yılında önce ülke içinde Alma-Ata'ya, sonra da İstanbul Büyük Ada'ya sürgüne gönderildikten sonra.

İlk Gösteri Mahkemeleri

Stalin, bir yandan Buharin fraksiyonunu tasfiyeye ve ardından köylülüğe karşı şiddetli bir "ikinci devrim"e girişmeye, yani köylülüğü bastırıp dağıtmaya hazırlanırken, bir yandan da buna paralel olarak girişeceği hızlı endüstrileşmenin ön adımlarını atıyordu. Ona göre, bunun ilk şartı, endüstrileşmenin can damarı olan teknik kadroların gözünü korkutmak ve onları demirden bir disiplin altına almaktı. Ayrıca böyle zorlu bir hamleye girişirken ülke

çapında gergin bir hava yaratmak, "dış düşmanlar" paranoyasını körüklemek de gerekiyordu. Bunun için, 1928 yılıyla 1933 yılı arasında, birer ikişer yıl arayla dört kovuşturma düzenlendi. Bunlar aynı zamanda ilk gösteri yargılamalarını oluşturuyordu: 1- Şahti Davası (Mayıs-Temmuz 1928); 2- Endüsriyel Parti Davası (Kasım-Aralık 1930); 3- Menşevik Gosplancılar Davası (Mart 1931); 4- Metro-Vick Davası (Mart-Nisan 1933).

Şahti Davası, aynı zamanda, 1930'lu yıllardaki Moskova Yargılamalarının da ilk provası olarak kabul edilebilir. İnsanların açık mahkemelerde kalkıp kendilerini yerden yere vuran sahte itiraflarda bulunması ilk kez bu davada denendi. Gerçi, kitabın ilerideki bölümlerinde etraflı olarak ele alacağım Moskova Yargılamalarının su sızdırmazlığıyla kıyaslandığında Şahti davasının görece daha yumuşak ve sanıklara kendilerini savunma hakkını biraz olsun tanıyan bir yargılama olduğu düşünülebilir. En azından sanıkların bir kısmı, kim bilir hangi tehdit ve vaatlerle itirafta bulunurken, bir kısmı da bu tür itiraflar yapmayı reddetmiş ya da zor ve tehditle yaptıkları itirafları geri alabilmişlerdir. Moskova Yargılamalarında böyle bir şey düşünülemezdi bile. Zaten Moskova Yargılamalarında yalnızca itirafta bulunmayı ve verilen rolü oynamayı kabul edenler yer alabiliyor, kabul etmeyenlerin işi NKVD* Özel Komisyonu'nun emriyle NKVD mahzenlerinde bitiriliyordu.

10 Mart 1928 günü *Pravda*, bir editoryal yazısıyla, devrim öncesinin "kapitalist" maden sahipleri adına faaliyette bulundukları söylenen ve Çarlık döneminde eğitilmiş "burjuva uzmanların" Sovyet iktidarını sabote etmek ve kapitalizmi yeniden kurmak üzere kalkıştığı karşı-devrimci planı OGPU'nun nasıl ortaya çıkardığını duyurdu. Bu sözde plan Şahti ya da Maden Kuyuları adıyla bilinen 33.000 nüfuslu küçük madenci kasabasında meydana gelmişti.

OGPU'nun bazı mühendislerden zor yoluyla aldığı itiraflar eline ulaşan Stalin, davanın açılması yönünde talimat verdi. Elbette

* GPU isim değiştirerek bu adı almıştı.

bu hiç de şaşırtıcı değildi, ama Lenin'le ihtilafa düştüğü için Ekim Devrimi'nden o zamana kadar İtalya'nın Sarrento sahil kasabasında gönüllü sürgün hayatı süren ve Sovyetler Birliği'ni o yıl ziyaret etmeye karar vermiş olan Maksim Gorki'nin OGPU'ya ve bu düzmece davaya destek vermesi hayli şaşırtıcıydı. Gorki'nin Sovyetler Birliği'ne varışından on gün önce Andrey Vişinski adlı tüyler ürpertici bir avukatın başkanlık ettiği, alçakça düzenlenmiş göstermelik duruşmalar serisinin ilki başlamıştı. Sonraki bütün göstermelik mahkemelerde olduğiu gibi, bunda da sorgulama sırasında alınan itiraflardan başka kanıt yoktu. Gorki bu defa Stalin yargısından şüphe duymak istememişti. Bunun yerine kederli bir şekilde, "Bir dizi uzmanın bir dizi alçakça sabotajından sonra bilim insanlarına ve teknisyenlere karşı tutumumu değiştirmekten başka seçeneğim yok" ifadesiyle düşüncesini ortaya koymuştu.[3]

Davanın savcısı olarak görevlendirilen Nikolay Krilenko,* otuz beşi "devrimden önce eğitilmiş" maden mühendisi, bir kısmı da Almanya ve diğer Batı ülkelerinin vatandaşı olan elli üç sanıklı davayı açtı. Davaya bakan mahkeme başkanı, daha sonraki Moskova Yargılamalarının başsavcılığını yapacak olan Vişinski'ydi. Yargılama, daha etkili olması için Donetsk kömür bölgesinden Moskova'ya alındı.

OGPU, sanıklardan itiraf alabilmek için dayanılmaz derecede soğuk hücrelerde tecrit, uzun süre uyutmama ("konveyör bandı" denen uyutmadan sürekli sorgulama) ve itirafta bulunurlarsa daha az ceza alacaklarını vaat etme gibi yöntemler kullanmıştı. Savcı, diğer şeylerin yanı sıra, "Almanya ve Polonya ajanlığı" gibi iddialar da ileri sürecekti. Bu da daha sonraki Moskova duruşmalarının ön provası gibiydi.

Almanya, kendi vatandaşı olan beş Alman mühendisin tutuklanmasını protesto etmek üzere 15 Mart 1928 günü aldığı bir kararla, Sovyetler Birliği ile olan ikili ticaret ve kredi görüşmelerini süresiz erteledi. Stalin, Almanya'nın bu tavrını, "iç işlerimize küstahça müdahale" şeklinde değerlendirdi ve geri adım atmadı.

---

* Büyük Temizlik sırasında, 1938 yılında kurşuna dizildi.

Üç Alman mühendisin kimseyle görüştürülmemesi, Alman hükûmeti tarafından iki ülke arasındaki anlaşmalara aykırı olduğu gerekçesiyle protesto edildi, bazı Alman şirketleri Sovyetler Birliği'ndeki mühendislerini geri çektiler. 1920'li yılların başlarında gerçekten de Batı'nın ekonomik ambargosuna maruz kalan Sovyetler Birliği' nin artık bu ambargonun büyük ölçüde ortadan kalktığı ve ekonomik alanda işbirliğinin gelişmeye başladığı koşullarda böyle bir tutum takınması, akla, Sovyet Hükûmetinin neredeyse yeni bir ekonomik izolasyonu kışkırttığını getirmektedir. Öyle ki, "... köylülere baskıyı destekleyen sıkı Stalin yandaşları" bile "Stalin'in Şahti üzerinden sergilediği çılgınlığı dizginlemeye çalışıyordu."

6-11 Nisan 1928 günleri arasında yapılan Merkez Komite ve Merkez Denetleme Kurulu ortak genel kurulunda Stalin bir konuşma yaparak ipleri daha da gerdi ve "Şahti davasındaki burjuva uzmanların Rus göçmenler ve Batılı kapitalist örgütler tarafından finanse edildiğini söyleyerek bu tür eylemleri, sanayi kazası değil 'ekonomik müdahale girişimi' olarak tanımladı."[4] Genel Kurul, yabancıların SSCB'ye karşı savaş ve müdahale hazırlığında olduğu yönündeki Stalin'in Şahti yaklaşımını destekleyen bir kararnameyi harfiyen onayladı.

Bu noktada insanın aklına, Stalin'in bu tür şeyleri, gerçekten inandığı için mi, yoksa bir gerginliği körüklemek için kasıtlı olarak mı ileri sürdüğü sorusu geliyor. Aslında bu soru, 30 yıllık Stalin diktatörlüğünün temel mantığını kavramak açısından son derece hayatîdir. Benim buna kısaca vereceğim yanıt, paranoya ve korku ile yararcı politik aklın hiç de çelişen şeyler olmayıp Stalin örneğinde çok iyi görüldüğü gibi, daima el ele olduklarıdır. Kısacası, hem söylediklerine inanıyor ve inandığı için korkuyor, hem de bunları kendi politik amaçları için kullanmaktan geri kalmıyordu.

Şahti duruşması 18 Mayıs 1928'de, Moskova'daki Sütunlu Sendikalar Binası'nda başladı. Elli üç sanıktan yirmisi suçunu kabul etti, gerisi masum olduğunu öne sürdü. Suçlamaları reddedenler Sovyet rejimiyle ilgili hoşnutsuzluklarını ya da sosyalizmi kurma hülyalarına inanmadıklarını gizlemediler fakat mesleklerine

bağlı olduklarını ileri sürdüler. Gelgelelim, "düşmanca görüşler" ifade etmiş olmaları sabotaja katıldıklarının delili sayıldı.

Kırk gün güren yargılamanın sonunda Vişinski, 7 Temmuz günü mahkemenin kararlarını açıkladı. On bir idam cezası verilmişti. Bunların altısı hapis cezasına çevrildi. Yaklaşık kırk kişi bir yılla on yıl arasında hapis cezaları aldılar. Beş mühendis kurşuna dizildi.

Endüsriyel Parti Davası, 1930 yılı sonunda sahnelendi. Mahkemenin savcısı Krilenko, başyargıcı ise yine, 1936, 1937 ve 1938 yıllarındaki üç ünlü Moskova Yargılaması'nın meşum savcısı Vişinski'ydi. Bir grup Sovyet mühendisi ve ekonomisti, sanayi tesislerinde sabotajlar düzenlemekle suçlandılar. 7 Aralık 1930'da 5 sanığa ölüm cezası, diğerlerine de çeşitli hapis cezaları verildi. Ölüm cezaları uzun süreli hapis cezasına çevrildi. Bu davanın, hızlı endüstrileşme sırasında acelecilikten ve acemilikten meydana gelen kazaları mühendislerin sırtına yıkma girişimi olduğu çok açıktı. Öte yandan, NKVD'nin yaptığı bazı gaflar ortaya çıkınca yargılama inandırıcılığını tümüyle yitirdi. Endüstriyel Parti'nin baş sanığı Ramzin, ülke dışında yaşayan iki Rus işadamı, Riabuşinski ve Visnegradski'den nasıl "yıkıcı" talimatlar aldığını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştı. Mahkemenin resmî tutanakları yayınlandıktan sonra, Riabuşinski ve Visnegradski'nin suç içeren sözde talimatları verdikleri tarihten çok önce öldükleri ortaya çıktı.[5]

Menşevik Gosplancılar Davası, çoğu Gosplan denilen merkezî planlama kurumunda teknik eleman ya da iktisatçı olarak çalışan Menşevik ya da Sol-Menşevik kökenli 14 kişinin 1931 yılında yargılanıp mahkûm edilmesiyle sahneye kondu. Muhtemelen, *mujiklere* karşı merkezî planlama çerçevesinde harekete geçilirken, bütün planlama uzmanlarına bu konuda ayak dirememeleri için gözdağı verilmek istenmişti.

Bu dava 1-8 Mart 1931'de, Moskova'da, Şahti yargılamasının da yapıldığı aynı Sütunlu Sendikalar Binası'nda görüldü. 14 sanıklı bu yargılamanın savcısı Nikolay Krilenko, başyargıcı ise Nikolay Şvernik'ti.

Yarısı Yahudi ve Yahudi sosyalistlerinin örgütü Bundçu çevreden olan sanıkların tamamı Gosplan'daki görevlerinden alınıp getirilmişlerdi. Menşevik Parti'yi yeniden kurmaya çalışmakla ve Gosplan'da "sosyalist inşa"yı baltalamak üzere sabotaj yapmakla suçlanıyorlardı. Savcı, sanıklardan Grohman, Sher, Yakuboviç, Ginzburg ve Suhanov'un "karşıdevrimci örgüt"ün önde gelen liderleri olduğunu ileri sürerek idamlarını istedi. Gosplan'da Grohman'ın yakın çalışma arkadaşı olan Vladmir Bazarov ise muhtemelen OGPU sorgucularının istediği ölçüde teslim alınamadığı için bu yargılamaya çıkarılmadı ve kapalı yargılamada süresi bilinmeyen bir ceza aldı.

Yargılamanın son günü "suçları"nı itiraf eden, yukarıda isimleri verilenler de içlerinde olmak üzere sekiz sanığa mahkeme tarafından 10'ar yıl, diğer altı sanığa da 5 ila 8 yıl arasında değişen cezalar verildi. 10 yıl cezaya çarptırılan sanıklardan en ünlüleri, planlama uzmanı Grohman ve Sol-Menşeviklerin lideri Yuri Martov'un arkadaşı, Sol-Menşevik iktisatçı ve tarım uzmanı Nikolay Suhanov'du.

Lenin, Ekim Devrimi'nden bir ay önce, Bolşeviklerin gazetesi *Raboçi*'nin 14 Eylül 1917 günkü nüshasında, 1917 Devrimi'nin görgü tanığı ve ilk Sovyet'in Merkez Yürütme Kurulu üyesi olarak 1917 Devrimi'nin eşsiz bir anlatımını yazan Suhanov[6] hakkında "*Novaya Jizn* yazarı N. Suhanov'un küçük burjuva demokrasisinin en kötü değil en iyi temsilcilerinden biri olduğunu herkes kabul eder" diye yazar. Buharin'in karısı Anna Larina, Suhanov'un tutuklandığını duyduğunda *şaşırdığını* belirtirken[7], Gorki, kendisini yakından markaja almış OGPU'nun başkanı Yagoda'ya, kendi gazetesi *Novaya Jizn*'in editörlüğünü de yapmış eski arkadaşı Suhanov'un tutuklanması hakkında bir mektup yazarak, "Kibirli ve üçkâğıtçı bir çocuk olan Suhanov'un sanık sandalyesine oturması"na *şaşırmadığını*[8] söylemişti.

Fakat Gorki'nin yakın arkadaşını anında satan bu tutumundan daha da şaşırtıcı olanı, o sırada Stalin tarafından İstanbul'a sürgün edilen Troçki'nin, bir muhalif olduğunu unutarak eski düşmanı Menşeviklere karşı Stalin'in açtığı davayı haklı bulmak gibi, sonra-

dan pişman olacağı büyük bir gaf yapmış olmasıdır. Deutscher' den dinleyelim:

> 1931 yılında Menşeviklerin Moskova'da yargılanması sırasında savcının bütün suçlamalarını Troçki olduğu gibi [teyit] etmişti. Suhanov, Grohman ve öteki sanıklar ekonomik alanda sabotaj yapmakla ve yurt dışındaki arkadaşlarıyla birlikte bir komplo hazırlamakla suçlanmışlardı. Suçlama uydurma delillere ve "itiraflara" dayanıyordu.[9]

Tutuklandığı sırada SBKP'ne hayli yakınlaşmış olmasına rağmen zorla kolektifleştirme politikasına karşı çıkan ve daha çok bu yüzden tutuklandığı tahmin edilebilecek Suhanov, Tobolsk toplama kampında 10 yıla yakın tutulduktan sonra, 29 Haziran 1940 tarihinde Stalin'in emriyle kurşuna dizildi. Ölüm şekli hakkında bir kayda rastlayamadığım Grohman'ın ölüm tarihinin 1940 olması, onun da aynı emirle öldürüldüğünü akla getirmektedir.

Metro-Vick Davası, 1933 yılında görüldü. Batı ile ekonomik işbirliği çerçevesinde Sovyetler Birliği'ndeki hidroelektrik santrallerinin inşasını üstlenen Metropolitan-Vickers Şirketi'nin çalışanı bazı İngiliz mühendisler "sabotaj" ve "casusluk" iddiasıyla yargılandı. Dava yabancı mühendislerin sınır dışı edilmeleriyle sonuçlandı. Metro-Vick Davası, daha sonraki yıllarda iyice yaygınlaşacak olan, işyerlerinde ve demiryollarında sabotaj paranoyasının bir diğer işaretiydi.

Preobrajenski ve Buharin

Temelinde köylülüğü bir "iç sömürge" kaynağı olarak değerlendiren ve kısa sürede hızlı endüstrileşmenin ancak bu "iç sömürgenin" (buna Sovyetler Birliği'nde yaşayan milliyetler ve halklar da dâhildir) sömürülmesiyle mümkün olduğu mantığına dayanan Stalinist zorla kolektifleştirme ve hızlı endüstrileşme politikasını teorik bakımdan ilk ortaya koyan ne Troçki ne de Stalin'dir. Bu "şeref", Stalin'in muhaliflerinden olup 1920'li yıllarda Troçkist muhalefetin içinde yer alan Preobrajenski'ye aittir ve teorinin özgün adı, "Sosyalist İlkel Birikim"dir. 1920'lerde Troçki, bu teoriye ihti-

yatla yaklaşmış ve esasen onaylamakla birlikte, bir politikacı olarak Preobrajenski'nin teorik cesaretine sahip olmadığından birçok ihtiraz kaydı da koymuştur. Örneğin, kendisi de son tahlilde köylülerin sömürülmesini savunduğu hâlde, Preobrajenski'nin "köylülüğün sömürülmesi"ni dobra dobra ortaya koyan tutumundan ürkmüştür. "Preobrajenski, bir bilginin taktiğe karşı gösterdiği umursamazlıkla, az gelişmiş bir işçi devletinin 'köylüyü sömürmesi' gerektiğini söyleyerek Troçki düşmanlarının eline büyük bir koz vermişti."

Preobrajenski'nin "sosyalist ilkel birikim" teorisi özetle şöyleydi: Kapitalist ülkeler sanayileşme için birikimlerini, geçmiş üç yüzyılda hem köylüleri mülksüzleştirip şehirlere sürerek hem işçileri alabildiğine sömürerek hem de sömürgelerini yağmalayarak yapmışlardı. Sovyetler Birliği gibi bir ülkenin dış sömürgeleri yoktu, ülke içinde farklı milliyetlerden halklar vardı ama "sosyalist ilk birikim" için bu "kaynak" yetersizdi; işçilerin artı-değeri de endüstrileşmeye kısa sürede çok fazla katkıda bulunamazdı. Geri bir tarım ülkesi olan Sovyetler Birliği'nde, "kapitalist ilk birikim"le boy ölçüşebilmek ve kapitalistlerin üç yüzyılda gerçekleştirdiği endüstrileşmeyi 20 yılda yapabilmek için bir tür "sosyalist ilkel birikim"e başvurmak, bunun en esaslı kaynağı olan köylülüğü kolektifleştirme yoluyla hızla mülksüzleştirmek, bu kitleyi sömürerek elde edilen birikimi endüstrileştirme için kullanmak gerekmekteydi. Yani "İşçi devleti bu geçiş döneminde köylüyü, bir anlamda... 'sömürmek' zorundaydı."[10] Bunun için "sosyalist devletin" bir zor aracı olarak kullanılması kaçınılmazdı.

Elbette Troçki esasen bu teoriye katılmakla birlikte nasıl Preobrajenski'ye kefil olmuyor ve ondan uzak duruyorsa, Stalin de 1928'den itibaren Preobrajenski'nin teorisine ve dolayısıyla Troçkist muhalefetin tezlerine yakınlaşmasına ve hatta üstü örtülü olarak sahip çıkmasına rağmen bunu hiçbir zaman açıkça itiraf etmemiş ve diğer muhaliflerini temizlerken, görüşlerinden bir adım bile geri atmayan Preobrajenski'yi de diğer muhalifleri gibi infaz ettirmiştir.

Preobrajenski'nin tam zıt ucunda "sağ muhalefet" diye yafta-

lanan Buharinci kesim yer alıyordu. Bu kesimin Preobrajenski çapında bir teorisyeni olmadığından "köylücü" görüşleri derli toplu bir şekilde ifade etme görevi, aynı zamanda bir politikacı olan ama Bolşevik parti içinde teorisyen olarak ünlenmiş, hatta 1920'lerin başında, "Sol Komünist" olarak nitelendiği dönemde Preobrajenski'yle birlikte bir de kitap[11] yazmış olan Buharin'e düşmüştü. "Buharin, Preobrajenski'nin ortaya attığı görüşün tümünü 'korkunç' olarak nitelendirdi ve bu görüşe bütün gücüyle saldırdı. Köylünün sömürülmesi sözünü diline doladı. Bolşevikler, Preobrajenski'nin gösterdiği yoldan gittikleri takdirde köylü ile olan ittifaklarını bozacaklar ve proletaryanın (ya da onun adına iş görenlerin) diktatörlük kurmak isteyen yeni bir sömürücü sınıf olduğunu göstereceklerdi."[12]

İlginç olan şuydu ki, Buharin'in politikacı yönü Preobrajenski'den çok daha ön planda olmasına rağmen o da Preobrajenski'ye benzer bir fütursuzlukla, "köylülerin sömürülmesi" teorisine zıt bir teori ileri sürmüş ve köylüler için "zenginleşin" sloganını ortaya atmıştır. Bu slogan da Buharin için, Preobrajenski'nin "köylülüğü sömürme" teorisi kadar tecrit edici sonuçlar doğurmuş ve hem Troçkist muhalefetin hem de 1928 yılından itibaren Stalinist fraksiyonun ağır saldırılarına uğramıştır. Daha 1925 yılında, Buharin'in "zenginleşin" sloganını yeni dillendirdiği dönemde bile Stalin, kapalı kapılar ardında, "zenginleşin sloganı bizim sloganımız değil" diyor ve ekliyordu, "bizim sloganımız sosyalist birikim". Bu sözler belki de daha o zamandan Preobrajenski'nin "ilkel sosyalist birikim" teorisine gizli bir göz kırpıştı.

Nitekim Stalin, Haziran 1928'de, Merkez Komite ve Merkez Denetim Komisyonu Birleşik Kurulu'nda yaptığı konuşmada sanayileşmek için köylülerden "haraç almayı"[13] açıkça dile getirerek yakında köylülüğü tasfiye yönünde atacağı adımları açık etmiş oluyordu.

Dev "Biçer-Döver" makinası Harekete Geçiyor

1920'lerin sonlarında köylülüğe karşı tekrar başlayan saldırılar,

1920'lerin başlarında olduğu gibi, köylülerin tahılı saklayıp şehirleri ve "işçi sınıfı"nı aç bıraktığı bahanesine dayanılarak tahıla el koyma eylemleriyle başladı. Stalin, 1928 yılı Ocak ayında Sibirya'ya yaptığı sefer sırasında, Hovobirsk'te yerel üst düzey yöneticilerle yaptığı bir toplantıda, beklenmedik bir şekilde, acilen tarımsal kolektifleştirmeyi geliştirmenin kaçınılmazlığına değinmiş ve bunu bir işaret gibi algılayan yerel yöneticiler her yerde tahıla el koymaya başlamışlardı. Aynı ay OGPU İkinci Başkanı Yagoda, tüm bölgesel gizli polis teşkilatlarına en büyük özel tahıl tüccarlarının derhal tutuklanması talimatı veriyordu. Ceza kanununun spekülasyonu yasaklayan 107. maddesinde yapılan bir değişiklikle "pazara ürün vermeme" suçu tahıl üreticilerini kapsayacak ölçüde genişletildi. Bu maddeye dayanarak yüzlerce köylünün tutuklandığı duyuruldu.[14]

OGPU raporları, ordu içinde yayılan "Kulak huzursuzluğu", "Ukrayna milliyetçileri huzursuzluğu" ve "köylü huzursuzluğu" ile dolup taşıyordu. Parti merkezinde, köylülükten yana politikanın savunucusu Buharin, Rikov ve Tomski, köylülere karşı izlenmeye başlanan çizgiden şikâyet edince Molotov onları "parti karşıtı" ilan etmişti.[15]

Sömürücü zengin köylülere atfen kullanılan ve Rusçada yumruk anlamına gelen *Kulak* sözcüğünün kapsamı, zengin olsun, orta ya da yoksul köylü olsun, kolektif çiftliklere katılmaya karşı çıkan bütün köylüleri kapsayacak şekilde kullanılmaya başlamıştı.[16] Ocak 1930'da Kulakların yok edilmesiyle ilgili bir plan hazırlayan Molotov, tasfiye edilecekleri üç kategoriye ayırıyordu: Birinci kategori derhal tenkil edilecekler; ikincisi toplama kamplarına kapatılacaklar; üçüncüsü de sürgüne gönderilecek 150.000 hane halkıydı. Molotov, infaz müfrezelerini, demiryolu vagonlarını ve toplama kamplarını, tıpkı bir askerî komutan gibi denetliyordu. Sonunda beş ile 7 milyon arası insan bu üç kategoriye göre sınıflandırıldı.[17] "Ocak 1930'da bir Politbüro komisyonu çalışma kamplarına gönderilecek 60.000 'habis Kulak'la ve ayrıca Kuzey Rusya, Sibirya, Urallar ve Kazakistan'a sürgün edilecek 150.000 Kulak hanesiyle ilgili kotaları hazırladı. Bu rakamlar 1 milyon Kulak

hanesinin (yaklaşık 6 milyon insanın) bütün mal varlıklarından yoksun bırakılarak çalışma kamplarına ya da 'özel yerleşke'lere gönderilmesine dönük bir genel planın parçasıydı."

Bazı yerlerde insanlar içlerinden 'Kulak'lar seçtiler. Bir köy toplantısı düzenleyerek kimlerin "kulak" olarak gideceğine karar verdiler. Kimsesiz çiftçiler, dullar ve yaşlı insanlar özellikle seçiliyordu. Başka bazı yerlerde "kulak"lar kurayla saptandı.

1930-31 yıllarında yaklaşık 1 milyon 680 bin insan doğuya ve kuzeye sürüldü. Stalin ve Molotov'un planları birkaç ay içinde 800 binden fazla insanı kapsayacak şekilde 2.200 isyana yol açtı. Lazar Kaganoviç ve Anastas Mikoyan, savaş ağaları gibi zırhlı trenlere binerek OGPU askerlerinden oluşturulan tugaylarla kırsal kesime sefere çıktılar.[18] Kaganoviç, Kuban'daki köylü direnişini ezmek için Kazak bölgelerinde misilleme yapılmasını ve on beş köyün Sibirya'ya sürülmesini emretti. Liderler el konulan tahıl miktarını arttırmak için OGPU birlikleri ve tabancalı parti görevlileriyle acımasız yarı askerî seferlere çıkarak yeniden kırsal kesimde dolaşmaya başladılar. Stalin ve Sergo, Kaganoviç ve Molotov'a, muhtemelen Kulaklardan oluşan 20 bin köle emekçinin çalıştırılmak üzere yeni sanayi kenti Magnitogorsk'a sevk edilmesini emrettiler. Belki de bunca baskının nedeni köle emeği sağlamaktı. Stalin, yıllar sonra Churchill'e, bunun, "10 milyon insanı" yok etmek zorunda kaldıkları "korkunç bir mücadele" olduğunu söyleyecekti.

"Tahıllara el koyma birliklerinde görev almış gençlerden biri olan Lev Kopelev, gittiği yerlerde rengi maviye çalan, hâlâ nefes almakla birlikte gözlerinde hayat ışığı kalmamış, şiş karınlı kadınlar ve çocuklar" gördü. Kopelev, "çocukların ağlamalarına, kadınların feryatlarına kulaklarını"[19] tıkadığını anlatmaktadır.

Köylülerin kolektifleştirmeye direncini kırmak için 180.000 parti üyesi kırsal alanlara gönderildi. Diğer yöntemlerin yanı sıra Gulag kamp sistemi de devreye sokuldu. 2 milyondan fazla insan Sibirya ya da Kazakistan'a sürüldü.

Mujik Direnişi

Stalin politikalarının ve düzmece yargılamalarının perde arkasına ilişkin çok önemli bir eserin yazarı olan ve Stalin'in cinayet timleri tarafından öldürüleceğini anlayınca Batı'ya iltica eden üst düzey NKVD görevlisi Aleksandr Orlov* zorla kolektifleştirmenin sonuçlarını şöyle tahlil etmektedir:

> Terörü ve zoru kullanma alışkanlığı içinde olan Stalin, kamçının traktörleri ve biçer-döverleri çalıştıramayacağını kavrayamamıştı. Onun zorlayıcı önlemleri, yalnız zengin Kulaklar tarafından değil, orta [hâlli] köylü kitleleri tarafından da umutsuz bir direnişle karşılaştı. Mülklerini kolektif çiftliklere teslim etmemekte kararlı olan köylüler birkaç aylık dönem içinde hayvanlarının yarısından fazlasını kestiler ve büyük kayıp pahasına, gelecek bahar için ayırdıkları tohumlukları da dâhil olmak üzere ellerindeki ürün fazlasını ellerinden çıkardılar. Ağırlıklı olarak tarıma dayanan devasa bir ülke için bu bir ekonomik yıkım anlamına geliyordu.[20]

Kolektifleştirmenin "ikinci serflik" olduğunu düşünen köylüler, hayvanlarını keserek ve sanki büyük bir şölen varmış gibi günler ve geceler boyu yiyerek protestolarını ortaya koydular. "Küçük çiftçi kendi cenaze törenini büyük salhanelerde kutluyordu. Kıyıma önce Kulak başlamış ve sonradan öteki çiftçileri de arkasından sürüklemişti... Tencerelerin öfkeli öfkeli kaynatıldığı, umutsuzluğun hâkim olduğu bu garip bayram böyle başladı işte. Köy-

---

* A. Orlov, 1895'te doğdu. Moskova Üniversitesi'nde hukuk okudu. Ekim Devrimi'yle birlikte Bolşeviklerin safına geçti. 1924'te Çeka görevlisi olarak işe başladı. Sonraki yıllarda NKVD'nin yurt dışı bölümüne atanan Orlov, Avrupa'nın pek çok kentinde istihbarat görevlisi olarak çalıştı. 1936'da İspanya İç Savaşı'na NKVD'nin irtibat subayı olarak gönderildi. İspanya Merkez Bankası'ndaki tonlarca altının Moskova'ya taşınması operasyonunu yönetti. Ancak, Orlov'un en önemli görevi İspanya'da güçlü olan anarşistlere ve Troçkistlere karşı savaşmaktı. İspanya görevini başarıyla yürüttüğü için Lenin Nişanı'na lâyık görüldü. Orlov, Büyük Temizlik sürecinde meslekten yoldaşlarının da tutuklanıp idam edildiğini izlemekteydi. O nedenle, "Moskova'ya gel" çağrısının ne anlama geldiğini çok iyi biliyordu. 1938'de Kanada'ya iltica etti. 1973'te ABD'de öldü.

den köye... çılgın bir oburluk salgını yayıldı. Erkekler, kadınlar ve çocuklar patlayasıya yiyor, sonra kusup yeniden tencerelerin başına çöküyorlardı... Bu bayramın arkasından uzun ve korkunç bir oruç başladı."[21]

Kısa sürede 26 milyon 600 bin baş sığır ve 15 milyon 300 bin at boğazlandı. Ülkenin en üretken çiftçilerinden ya da besicilerinden oluşan en az 5 milyon kişi "dekulakizasyona" yani kulakların sınıf olarak tasfiyesi uygulamasına tâbi tutuldu, yani sığır vagonlarına kapatılarak genellikle kış aylarında uzak ve boş arazilere atıldılar; yaklaşık bir o kadar kişi de sürgünden kurtulabilmek için aceleyle mülklerini satarak ya da terk ederek kendilerini tasfiye yoluna gittiler. Kolektifleştirmeye tâbi tutulanlar mahsulleri yaktılar, hayvanları öldürdüler, görevlilere suikast düzenlediler. Rejimin kentli şok birlikleri köylü direnişini kırdı fakat ülkenin at envanteri 35 milyondan 17 milyona, sığır 70 milyondan 38 milyona, domuz 26 milyondan 12 milyona, koyun ve keçi 147 milyondan 50 milyona düştü... Ülke çapında yaklaşık 40 milyon kişi ciddî ya da ölümcül açlığa maruz kaldı ve bu korkunç kıtlıkta, rejimin varlıklarını reddettiği 5-7 milyon arası insan öldü.[22]

Çoğu köyün Kulaklara yönelik baskıya boyun eğmesine rağmen kolektifleştirmeye karşı yaygın bir köylü direnişi vardı. Polis 1929-30'da 44.779 "ciddî karışıklık" vakasını kayda geçirmişti. Yüzlerce komünist ve kırsal militan öldürülmüş, binlercesi de saldırıya uğramıştı. Başkaldırmış köyler makinalı tüfeklerle kuşatılarak boyun eğmek zorunda bırakıldı. Kulaklar Sibirya'nın uzak ve insan bulunmayan yerlerine kitle hâlinde sürüldü. Evleri, ambarları ve tarım aletleri kolektif çiftliklere devredildi. Büyükbaş hayvancılığın yaygın olduğu Kuzey Kafkasya'da kolektifleştirme, göçebe dağlıların savaşçı duruşlarının ve mertliğinin sembolü olan atlarına el konulmasını kapsadığından şiddetli tepkilere neden oldu. Çeçenistan'da, İnguşya'da, Dağıstan'da, Osetya'da, Kabardiya'da, Balkarya'da ve Karaçay bölgesinde silahlı isyanlar başgösterdi. 1930'lar boyunca köylü gerillalar dağlık bölgelerin çoğunu kontrolleri altında tuttular. Askerî operasyonlar sırasında yaklaşık 2.700 isyancı köylü öldürüldü.[23]

Olayların iç yüzünü ve o zamanki GPU raporlarını çok yakından bilen Orlov'dan, köylü direnişinin Kızıl Ordu'ya bile bulaştığını öğreniyoruz. Kuzey Kafkasya'daki ve Ukrayna'nın bazı bölgelerindeki ayaklanmaların çapı o kadar genişti ki, bunları bastırmak için askerî uçaklar kullanılmıştı. Köylü kesiminin kızgınlığı, çoğunlukla köylü çocuklarından oluşan Kızıl Ordu'da da yayılmıştı. İsyanları ateş ve kılıçla bastıran Kızıl Ordu askerleri, Kızıl Ordu'nun diğer birliklerinin o esnada aynı yolla kendi ana babalarını bastırdığını biliyordu. Kızıl Ordu'dan küçük birliklerin isyancı saflarına geçtiği birçok olay yaşanmıştı. Kuzey Kafkasya'da bir hava kuvvetleri filosunun Kazak köylerini bombalamayı reddetmesi üzerine havacı filosu derhal dağıtılmış ve personelinin yarısı kurşuna dizilmişti. Stalin'in gözdelerinden, OGPU Başkan yardımcısı Akulov, Kuzey Kafkasya'da Kazak isyancıları kuşatıp imha edecek bir OGPU birliği göndermediği için görevinden alınmıştı. İsyanı bastırmakla görevlendirilen OGPU sınır birliklerinin şefi Frinovski, bir Politbüro toplantısında, Kuzey Kafkasya nehirlerinin üzerinde binlerce cesedin yüzmekte olduğunu bildiriyordu. İsyan görülmemiş bir vahşetle bastırılmıştı. On binlerce köylü yargılanmaksızın kurşuna dizilmiş, yüz binlercesi Sibirya'daki toplama kamplarına ya da yavaş bir ölüme mahkûm edildikleri Kazakistan'a gönderilmişti. Tarıma elverişli arazilerin büyük bölümü ekilmeden kalmış, Avrupa'nın tahıl deposu olarak bilinen Ukrayna, Kafkasya'nın bazı bölgeleri ve Volga boyları ölümcül bir açlıkla kırılmıştı.[24]

Albay rütbesindeki bir GPU görevlisi, gördükleri konusunda şöyle yakınmaktaydı: "Eski bir Bolşeviğim ben. Çar zamanında yeraltı teşkilatında çalıştım, daha sonra iç savaşa katıldım. Bütün bunları şimdi, köyleri makineli tüfeklerle çevirip askerlerime köylü kalabalıkları üzerine rastgele ateş etmelerini emretmek için mi yaptım? Hayır, hayır!"[25]

Sürgün "Yerleşke"leri ve Kaçışlar

Gerçek Kulak olduklarına "kanaat getirilen" köylülerden bir kısmı doğrudan Gulaglara gönderilirken, "Kulakımsı" bir görüntü

arz ettikleri için yerlerinden edilenler emekleri kullanılmak üzere "yerleşkelere" sürüldü. Bunlar, son derece ilkel ve tecrit edilmiş kamplardı, aslında Gulag kamplarından pek de farklı değillerdi. Buralara sürülen köylüler yeraltı sığınaklarında kalmakta ya da metruk kiliselerde, ahırlarda ve ambarlarda barınmaktaydı. "Volodga yakınındaki Prilutski Manastırı'nda 7.000 sürgün tek bir mutfağı beraber kullanarak ve düzgün bir tuvalet ya da banyo olmaksızın yerde yatmaktaydı." Yerleşkeler OGPU'nun denetimindeydi ve buranın sakinleri her ay polise görünmek zorundaydı. Bu yerleşkelerde, "1931-32 kışında yüz binlerce kişi can verdi."

Köylülerin açlık, hastalık ve kötü koşullar nedeniyle ölümle burun buruna geldikleri yerleşkelerden kaçışlar kitlesel bir hâl almış ve Kulak kaçakların sayısı on binlere varmıştı. Kaçışlar kıtlıkla doruğa ulaşmıştı. OGPU 1932-33'te özel yerleşkelerden 422. 866 Kulağın kaçtığını gösteren şaşırtıcı bir döküm çıkardı; bunlardan sadece 92.189'u daha sonra yakalanabilmişti.[26]

Açlık ve Çocuklar

Hızlı Endüstrileşmenin ve zorla kolektifleştirmenin doğrudan sonucu, kıtlık ve dolayısıyla açlıktı: "Sadece pik demir ve traktör imal etmek için gerekli para miktarına ulaşma çabasından kaynaklanan bu 'saçma' kıtlığın yol açtığı ölümlerin sayısı 4-5 milyon ile en fazla 10 milyon arasıydı."

Bir Ukraynalı tanık, "Açlıktan ölen insanların cesetleriyle dolu bir tren geçenlerde Kiev'e girdi. Poltava'dan kalktı tren, yol boyunca cesetleri topladı" diyordu. Bir diğer tanık, Fedor Belov şu gözlemde bulunuyordu: "Köylüler köpekleri, atları, çürümüş patatesleri, ağaç kabuklarını, bulabildikleri her şeyi yiyorlar."[27] Açlığın boyutlarına ilişkin benzer bir tanıklık da Kravchenko'dan: "'Elimize ne geçirdiysek yedik. Kediler, köpekler, tarla fareleri, kuşlar... Yarın hava aydınlandığında ağaç kabuklarının soyulmuş olduğunu göreceksin. Çünkü onlar da yendi. At dışkıları da yendi.' İrkildim ve inanmazlıkla baktım. 'Evet, at dışkısı. Onun için kavga ettik. Bazen içlerinde tahıl oluyordu.'"[28]

Savaş muhabiri ve romancı Vasili Grossman'ın anlattıkları ise iyice yürek paralayıcı: "Köyün üstünde sessiz, tekdüze bir inilti vardı, canlı iskeletler, çocuklar yerlerde sürünüyorlardı, ağlarken bile sesleri zor duyuluyordu; açlığın yarattığı solunum yetersizliği yüzünden hâlsiz düşen erkekler su toplamış ayaklarıyla avlularda dolaşıyorlardı. Kadınlar yiyecek bir şeyler arıyorlardı, her şey yenmişti: ısırgan, palamut, ıhlamur yaprağı, evlerin arkasına atılmış hayvan toynakları, kemikleri, boynuzlar, işlenmemiş koyun derileri... Kentten gelen delikanlılar ise ölülerin ve yarı ölülerin yanından geçerek avluları dolaşıyor, bodrumları açıyor, ambarlardaki çukurları kazıyor, toprağa demir kazıklar saplıyor, Kulaklara ait tahılı arıyor"lardı.[29]

Kıtlık, ilk beş yıllık kalkınma planının başarılı olduğu propagandasına zarar vermemesi için gizli tutulmuştu. "Açlıktan kıvranan köylüler yiyecek bulmak ümidiyle civardaki kasabalara gittiler ama yoldaki barikatlardan geri döndürüldüler. Yabancı basın muhabirleri ise kıtlıktan etkilenen bölgelerden uzak tutuldular."[30]

Açlık ve sürgünlerle birlikte aileler dağılmış, milyonlarca çocuk öksüz kalmıştı. "Anneler çocuklarını kapı eşiklerine bırakıyor, Sovyet makamlarına teslim ediyor ya da en yakın kente götürüp salıyordu. Yetimler inşaat alanlarında yatıp kalkıyor, sokaklarda dolaşıyor ve çöp artıklarını karıştırıp buldukları şeylerle besleniyorlardı. Dilencilik, ufak tefek hırsızlık ve fuhuşla zar zor geçiniyorlardı; birçoğu da... çocuk çetelerine katılmıştı... Polis kayıtlarına göre, 1934-35'te kabul merkezlerine götürülen evsiz çocukların sayısı 842.144 gibi inanılmaz bir düzeydeydi. 1934'ün sonunda sadece Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'da yetimhanelerde kayıtlı 329. 663 çocuk vardı."[31]

Orlov'un anlattığına göre, Stalin, açlıktan dolayı trenlere saldıran ya da zührevî hastalıklara tutulan başıboş çok sayıda çocuğun kurşuna dizilmesi emrini vermişti. İnsanın kanını donduran satırlardır bunlar:

> 1932 yılına gidecek olursak, açlık içindeki yüz binlerce başıboş çocuk tren istasyonlarını ve büyük şehirleri doldurduğunda, Stalin'in, yolculuk hâlindeki yük trenlerinden yiyecek çalan ve yağmalayan,

keza zührevî hastalıklara tutulan çocukların gizlice kurşuna dizilmesi emrini verdiğini öğrendim. Başıboş çocuklar sorununu "çözmek" için bu kitlesel kurşuna dizmeler ve diğer yönetsel önlemler 1934 yazıyla birlikte gerçek Stalinist ruhu ortaya çıkarmıştı.[32]

Burada "Holodomor" adı verilen ve yaklaşık 8 milyon insanın ölümüyle sonuçlanan 1932-33 yılları arasındaki Ukrayna Kırımı üzerinde ayrıntısıyla duramayacağım. Yalnız şu kadarını belirteyim ki, Ukrayna'da ve Kazakların yaşadığı Kuban bölgesinde, sunî olarak yaratılan kıtlık sebebiyle tarihin kaydettiği en büyük kıtlık yaşanmıştır. Ukrayna nüfusunun dörtte birinin o dönemde hayatını kaybettiği düşünülmektedir.

Ukrayna köylüsü zorlamalar karşısında tarım üretiminden vazgeçerek üretimi durdurmuştur. Dönemin Sovyetler Birliği yöneticileri, "anti-kolhoz" hareketin yayılmasını önlemek amacıyla sorunu hafifletecek önlemler almaktan kaçınmıştır. Açlığın zirveye ulaştığı 1932 yılında dahi Sovyet yönetimi 1 milyon 700 bin ton, 1933'te de 1milyon 840 bin ton tahıl ihraç etmiştir. Bölgede artan açlıktan kaçmak isteyenlerin başka bölgelere gitmesine engel olunarak katliam âdeta körüklenmiş, öte yandan kıtlık haberleri mümkün olduğunca sansürlenerek dünyanın dikkatinden saklanmaya çalışılmıştır. Bir Merkez Komitesi toplantısında konuşmacılardan biri, "... bölgemizde insanlar açlıktan birbirini yemeye başladı" dediğinde Kaganoviç ona, "... aklımızı başımıza toplamazsak seni de beni de yiyecekler... bunu mu tercih edersin?" diye yanıt vermiştir.[33]

"Başarıdan Başı Dönenler"

Stalin, bir sağanak gibi yağan ve Kremlin'in duvarlarını döven şikâyetler ve büyük hoşnutsuzluk karşısında geri adım atma gereği duyarak, 2 Mart 1930 yılında "Başarıdan Başı Dönenler" adlı bir makale yazdı. Aslında hırsından başı dönen Stalin bu yazıyı yazarak, kaba saba yöntemlerle giriştiği kolektifleştirme hareketini "başarı" gibi göstermek, öte yandan hoşnutsuzluğu da çevresin-

dekilerin sırtına yıkıp işin içinden sıyrılmak istemişti. Güya çevresindekiler onun hiçbir zaman yanılmayan talimatlarını yanlış anlayıp aşırıya gitmişlerdi. İşte "Büyük ve Yanılmaz Önder" her zamanki gibi "çizgiyi düzeltiyor" ve "aşırıya gidenleri" bir güzel haşlayıp yola devam ediyordu.

Ne var ki, hoşnutsuzluklar bu tür kerameti kendinden menkûl makalelerle atlatılacak gibi değildi. Üstelik sığındığı Kremlin'in duvarları ardında halkın feryatlarına kulaklarını çoktan tıkamış olan Stalin için daha tehlikeli bir gelişme, bu feryatların parti içinde de yankılanmaya başlaması ve partililer arasında elden ele dolaşan muhtıra ya da platformlarda Stalin'in parti genel sekreterliğinden alınmasının talep edilmesiydi. "Bu değişikliğin yapılmasını Stalin'in en koyu taraftarları bile düşünmeye başlamışlardı... Bu muhtıraların altında Sirtsov ve Lominadze'nin imzaları vardı... Bunlara benzeyen bir başka muhtıra da propaganda şefi Ryutin ve başkaları tarafından imzalanmış... hıyanetle suçlanıp hapse atılmışlardı."[34]

O yıllarda "Ryutin Platformu" olarak ünlenecek ve parti tabanında yaygın bir şekilde okunacak 200 sayfalık bu metnin yazarı olduğu söylenen parti üyelerinden Martemyan Ryutin, GPU tarafından 13 Kasım 1930'da tutuklanmış, ihanetle suçlanmış, üst düzey önderlik içinde Kirov ve başkalarının karşı çıkması üzerine Stalin'in idamdan yana tavrı yürürlüğe girmemiş[35], ancak daha sonra, 13 Ocak 1937'de, Yejovşçina adı da verilen Büyük Temizlik döneminde Ryutin infaz edilmiştir. Gelgelelim, bu tür platformlar Kremlin'in duvarlarını aşıp Stalin'in evine sızacak kadar etkiliydi. 9 Kasım 1932 gecesi Stalin'in intihar eden genç karısı Nadya Alliluyeva'nın yatak odasında GPU tarafından yapılan aramada, başucunda, I. Dünya Savaşı sonrası *avangard* hayat tarzını anlatan Michael Arlen'in *"Yeşil Şapka"* adlı romanı,[36] çekmecesinde ise Ryutin Platformu adıyla anılan ve Stalin'i şiddetle eleştiren muhalefet metni bulunmuştu.

Dipnotlar

1 Isaac Deutscher, *Stalin*, I. cilt, s. 364, 354, 394, 395.
2 I. Deutscher, *Troçki*, II. cilt, s. 428, 297, 454.
3 Andy McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 115-116.
4 S. Kotkin, *Stalin,* I. cilt, s. 894-895, 897, 902.
5 Alexander Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 295.
6 N.N. Sukhanov, *1917 Devrimi Üzerine Notlar.*
7 Anna Larina, *Asla Unutamam*, s. 69-71.
8 A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 120.
9 I. Deutscher, *Troçki,* III. cilt, s. 199.
10 I. Deutscher, *Troçki*, II. cilt, s. 251, 249.
11 Yevgeniy Preobrajinsky- Nikolay Buharin, *Komünizmin Abc'si.*
12 I. Deutscher, *Troçki*, II. cilt, s. 253.
13 S. Kotkin, *Stalin,* I. cilt, s. 746, 916.
14 *Pravda*, 8 Ocak 1928.
15 S. Kotkin, *Stalin*, I. cilt, s. 912-913.
16 Orlando Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 117.
17 Simon S. Montefiore, *Kızıl Çar'ın Sarayında*, s. 49.
18 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 125, 50.
19 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 91, 50.
20 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 41.
21 I. Deutscher, *Troçki*, III. cilt, s. 147-148.
22 S. Kotkin, *Stalin,* I. cilt, s. 933.
23 Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar-Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, s. 622
24 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 41.
25 I. Deutscher, *Stalin*-II, s. 49.
26 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 138, 139, 143.
27 S.S. Montefiore, *Kızıl* Çar, s. 86, 84.
28 V. Kravchenko, *I Chose Freedom*, s. 67.
29 Vasili Grossman, *Yaşam ve Yazgı*, 2. Kitap, s. 328.
30 G. Hosking, *Rusya ve Ruslar*, s. 625.
31 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 137.
32 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime* s. 53.
33 Boris Nikolayevski, *Power and Soviet Elite*, s. 75.
34 I. Deutscher, *Stalin,* II. cilt, s. 60.
35 Robert Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 36.
36 *Svetlena Alliluyeva'nın Mektupları*, s. 123.

Tek Adam Diktatörlüğü
1934-1953

Köylülüğün tasfiyesi gibi zorlu bir işin ardından, sıra tek fraksiyon diktatörlüğünden tek adam diktatörlüğüne geçmeye gelmişti. Fakat bunun önünde büyük engeller vardı. Diktatörce yetkilerle donanmış olan Bolşevik parti, aynı nedenle güçlü, yetişmiş, becerikli kadrolara sahip olmuştu. Tek fraksiyon diktatörlüğünün kurulması döneminde Stalin'in yanında Kirov gibi sözüne ve oyuna sahip güçlü şahsiyetler yetişmişti. Artık partide Stalin'in "eşiti" gibi yer alan iktidar ortağı kadrolar vardı. Gerek bu kadrolar, gerekse itibardan düşmüş olmakla birlikte parti hafızasında yaşamakta olan eski Bolşevikler şimdi tek adam diktatörlüğünün önünde engel oluşturmaktaydı ve bir an önce şu ya da bu şekilde ortadan kaldırılmaları gerekiyordu.

Bolşevik camianın kendi içindeki ilk cinayet, Jakob Blumkin'in 1930 yılı başındaki idamıdır. Stalin'in tek adam diktatörlüğü için tayin edici adımlar atmaya başlamasına (1934 yılı sonuna) henüz zaman vardı. Bolşevik parti 1920'li yıllarda her ne kadar toplumsal muhalefet mensuplarını infazlar da dâhil olmak üzere acımasız bir şekilde ezdiyse de Bolşevikler arasında, "Bolşevik kanı dökmeyeceklerine" ilişkin yazılı olmayan bir mutabakat söz konusuydu. Leninist gelenek bunu emrediyordu.

Blumkin, siyasî hayatına bir SR olarak başlamış, devrim sırasında Sol SR'lere katılmış ve Çeka'da Sol SR'lerin temsilcisi olarak yer almış olsa da daha sonraki süreçte Sol SR'lerden Bolşevik saflara geçmiş ve üst düzey bir OGPU görevlisi olmuştu. 1918 yılında Sol SR'leri temsilen Çeka Başkanı Dzerjinski'nin yardımcısı konumundayken Brest-Litovsk Antlaşması'nı baltalamak üzere Alman elçisi Kont Mirbach'ı, Sol SR'ler adına yaptığı suikastle öldüren iki kişiden biriydi.

Ölüme mahkûm edilen Blumkin eyleminden dolayı pişmanlık gösterdi ve artık Bolşevik Parti'ye taraftar olduğunu beyan etti. Bunun üzerine parti onu gizlice affedip iç savaş sırasında en tehlikeli görevlere gönderdi. Sol SR'ler Blumkin'i ihanetle suçladı ve öldürmek için fırsat kolladı, fakat çeşitli girişimlere rağmen bunu başaramadılar.

İç savaş sonrasında yine OGPU'nun Dışişleri bölümünde görev alan Blumkin 1920'lerdeki fraksiyon çatışmaları döneminde Troçkist muhalefetten yana tutum aldı. Bununla birlikte Blumkin tutumunu, o zamanki OGPU başkanı Menjinski'ye açıkladı ve görevine devam etmesine izin verilmesini istedi. Parti o dönemde, disiplini bozmaması koşuluyla görevinde kalmasına izin verdi. Muhalifler görevlerinden atıldığı hâlde Blumkin OGPU'da çalışmaya devam etti.

1929 yılı yazında ülke dışındaki bir görevden dönerken İstanbul'a uğrayıp Büyükada'da sürgünde bulunan Troçki'yle gizlice uzun bir görüşme yaptı. Ne var ki OGPU bu görüşmeyi tespit etmişti ve Blumkin Moskova'ya gelir gelmez tutuklandı. "Bir GPU memurunun anlattığına göre, Blumkin sorgu sırasında 'haysiyetini kıracak en ufak bir harekette bulunmadı'. Kurşuna dizileceği yere cesaretle gitti... Parti içinde işlenen... bir suç için idam edilen ilk parti üyesi Blumkin olmuştu."[1]

Parti Politbüro üyesi ve Leningrad parti Şefi S.M. Kirov'un, 1934 yılı sonunda, suikast görünümü altında, Stalin'in organize etmesiyle NKVD tarafından öldürülmesi ise, Büyük Temizlik'in ve tek adam diktatörlüğünün kurulmasının başlangıç işaretiydi.

Kirov Suikastı

Doksan yıl boyunca ortaya çıkan tüm olgular, partinin en üst organı Politbüro üyesi ve aynı zamanda partinin Leningrad şefi olan Sergey Kirov'un bir suikast görünümü altında, bizzat Stalin'in

emri ve NKVD'nin azmettirmesiyle öldürüldüğünü ortaya koymaktadır.

Peki, Stalin vicdansızca olduğu kadar kendisi açısından da tehlikeli olabilecek böyle bir cinayeti neden organize etmiştir? Bunu anlayabilmek için Kirov'un Stalin'den hayli farklı bir çizgi izlediğini ve 1 Aralık 1934 günü yapılan suikastın öncesinde, Stalin'le Kirov arasındaki çatışmanın iyice belirgin bir hâle geldiğini görmek gerekir.

Ilımlı Eğilimin Temsilcisi Kirov

Parti saflarında bir işçi olarak yükselip Politbüro üyesi olan Kirov, özellikle 1930'ların başından itibaren Stalin'le çatışan bir eğilimin temsilcisi olarak parladı. "Kirov çizgisi" bir alternatif olarak ortaya çıkmaya başladı. Her şeyden önce, Stalin'in hızlı endüstrileşme ve zorla kolektifleştirme çizgisine karşı ılımlı çizgiyi temsil eden Kirov, 1920'lerin sonunda Buharin'e yapılan saldırılara katılmadı ve "... ezip geçen kolektifleştirme için zamanın olgunlaştığına ilk ikna olanlardan biri değildi." Köylülerle uzlaşmaktan yanaydı.

Kirov giderek, halkla Parti arasında ve Parti içinde uzlaşma eğiliminin temsilcisi olmaya başlamıştı. Kirov'la Stalin arasındaki anlaşmazlıklardan biri de Leningrad'daki karne sisteminin kaldırılması mevzuuydu. "Kirov daha çok yiyecek sağlanırsa işçilerin daha iyi çalışacaklarını düşünüyordu. Stalin ise karşı görüşü savunuyordu: Neden Leningrad diğer şehirlerden daha iyi durumda olsun ki?"[2] Bu konu, Kirov'un askerî yiyecek vagonlarını Leningrad'a yönlendirip işçilere dağıtması üzerine işin içine Voroşilov'un da girmesi ve Kirov'a saldırmasıyla iyice gergin bir hâl almıştı.[3]

Bunlara başka gerilim konuları da eklendi. Örneğin Kirov NKVD'nin bir grup tarım uzmanını yargılama girişimine karşı çıktı.[4] Bir başka olay da, Moskova'da Politbüro üyesi Orjonikidze'nin Leningrad heyetini günlerce kapısında bekletmesi üzerine, Leningrad parti şefi olarak kimseye haber vermeden heyeti geri çekmesiydi.[5]

Kirov, muhalefete karşı tutumda da ılımlı çizgiyi temsil ediyor-

du. Yukarıda da belirttiğim gibi, Ryutin'in ölümle yargılanmasına kesin olarak karşı çıkmıştı. Kirov'un Stalin'e, muhaliflerin artık yenilgilerini ve durumu kabul ettiklerini söylediği ifade edilmektedir. Stalin ona şiddetle karşı çıkmış ve "Leningrad'da hâlâ çok sayıda Zinovyevci kökler bulunduğunu" eklemiştir.[6] Zinovyev'in muhalefet hareketini bastırmak için Leningrad'a giden Kirov, Rusya'nın en Avrupaî ve ihtilalci şehrinde hüküm süren tedirginliğin ister istemez sözcüsü hâline gelmişti. Stalin'den muhalefete karşı yumuşak davranmasını istemiş ve kendi alanında, siyasî polisin etkisini sınırlamak için elinden geleni yapmıştı.[7]

Stalin ve Politbüro, Kirov'un artan popülaritesinden rahatsızdı. Stalin çevresinin bütün çabalarına rağmen Kirov 1934 yılının başında yapılan 17. Kongrede delegeler tarafından şiddetle alkışlanmıştı.[8] Zaten 17. Kongre öncesinde Stalin'in görevden alınması ve yerine çok daha fazla sevilen Kirov'un getirilmesi yönünde toplantılar yapılmıştı. Fakat Kirov bu teklifi kabul etmemiş, bunu Stalin'e bizzat söylemiş ve ardından, uyarıcı bir şekilde, "Olanlardan kendini suçla. Unutma ki, sana olayların şiddet yoluyla çözülemeyeceğini söylemiştik" demişti.

Kongrede 1966 delegeden 289'u Stalin'e karşı oy kullanmış (yani adını çizmiş), Kaganoviç, Kongre seçim komisyonu başkanına aleyhte verilen oyların sayısının 3'e indirilmesi (Kirov aleyhte sadece 3 oy almıştı) talimatını vermiştir. "Takip eden yıllarda 1966 delegenin 1108'i halk düşmanı olarak kurşuna dizildi."*

Kongre'den sonra Stalin, Kirov'dan, yeni seçildiği Merkez Komitesi Sekreterliği görevi gereği Leningrad'dan Moskova'ya gelmesini istedi. Kirov bu isteğe itiraz etmemekle birlikte kalan işlerini ileri sürerek Moskova'ya gitmekte acele etmedi. Stalin ise, ne pahasına olursa olsun onun Leningrad parti şefliğinden yararlanarak edindiği popülaritesini yok etmekte kararlıydı. Orlov, işte bu noktada Stalin'in Kirov'u ortadan kaldırmaya karar verdiğini belirtmektedir:

---

* Conquest, bu bilginin Kruşçev'in "Gizli Konuşması"nda bulunduğunu belirtmektedir. (*Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 42, 43)

Bu güç durumun içinden çıkmak için Stalin şeytanî bir plan yaptı. Kirov'a karşı bir suikast düzenlemeye ve bu suçu muhalefetin eski liderlerinin üstüne yıkmaya karar verdi. Böylece, Stalin'in bütün berbat iftiralarına rağmen parti tabanında Bolşevizmin sembolü olarak görülmeye devam eden Lenin'in en yakın arkadaşlarını da bir darbede halletmiş olacaktı. Stalin, eğer Zinovyev, Kamenev ve muhalefetin diğer liderlerinin "partinin sevgili oğlu", Politbüro üyesi Kirov'un kanını döktüklerini ispatlarsa *kana kan* talebini haklı çıkaracağı sonucuna vardı.[9]

Leningrad NKVD'de Tuhaf Hareketlenmeler!

Yazarı Anatoli Ribakov'un doğrudan doğruya gerçek olaylara dayandığını ileri sürdüğü *Arbat Çocukları* romanında Stalin'in cinayet planının Leningrad NKVD'si içinde adım adım nasıl örüldüğüne ilişkin çok önemli anlatımlar var. Başka ifadelerle de örtüşen bu anlatımlara göre, o günlerde Leningrad NKVD'sinde sessiz ama fark edilebilir bir hareketlenme söz konusudur. Moskova'daki NKVD üst düzey görevlilerinden Berezin, bu tuhaf hareketlenmeden yola çıkarak Leningrad'da bir eylem hazırlandığını tahmin eder. "... dikkat etmeden söyleyeceği tek sözle kendisi de yok edilirdi. Ama uyarma olanağı vardı. Berezin, akşam olunca arkadaşı Bulyagin'e uğradı. İkisi de aynı yoldan yürümüş, kibir nedir bilmemiş yaşlı Bolşevik kuşağın temsilcisiydiler." Berezin, Bulyagin'e doğrudan bir şey söylemez, fakat laf arasında Leningrad NKVD şefi Medved'in yardımcısı Zaporojets'in kimseye haber vermeden Leningrad'a kendi adamlarını topladığını çıtlatır. Bulyagin, Berezin'in adını vermeden durumu Orjonikidze'ye açar. Birlikte ne yapılmak istendiğine dair kafa yorarlar. Fakat "Yılların Çekacısı Berezin'in anında tahmin ettiği şey" akıllarına hiç gelmez. Berezin'in aklından geçen, Kirov'a karşı bir suikast hazırlığı yapıldığıdır.[10]

Zaporojets'in faaliyetleri, Leningrad NKVD şefi Medved aracılığıyla Kirov'a yansır. Bunun üzerine Kirov doğrudan Stalin'e telefon açar:

– Stalin yoldaş, Zaporojets kendi başına hareket ediyor ve Medved'e boyun eğmiyor. Bölge Komitesi bürosu onun Leningrad'dan alınmasını istiyor...

– Nasıl kendi başına hareket ediyor?

– En son olay, Medved'in haberi olmadan Moskova'dan, Genrih Yagoda'dan beş adam isteyip bunları kilit yerlere yerleştirmesi.

– Bu, NKVD bünyesindeki bir değişiklik.

– Bölge sekreteri kim? Ben mi başkası mı?

– Böyle çocukça sorular niye? Her atama için yerel organların olurunu almak pratik olarak olası değil.

– ...

Stalin telefonu kapattı.[11]

Kilit Adam Zaporojets

Zaporojets, Leningrad NKVD başkan yardımcılığına yakın zamanda, aslında Kirov'un, Medved'in ve Leningrad NKVD'nin arzusu hilafına NKVD şefi Yagoda tarafından atanmıştı. Leningrad'a geldiğinden beri Zaporojets'in sergilediği başına buyruk davranışlar yalnızca Moskova'dan getirttiği beş görevliyi keyfince kilit yerlere yerleştirmekten ibaret değildi. Berezin, onun NKVD'de dosyası bulunan Nikolayev adlı bir gençle özel olarak ilgilendiğini de saptamıştı.

Zaporojets'in Leningrad'a gelişinden sonra hızlanan suikast hazırlıklarının nasıl bir seyir izlediğinin ayrıntılarını esas olarak Orlov'dan ve kısmen de Robert Conquest'ten öğreniyoruz.

Orlov'un anlattığına göre, Stalin önce Medved'i Leningrad NKVD başkanlığından alıp yerine Yevdokimov'u getirmek istemiş, fakat Kirov'un direnmesi üzerine bu atamayı iptal etmek zorunda kalmıştı. "Yevdokimov'un Leningrad'a tayini başarısız olunca Stalin'in Yagoda'nın yardımına başvurmaktan ve ona Kirov hakkındaki sırrı açıklamaktan başka çaresi kalmamıştı. Yagoda, hamisi olduğu ve gözdesi olan, o sırada Medved'in yardımcılığı görevinde bulunan Vanya Zaporojets'i Leningrad'dan acilen çağırdı ve ikisi birlikte Stalin'in yanına gittiler. Stalin ile Zaporojets arasındaki kişisel bir görüşmeden kaçınmak mümkün değildi, çünkü Zaporojets, bizzat Stalin'in onayı olmadan bir Politbüro üyesiyle ilgili böyle olağanüstü bir görevi tek başına Yagoda'dan asla almazdı." Stalin'den talimatları alan Zaporojets Leningrad'a döndü. O

sırada Leningrad NKVD Yönetimi'ne ulaşan raporlar arasında Leonid Nikolayev adlı genç bir komünist hakkında da gizli bir rapor vardı; raporda bu kişinin partiden atılması ve sonuç olarak iş bulamaması nedeniyle öfke içinde olduğu ve arkadaşlarından birine, kendisini ihraç eden Kontrol Komisyonu üyesine suikast yapmayı düşündüğünü ifade ettiği belirtiliyordu. Nikolayev bu eylemiyle, gadrine uğradığını düşündüğü parti bürokrasisine karşı protestosunu dile getirmek istiyordu.

Nikolayev hakkındaki gizli raporu Zaporojets'e ulaştıran, aslında bir NKVD ajanı olan ve ismi anılmayan, Nikolayev'in bir "arkadaş"ıydı. Zaporojets, raporu inceledikten sonra bu "arkadaş"la buluştu ve ondan Nikolayev'le kendisini "tesadüfen" karşılaştırmasını istedi. Bu "tesadüfî" karşılaşmada Zaporojets, kendisini Nikolayev'e bir işçi olarak tanıttı. Nikolayev'in "bu işe" uygun olduğu kanaatine varan Zaporojets "arkadaş"tan, Nikolayev'e küçük miktarda "borç" para vermesini ve yakın ilişki geliştirmesini istedi.

Bundan sonra Zaporojets elindeki bilgilerle Moskova'ya gitti ve Stalin'le bir kez daha görüştü. Moskova'da, Nikolayev'in planın gerçekleştirilmesine uygun bir adam olduğu kararı verildi. Nikolayev'in kullanılmasının başta gelen avantajı, saldırı fikrini kendisinin bağımsız olarak geliştirmiş olması ve ona şimdi eyleminde yol gösteren NKVD'ye ilişkin herhangi bir iz bırakmayacak olmasıydı. Zaporojets, Moskova'dan, Nikolayev'in, herhangi bir Kontrol Komisyonu üyesi yerine Kirov'a yönlendirilmesi talimatı aldı ve bunu "arkadaş"a bildirdi.[12] "Arkadaş" Nikolayev'i bu konuda ikna etti.[13] Keza, Nikolayev'e "arkadaş" aracılığıyla bir de tabanca ulaştırıldı.

Ne var ki, elindeki izin belgesiyle Smolni'ye giren Nikolayev bir muhafız tarafından çevrildi ve çantasından bir günlükle bir tabanca çıktı. Bir iki saat geçtikten sonra inanılmaz bir şey oldu: Nikolayev'e tabancası ve günlüğü geri verilip binadan ayrılması söylendi. Günlüğüne bir göz atmaya bile gerek görülmemişti. Eğer baksalardı her şey ortaya çıkacaktı. Nikolayev'i serbest bıraktıran elbette Zaporojets'ti.

Bir süre, bozulan moralinin düzelmesiyle uğraşılan Nikolayev, "arkadaş"ın telkiniyle bu sefer 1 Aralık 1934 akşamı Smolni'ye bir kez daha gitti. Yanında geçiş belgesi vardı, bu sefer hiçbir sorun olmadan içeri girdi ve Kirov'un çalışma odasının da bulunduğu üçüncü kata çıktı. Kirov'un sekreterliğine giden koridorun girişinde her zamanki muhafızlar yoktu. Nikolayev hiçbir engelle karşılaşmadan koridora girdi.[14] Bu noktada Orlov'la Conquest'in anlatımları çelişmektedir. Conquest, Kirov'un özel koruması Borisov'un önceden bazı NKVD'liler tarafından alıkonduğunu söylerken,[15] Orlov, Borisov'un, konferans salonunda toplantı hâlinde bulunan Bölge Komitesi üyelerine çay ve sandviç götürdüğünü yazmaktadır.

Orlov'un anlatımını esas alacak olursak, çay ve sandviçleri getiren Borisov, Kirov'a, Kremlin'den telefonla arandığını söyler. Kirov, yerinden kalkıp koridora çıkar ve o anda bir tabanca patlar. Toplantıda bulunanlar hızla çıkarlar. Kirov kanlar içinde yerde yatmaktadır. Yanında, bayıldığı anlaşılan biri daha yatmaktadır ki, bu da Nikolayev'dir. Parti komitesi üyeleri şaşkınlıkla koridorda tek bir muhafız olmadığını görürler. Kirov ölmüştür. Ayıltılan Nikolayev derhal tutuklanır.

Stalin'in bir heyetle birlikte acilen Leningrad'a hareket ettiğini öğrenen Zaporojets, Nikolayev'den özellikle Zinovyev ve Kamenev'den emir aldığına ilişkin ilk itirafları bizzat alma hevesine kapılarak ve NKVD üniforması içinde kendisini tanımayacağını farz ederek onun yanına getirtilmesini emreder. Ne var ki Nikolayev odaya girer girmez, "arkadaş"ın kendisine işçi olarak tanıttığı kişiyi tanır ve o anda bir NKVD oyununun içine düştüğünü anlar. Bu durumda Zaporojets'in ondan, Stalin'in istediği gibi, suikastı Zinovyev ve Kamenev'in emriyle yaptığı yönünde ifade alması iyice imkânsız hâle gelmiştir. Öyle ki, bırakın itirafta bulunmayı, Nikolayev, iskemleyi kaptığı gibi Zaporojets'in üstüne saldırmış ve ancak NKVD görevlilerinin odaya girmesiyle engellenebilmiştir.[16]

Leningrad'a 2 Aralık sabahı erkenden gelir gelmez sorgu işlerine girişen Stalin'in ilk görüştüğü kişilerden biri de Zaporojets'dir.*

* A. Orlov'un anlatımı bu noktada da R. Conquest'in anlatımıyla çelişmekte- →

Onunla bir saat kadar görüştükten sonra Stalin Nikolayev'i sorguya alır. Bu sorgulamada NKVD şefi Yagoda, Ekonomi Bölümü şefi Mironov* ve başka birkaç NKVD görevlisi daha hazır bulunur. Başını hücresinin duvarlarına vurduğu için başı sargılı olan Nikolayev içeri girer ve kapıda durur. Stalin masasına yaklaşmasını işaret edip onu dikkatle inceler, neredeyse müşfik bir ses tonuyla sorar: "Böyle iyi bir insanı neden öldürdün?"[17] "Tüm anlatımlar, Nikolayev'in çekinmeden NKVD'nin adamlarını işaret ettiğinde ve Stalin'e bu soruyu *onlara* sorması gerektiğini söylediğinde birleşmektedir. Bunun üzerine derhal susturulmuş ve oradan uzaklaştırılmıştır."**

Cinayetin İzleri Silinmeye Çalışılırken

Bilindiği gibi, katil ya da katiller bir cinayet işledikten sonra izleri temizlemek için birbiri ardına seri cinayetler işlemek zorunda kalırlar. Kirov cinayetinden sonraki ilk kurban, onun sadık koruması Borisov oldu. Stalin, NKVD hapishanesinde olduğunu öğrendiği Borisov'un kendisi tarafından sorgulanmak üzere getirtilmesini istedi, fakat Borisov getirilirken ne hikmetse yolda meydana gelen bir "trafik kazası"nda öldü: Ölüler konuşmaz...

Sonradan, Kruşçev döneminde Kirov cinayetiyle ilgili olarak kurulan bir komisyonun da tespit ettiğine göre, "Bir NKVD görevlisi şoförün yanında oturuyordu, Borisov ile diğer iki NKVD görevlisi arkadaydılar... Kamyon Voinov Sokağı'na geldiğinde, önde oturan NKVD'li direksiyona asıldı ve kamyon, pek sert olmayan biçimde bir deponun duvarına çarptı. Sonradan Borisov'un kaza-

---

→ dir. R. Conquest'e göre, Zaporojets 2 Aralık'ta artık Leningrad'da değildi. R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 59, 162.

* Mironov'un, Orlov'un kitabındaki anlatımların esaslı kaynaklarından biri olduğu göz önünde tutulsun.

** Orlov bu noktadaki anlatımında Nikolayev'in, "Zaporojets'e sorun" diye yanıt verdiğini söylemektedir. Fakat bu çok inandırıcı değil, Nikolayev nasıl olmuştur da Zaporojets'in gerçek adını kaşla göz arasında öğrenebilmiştir?

da öldüğü duyuruldu. Aslında muhafızlar tarafından demir çubuklarla öldürülmüştü."[18]

Cinayetler serisinin ilk kurbanları arasında, en başta ortadan kaldırılan "arkadaş"ın[19] ve Borisov'un karısının yanı sıra, daha sonra kurşuna dizilen, Borisov'un katili bu üç NKVD görevlisi[20] de yer alacaktı. Ama cinayetler dizisi burada durmayacak, Kirov cinayetine şu ya da bu şekilde bulaşan ya da birinci elden tanık olan herkes dört yıl içinde yok edilecekti.

Yeni Bir "Kızıl Terör"

Stalin'in, Kirov cinayetini Zinovyev ve Kamenev'in sırtına yıkma planı, Nikolayev'in, NKVD tarafından yönlendirildiğini ve kullanıldığını fark etmesi üzerine suya düşmüştü. Bu durumda Nikolayev'i açık mahkemeye çıkarmak imkânsızdı. Nikolayev'den, mahkemede Zinovyev ve Kamenev'e karşı ifade verme sözü alınsa bile buna güvenilemezdi. Nikolayev'in, kendisinin terörist eyleme girmesine yol açan aynı protesto duygusuyla parlayıp açık mahkemede onu Kirov suikastına sevk edenin Zinovyev ve Kamenev değil, bizzat NKVD olduğunu haykırmamasının hiçbir garantisi yoktu. Stalin böyle büyük bir riske giremezdi. Bu yüzden bu yüz kızartıcı işi gizli bir yargılamanın kapalı kapıları ardında halletmek zorunda kaldı.

Fakat halka da bazı açıklamalar yapmak gerekiyordu. Nikolayev'in Rus Beyaz Muhafızların işbirlikçisi olduğunu açıklamanın daha avantajlı olduğuna karar verdi. Böylece, sözde Polonya, Letonya ve Finlandiya'dan terörist eylemler yapmak amacıyla SSCB'ye gizlice giren Beyaz Rus *göçmenler* efsanesi yaratılmış oldu.[21] Sovyet Hükûmeti tarafından yapılan ilk resmî açıklamada, Kirov cinayetinden işte bu Beyaz Muhafız teröristleri sorumlu tutuluyordu. Birkaç gün sonra Sovyet gazeteleri, NKVD'nin 104 terörist-Beyaz Muhafız'ı yakalayıp idam ettiğini duyurdu.* Sovyet basını, ülke dışındaki iki Beyaz Muhafız örgütü olan Rus Askerî Bir-

---

* Orlov, "NKVD'nin Transkafkasya Cumhuriyetleri sınır muhafızlarının eski →

liği ve Rus Gerçeği Kardeşliği'ne karşı öfkeli bir kampanya başlattı; bu örgütlerin, "terörist eylemlerde bulunmak üzere Sovyetler Birliği'ne adamlarını gönderdiği ilk olay değil bu" diye yazıyordu gazeteler."[22]

Böylece 1 Aralık terör yasasına göre Aralık ayı içinde ilk idamlar gerçekleştirilmişti. Conquest buradaki benzerliğe dikkat çeker: "Bu infazlar –Fanya Kaplan'ın Lenin'e karşı suikast girişiminden sonra 1918 Ağustos'unda başlatılan– 'Kızıl Terör' sırasındaki idamlarla güçlü ve hiç kuşku yok ki bilinçli bir paralellik taşımaktadır."[23]

Montefiore'nin verdiği, aynı Aralık ayı içinde 6501 kişinin Beyaz Muhafız suçlamasıyla kurşuna dizildiği bilgisini[24] dikkate alacak olursak bu kıyımın Kızıl Terör'ü hayli geride bıraktığını söyleyebiliriz.

Nikolayev ve Arkadaşlarının İnfazı

Nikolayev ve onun işbirlikçisi oldukları iddia edilen diğer 13 sanık, 28-29 Aralık'ta kapalı bir yargılamada idama mahkûm edilip hükmün verildiği günün gecesinde Liteyni Cezaevi mahzenlerinde kurşuna dizildi. Orlov, Nikolayev ve diğer sanıkların gizli bir mahkemede alelacele yargılanıp ortadan kaldırılmaları üzerine haklı olarak, "...kamuoyunu böylesine muazzam bir şekilde ilgilendiren bir olay neden açık bir yargılamada ele alınmamıştı? Nikolayev, Kirov'a suikast yapmış ve olay yerinde yakalanmıştı. Peki, o zaman bütün bu gizlilik nedendi? Stalin'in bu davayı halka açık bir mahkemeye götürmemesinin sebebi neydi?"[25] diye sorar.

Neden olacak, cinayetin ortaya çıkacağı korkusuyla izleri ortadan kaldırmak için seri cinayetlere devam eden Stalin'in, bir yandan da suikastın fiilî icracısı Nikolayev'i ve hayalî işbirlikçilerini,

---

→ şefi olarak, teröristlerin çok sıkı bir şekilde korunan sınırı sürüler hâlinde geçemeyecekleri"ni, Keza "SSCB'de var olan sıkı pasaport sistemi ve geniş kapsamlı polis gözetimi altında bu kadar büyük sayıda teröristin aynı anda Leningrad'da konuşlanamayacakları"nı belirtmektedir. *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 19.

konuşmalarına izin vermeden ortadan kaldırıp birinci perdeyi kapatması gerekiyordu. Peki, ya ikinci perde?

Kirov Suikastı'nda İkinci Perde: NKVD Görevlilerinin Tutuklanıp Yargılanması

Suikastın hemen ardından, 4 Aralık'ta, "görevi ihmâl" suçundan tutuklandıkları duyurulmuş olan Leningrad NKVD üst düzey görevlileri 23 Ocak 1935'te mahkemeye çıkarıldı. Conquest, 4 Aralık'ta ilk suçlananlar arasında Zaporojets'in adının geçmemesinin şaşırtıcı olduğunu belirtmektedir. Sonradan bu durum "düzeltilmiş" ve Zaporojets de sanıklar arasına katılmıştı. Mahkeme kararında, sanıkların, "Kirov'a karşı bir suikast hazırlandığı yolundaki bilgilere ulaştıkları hâlde... uygun önlemleri" almadıkları belirtilmekle birlikte, sanıklara, işlenen suçla ve Stalin rejiminin şiddetiyle hiç de uyumlu olmayan 3 yıl gibi hafif cezalar veriliyordu.[26] Fakat cezaların azlığı, Leningrad dışındaki polis çevrelerinde olayın bir ihmâlin ötesinde olduğu inancını doğurmuştu. Orlov, bunun gayet doğal bir sonuç olduğunu şu ifadeleriyle destekler: "...Böylesine ılımlı cezalar gerçekten tuhaftı: Bugün Kirov'u koruyamayan NKVD'liler yarın da Stalin'in hayatını koruyamayabilirlerdi. Stalin'in huyuna aşina olan herkes onun NKVD başkanı Yagoda'yı görevden alacağını, Kirov'un güvenliğinden sorumlu görevlilerin hepsini ölümle cezalandıracağını ve bu yolla NKVD görevlilerine, liderlerinin hayatını koruyamamalarının bedelini kendi kelleleri ile ödeyeceklerini göstereceğini bilirdi."

Küçük cezalar alan NKVD görevlileri sürgünde bir mahkûm değil, âdeta birer NKVD müfettişi muamelesi görmüşlerdi. Bir kere üniformalarını giymelerine izin verilmişti. İsterlerse karıları da kendileriyle birlikte sürgün yerlerine gelebiliyordu. Leningrad NKVD'sinin eski şefi Medved ve yardımcısı Zaporojets hapiste değillerdi. "Stalin'in emriyle, Sibirya'daki en zengin altın madenlerinin bulunduğu Lenzoloto'da idarî görevlere atanmışlardı."[27] Yagoda, NKVD görevlileri sürgüne giderken onları bizzat uğurlamış ve aile-

lerini merak etmemeleri konusunda güvence vermişti.[28] Kremlin muhafız komutanı Pauker ve NKVD Ulaşım Bölümü şefi Şanin, Zaporojets'e, oralarda sıkılmaması için gramofon plak albümleri ve radyo göndermişlerdi. Bırakın tutuklanan birine hediye göndermeyi, parti basamaklarından aşağı yuvarlanma izlenimi veren birinin çevresinden insanların nasıl kaçıştıklarını göz önüne alırsak hayli tuhaf bir durum.

Ne var ki bu "bahar havası" ancak iki yıl sürdü. İleride ele alacağım Büyük Terör döneminin başladığı 1937 yılına gelindiğinde, Leningrad NKVD görevlilerinin yalnızca ayrıcalıklı hayatlarına değil, hayatlarına da son verildi. Uyku kaçıran tanıkların sessizliklerini korumaları için en garantili yer toprağın altıydı!

Zinovyev ve Kamenev'in Cinayetten Mahkûm Edilmesi

Daha Nikolayev ve diğer 13 sanık idam edilmeden, 6 Aralık'ta, kamuoyu önünde, Zinovyevcilerin cinayetten sorumlu oldukları yönündeki ilk doğrudan saldırı gerçekleşti. Moskova Parti Komitesi, "parti karşıtı eski Zinovyev grubunun iğrenç kalıntıları, sınıf düşmanının nefret edilesi ajanları Yoldaş Kirov'u aramızdan aldılar" ifadesiyle hükmünü koyduğu bir kararı kabul etti. Zinovyev ve Kamenev aynı gün tutuklandı. Onlar ve diğer sanıklar hakkındaki, "Moskova Merkezî İddianamesi" 13 Ocak'ta hazırlandı. 15 Ocak günü yapılan kapalı yargılamada, Askerî mahkeme, Zinovyev ve Kamenev'in Kirov cinayetinde rol aldıklarına ilişkin tek kelime etmeksizin onları "politik ve ahlâkî sorumlulukları" dolayısıyla cinayetten sorumlu buldu ve Zinovyev'i on, Kamenev'i ise beş yıla mahkûm etti.

Bütün bu mahkûmiyetler, Kirov cinayetinin ardındaki esrarlı sis perdesini daha da kesif bir hâle getirmişti. Herkes bu konuda konuşmayı bırakın bir yana, en ufak bir imaya kulak misafiri olmaktan bile fellik fellik kaçıyordu. Orlov, NKVD'den bir arkadaşının kendisine, "Bu öyle tehlikeli bir konu ki, en iyisi bu konuda çok şey bilmemektir"[29] dediğini anlatır. Buharin'in karısı Anna

Larina, transit kamplardan birinde rastladığı Leningradlı Şaposnikova'ya, neden yeniden Moskova'ya gönderildiğini sorar. Şaposnikova, Kirov suikastını ima ederek, "Çok şey biliyorum da ondan" der. "Ben nasıl olsa öleceğim, fakat sen yaşamalısın" dedikten ve Larina'dan "mezara kadar sessizliğini koruyacağı" sözünü aldıktan sonra şöyle der: "Zinovyev'in Kirov'u öldürmeye ihtiyacı yoktu. Emirler, en zirveden, patrondan geldi." Bu sözlerin sahibi Şaposnikova Moskova'ya götürüldükten sonra ikinci kez mahkûm edilmiş ve kurşuna dizilmişti.[30]

Cinayetin sırrına vakıf olan Leningrad parti örgütü Stalin tarafından âdeta biçildi. Öncelikle Leningrad'daki Kirov aygıtının önde gelenleri ortadan kaldırıldı. 1934'te, Merkez Komitesi'nin Kirov dışında Leningradlı yedi üye ya da yedek üyesi vardı ve hepsi öldürüldü. Kirov'dan sonra Leningrad parti şefliğine atanan Jdanov, bu ilde Stalin adına kasaplık rolünü yerine getirdi. 1935 yılının Mart ayına gelindiğinde Leningrad'daki tutuklama ve sürgünler tahminen 60.000 ila 100.000'e ulaşmıştı.[31] 1935 ilkbaharında, on binlerce şüpheli Bolşevik, Komsomol* üyesi ve aileleri Leningrad'dan Kuzey Sibirya'ya sürüldüler.[32]

Kirov'la birlikte, sevgili şehri Leningrad'ın da defteri dürülmüştü. Kirov cinayeti bakiyesinin (Yagoda ve başlangıçta hafif cezalar verilmiş Zaporojets dâhil Leningrad NKVD üst düzey görevlilerinin) hesabı ise 3. Moskova Yargılaması'nda ve Büyük Temizlikler'de görülecekti.

---

* Leninist Genç Komünistler Birliği'nin kısaltması.

Dipnotlar

1 I. Deutscher, *Troçki*, III. cilt, s. 113.
2 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 37, 30, 40, 47.
3 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 24.
4 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 47.
5 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 25.
6 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 39.
7 I. Deutscher, *Stalin*, II. cilt, s. 90.
8 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 26.
9 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 27.
10 Anatoli Ribakov, *Arbat Çocukları*, s. 495, 498.
11 A. Ribakov, *Arbat Çocukları*, s. 598; keza bkz: R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 49-50.
12 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 28, 30.
13 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 58.
14 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 30, 31, 32.
15 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 10.
16 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 32, 33-34.
17 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 35.
18 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 61.
19 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 37.
20 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 100, 170, 61, 192.
21 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 36.
22 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 17.
23 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 71.
24 S. S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 156.
25 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 18.
26 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 105, 106.
27 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 20, 21.
28 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve* Stalin, s. 109.
29 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 23, 22.
30 A. Larina, *Asla Unutamam*, s. 51-53.
31 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 137, 100.
32 I. Deutscher, *Stalin*, II. cilt, s. 96.

Moskova Yargılamaları

Tek adam diktatörlüğünün tesis edilmesi için şimdi sıra partinin belleğinde hâlâ devrim önderleri olarak yaşayan muhalif eski Bolşeviklerin hem şereflerinin karalanması hem de fizikî olarak ortadan kaldırılmasındaydı. Stalin, "Partinin eski liderleri ve Lenin'in en seçkin mücadele arkadaşları hayatta olduğu sürece gasp ettiği iktidarı uzun süre elinde tutacağından emin olamazdı."[1] Daha sonra sıra, tek adam diktatörlüğünün önünde önemli bir engel olarak görülen parti kadro ve üyelerinin de Büyük Temizlikle ortadan kaldırılmasına gelecekti.

Stalin, işe eski Bolşeviklerin bir araya geldiği oluşumları yasaklayıp ortadan kaldırmakla başladı. "Parti kartlarının yenilenmesi" bahanesiyle partiden tasfiye ettiği çok sayıda eski Bolşevik'in toplandığı, Sovyetler Birliği'ndeki sayılı legal derneklerden olan Eski Bolşevikler Topluluğu'nu Mayıs 1935'te kapattı, eski Bolşeviklerin yayınladığı hatıratları yasakladı ve çoğunu sessiz sedasız sürgüne yolladı. Bunun ardından, Politik Sürgünler ve Katorga Mahkûmları Derneği kapatıldı. Moskova Yargılamaları başlamadan, itiraz etme ihtimâli olan dernekler böylece ortadan kaldırılmış oldu. "Derken ihtilale başından beri katılan ve yalnız ihtilal için yaşayan yaşlı Bolşevikler, düzinelerle, yüzlerle yok olmaya başladı. Bazıları tutuklanmayı beklemeden evlerinde zehir içiyor, bazıları sayfiye evlerinde kendilerini asıyorlardı."[2]

Artık gösteri mahkemeleri başlatılabilirdi. Bu sahte yargılamaların hikâyesine girişmeden, üç Moskova yargılamasının kısa bir bilançosunu vermek yerinde olur.

1. Moskova Yargılaması: "Troçkist-Zinovyevist Merkez" davası olarak açılan ve On Altılar Davası olarak bilinen bu dava 19-24 Ağustos 1936'da görüldü. Yargılanan on altı sanığın hepsi idama mahkûm edilip 78 saatlik temyiz süresi bile beklenmeden ertesi gün topluca kurşuna dizildiler. Bu yargılamanın sanıkları Zinovyev, Kamenev, Yevdokimov, Bakayev, Smirnov, Mraçkovski, Ter-Vaganyan, Holtzman, Pikel, Dreitzer, Reingold, Berman-Yurin (NK-

VD ajanı), F. David (NKVD ajanı), Olberg (NKVD ajanı), M. Lurie, N. Lurie'ydi. Sanıklardan üçü NKVD tarafından sahte ifade vermek için görevlendirilmiş ajanlardı, fakat bu onları kurşuna dizilmekten kurtaramadı.

2. Moskova Yargılaması: "Anti-Sovyet Troçkist-Zinovyevist Merkez" davası olarak açılan bu dava 23-30 Ocak 1937'de görüldü. On yedi sanık yargılandı. Önde gelen sanıklar Radek, Pyatakov, Sokolnikov, Beloborod'du. 17 sanığın 13'ü idama mahkûm edilip derhal kurşuna dizildi. Radek'in* de aralarında bulunduğu 4 sanık ise uzun süreli toplama kampı cezası aldı ve Gulaglarda öldü.

3. Moskova Yargılaması: "Sağcılar ve Troçkistler Anti-Sovyet Bloku" davası olarak açılan ve Yirmi Birler Davası olarak bilinen bu dava Mart 1938'de görüldü. Önde gelen sanıklar Buharin, Rikov, Kretinski, Rakovski, Yagoda, Rosengolds, Zelenski ve İkramov'un yanı sıra her üçü de Kremlin doktoru olan Levin, Pletniyov ve Kazakov'du. Daha sonra Gulaglarda ölen Rakovski ve diğer iki sanık dışında hepsi ölüme mahkûm edildi ve kurşuna dizildi.

Her üç yargılamanın da savcısı Vişinski, mahkeme başkanı ise Ulrih'di.

2. ve 3. Moskova Yargılaması arasında, Kızıl Ordu komutanı Tuhaçevski ve çok sayıda generalin Haziran 1937'de, kapalı olarak bir günde yargılanıp aynı gün kurşuna dizilmeleri olayı vardır ki, buna daha sonra geleceğim.

---

* Karl Radek, Avusturya asıllı bir ailenin çocuğu olarak Ukrayna'da doğdu. 1904'ten itibaren Avrupa'nın birçok ülkesinde devrimci faaliyetlerde bulunan Radek, RSDİP yurt dışı grubunun yanı sıra, Polonya, Litvanya, Almanya gibi birçok Sosyal Demokrat Parti'nin de üyesiydi. 1918'de Alman Komünist Partisi'nin kuruluş kongresinde merkez komitesi üyeliğine seçildi. Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayan delagasyonun üyeliği, III. Enternasyonal yürütme kurulu üyeliği, 1936 Sovyet Anayasası'nı hazırlayan komisyon üyeliği gibi önemli görevlerde bulundu. 1939'da Lavrenti Beria'nın emriyle, NKVD görevlileri tarafından adi cinayet süsü verilerek Gulag'da öldürüldü.

Delil Yok! Savunma Yok! İtiraf Var!

Bir yargılamanın adil olabilmesi için iki temel şart vardır: Birincisi, iddia makamının sanıklara karşı somut kanıtlar ortaya koyması; ikincisi ise, sanıkların, ortaya konulan kanıtlara karşı savunma olanaklarına tam olarak sahip olması.

Her üç Moskova yargılamasında da bu iki temel şartın esamesi yoktu. Dolayısıyla bu yargılamalar, bir mezbaha kasabının, kurbanlarını kesmek üzere bıçaklarını bileylemesinden başka bir anlama gelmiyordu.

Öte yandan, bu yargılamalar tamamen, "itiraf" olarak sunulsa da sanıkların kendilerine dönük iftira ve karalamalarına dayanmaktadır. Oysa hukukun en temel kurallarından biri de sanığın kendi aleyhinde davranmaya ve itirafta bulunmaya zorlanamayacağı ve eğer bu türlü beyanları varsa da dikkate alınmayacağı ve kuşkuyla karşılanacağıdır. Böyle durumlarda adil bir yargı, elbette ki sanığın kendini karalamak için herhangi bir şekilde baskı gördüğünden kuşkulanır.

Bu durum, maddî deliller karşısında tamamen teslim olan sanığın gerçeği kabul edip itirafta bulunması, yani suçu kabul etmesiyle karıştırılmamalıdır. Bir sanığın itirafının geçerli olabilmesi için bu itirafın somut delilleri doğrular nitelikte olması gerekir. Böyle somut deliller yoksa sanığın itirafının adil yargı açısından bir deli saçmalamasından fazla değeri olamaz. Hele hele ortada hiçbir somut delil yokken gayretli savcı Vişinski gibi kalkıp, "kuduz köpeklerin teker teker" kurşuna dizilmesini istemenin kendisi başlı başına suçtur.

Orlov'un belirttiği gibi, "... üç Moskova davasında da devlet savcısı, sanıkların suçluluğuna ilişkin tek bir maddî delil sunamadı: Komployu ortaya koyan ne bir mektup, ajanlığa ilişkin ne bir belge ve hatta tek bir politik açıklama veya bildiri."

Oysa hukukun temel kurallarından biri de, sanığın, suçsuzluğunu kanıtlama yükümlülüğünün olmamasıdır; bu yükümlülük sanığa suç isnat eden iddia makamına aittir. Moskova duruşmalarında savcı sanıkları suçlayacak hiçbir delil sunamazken, sanıklar

her nasıl oluyorsa kendilerinin suçlu olduklarını ispatlamak için çırpınmışlardır. İşte "Tarihte Zorun Rolü!"

Orlov, nasıl olup da eskiden Bolşeviklerin yeraltı çalışmaları hakkında birçok maddî delil ele geçiren Çarlık gizli polisinden çok daha kapsamlı yetkilere sahip olan NKVD'nin komplo hakkında tek bir maddî delil ele geçiremediğini sorar haklı olarak. Üstelik bütün ülkeyi sardığı ilan edilen bu kadar yaygın bir komployu NKVD nasıl olup da son ana kadar tespit edememişti? Dahası, bu "yaygın komployu" NKVD'nin yardımı olmadan tespit ediveren şefler, NKVD üst düzey görevlilerinden bu beceriksizliklerinin hesabını neden sormuyordu?

Hiçbir somut delile sahip olmayan zavallı Vişinski, dünya kamuoyunun kuşku dolu bakışlarını üzerinde hissedince son çare olarak şu argümana sığınmıştı: Komplolarda somut kanıt diye bir şey olamaz!

İyi ama hemşerim, o zaman herkes senin bu argümanına dayanarak delilsiz falan önüne geleni komployla suçlayıp ölüme göndermeye kalkışırsa ne olacak? Sakın komplo iddiasının bizatihi kendisi komplo olmasın!

Hitler bile, Dmitrov'u Reischtag yangını dolayısıyla yargılarken delil bulamadığı için onu mahkûm edemeyeceğini anlamış ve Dmitrov'u serbest bıraktırmak zorunda kalmıştı. Vişinski, Hitler'den bile yüzsüzdü!

Ne var ki, Stalin'in gayretkeş neferi Yejov, Vişinski kadar tembel değildi. Ne yapıp edecek, komplonun "maddî delilini" ele geçirecek, daha doğrusu imal edecekti. Bunun için, Zinovyev ve Kamenev, daha sonra anlatacağım gibi, Stalin'in sözlerine kanıp mahkemeye çıkarak sahte ifade vermeyi kabul edince koşa koşa onların yanına gidip "allah rızası için" "kendi el yazılarıyla eski tarihli, komplo içerikli mektuplar yazmalarını" istedi. Savcının, mahkemeye sunabilmek için, komplonun gerçekliğinin belgeleri olarak bu mektuplara ihtiyacı vardı. Zinovyev ve Kamenev, teslim olmuşlardı olmasına ama o kadar da uzun boylu değil. Yejov'un isteğini derhal reddettiler. Böylece zavallı Yejovcuk küçük bir "maddî delil"den de yoksun kaldı. Eğer elde edebilseydi Vişins-

kicik, "komplonun delili olmaz" mottosunu anında unutacaktı tabii ki.

1 Ocak 1933'ten beri hapiste bulunan Smirnov'un, Kirov'a karşı komployu ve diğerlerini hapishaneden yönlendirdiği iddiasıyla davaya katılması başlı başına bir komediydi. Stalin'in dürtüklemesiyle en saçma iddiaları ileri sürmek gibi zor bir görevi üstlenmiş olan Vişinski, işin içinden sıyrılmak için Smirnov'un hapishaneden kendi icadı şifrelerle mektuplaştığı yalanını ileri sürdü. İddia makamının içine düştüğü bu acıklı ya da komik durumu Orlov şu sözlerle ifade eder:

> Fakat Savcı Vişinski, Smirnov'un hapishaneden yoldaşlarıyla haberleşmek için kullandığı şifreleri mahkemeye sunamadı. Smirnov'un hapishaneden yazdığı iddia edilen tek bir mektup ve onun gizlice haberleştiği tek bir kişi de ortaya koyamadı. Smirnov'a şifreli mektuplarını göndermesine yardımcı olan hapishane muhafızları arasından tek birinin adını bile söylemedi. Öte yandan, mahkemede, hapishanede tutuklu olan Smirnov'dan mektup aldığı yönünde ifade veren tek bir sanık da olmadı.

Tek adam diktatörlüğü diğer bütün "tek"leri silip süpürmüş anlaşılan!

Sanıklar, bırakın kendilerini savunmayı, aleyhlerinde tek bir somut ya da maddî delil olmadığını bile bile, sırf sussalar bile "hayatlarını kurtarabilecekken" nasıl olmuş da kendilerini ölüme götürecek itirafları yapmışlardır? Nasıl olmuş da kendilerini savunmak yerine kendilerine amansızca saldırmışlardır? Bunu da bir yana bırakalım, neden kendi cellatlarını öve öve göklere çıkarmışlardır, bunu yapmaya onları sevk eden neydi? Bunun cevabını Orlov son derece net bir şekilde vermektedir:

> Tavırları göz önüne alındığında, insan, onların her birinin dayanılmaz bir ölüm arzusu içinde olduğunu düşünebilir. Fakat gerçekte öyle değildi. Sanıklar, hayatları için umutsuzca mücadele ediyorlardı, fakat gerçek ve tarafsız bir mahkemede yapıldığı gibi masumiyetlerini kanıtlamak için ellerinden bir şey gelmediğinden, Stalin'in önlerine koyduğu kesin şartları yerine getirmeye çabalıyorlardı: kendilerine iftira atmak ve onu yüceltmek.

Net bir şekilde görüldüğü gibi, sanıklara, kendi canları bir yana ailelerini ve çocuklarını kurtarmak için de tek bir yol bırakılmıştı: Kendilerini gerçek anlamda savunmamaları, aşağılamaları, kendi idamlarını talep etmeleri ve "yüce önderi" yücelttikçe yüceltmeleri. Ancak böyle yaparlarsa hayatlarını kurtarabilecekleri söylenmişti onlara. Onlar da hayatlarını kurtarmak için bunu yaptılar. Tabii ki, verilen sözlerin hiçbiri tutulmadı, o başka!

Sanıklara tayin edilmiş sahte avukatlar artık komedinin zirvesiydi. Onlar, savcıdan bile daha ateşli bir şekilde müvekkillerinin mahkûm edilmesini savundular. Görevleri "savunma" değil miydi? Onlar da idamı savunuyorlardı işte!

Avukatlar böyle yapmaya zorlanmıştı da sanıklar dış dünyada kendilerini gerçekten savunanlara karşı argümanlar ortaya koymakta avukatlarından geri mi kalacaklardı! Örneğin sanık Buharin ayağa kalkıyor, her zamanki parlak zekâsını bu sefer kendini savunan yabancı eleştirmenleri çürütmekte kullanıyordu. Gerçi bu bile tek başına, sanıkların mahkemede söyledikleri her şeyin bir zorlamanın ürünü olduğunu ortaya koyan bir kanıttı. Bu konuda en iyi tanıyı, bütün davaların arka sahnesini ayrıntılarıyla bilen, eski NKVD üst düzey görevlisi Orlov koyuyor:

> Ne olağanüstü bir paradoks: Eski Bolşevikler, dünya onların suçluluğuna inanmıyor diye korkunç üzülüyorlar! Diğer ülkelerdeki insanların, onların hâlâ dürüst adamlar ve Stalin engizisyonunun kurbanları olduğunu, ajan, katil ve hain olmadıklarını düşünmelerinden rahatsız oluyorlar. Enselerine yeminli ve nefret dolu düşmanları Stalin'den bir mermi yemeden önce, bu sanıklar, dünyada kimseler Stalin'in bir sahtekâr olduğunu ve onları kendilerine iftira atmaya zorladığını düşünmesin diye çırpınıyorlar... Ülke dışında başlatılan, [eski Bolşeviklere yönelik] Moskova davalarını protesto yoluyla onların hayatlarını ve şereflerini kurtarma kampanyasına karşı, cellatları Stalin'i savunmak için sarf ettikleri bu inanılmaz sözler, bu Bolşeviklerin mahkemedeki sözlerinin kendi düşünceleri değil, onlara zorla söyletilmiş şeyler olduğunu her şeyden çok daha canlı bir şekilde göstermektedir.[3]

Moskova Yargılamaları dünya yargılamalar tarihinde eşsizdir.

Yargıçlar, savcı, avukatlar, sanıklar ve hatta salona izleyici kılığında yerleştirilmiş NKVD çalışanlarından oluşan izleyiciler arasında hiçbir mahkemede böylesine tartışmasız bir ittifak ve vahdet görülmemiştir. Öyle ki, örneğin sanık Zinovyev, savcıdan kendisini "Kirov'un öldürülmesini örgütleyen başlıca insan olarak" suçlamasını "rica" etmektedir. Tabii ki savcı da bu ricayı geri çevirmemekte ve sanığını arzu ettiği gibi suçlamaktadır.

En acı olanı da sanıkların fizikî varlıklarıyla birlikte onur ve şereflerinin de silinmesiydi. Bunu tarihte o güne kadar yapan hiç kimse olmamıştı. Bu "şeref" Stalin'e aitti. Engizisyon mahkemesi, Galile'yi "dünyanın yuvarlak olmadığını" kabule zorladı ama kendini aşağılamasını istemedi; Hitler –Röhm ve taraftarları gibi kendi iç muhalifleri de dâhil– yargıladığı hiç kimsenin şerefini, namusunu, onurunu söz konusu etmedi, sadece onları ideolojik düşmanı olarak hedef alıp suçladı. "Robespierre düşmanlarını hırsızların ve ahlâksızların yanına kor, onları akla gelmeyecek şekilde suçlardı; ama şereflerini ve haysiyetlerini savunmaktan ve birer savaşçı olarak ölmekten onları alıkoymazdı. Danton bile hiç olmazsa ölmeden önce, 'Benden sonra sıra sana gelecek, Robespierre!' diye bağırabilmişti."[4]

Fakat Moskova Yargılamalarındaki salon aslında kalabalık bir NKVD mahzeninden farksızdı. İzleyiciler NKVD çalışanlarından oluşuyordu. Tek bir sanık yakınına salonda bulunma izni verilmediği gibi, parti üst yöneticileri bile NKVD'den mahkemelere giriş izni alamamıştı. Dinleyicilerin arasına, sanığın belirlenen ifadeden herhangi bir sapma yapması hâlinde savcının bir işaretiyle şamata kopartacak NKVD'li gruplar yerleştirilmişti. Hoparlörlerin bağlı olduğu mahkemenin arka odalarından birinde Yagoda ve yardımcıları verilen ifadeleri yazılı hâllerinden satır satır izliyorlardı. Yejov, mahkemeye çıkartılmadan önce sanıklara, takım menajerleri gibi son bir moral konuşması yapıp sözlerini yerine getirirlerse hayatlarının kurtulacağını söylüyor, bu arada bir sanığın yapacağı "yanlışın" bütün sanıkları bağlayacağı tehdidini savurmaktan da geri kalmıyordu. Sanıklara, mahkemeye çıkmadan önce avukatlarını ve savunma yapmayı reddettiklerini söylemeleri tembih edi-

liyor, son sözlerinde kendilerini yerden yere vurmaları şart koşuluyordu.[5]

Zaten Stalin, itirafta bulunmayı ve mahkemeye çıkmayı kabul etseler dahi tamamen güvenmediği ve mahkemede istendiği gibi hareket etmeyeceğinden kuşkulandığı sanıkları mahkemeye çıkartmıyor, onların işleri NKVD mahzenlerinde enselerine sıkılarak bitiriliyordu; aynen, ifade vermeyi reddedip direnen yüzlercesine yapıldığı gibi.

NKVD'nin sorgusuna alınan sanıkların hemen baştan itirafta bulunmayı kabul ettikleri sanılmasın. NKVD sorguculari bunu sağlayabilmek için aylar boyunca uykusuz geceler geçiriyor ve sanığı çökertebilmek için akla hayâle gelmeyecek yöntemler uyguluyorlardı.

İtiraflar Hangi Yöntemlerle Alındı

Eski Bolşeviklerin kendilerini yerden yere vuran, Gestapo ya da Japon ajanı olduklarını, amaçlarının kapitalizmi restore etmek olduğunu ileri süren ve "yüce önder"i göklere çıkaran itirafları o kadar akla aykırı ve inanılmazdı ki, ülke dışındaki gözlemcilerden bir kısmı, böylesine inanılmaz ifadeler vermiş olmaları için sanıklara iradeyi ortadan kaldıran ilaçlar verildiğini ya da hipnotize edildiklerini, hatta sanık kürsüsüne çıkarılanların sanıkların kılığına sokulmuş usta aktörler olduğunu ileri sürdü. Oysa böyle bir durum yoktu. Stalin ve emrindeki NKVD şeflerinin akla hayâle gelmeyecek çok daha insafsız ve zalimce yöntemleri vardı sanıkları çökertmek için. Bunların neler olduğunu burada teker teker sıralayalım.

Sanıklar arasına sahte sanık (ajan) katmak

İlk itiraflar sanıklar arasına görevli olarak katılan ve aslında sanıklarla geçmişte tanışıklıkları bile olmayan NKVD ajanları tarafından yapıldı ve tutukluların önüne önce bu ifadeler kondu. Buna ek olarak, aşağıda sıralayacağımız yöntemlerle en baştan teslim alınan bazı sanıklar NKVD'nin ajanı gibi hareket etmeye zorlanarak ilk itirafları yaptılar ve bu ifadeler de sanıkların önüne konuldu.

1. Moskova Yargılaması'nın ajan-sanıkları Olberg, Berman-Yurin ve Fritz Davit'di. Valentin Olberg, NKVD Dış Bölümü'nün görevlisi olarak Almanya'daki Troçkistler arasında istihbarat toplamakla görevliyken Sovyetler Birliği'ne getirtilerek Gorki Marksist-Leninist Enstitüsü'ne öğretmen olarak sokulmuş, enstitünün sorumlularından Yelin, Enstitü'ye giriş mülakatı sırasında Olberg' den kuşkulanınca NKVD tarafından infaz edilmişti.[6] Diğer iki ajan da NKVD'nin Komintern içinde Komintern partileri hakkında istihbarat toplamakla görevli ajanlarıydı ve daha fazla ifadeye ihtiyaç olduğu için alelacele SSCB'ne getirtilip kendilerine mahkemede Troçkist rolü oynama görevi verilmişti. "Partiye hizmet aşkıyla" görevlerini yerine getiren bu sanık-ajanlar da diğer mahkûmlarla birlikte ölüme mahkûm edilip kurşuna dizildiler.

2. Moskova Yargılaması'ndaki ajan-sanıklar Çestov ve Hrasçe'ydi. İkisi de Sovyet işletmelerinde NKVD ajanı olarak görev yapıyordu. Yargılamadaki görevlerini de aynı ivecenlikle yerine getirdiler ve ikisi de diğer sanıklarla birlikte ölüme mahkûm edilip kurşuna dizildi.

Bir de baştan ajan olmadıkları hâlde, bir kere çözüldükten sonra NKVD sorgucularına bir ajandan farksız şekilde hizmet eden, örneğin 1. Yargılamadaki Reingold ve Pikel gibi sanıklar vardı. Bu sanıklara, istendiği gibi davranırlarsa hayatlarının kurtulacağı sözü verilmişti. Tabii her zamanki gibi verilen söz tutulmadı ve diğer sanıklarla birlikte ölüme mahkûm edilip kurşuna dizildiler.

NKVD ve savcı Vişinski, bu ajan-sanıklardan ya da sanık-ajanlardan, diğer sanıkları çökertmekte olsun, mahkeme mizansenin-de olsun çok yararlanmıştır.

Sanıkların aile ve çocuklarını şantaj aracı olarak kullanmak

NKVD sorgucularının sanıkları çökertmek ve itirafta bulunmalarını sağlamak için en büyük şantaj silahı sanıkların aileleri, özellikle de çocuklarıydı.

Esasen bu amaçla, yargılamalar başlamadan ceza kanununda alelacele bir değişiklik yapıldı ve ceza yaşı 12'ye indirildi. 7 Nisan

1935'te Sovyet Hükûmeti, uygar dünyada görülmemiş bir yasa yayınladı; bu yasaya göre hırsızlıktan ve diğer çeşitli suçlardan suçlu bulunan 12 yaş ve üzeri çocuklar, ölüm cezası da dâhil, yetişkinlerin tâbi olduğu cezalara çarptırılabilecekti. Yani, artık 12 yaşında bir çocuk bile yasal olarak idam edilebilecekti.

O sırada NKVD başkanı Yagoda'ya "nezaret etmek" üzere gönderilmiş Merkez Komitesi sekreteri Yejov, NKVD'nin bütün sorgucularının tutuklu Bolşevikleri sorgulamaları sırasında masalarının üzerinde çocuklara ölüm cezası uygulamasını içeren yasayı bulundurmalarını zorunlu kılmıştı.

Nitekim çözülenlerin ve mahkemede suçlu rolü oynamayı kabul edenlerin çoğunun ailelerini ve çocuklarını kurtarma güdüsüyle hareket ettikleri son derece nettir. Orlov'un davaların arka planına ilişkin anlattığı çözülme örneklerinin çoğu bu kaygının en başta geldiğini göstermektedir. "Sanıklar ya suçlu rolü oynayacak ya da kendileriyle birlikte aileleri de mahvolacaktı."

Orlov kitabında bu konuda o kadar çok örnek veriyor ki hangi birini alacağını şaşırıyor insan. Yine de sayfa sayfa ilerlemeye çalışalım:

Sorgucu Çertok, henüz direnmekte olan Reingold'u dize getirmek için onun gözü önünde ailesinin tutuklanması emrini verdi.

Sorgucuların başında bulunan Molçanov, bir NKVD sorguculara toplantısında şunları söyledi: "Her tehdidi kullanabilirsiniz: Ailesini, çocuklarla ilgili çıkarılmış özel yasayı... aklınıza ne geliyorsa..."; sorgucu D. "başarısızlığının" nedeninin, "tutukluların sevdikleri üzerinde kurnazca" oynamamak ve "çocuklarının hayatından endişe etmelerini" sağlamamak olduğunu biliyordu. "Fakat D.'nin sözleri daha da derin bir gerçeği içeriyordu: Stalin'in sorgucularının elinde bulunan eski Bolşeviklerin çocukları, en dirençli tutukluları bile çökertmekte en güçlü silahı oluşturuyordu. İdealleri için ölmeye hazır eski Bolşevikler, babalar ve anneler, çocuklarının bedenleri üzerinden yürüyüp geçecek güce sahip değillerdi ve teslim olmak zorunda kalıyorlardı."

NKVD, uzun süre direnen Smirnov'u çökertmekte karısı Safanova'yı kullanmıştı.

Stalin, NKVD şeflerinden Mironov'u yanına çağırıp şöyle demişti: "Kamenev'e söyle, eğer mahkemeye çıkmayı reddederse onun yerine uygun birilerini buluruz –oğlu çıkıp mahkemede babasından partinin liderlerine karşı terörist eylemler hazırlaması için talimatlar aldığı yönünde ifade verir; oğlunun Reingold'la birlikte Mozhaysk Sokağı'nda Voroşilov ve Stalin'in otomobillerini takip ettiğine dair bilgiler var. Bu onun aklını başına getirir..."

Nitekim bunun hemen ardından Yejov, Kamenev'e, açık yargılamaya çıkmayı reddederse onun yerine oğlunun mahkemeye çıkartılacağı tehdidini kullanmıştı. Reingold'dan daha geçenlerde alınmış ifadeyi Kamenev'e okutmuştu; bu ifadede Reingold, kendisinin ve Kamenev'in oğlunun, Mozhaysk sokağında, Odintsovo yakınlarında, Stalin ve Voroşilov'un otomobillerini gözetlediklerini ileri sürüyordu. Bununla da yetinmeyen Yejov, Kamenev'in önünde Molçanov'a telefon açmış ve Kamenev'in oğlunun diğer sanıklarla birlikte mahkemeye çıkarılmak üzere iç hapishaneye konmasını emretmişti.

Orlov, adını vermek istemediği bir sanığa, Yejov'un nasıl iki oğlunu tutuklatma şantajı yaptığını, sonra da oğullarının tutuklanmadığını öğrenen sanığın nasıl bir duygusal kargaşaya düşüp çöktüğünü ve ifade vermeyi kabul ettiğini son derece trajik sahnelerle anlatır.

Orlov'a göre, "Stalin, karının kocaya, oğulun babaya ve kardeşin kardeşe karşı ifade vermesine, yalnızca böyle ifadeler mahkûmu demoralize ettiği ve belkemiğini kırdığı için en büyük değeri veriyor değildi, aynı zamanda politik düşmanlarına kendi akrabaları ve sevdiklerinin elleriyle bir darbe indirdiği için de bundan ayrıca zevk alıyordu."

3. Moskova Yargılaması'nda, Gorki'yi ve Kuybişev'i "tıbbî olarak zehirlediği" şeklindeki uydurma komploya kurban edilen Kremlin doktoru Profesör Levin'in, "oğulları ve çok sayıda torunu NKVD'nin elinde fiilen rehineydi. Onların kurtulması için otoritelerin istediği her şeyi söylemeyi kabul etti."

3. Moskova Yargılaması'nın baş sanıklarından Buharin'e de "diğer tutuklu Bolşeviklere yaptıkları gibi... Stalin adına söz verdi-

ler, Politbüro'nun taleplerini yerine getirirse ailesine dokunulmayacak"tı.

Keza 3. Yargılamanın sanıklarından "...Krestinski için en büyük işkence karısının ve tek kızının kaderi hakkındaki korkusu olmuştur. Kızı Nataşa 1937 yılında on beş yaşındaydı ve Stalin'in 7 Nisan 1935'te çıkarttığı, çocuklar için ölüm cezası veren yasanın kapsamına giriyordu."[7]

Gerçi itirafta bulunmak da mahkûmların yakınlarının kaderini pek değiştirmiyordu. Çok örneği var ama burada isimleri geçtiği için sadece iki örnek vereyim: Buharin'in karısı Anna Larina[8] ve Krestinski'nin Moskova Çocuk Hastanesi'nde pratisyen doktor olan karısı, kocalarının ölümünden sonra tutuklanmaktan kurtulamamış ve ne Buharin ne de Krestinski, çocuklarının öksüz kalmasını önleyememişlerdir.

Orlov'un anlattıkları içinde sonuna kadar direnme ve itirafta bulunmamanın tek örneği, "Bilinmeyen Kahraman" bölüm başlığıyla tanıttığı Zoroh Friedmann adlı Letonyalı devrimcidir. Hükümlü olarak bulunduğu Solovski hapishanesinden getirilen Friedmann, ne yapıldıysa itirafta bulunmayı reddetmiş, işkencecilerine karşı cesaretle direnmiş, hatta bir keresinde sorgucu Kogan'ın önünde yüzleştirildiği ajan-sanık Olberg'in verdiği yalan ifade üzerine üstüne atılarak onu bir güzel pataklamış ve "Seni budala, seni aptal!" diye bağırmıştı, "Seni yalan söylemeye ikna ettiler ve onların vaatlerine inandın. Geri zekâlı, başını okşayacaklarını mı sanıyorsun? Tek kurşunla o aptal beynini dağıtacaklarından haberin yok!"

Orlov, bu örnek devrimcinin direnişini değerlendirirken, "Sevdiklerinin engizisyonun elinde olmadığını bilen genç bir devrimcinin nasıl davrandığının bir örneğidir bu. Derinden sevdiği ve ondan söz ederken gözyaşlarını tutamadığı karısı ve bütün yakın akrabaları, NKVD'nin elinin ulaşamayacağı Letonya'da yaşıyordu" diyerek bir yandan NKVD'nin yöntemlerini teşhir ederken, diğer yandan Friedmann'a bir bakıma haksızlık etmiştir. Friedmann'ın, karısı ve çocukları NKVD'nin elinde olsaydı bile direnecek müthiş bir ruha sahip olduğu anlaşılıyor. Nitekim itirafta bu-

lunmayı ve mahkemeye çıkmayı kabul etmeyen Friedmann'ın direnişi ancak, NKVD mahzenlerinde ensesine bir kurşun sıkılarak sona erdirilebildi. İtirafta bulunmayı reddeden bütün mahkûmların akıbeti buydu.

Tehdit, vaat, kandırma...

Sadece mahkûmların aile ve çocukları üzerinde değil, hayatları üzerinde oyun oynamak da NKVD'nin başta gelen yöntemlerindendi. Bu oyunun bir yüzü ölümle tehdit, öbür yüzü canını bağışlama vaadiydi. Kendi ajanlarını ölümle tehdit etmek ya da canını bağışlama vaadinde bulunmak tuhaf kaçacağı için örneğin ajanları Olberg'e, mahkemenin kararı dikkate alınmadan serbest bırakılacağı ve Uzak Doğu'da kendisine sorumlu bir görev verileceği vaat edilmişti.

Sanıkların "geçmişteki hizmetleri" de unutulmayacaktı: Yejov, Orlov'un kitabında adı İvanov olarak gizlenen sanığa, Stalin adına eğer partiye boyun eğerse Merkez Komitesi'nin onun devrime geçmiş hizmetlerini göz önüne alacağı sözünü vermişti.

Keza sanıklardan Pikel, ifade vermesini sağlamak üzere eski NKVD'li arkadaşları ile görüştürüldü. Onlar Pikel'e, Zinovyev'e karşı NKVD'ye yardımcı olmaya karar verirse cezasını hapishanede değil, serbest bir şekilde Volga'daki büyük, yeni inşaatlardan birinde şeflerden biri olarak geçireceği sözünü verdiler.

İşkenceler karşısında çözülmeyen sanıkları resmî belgelere dayanan sahte ölüm kararlarıyla çözmeye çalışmak "tehdit-vaat oyunu"nun bir başka versiyonuydu. Reingold bir gece yarısı Molçanov'un önüne getirilip kendisine NKVD Özel Komisyonu'nun aldığı sahte bir karar gösterildi. NKVD'nin damgasını taşıyan kararda Isak Reingold'un, Troçkist-Zinovyevist komploya katılmaktan ölüm cezasına çarptırıldığı ve aile üyelerinin de Sibirya'ya gönderileceği yazıyordu.

Özellikle partili sanıkların zayıf yanlarından biri de partiye körü körüne bağlılıklarıydı. Reingold, bu sahte kararla da itirafta bulunmayı kabul etmeyince bu sefer sıra, Merkez Komitesi adına söz

vermeye gelmişti. Yejov, Reingold'u hücresinden getirtip Merkez Komitesi adına ona, masumiyetini ve partiye bağlılığını ancak Zinovyev ve Kamenev'e karşı NKVD'ye yardımcı olursa kanıtlayabileceğini söyledi. Yejov'la bu görüşmeden sonra Reingold tamamen değişti.

Sanıklar öylesine totaliter bir rejimle karşı karşıyaydılar ki, dev bir yalan ve zor makinesine direnebilmek için ellerinde en ufak bir olanak bile yoktu. Onlara, direnmelerinin hiçbir yararı olmadığını, direnseler bile basına onlar adına yalan ifadeler verebileceklerini söylüyorlardı ki, bu gerçekten olmayacak şey değildi ve bu, sanık için en korkunç şeylerden biriydi. Yejov bunun kendileri için ne kadar kolay olduğunu Zinovyev'in yüzüne karşı söylemişti:

> Eğer senin itirafın olmadan yapamayacağımızı düşünüyorsan yanılıyorsun. İş buna kalırsa, mahkeme tutanaklarını düzenleyip basına Grigori Evseyeviç Zinovyev'in diğer bütün sanıklarla birlikte tam bir itirafta bulunduğunu açıklamamızı kim engelleyebilir ki?

Ve Yejov bu sözlerin ardından, Zinovyev'i, bütün taraftarlarının öldürülmesiyle tehdit etmişti: "Kendi kaderine karşı kayıtsız olabilirsin ama... çıkmaz bir yolda liderlik ettiğin binlerce muhalifin kaderine kayıtsız kalamazsın. Bu insanların hayatı ve kendi hayatın senin ellerinde.[9]

Zinovyev ve Kamenev'in itirafta bulunmaya karar vermelerini sağlayan, başoyuncusu Stalin olan tarihî bir yalancılık sahnesini NKVD üst düzey görevlisi Mironov'dan nakleden Orlov'un anlatımıyla buraya almak sanırım anlatmak istediğim şeyi parlak bir şekilde ortaya koyan en başta gelen örnektir. Zinovyev ve Kamenev, özel bir uygulamayla Kremlin'e getirilip üst düzey NKVD görevlilerinin gözetimi altında, "Politbüro'nun özel komisyonu" olarak orada bulunduklarını ileri süren Stalin ve Voroşilov'un huzuruna çıkarılırlar:

> Stalin yerinden kalkmış, ellerini arkasında birleştirerek salonu adımlamaya başlamıştı. "Kamenev ve Zinovyev'in" demişti, "açık fikirlilikleriyle seçildikleri ve sorunlara diyalektik yaklaşım yeteneği gösterdikleri zamanlar geride kaldı. Artık cahil insanlar gibi akıl yürütü-

yorlar. Evet, yoldaşlar, aynen [dar kafalı] filistenler gibi. Kafalarına, bizim bu davayı kendilerini idam etmek gibi özel bir amaçla organize ettiğimizi takmışlar. Bu tam bir budalalık! Sanki bunun gerekli olduğunu düşünsek herhangi bir yargılama yapmaksızın onları kurşuna dizemezmişiz gibi. Zinovyev ve Kamenev üç şeyi unutuyor:

Birincisi: Bu dava onlara karşı değil, partimizin baş düşmanı Troçki'ye karşıdır. İkincisi: Merkez Komitesi'ne karşı aktif bir şekilde mücadele ettikleri zaman onları kurşuna dizmemişsek, neden Troçki'ye karşı Merkez Komitesi'ne yardımcı olduktan sonra kurşuna dizelim ki? Üçüncüsü: Bu yoldaşlar [Mironov, Stalin'in, Zinovyev ve Kamenev'e yoldaşlar diye hitap etmesine dikkatimi çekmişti] keza biz Bolşeviklerin Lenin'in takipçileri ve öğrencileri olduğumuzu, onların partiye karşı geçmiş günahları ne kadar ciddî olursa olsun eski Bolşeviklerin kanını dökmek istemeyeceğimizi unutuyorlar.

Mironov, bu son sözlerin Stalin tarafından içtenlikle ve ikna edici bir tarzda söylendiğini belirtti. Zinovyev ve Kamenev, anlamlı bir şekilde birbirlerine bakmışlardı. Bundan sonra Kamenev söz almış ve her ikisinin adına, eğer hiçbir eski Bolşevik'in idam edilmeyeceğine, ailelerine baskı yapılmayacağına, muhalefetin hiçbir eski üyesine ölüm cezası uygulanmayacağına söz verilirse mahkemeye çıkmayı kabul edeceklerini duyurmuştu. "Sözünü etmeye bile gerek yok" diye yanıtlamıştı Stalin.[10]

İnanç ve disiplin istismarı

NKVD'nin diğer bir etkili yöntemi, özellikle partili sanıkları (ki %99'u partiliydi) partinin onların yardımına ihtiyacı olduğuna, "parti için kendilerini" feda etmeleri gerektiğine inandırmaktı. Düşünsenize, devasa bir parti, üstelik tutuklu eski üyesinden (eski, çünkü o üye çoktan atılmıştır partiden) yardım dileniyor. Zavallı parti! Yüreği olan hangi partili koşmaz onun yardımına!

Yejov, Zinovyev'le görüşmesine, Sovyet istihbarat servisinin, Almanya ve Japonya'nın gelecek bahar Sovyetler Birliği'ne askerî bir saldırı hazırlığında olduğunu gösteren, Alman Genelkurmayı'na ait bazı belgeleri ele geçirdiğini söyleyerek başlamıştı. Bu koşullarda, ülkenin, Sovyetler Birliği'nin savunulması için uluslararası proletaryanın seferber edilmesine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğu bir sırada parti, ülke dışında Troçki'nin anti-Sovyet propagandasına

daha fazla izin veremez açıklamasında bulunmuştu. Yejov, Zinovyev'den, Politbüro adına, "dış ülkelerdeki işçileri Troçki'nin karşı-devrimci örgütünden uzaklaştırdıktan sonra Troçki ve çetesini ezecek güçlü bir darbe indirmek üzere" yardım talebinde bulunmuştu.[11]

Başından beri bağnazca bir parti disiplini eğitimi almış olan SBKP üyeleri, kendilerini ve arkadaşlarını ölüme götürecek ve şereflerini karalayacak da olsa "parti disiplini" adına en müfterî ifadeleri bile imzalamışlardır. Örneğin Sokolov itirafını esasen ailesini koruma güdüsünün yanı sıra "parti disiplinine" uyma kaygısıyla imzalamıştır. Bir diğer örnek ise Y. Ginzburg* tarafından verilir: Yevgeniya adlı parti üyesi kadına bir "parti görevi" verilmiştir. Bu "göreve" göre, kadın bir süreliğine bir hapishane hücresinde kalacak ve çalıştığı yerdeki insanlarla ilgili istenen ifadeleri imzalayacaktır. Kadın parti disiplini gereği "görevi" gözünü kırpmadan kabul eder. Kadına, yüzden fazla insanın tutuklanmasına yol açan sahte ifadeler imzalatılır ve her şey olup bittikten sonra NKVD görevlisi ona, "oyunun bittiğini", haklarında ifade verdikleriyle birlikte kurşuna dizileceğini söyler.[12]

Baskı ve tehditlere uzun süre direnen, 1. Yargılamanın sanıklarından Ter-Vaganyan, "parti disiplini" baskısından kurtulmanın yolunu, partiden daha önce ihraç edilmiş olduğunu öne sürmekte bulmuştur.

Nitekim Nelibov adlı sanığı itirafta bulunmaktan koruyan, devrimin alaşağı ettiği aristokrat bir aileden gelmesi ve partili olmayan birisi olarak "partiye karşı görev" duygusundan tümüyle azade olmasıydı. Partinin önünde diz çökmesini ve "monolitik birlik"

---

* 1906 doğumlu Yevgeniya Ginzburg, Kazan'da öğretmenlik yaparken, "Troçkizme karşı uyanık davranmama" suçlamasıyla tutuklandı ve Troçkist örgüt mensubu olmaktan on yıla mahkûm oldu. Magadan'da çok zor koşullar altında bir mahkûm olarak çalıştırıldı. 1956'da itibarı iade edildikten sonra anılarını yazdı. Ginzburg'un anıları, Gulagları dünyaya tanıtan ilk anılar olarak ünlenmiştir. 1977 yılında, Moskova'da öldü. Romancı Vasily Aksyanov oğludur. Merkez Komitesi üyesi olan kocası Paul Aksyanov Gulaglarda, büyük oğlu Alyoşa ise, kendisi hapisteyken Leningrad kuşatması sırasında ölmüştür.

uğruna sahte ifade vermesini sağlayacak ahlâki argümanlar onu ikna edememişti.

Ne yazık ki yıllar süren kör bir bağlılık ve disiplin eğitiminin etkisi altındaki partililerin ve Nazilere ya da başka ülkelerin polisine karşı büyük direnç gösteren komünistlerin büyük çoğunluğu, parti merkezinin ya da Stalin'in izlediği yola muhalif olsalar da, sonuçta kendilerine zulmedenleri kendilerinden ayırmıyor, yattıkları hapishaneleri "bizim" diyerek sahipleniyorlardı. Kendilerine yapılan uygulamayı ise bir "yanlışlık" olarak değerlendiriyor, belki içten belki de çevredeki ajanlara duyurmak için Stalin'e övgüler düzüyorlardı. Ginzburg kitaplarında bunlara ilişkin çok sayıda örnek verir.

Tutukluyu tutuklunun kurdu yapmak

Orlov, "Stalin'in planı, sürgünden ve çeşitli hapishanelerden yaklaşık 300 iyi bilinen eski muhalefet üyesini Moskova'ya getirmek ve onların üstünde şiddetli bir sorgu 'çalışması' yapmak, sonuç olarak beş mahkûmdan birini çözmek ve böylece elli ya da altmış kişiden, Zinovyev, Kamenev ve Troçki'nin liderliğindeki bir komploda yer aldıklarına ilişkin ifade almaktı" diyerek, NKVD'nin izlediği, sanıkları çökertme temel stratejisini açıklamaktadır. Bunun için sorgucular, Stalin'in ifadesiyle, kendilerine teslim edilen "tutukluların tepesine binecek ve ifade alıncaya kadar da inmeyecekti".

Sorgucuların sanıkları çökertmekte başta gelen yöntemlerinden biri de çözülen bir tutukluyu, çözülmeyen arkadaşını ikna etmek için kullanmaktı. "...Onlara, çökertilmiş yoldaşlarından kendilerine karşı alınmış sahte ifadeleri gösterip umutsuzluğun çıkmaz sokaklarına sürmeleri ve önlerinde tek bir dar çıkış yolu olduğunu anlamalarını sağlamaları gerekiyordu." Bunun çok örneği var ama burada en belirgin ve çarpıcı örneklerden birini vereyim. Çözülen Mraçkovski, iç savaş döneminde komutanı olan yakın arkadaşı Smirnov'u "ikna etmeye" seferber edildi sorgucular tarafından. Gerçi Mraçkovski, düzenlenen yüzleştirmede Smirnov'u "ikna etmekte" başarılı olamadı ama teslimiyetçi tavrıyla, onun

gün be gün bozulan moralinin neredeyse çökme noktasına gelmesine katkıda bulundu. Bu noktada Smirnov'un sarsılan moraline son darbeyi indirmek üzere teslim alınmış olan eski karısı Safonova devreye sokuldu. Sorgucu Gay'ın elindeyken Smirnov, eski arkadaşı Mraçkovski'den yediğinden de büyük bir darbeye maruz kaldı. Gay, Smirnov'un önüne Safonova'nın ifadesini koydu. Bu ifadede Safonova, Smirnov'un 1932 sonunda Troçki'den terörist talimatlar aldığını yazıyordu. Safonova bu ifadeyi tehdit ve sahte vaatler altında, kendisinin ve Smirnov'un hayatını kurtaracağına inanarak imzalamıştı. Smirnov bu noktada teslim oldu. Sonuç olarak her şey tutuklunun ruhunun çökertilmesine, iradenin kırılmasına bağlıydı.

İradeyi kırmak için yalnızca baskı uygulanmıyor, yeri geldiğinde mahkûmun karakter zaaflarıyla da oynanıyor ve gerektiğinde, "ne kadar güvenilir bir partili olduğunun bilindiği", "partinin ona çok güvendiği", "geçmişteki fedakârca mücadelelerin unutulmadığı" türü pohpohlamalar da kullanılıyordu. "Slutski... Mraçkovski'nin ben-merkezci karakteri üzerinde oynamak için elinden geleni yapmıştı. Mraçkovski'nin kibri üzerinde maharetle oynamış ve onu pohpohlamak için hiçbir fırsatı kaçırmamıştı." Mraçkovski'yi çökerten, diğer şeylerden çok bu tür pohpohlamalar olmuştu.

Sanıkların moralinin çökmesine ve teslim olmalarına yol açan en önemli etkenlerden biri de totaliter rejimde kendilerine sığınacak hiçbir liman bulamamalarıydı. Sözde "adil yargılamanın" temsilcisi olması gereken mahkemeler cellatların kararlarının tasdikçilerinden başka bir şey değildi. Eğer mahkemenin kendisine karşı suçlamaları tarafsız bir şekilde inceleyeceğine ve onu NKVD'den koruyacağına ilişkin en ufak bir umudu olsa o zaman Sokolov herhalde teslim olmazdı. Fakat mahkemenin yalnızca parti Merkez Komitesi'nin bir aparatı olduğunu ve bu özel davada mahkemenin ve NKVD'nin talimatları aynı kaynaktan aldıklarını anlayacak kadar deneyimi vardı. Bu durumda Sokolov'un sorgucularına boyun eğmekten ve NKVD'nin insafına sığınmaktan başka seçeneği yoktu.[13]

Fizikî işkence yapmak

Özellikle Yejovşçina olarak anılan 1937-39 yılları arasındaki Yejov döneminde mahkûmlara kaba fizikî işkence yoğun şekilde uygulanmıştır. Y. Ginzburg, 1937 yılında kaldığı, Moskova'daki ünlü Butirka cezaevinde tutukluların işkence seslerinden ve feryatlarından geceleri uyuyamadığını anlatır.[14]

Bununla birlikte, 1. ve 2. Moskova Yargılamaları sırasında kaba fizikî işkence henüz o kadar yaygın değildi ve NKVD sorguculları çok zorunlu kalmadıkça bu yola başvurmuyorlardı. Öte yandan, bu yargılamaların sanıkları göz önüne alındığında, bu tür kaba saba yöntemlerin pek sökmeyeceği, esas olanın psikolojik çökertme olduğu açıktır.

Buna rağmen kaba dayak gibi yöntemler değilse de daha incelikli işkence yöntemlerinin uygulandığı bilinmektedir. Bunlardan en başta gelen, konveyör bandı denilen, tutukluyu geceler boyu uyutmadan (hatta bazen sürekli ayakta tutarak) vardiya usulü değişen sorgucular aracılığıyla sorgulama yöntemidir. Sanık uykusuzluktan sonunda kâbuslar görmeye başlar ve büyük bir çöküş içine girer.

O sırada sorgucu şefleri emirlerindeki sorgucularına işkence talimatını daha imalı bir şekilde vermek zorunda hissediyorlardı kendilerini. Örneğin sorgudaki başarısızlıklarının nedeninin, Yagoda'nın "sanıklara işkence yapılamayacağı" yönündeki talimatı olduğunu söyleyerek şikâyet eden sorguculara, şefleri Molçanov, deneyimli Çekacıların Halk Komiseri'nin genelgesini bu kadar düz anlamış olmalarına inanamadığını söylemişti. Molçanov'a göre, "Bir Çekacı... söylenenleri ve ona hitaben yazılanların politik nedenlerini doğru" anlamalıydı. "Çekacılar" Molçanov'un imasını bu sefer doğru anlayıp fizikî işkenceye fütursuzca giriştiler.

Nitekim Zinovyev ve Kamenev gibi kalburüstü mahkûmlara bile, falakaya çekmek gibi kaba yöntemler olmasa da daha incelikli işkence yöntemleri uygulanmıştır. Örneğin Zinovyev ve Kamenev o yaz günlerinde kaloriferleri sonuna kadar açılmış aşırı sıcak hücrelerde günlerce tutulmuşlardır. Amaç, astım hastalığın-

dan mustarip olan Zinovyev'i bunaltıp çökertmektir. Nitekim diğer şeylerin yanı sıra Zinovyev'in teslim olmasında bu işkence de etkili olmuştur. Keza, baş işkencecilerden biri olan Çertok'un Kamenev'e işkence yaptığına Orlov bizzat tanık olmuştur.

Direnenler

Tamamen monolitik ve totaliter bir rejimi düşünürseniz, NKVD sorgucularının yöntemleri karşısında aslında teslim olmayacak ruh ve nitelikteki bir tutuklunun ifade vermeyi ve mahkemeye çıkmayı kabul etmesinin arkasında yatan güdünün, sevdiklerini kurtarmaya çalışmaktan çok, mahkemeye çıkmaması hâlinde NKVD mahzenlerinde infaz edilip kendisi adına itirafların mahkemeye sunulacağını bilmekten ve dolayısıyla, en azından mahkemeye çıkıp savcının sorgulaması sırasında ironik imalarda bulunarak gizli bir direniş sergileme arzusundan kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim Orlov, Smirnov bahsinde bu argümanı desteklemektedir: "Smirnov, bir diğer noktayı daha dikkate alıyordu; mahkemede hazır bulunması kendisine karşı boca edilen şeytanca yalanları belli ölçüde sınırlayacak ve diğer sanıkların olsun, savcının olsun zaten ölmüş birine karşı bol keseden ileri sürecekleri suçlamaları önleyecekti."

Öte yandan, en kararlı tutumun örneğini sanıklardan Zoroh Friedmann şu sözleriyle vermiştir: "Bu tutanağı bir tek nedenle imzalamayacağım, o da sizin bu tutanağın imzalanmasını bu kadar çok istemenizdir." Ve Friedmann ardından şunları ekler: "Ellerimin sizden korktuğumdan titrediğini sanmayın. Bu, Solovski'nin ürünüdür... Sizden korkmuyorum. Bana istediğinizi yapabilirsiniz, fakat asla benden yapmamı istediğiniz gibi kendime ya da başka herhangi bir kimseye iftira atmayacağım!"

En doğru tutum Friedmann'ınki olmakla birlikte, Smirnov'un mahkemede itirafta bulunurken Vişinski'yi ve mahkemeyi alttan alta boşa düşüren oyunları, yaptığı ironik imaları görmezden gelmek de haksızlık olur. İşte örnekleri:

"Bütün sanıklar içinde yalnızca Smirnov öyle ironik bir ifade

verdi ki, kendisine ve diğer Bolşeviklere karşı tüm suçlamaların sahte olduğunu düşündüğüne hiçbir kuşku kalmadı. Onun bütün komplo hikâyesinin bir efsaneden ibaret olduğunu ortaya koyan alaycı sözleri ve durmadan yaptığı imalar Savcı Vişinski'yi endişeye gark etti. Suçlamaların bazılarını kabul etmeden önce suçlamanın tümünü özenle geçersiz kılıyor ve ancak ondan sonra küçümseyen bir tonda, 'hadi, o da öyle olsun bakalım' diyordu."

"Sanıklar Mraçkovski, Dreitzer ve Ter-Vaganyan, savcının, Smirnov'un onların lideri olduğu iddiasını desteklediklerinde, Smirnov, öyle bir cevap vermiştir ki, iyi eğitilmiş izleyiciler* bile gülmekten kendilerini alamamışlardır: Smirnov, Mraçkovski ve Dreitzer'e dönmüş ve şöyle demiştir: 'Bir lider mi istiyorsunuz? Beni alın işte!'"[15]

> Vişinski: Merkezden ne zaman ayrıldın?
> Smirnov: Ayrılmadım; çünkü ortada ayrılabileceğim bir şey yoktu.
> Vişinski: Merkez var oldu mu?
> Smirnov: Yok daha neler! Hangi merkez?[16]

Bir diğer, belirlenen ifadeden ayrılma örneğini de 3. Yargılamada Krestinski vermiştir. Mahkeme başkanı kendisine suçu kabul edip etmediğini sorduğunda Krestinski, "Suçlu olduğumu kabul etmiyorum. Ben bir Troçkist değilim. Varlığından bile haberdar olmadığım Sağcılar ve Troçkistler blokunun asla üyesi olmadım. Bireysel olarak suçlanmama yol açacak herhangi bir suç işlemedim; özellikle Alman istihbarat servisiyle bağlantılı olma suçlamasını kabul etmiyorum" demiştir. Bu, gösteri mahkemelerinde ilk kez oluyordu.

Ertesi gün celse yeniden açıldığında Krestinski kalkıp suçlamaları kabul etmeyen bir gün önceki beyanını geri aldı. Doğal olarak gösteri mahkemelerinin gözlemcileri, o bir gece içinde Krestinski'nin işkenceyle "ikna edildiği" sonucuna vardılar. Fakat Orlov'un belirttiğine göre durum bu değildi. "NKVD'de imzalanan ifadenin

---

* A. Orlov burada, salonu izleyici pozunda dolduran NKVD görevlilerini kast etmektedir.

reddedilmesi sahnesi tamamen Stalin'in talimatları doğrultusunda sahneye konmuş bir tiyatro oyunuydu. Özel bir amaçla düzenlenmişti. Stalin, ilk iki Moskova Yargılaması'nda tüm sanıkların hep bir ağızdan suçlu olduklarını kabul etmelerinin ve cezalarının azaltılmasını dilemek yerine suçun aslan payını almaya çalışmalarının ülke dışında kuşku uyandırdığının" farkına varmıştı. Kanımca, Orlov'un bu iddiası bir hayli kuşkulu. Eğer Krestinski tutumunu sonuna kadar sürdürmüş olsaydı bu iddia belki inandırıcı olabilirdi. Ama Krestinski'nin bir sonraki celseye gelip suçlu olduğunu kabul etmesi, Stalin'i değil, sanıklara işkence yapıldığı kuşkusunu güçlendirmiştir.

Orlov'un verdiği bir diğer direniş örneği 1. Yargılamanın sanıklarından Ter-Vaganyan'a aittir. Gerçi Ter-Vaganyan, Zinovyev ve Kamenev'in mahkemeye çıkmayı kabul etmelerinden sonra direnmenin anlamsız olacağını düşünüp direnmeyi bırakmıştır ama buna rağmen NKVD iç hapishanesinde karşısına çıkarıldığı Savcı Vişinski'nin önünde devrimci bir tavır koymaktan geri kalmamıştır:

> Sorgu tutanağına bakan Vişinski yazılı ifadesini kabul edip etmediğini sorduğunda Ter-Vaganyan ona aşağılayarak bakıp şöyle demişti: "Savcım olarak size karşı çıkma hakkım olduğunu belirteyim. İç savaşta olsa sizi gerçek bir karşıdevrimci olarak tutuklardım!" Vişinski bembeyaz olmuş ve hiçbir şey söylememişti. Ter-Vaganyan kısa bir süre öylece kalmış, sonra orada bulunanlara muzafferane bir şekilde gülümseyerek küçümser bir edayla, "Tamam tamam! Korkmayın. Böyle bir şey yapmayacağım" demişti.[17]

Sorguculaın Ruh Hâli

Yukarıda sayfalarca anlattığım hile, yalan, aldatmaca, baskı ve işkencelerin fiilî uygulayıcıları olan NKVD üst düzey görevlilerinin ve sorgucularının da sonuçta birer insan olduklarını, onların da tehdit altında son derece gergin bir çalışmayı geceler boyunca sürdürmek zorunda kaldıklarını, sinirlerinin bozulduğunu, hatta içlerinde vicdan sahibi olup acı çekenlerin de bulunduğunu unutmamak gerekir. Her şeyden önce bu anlatımlarda en büyük dayana-

ğımız olan Aleksandr Orlov'un da özellikle "danışman" olarak bulunduğu İspanya İç Savaşı'nda Stalin'in emirleri doğrultusunda POUM'lu Marksistlere ve CNT-FAI'li anarşistlere karşı zalimce uygulamalarda bulunan bir üst düzey NKVD subayı* olduğu hatırda tutulmalıdır.

Bizzat sorgucular da "başarısız olmaları" hâlinde tutuklanma tehdidi altındaydı. Sorgucuların 1. Moskova Yargılaması sanıklarından itiraf almakta gecikmeleri üzerine Yejov, "bazılarınız kuşku ve bocalamalarla zaman geçirirseniz ve şu ya da bu nedenle Troçkist-Zinovyevist çetecilerle başa çıkma konusunda yeterince güçlü olmazsanız, o zaman biz de onları soruşturmadan [azletmek] zorunda kalırız" demişti. "Herkes, eğer herhangi bir sorgucu soruşturmadan [azlini] isterse, bu eyleminin bir protesto olarak anlaşılacağını ve derhal tutuklanacağını biliyordu. Her sorgucu, şimdi, tutuklusunu çökertmekte başarısız olursa, sanıklara sempati duyduğu kuşkusu altında olacağını anlamıştı."

Yagoda, Yejov ve Molçanov, uykusuzluktan bitkin düşmüş sorgucuların odalarına gece yarıları denetim baskınları düzenliyorlardı. Soruşturmanın başında bulunan NKVD şeflerinden Molçanov, sorgulama sırasında uyuyan sorgucu D.'yi Solovski kampına gönderilmek üzere Yagoda'ya devretmiş, bir başka NKVD üst düzey görevlisinin araya girmesiyle D. olayı, ücra bir göreve sürülerek nispeten hafif atlatmıştı.

Sorgucular, örneğin direnç gösteren Zoroh Friedmann gibi tutuklulara içten içe hayranlık duyuyorlardı. Özellikle, dış ülkelerde kendileri de tutuklanma tehlikesi altında çalışan Dış Bölüm'den sorgucular merakla Friedmann'ı görmeye geliyor, onunla dostça sohbet ediyor ve yabancı sigaralar ikram ediyorlardı. Çok ilginçtir ki, sorgucular, sanıkları nasıl çökerttiklerinden çok kendi direnen

---

* "Perde arkasında ipleri oynatan iki kişi vardı: *Pravda* muhabiri Mihail Kolstov ve SSCB Büyükelçisi Marcel Rosenberg. Her ikisi de, İspanya'daki en yetkili kişisi Orlov olan GPU tarafından yönlendiriliyordu. Orlov, Madrid'e kesin emirlerle gelmişti: Troçkizm ve anarşizme savaş açılması ve ilk kurbanları Kamenev ve Bolşeviklerin 14 'Eski Muhafızı' olan Moskova Tasfiyeleri'nin burada da sahneye konulması." (Abel Paz, *Halk Silahlanınca*, s. 373).

sanıklarıyla övünüyorlardı. Örneğin Friedmann'ı aylardır sorgulayan sorgucu Berman, başka sorgucular bir sohbet esnasında kendi direnen sanıklarıyla övündüklerinde, "Benim Zoroh'um kesinlikle hepsinden üstündür" diyor, Friedmann'ın cesaretini ve zekâsını ortaya koyan çeşitli olayları ayrıntısıyla anlatmaya başlıyordu. Öyle ki Berman, bir diğer sanık Ter-Vaganyan'ın üstün nitelikleri karşısında ona hayran olmaktan kendini alıkoyamamış ve işkence yapmak üzere kendisine teslim edilmiş Ter-Vaganyan'la arkadaş olmuştu.

Sorgucular yalnız üstlerinden değil, diğer sorguculardan, hatta kendi astları olanlardan bile çekiniyorlardı. Örneğin, kendisi de Berman gibi sanıklara baskı yapmaktan yana olmayan, fakat bu işi meslek gereği sürdürmek zorunda olan Mironov, işkenceci Çertok'un yan odada Kamenev'e işkence yaptığını ve hakaret ettiğini duyduğu hâlde müdahale etmeye korkmuştu. Çünkü Çektok'un, aynı zamanda Stalin'e seyahatlerinde koruma olarak refakat ettiğini, kendisini ona ihbar edecek olursa işinin biteceğini çok iyi biliyordu.

Stalin'den ya da NKVD merkezinden gelen talimatların sık sık değişiklik göstermesi üzerine sorgucuların sorguladıkları sanıklar karşısında zor duruma düştükleri de görülen vakalardandı. 2. Moskova Yargılaması soruşturması, "yedek merkez" iddiasıyla başlatılmıştı. Bu "örgüt", 1. Yargılama'daki "terörist merkez"in yardımcısı rolünü oynamak üzere kurulduğu efsanesine dayandırılmıştı. Dolayısıyla sorgucular, sanıkları itirafta bulunmaya, onların "yedek merkez" üyesi oldukları ve aktif bir terörist eyleme katılmadıkları, bu yüzden de idam cezası almayacakları noktasını ön plana çıkararak ikna etmeye çalışmışlardı. Ne var ki, bir süre sonra merkezden gelen talimatla bu sorgu çizgisi 180 derece değiştirildi. Sanıklar, "yedek merkez" değil, bal gibi de "Troçkist-Zinovyevist terörist merkez"in üyesiydiler ve üstelik 1. Yargılama'da ileri sürülmemiş bir başka suçla, Nazilere ve Japonya'ya ajanlık yapmakla itham ediliyorlardı. Sorgucular şaşkınlık içindeydiler. Şimdi sanıklarına ne diyecek, eski "idam edilmeyecekleri" vaadini nasıl geri alacaklardı.

Kolayı vardı canım! Sorguculara, "sanıklarını" çabucak değiş tokuş etme talimatı verildi. Böylece her sanık yeni ve çok daha ağır bir ithamı eski sorgucusundan değil, "yeni" sorgucusunun ağzından duyacaktı.

Orlov'un anlattığına göre, Stalin'in aptalca kurgu ve senaryoları ya da bu senaryolarda yaptığı aptalca düzeltmeler veya ifadelerin arasına kendisini yerli yersiz öven laflar sokuşturması, NKVD şeflerinin yüzlerinde muzip gülümsemelere, hatta kendi aralarında alaycı kıkırdamalara yol açtığı gibi, yargılama sırasında Savcı Vişinski'yi zaman zaman zor durumlara sokmuştu. Moskova Yargılamalarının hazırlıklarına katılan NKVD şefleri, Stalin'in bazı talimatlarının ne kadar aptalca olduğunu sık sık fark etmiş, fakat ona karşı çıkmaya cesaret edememişlerdi.[18]

Yejovşçina başlığı altında ele alacağım Yejov Dönemi'nde NKVD kadroları da nasiplerine düşeni aldı ve büyük sayıda NKVD görevlisi ve sorgucusu idam edildi. Ginzburg'un sorgucusu Çarevski ile ilgili anlattıkları, NKVD sorgucularının trajik akıbetini ortaya koyduğu kadar ibret vericidir de:

> Çarevski geldi ve bize yolculukla ilgili talimatlar verdi... Onu uzun zamandır görmüyordum ve bazı değişiklikler fark ettim. İnce açık renk saçlarına rağmen yüzü griye çalıyordu ve otuz beş yaşından daha fazla olmamasına rağmen yaşlı bir insan gibi gözüküyordu. Sesi hâlâ sert, kaba, aşağılayıcıydı ve gözleri kin doluydu, fakat bu gözler aynı zamanda korkuyla bakıyorlardı.
>
> Bunun ne anlama geldiğini o zaman anlayamamıştık. Daha sonraları öğrendik ki NKVD'nin iç tasfiyeleri daha o zamandan başlamıştı... Bir numaralı sorgucular şimdiden tasfiye edilmişlerdi ve böyle işlerin uzmanı olarak Çarevskiler bunun derhal farkına varmışlardı. Çarevski, bizim Moskova'ya gönderilmemizden kısa süre sonra tutuklandı ve hemen ardından, hücresinde önceden saklamayı başardığı bir atkıyla kendini astı. Kendini asmadan önce, duvardan komşusuna şu mesajı geçti: "Hiçbir şeyi imzalama."[19]

Gaflar ve Skandallar!

Moskova duruşmalarında savcı, yargıçlar, avukatlar, sanıklar

ve hatta izleyenler, Agatha Christie kadar iyi bir polisiye yazarı olmasa da eh işte idare edecek kadar komplike bağlantılar kurabilen Stalin tarafından yazılmış senaryoya göre hareket etmek zorundaydı. Hepsinin önünde aynı tehditkâr ikilem vardı: *Sanıklar* ya suçlu rolünü oynayacak ya da kendileriyle birlikte aileleri de mahvolacaktı; *savcı ve mahkeme başkanı* ya Stalin tarafından düzenlenen adalet entrikasını aksamadan yerine getirecek ya da bu yargılama sahtekârlığını açığa vuran en ufak bir hata yaptıklarında yok olup gideceklerdi; *sanık avukatları* ya savcıdan aldıkları gizli talimatları harfiyen yerine getirecek ya da sanıklarının kaderini paylaşacaklardı.

Senaryoların tek yazarı ve oyuncuların tek seçicisi Stalin'di. Yargılamanın kurbanları Stalin tarafından seçilmişti; suçlamalar onun tarafından icat edilmişti; tutukluların önüne sürülen koşulları Stalin belirlemişti; mahkemenin vereceği kararlar da yine onun tarafından tayin edilmişti.

Sorgulamanın şefleri, korkularından baş senaristin ve tek seçicinin saçmalıklarına çok zorunlu kalmadıkça ses çıkarmıyorlardı. Böyle olunca da yargılamalarda komedi düzeyinde irili ufaklı gafların ve skandalların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştu.

Burada, bu gaf ve skandalların "ufak"larından başlayıp irilerine doğru bazı örnekler verelim.

1. Yargılamanın soruşturmasında Kamenev, yüzleştirme sırasında, kendisini evinde defalarca ziyaret ettiğini ve burada Kamenev'den komplo ile ilgili talimatlar aldığını söyleyen Reingold'a, "Evimi o kadar sık ziyaret ettiğine göre, biraz olsun ev hakkında bir şeyler hatırlaman gerekir, öyle değil mi?" demiş ve Reingold'a yaşadığı evle ilgili birtakım sorular yöneltmişti. Reingold bu sorulara cevap vermeyi reddedince Kamenev aynı soruları, yüzleştirmeyi yapan NKVD şefi Mironov'un Reingold'a sormasını istemiş, fakat Mironov buna cesaret edememişti. Bunun üzerine Kamenev, Reingold'un eve ilişkin soruları yanıtlamayı reddettiğinin yüzleştirme tutanağına geçirilmesini istemiş, Mironov, bunu yapmaktan da kaçınmış ve yüzleştirmeye son vermek zorunda kalmış, hatta sorgu tutanaklarında bu yüzleştirmeden söz bile etmemişti.

Yine 1. Yargılama'nın soruşturması sırasında Stalin, "teröristlerin" parti önderlerine suikast yapmayı planladıkları masalını icat etmişti. Reingold'dan bu doğrultuda alınan ifade önüne getirildiğinde ise, kendisiyle birlikte Molotov, Kaganoviç ve Kirov'a suikast yapılması için Zinovyev'in ısrar ettiğine ilişkin bölümde... *Molotov'un isminin üstüne kendi eliyle bir çarpı atmış* ve NKVD şeflerine bundan böyle sanıkların ifadelerinde "suikast hedefi olan" parti önderleri arasında Molotov'un isminin zikredilmemesi talimatını vermişti.[20]

Parti içi dili gayet iyi bilen NKVD şefleri kendi aralarında Molotov'un tasfiye edilmek üzere olduğu sonucuna derhâl varmış, hele bundan kısa süre sonra Molotov zorunlu tatile gönderilince tasfiyenin kesin olduğuna inanmışlardı. Çünkü parti üst düzey görevlilerinin olmayacak bir zamanda tatile gönderilmesinin tasfiyenin kesin işareti olduğunu biliyorlardı.

Dolayısıyla 1. Yargılamanın iddianamesinde Molotov'un adı geçmedi. Fakat Stalin, Molotov'u altı hafta boyunca ölümle yaşam arasında asılı tuttuktan sonra affetmeye karar verdi ve Molotov'un adı, 2. ve 3. Yargılamada suikast hedefi parti önderlerinin arasında, Stalin'den sonra ikinci sıraya yeniden kondu.

"Suikastçıların bir numaralı hedefi olan yüce önder" "bir numara" olmaya o kadar alışmıştı ki, sahtekârlıkta da bir numaraydı. Nitekim 1. Yargılamanın hazırlıkları sırasında, Kamenev'le yakın arkadaş olan, NKVD'nin kesin gözetimi ve kuşatması altında tutulan Maksim Gorki'nin, Kamenev'in yargılandığını öğrenmemesi için NKVD'ye özel olarak hazırlanmış sahte *Pravda* basmaları talimatı vermiş ve o günlerde Gorki'nin eline bu sahte *Pravda*'lar tutuşturulmuştu.[21] Gorki, 1. Yargılamadan hemen önce ölünce NKVD de sahte gazete basma zahmetinden kurtulmuştu.

Bir de 3. Moskova Yargılaması'nın hazırlıkları sırasında üç Kremlin doktorunun NKVD tarafından tuzağa düşürülüp itiraf alınarak yargılanması olayı vardır ki, insan bu komployu okuduğunda şaşkınlıklar içinde kalmaktan kendini alamamaktadır.

Orlov'un anlattığına göre Stalin, ilk iki Moskova Yargılaması'na karşı yabancıların öne sürdüğü "... bu kadar çok sözü edilen

böylesine iyi örgütlenmiş bir düzine terörist grup nasıl olmuş da yalnızca Stalin hükûmetinin bir üyesine, Kirov'a suikast yapabilmiştir" gibi son derece haklı bir argümanı 3. Moskova Yargılaması'nda boşa düşürmeye karar vermişti. Böylece 3. Yargılamada, "terörist örgütlerin" yalnızca Kirov'u değil, aynı zamanda devletin çok sayıda diğer liderini de öldürdükleri ortaya konacaktı.

1934-36 yılları arasında Politbüro üyesi Kuybişev, OGPU başkanı Menjinski, ünlü yazar Maksim Gorki ve keza oğlu Peşkov da doğal nedenlerle ölmüşlerdi. Stalin, bu dört adamın isimlerini kullanmaya karar verdi. Evet ama hükûmet bu şahısların doğal bir şekilde öldüklerini açıklamış, bu yönde rapor vermişti.

Hükûmetin birkaç yıl önce Kuybişev, Menjinski ve Gorki'nin doğal bir şekilde öldüklerini açıklamış olması gerçekten bir sorun muydu? Eğer yeterli maharet gösterilirse bu resmî açıklamaların üstesinden gelinebilir ve gerçekte bu kişilerin teröristler tarafından öldürüldüğü kanıtlanabilirdi. Kim bir diktatörün bunu yapmasını engelleyebilirdi ki? Onları tedavi eden doktorlar mı? Nasılsa bu doktorlar Stalin'in ve NKVD'nin iktidarı altında değiller miydi? Örneğin neden bu doktorlar ünlü hastalarını, fark ettirmeden bizzat öldürdüklerini ve bunu komplo liderlerinin talebi üzerine yaptıklarını söylemesinlerdi?

Kuybişev, Menjinski ve yazar Maksim Gorki'yi tedavi eden, aynı zamanda Kremlin doktorları olarak da bilinen doktorlar, altmış altı yaşındaki Profesör Pletnev, Kremlin Tıbbî Bölümü'nün baş danışmanı Levin ve uzman doktor Kazarov'du.

Yejov, önce doktorlardan birini çökertmeye ve ondan aldığı ifadeyi diğer ikisinin boyun eğmesini sağlamakta kullanmaya karar verdi. NKVD'nin yabancı misyon üyelerini tuzağa düşürmekte kullandığı bir kadın, yolunu bulup Profesör Pletnev'in hastası oldu. Sonra da profesörün şehvete gelip memesini ısırdığı iddiasıyla ortalığı velveleye verdi. Pletnev sorgulandı ve kapalı bir mahkemede alelacele yargılanıp mahkûm edildi. Gazeteler bu yargılamaya dair tek satır yazmazken, "Sovyet tıbbına leke süren sadist Pletnev hakkında" şehirlerin tıp topluluklarının aldığı kararları yayınladılar. Ağır saldırılar karşısında morali bozulan ve çocukla-

rıyla torunlarının yaşamıyla tehdit edilen yaşlı profesör sonunda NKVD sorgucularına teslim oldu ve istedikleri ifadeyi verdi. Onun ifadesiyle diğer iki doktor da tutuklandı ve ağızlarından sahte ifadeler yazıldı. Senaryoya göre, bu üç doktor, artık o sırada kendisi de tutuklanmış olan eski NKVD şefi Yagoda'nın emriyle iki parti yöneticisini ve Gorki'yi zehirleyerek öldürmüşlerdi.

Senaryo "hoş"tu ama ne yazık ki inandırıcı değildi ve basit bir soruyla çökecek kadar saçmaydı: Neden eski ve son derece saygın konumdaki bu doktorlar, Yagoda'nın Stalin'e ve Sovyet Hükûmetine karşı komplo amacıyla hastalarını öldürmeleri yönünde verdiği emirle ilgili seçkin hastalarını uyarmak yerine bu emri yerine getirme yoluna gitmişlerdi? Doktorların, Yagoda'nın terörist planını yalnızca kurbanlarına değil, aynı zamanda Politbüro üyelerine haber vermeleri için epeyce fırsatları vardı. Özellikle Profesör Pletnev'in bütün hikâyeyi, tedavi etmekte olduğu Molotov'a anlatması mümkündü ve Kremlin'de çalışan Dr. Levin, Stalin'i Yagoda'nın ölümcül planı hakkında bilgilendirebilirdi.

Bristol Oteli ve Kjeller Havaalanı Skandalları

Moskova Yargılamalarının bir sahtekârlıktan ibaret olduğunun dünya kamuoyu nezdinde netleşmesini sağlayan iki büyük skandal vardır ki, en ünlüsü 1. Yargılamadaki Bristol Oteli skandalıdır. Senariste göre, "terörist"lerden en az birinin o sırada Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da sürgünde bulunan Troçki'den "komplo" ile ilgili doğrudan talimat alması gerekiyordu. Bu rol için, teslim alınan sanıklardan Holtzman seçildi ve mahkeme sırasında rolünü mükemmelen oynadı. Holtzman'ın mahkemede yaptığı itirafa göre, Troçki'nin oğlu Sedov'la Berlin'de gizlice buluşmuş ve Kopenhag'daki Troçki'nin yanına birlikte gitmeye karar vermişlerdi. Holtzman, kararlaştırdıkları tarihte Kopenhag'a gidip randevu yeri olan Bristol Oteli'nde Sedov'la buluşmuş ve Sedov onu alıp Troçki'ye götürmüştü. Troçki, buluştuklarında Holtzman'a meşum terör talimatlarını vermişti.

Sanıkların hepsi davanın en önemli tanığı olan Holtzman'ın

ifadesine dayanılarak idam edildi. Ne var ki, "Sanıkların idamından on altı gün sonra,1 Eylül 1936'da Danimarka Hükûmetinin resmî gazetesi *Socialdemocraten*, sansasyonel bir açıklama yayınladı: Holtzman'ın, Troçki'nin evine gitmek üzere Sedov'la sözde buluştuğu Bristol Oteli, 1917 yılında *yıkılmıştı*."[22]

Tanınmış Amerikalı felsefeci John Dewey başkanlığındaki Araştırma Komisyonu, Bristol Oteli olayını inceledikten sonra şu sonuca vardı: "Kopenhag'daki Bristol Oteli'nin 1932 yılında artık var olmadığı bilinmektedir. Bu yüzden, Holtzman'ın Sedov'la Bristol Oteli'nin lobisinde buluşmuş olması mümkün değildir... elimizdeki kesin delillere dayanarak şunu ileri sürüyoruz: ... Holtzman, Sedov'la buluşmamış ve onunla Troçki'yi görmeye gitmemiştir; Holtzman, Kopenhag'da Troçki'yi görmemiştir."[23]

Peki, NKVD bu büyük gafı nasıl yapmış ve olmayan bir oteli nasıl olup da buluşma yeri olarak seçmiştir?

Bunun hikâyesini yine Orlov'dan dinleyelim: "Danimarka gazetelerinin Kopenhag'da Bristol Oteli diye bir otelin bulunmadığını yazdıkları kendisine söylendiğinde Stalin büyük bir öfkeye kapıldı. 'Ne diye bir otele ihtiyaç duydunuz ki' diye bağırdı, 'tren istasyonunda buluştuklarını söyleyebilirdiniz. Orada tren istasyonu yok mu!'"

Yagoda korkuyla, bu gafın nasıl yapıldığına ilişkin bir araştırma başlatmış ve şu sonuca varmıştı: Yejov'un "buluşma" için en uygun yerin bir otel lobisi olması gerektiğine karar vermesi üzerine Kopenhag'da bir otel adı bulma görevi NKVD Dış Bölümü'ne verilmişti. Fakat otelin adının pek yakında açık yargılamada geçeceğini bilen ve ona bilgi verecek Dış Bölüm görevlilerinin Gizli Politik Bölüm'ün Kopenhag'da bir otelin adını neden sorduğunu tahmin edeceklerinden endişelenen Molçanov, sekreterine, Dış Bölümün Birinci Kısmı'nı telefonla arayıp, sözde İskandinavya'ya gidecek bazı önde gelen yoldaşların oluşturduğu bir grup için Oslo'da (Norveç) ve Kopenhag'da (Danimarka) hangi otelleri tavsiye ettiklerini sormasını emretti. Telefonda otellerle ilgili gerekli bilgileri alan sekreter bu bilgileri daktiloya çekip Molçanov'a verdi. Fakat daktiloya çekilen listede Kopenhag otelleri yanlışlıkla "Oslo" baş-

lığı altında, Oslo otelleri de "Kopenhag" başlığı altında yazılmıştı. Molçanov, hatalı listeden, Kopenhag'da bulunduğunu sanarak "Bristol" adını seçmişti, oysa bu otel gerçekte Oslo'da bulunuyordu.

Tanrı şaşırtmasın!

Bu Oslo'da bir şey var! Buna bir mim koyalım! İkinci büyük gaf da 2. Moskova Yargılaması sırasında Oslo yakınlarındaki Kjeller Havalanı'yla ilgili olarak ortaya çıkmıştı.

2. Yargılamanın baş sanıklarından Pyatakov'a, Berlin'de görevli olduğu sırada, o ara Norveç'in Oslo kenti yakınlarındaki Veksal kasabasında ikâmet eden Troçki'ye mektup yazıp gerekli "terör" ve Gestapo'yla işbirliği talimatlarını ondan aldığı yönünde ifade imzalatılır. Stalin, senaryonun son düzeltmeleri için Kremlin'de NKVD şefleriyle yaptığı toplantıda "mektuplaşmayı" yetersiz bulur ve Pyatakov'un Troçki'yle doğrudan görüştürülmesini ister, örneğin Pyatakov Berlin'den Troçki'nin yanına trenle gitmiş olabilir. Fakat Dış Bölüm sorumlusu Slutski bu noktada itiraz etmeye cesaret eder. Sovyet Dış Ticaret Heyeti'nin başında bulunan Pyatakov'un Berlin'de her allahın günü Alman ticaret heyetleriyle görüşmeler yapıp anlaşmalar imzalarken, ta Oslo'nun Veksal kasabasına gidip dönebilmesi için iki günlük bir boşluk olacak, bu da çok dikkat çekecektir. Bunun üzerine Stalin, "o zaman neden uçakla gitmesin?" der. Slutski'ye göre bu da sakıncalıdır, çünkü uluslararası yolculuk yapan bütün uçak yolcularının adları kayda geçmektedir. Ne var ki Stalin yılmak niyetinde değildir. "O zaman özel uçakla gitmiştir" der. Hem bu konuda işbirlikçisi olduğu Almanlar ona epeyce yardımcı da olmuşlardır!

Yeni versiyona uygun olarak Pyatakov mahkemede, Aralık 1935'te uçakla Oslo yakınındaki [Kjeller] havaalanına indiğini, yetkililer tarafından pasaportu kontrol edildikten sonra otomobille Troçki'nin yanına gittiğini, onunla Stalin hükûmetini devirme ve Alman süngüleriyle iktidarı alma planını tartıştığını anlatır.

Fakat Stalin'i ve NKVD şeflerini büyük bir şok beklemektedir.

"Pyatakov'un, Aralık 1935'te Oslo'ya nasıl uçtuğunu mahkemede anlatmasından yalnızca iki gün sonra, 25 Ocak 1937 günü Norveç gazetesi *Aftenposten* "Pyatakov'un Oslo'da Troçki'yle

Toplantı Yapmış Olması İmkânsız" başlığıyla şu duyuruyu yapar: "...Onun Kjeller Havaalanı'na özel bir uçakla geldiği ileri sürülmüştür. Fakat havaalanından elde edilen bilgiye göre, Aralık 1935' te hiçbir özel uçak havaalanına inmemiştir."[24]

Ah! Diktatörün elinin her yere uzanamaması ne kötü! Bir uzanabilseydi, o haberi yayınlayanlar anında kendilerini Pyatakov'un yanında sanık olarak bulur, gazete haberini nasıl Gestapo'nun emriyle yayınladıklarını itiraf etmezler miydi?

Kirov Suikastı Deşifre Oluyor

Daha önce ayrıntılı olarak ele aldığım Kirov suikastını hatırlayalım. Cinayetin gizlenmesi için bazı seri cinayetler işlenmiş, öte yandan suikastta doğrudan dahli olan ve olmayan Leningrad NKVD şefleri olağanüstü hafif cezalar alıp sözde sürgüne gönderilmişlerdi.

Fakat 1937'ye ve 1938'deki 3. Moskova Yargılaması'na gelindiğinde NKVD şefleriyle ilgili iklim tamamen değişti. Birincisi, hafif cezalar alan Zaporojets, Medved ve diğerleri, kayırılmak üzere gönderildikleri sürgünde 1937 yılında aniden kurşuna dizildiler. Dahası, NKVD şefi Yagoda önce görevinden azledildi, sonra da tutuklanıp 3. Moskova Yargılaması'nın baş sanıklarından biri hâline getirildi ve "Kremlin Doktorları"na, Gorki'yi ve Kuybişev'i zehirlemeleri için talimat verdiği uydurma ifadesinin yanı sıra bir de gerçek itirafta bulundu: Kirov suikastını organize eden kendisiydi ve bunu Zaporojets aracılığıyla gerçekleştirmişti. Yagoda, yargılandığı sırada, Zaporojets'e "Kirov'a karşı şiddet eyleminin önüne hiçbir engel çıkarılmaması"nı emrettiğini itiraf etti.[25] Yargılamaya ilişkin en ilginç nokta, NKVD'nin ihmâlle suçlandığı ilk iddianın yerini, suça kasıtlı olarak bulaşmasının almış olmasıdır. Yagoda'nın cinayeti bu mekanizma yoluyla düzenlediği bir gerçektir. Fakat Yagoda'yı buna sevk eden neydi? Daha doğrusu onu buna azmettiren kimdi?

Yagoda'nın Kirov suikastıyla ilgili olarak anlattıkları buraya kadar doğruydu. Fakat iş bu suikastı örgütlemek için talimatı kim-

den aldığı noktasına gelince devreye yine yalanlar giriyordu. Yagoda, itirafında, emri, kendisi de sanıklar arasında olan Yenukidze'nin verdiğini söyledi. "Tamamen zararsız ve suya sabuna dokunmayan bir kişi olan Yenukidze'nin Merkez adına Yagoda'ya talimat vermesi [hikâyenin] Stalinist versiyonunu zora sokmaktadır... Yenukidze kesinlikle Yagoda'ya ısrar edecek bir mevkide değildi: O, iktidar yetkileri bakımından Yagoda'nın uzağından bile geçemezdi."[26]

Yagoda ve Yenukidze diğer sanıklarla birlikte kurşuna dizildi. Böylece Kirov cinayetinin doğrudan bütün örgütleyicileri ve tanıkları, *bir kişi hariç ve yine o bir kişi tarafından* ortadan kaldırılmış oluyordu.

Peki, Stalin'i, Kirov cinayetini kendi başrolü hariç bütünüyle doğru bir şekilde Yagoda'ya itiraf ettirmeye sevk eden neydi?

Orlov'un anlatımına göre Stalin, Kirov olayının sırlarının partililer ve halk arasında yaygın bir şekilde bilindiğini en son öğrenenlerden biriydi. Yagoda bunu çoktan öğrenmiş, fakat korkusundan Stalin'i bilgilendirmemişti. Merkez Komitesi mensupları da çenelerini tutmuşlardı; çünkü Stalin'in "çok şey bilenler" listesine girmek istemiyorlardı. Stalin, Kirov olayına ilişkin gerçeklerin bu kadar yayılmasından şoke olmuş ve bu cinayette kullandığı maşası Yagoda'yı ateşe atmaktan başka çaresi kalmadığını görmüştü. Ne var ki, yargılama sırasında Yagoda'ya, maşayı tutan elin Stalin'e değil, Yenukidze'ye ait olduğu söyletilerek aşağı yukarı aydınlanmış cinayet bir kere daha karanlıklara gömülmeye çalışılmıştı. Ama boşuna! Tüm ülke, Yagoda'nın NKVD'nin görünürdeki şefi, gerçek patronun ise Stalin olduğunu gayet iyi biliyordu.

Dipnotlar

1 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 40.
2 Aleksandr Soljenitsin, *İlk Çember*, s. 234.
3 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 56, 58, 141, 109, 61, 61-62, 63.
4 I. Deutscher, *Troçki*, III. cilt, s. 395, 394.
5 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 168-176.
6 Lev Sedov, *Kızıl Kitap*, s. 47-49; Orlov, *Stalin'in Suçlarının Gizli Tarihi*, s. 74-75.
7 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 52, 54, 64, 78, 88, 97, 130, 133, 135, 188, 268, 283, 289-290.
8 Bkz: A. Larina'nın *Asla Unutamam* adlı anıları.
9 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 293, 105, 107, 76, 160, 83, 79, 80, 132.
10 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 140; S. S. Montefiore, *Kızıl* Çar, s. 180.
11 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 131.
12 Yevgenia Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 158-160.
13 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 73, 86, 96, 95-96, 114, 91.
14 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 135-140.
15 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 86, 128, 118, 107-108, 171.
16 Nakleden: L. Sedov, *Kızıl Kitap*, s. 74-75.
17 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 290, 291, 149.
18 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 87, 104, 144, 108, 109.
19 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 121-122.
20 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 64, 143, 126-127, 81.
21 S.S. Montefiore, *Kızıl* Çar, s. 179.
22 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 266, 268, 68.
23 *Suçlu Değil*, Moskova Yargılamalarında Leon Troçki'ye karşı İleri Sürülen Suçlamaları Araştırma Komisyonunun Raporu, s. 93, 96. Aktaran: A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime,* s. 68.
24 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 70, 70-71.
25 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 146.
26 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 145-147.

Gorki Çıkmazı

Hiçbir totaliter diktatörlük, sadece kaba baskıya dayanarak ayakta kalamaz; toplumun maddî varlığını olduğu kadar onun ruhunu da teslim almak zorundadır. Bunu yapabilmek için iki temel dayanağı vardır: Birincisi, muazzam bir korku ve paranoya ortamı yaratarak toplumun ruhunu sindirmek ve uyuşturmak; ikincisi ise, bir anlamda toplumun canlı ruhunu temsil eden entelijansiyayı sindirmek ve teslim almak. Stalin'in tek adam totaliter diktatörlüğü her ikisini de son sınırına kadar yapmıştır.

Entelijansiya mevzuuna girmeden, tekrara düşme pahasına da olsa, korku ve paranoyaya teslim olan Sovyetler Birliği'nin o günkü ruh hâli üzerine birkaç ana noktaya kısaca değinmek istiyorum.

Bu kitapta yeri geldiğinde kuşku, paranoya ve ihbarcılığın birçok örneği geçti. Bütün bunlara yol açan, başta gizli polis örgütü olmak üzere Stalin'in devlet aparatının halkta, partililerde, hatta yöneticilerde yarattığı yok edilme korkusuydu. Çünkü her gün yakın arkadaşları, akrabaları, tanıdıkları aniden yok olmaktaydı ve ister sıradan insanlar olsun ister yöneticiler olsun (en çok da onlar) bir gün sonra aynı akıbete uğramayacaklarından kesinlikle emin değillerdi.

Bizzat Stalin'in kızı Svetlena Alliluyeva, bunu şöyle ifade etmektedir:

> Basit gerçek, her yeri saran korkunun, her insanın yüreği için dayanılmaz olduğuydu.[1]

"Ağzımızı sıkıca kapatacak şekilde yetiştirildik. 'Dilin yüzünden başın derde girecek' –insanların biz çocuklara sürekli söylediği şey buydu. Ömrümüz boyunca konuşmaktan korkar hâle geldik. Annem bizden başka herkesin muhbir olduğunu söylerdi hep. Komşularımızdan, özellikle de polisten korkardık."

"İnsanlar 'halk düşmanı' ailelerle temasa girmekten korkuyorlardı. Onlarla yüz yüze gelmemek için sokakta kaldırım değiştiriyor, komünal blokların koridorlarında karşılaşınca konuşmuyor ve kendi çocuklarına onların çocuklarıyla avluda oyun oynamayı ya-

saklıyorlardı. İnsanlar ortalıktan kaybolan arkadaşların ve akrabaların fotoğraflarını kaldırıyor, bazen aile portrelerinde onların bulunduğu kısmı yırtıp atıyor ya da yüzlerinin üstünü karalıyordu."

"Hepimiz boa yılanının bizi yutma hakkını tanımış tavşanlar gibiydik; onun bakışının gücüne yakalanan bir kimse sakince ve kaderine razı olmuş hâlde ağzına doğru yürürdü."[2]

Ünlü Sovyet kompozitörü Dimitri Şostakoviç, o yıllardaki korku ortamını şöyle anlatıyor:

> O sıralar bir fıkra anlatmak istediğiniz zaman bile, konuğunuzu banyoya götürmeniz gerekirdi. Sonra da suyu alabildiğine açar, fıkrayı onun kulağına fısıldardınız. Gülmeniz bile sessiz olmalıydı. Yumruğunuzu ağzınıza tıkayarak.[3]

Bu fıkra mevzuu da ilginçtir. Ginzburg, *Anaforun İçinde*'de, güçlü kuvvetli Ukraynalı kızların Gulaglarda ağır işlere koşulmak üzere "fıkra anlatmak" suçundan 5'er yıl cezaya çarptırıldıklarını anlatır. Daha ilginci, toplulukta fıkra anlatanı ihbar etmeme suçudur. Birçok fıkra dinleyicisi, "ihbar etmezsem bir başkası ihbar ettiğinde otomatikman suçlu olurum" kaygısıyla ihbarda bulunmuş ve kendisiyle birlikte orada bulunan bütün arkadaşlarının tutuklanmasına yol açmıştır.

Fakat bu korku ve paranoya toplumunun en korkunç yanı, insanca toplumsal ilişkileri kökten dinamitlemesi ve paranoyanın en iyi insanları bile farkında olmadan kötü ihbarcılar hâline getirmesidir. Bunun en belirgin örneğini Soljenitsin'in* "Kreçetovka İstasyonu'nda Bir Olay" öyküsünde görürüz: Toplumdaki insanî ve dostça ilişkiler kuşku ve paranoya bombasıyla bir anda hava-

* 1918 doğumlu olan Soljenitsin 1942'de üniversiteden mezun olduktan sonra dört sene Sovyet ordusunda görev aldı ve II. Dünya Savaşı'na katıldı. Ancak cephedeyken yazdığı mektuplarda Stalin'i eleştirince tutuklandı ve sekiz yıl hapis cezasına çarptırıldı. Moskova yakınlarındaki hapishaneden 1950'de Kazakistan'daki bir kampa gönderildi ve üç yıl orada kaldı. Ardından sürgüne gönderildiği köyde öğretmenlik yapmaya başladı. Kruşçev döneminde hakları geri verildi. *İvan Denisoviç'in Yaşamında Bir Gün* adlı yapıtıyla Kruşçev'in takdirini kazandı ve bir yıl sonra Sovyet Yazarlar Birliği'ne kabul edildi. Ancak bazı öyküleriyle tekrar partinin hedefi hâline geldi. 1966'da ülke dışına çıkması yasaklanarak Yazarlar Birliği'nden çıkarıldı. 1970 Nobel Edebiyat Ödülü'ne lâyık →

ya uçar. Bu paranoya ortamının başta gelen kurbanı, birliğini arayan asker Tretikonov'muş gibi gözükmesine rağmen, asıl kurban, Tretikonov'un Çaritsin'in yeni adı olan Stalingrad'ı bilmemesinden dolayı paranoyaya kapılıp bir kumpasla onu anında tutuklatan istasyon komutanı Teğmen Zokov'dur.[4]

Gorki versus Lenin

Büyük Rus yazarı Maksim Gorki, Rus kültür ve siyaset hayatında büyüklüğüyle doğru orantılı olarak karmaşık ve çelişkili bir figürdür.

1905 Devrimi'nden sonra Rusya'yı terk edip İtalya'nın Capri adasına yerleşen Gorki, Lenin'in yakın arkadaşıydı, fakat siyasî bakımdan Bolşeviklerle Menşevikler arasında bir konumdaydı. 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Rusya'ya döndü ve Petersburg' da, yazarları arasında 1917 Devrimi'nin ilk bir yılının eşsiz bir anlatımını yazan N.N. Suhanov'un da bulunduğu *Novaya Jizn* (Yeni Hayat) gazetesini çıkartmaya başladı. Ekim Devrimi'nden sonra Bolşeviklerin tek başlarına iktidarı ele geçirmelerine karşı çıktı, ayaklanma kararını erken bulup eleştiren Zinovyev ve Kamenev'in bu yöndeki açıklamalarını gazetesinde yayınladı ve 1917 Ekim'inden sonraki süreçte Lenin'le arası iyice açıldı.

Brejnev döneminin edebiyat tarihi yazım memurlarından K. Zelinski 1970 yılında yazdığı kitabında bu konuda şöyle demektedir: "Gorki gibileri bile, ilk adımda, proletarya devriminin her yönünü doğru değerlendirmeyi başaramadılar."[5]

Evet, Gorki Bolşeviklerin uygulamalarına başından itibaren karşı çıkmıştı. Örneğin Ekim Devrimi'nden hemen sonra, 10 Kasım 1917' de, *Novaya Jizn*'de şöyle yazıyordu: "Kendisini sosyalizmin Napolyon'ları olarak gören Leninistler yakıp yıkıyor, Rusya' nın çöküşünü tamamlıyorlar –bu kan gölünün bedelini Rus halkı ödeyecek."[6]

→ görüldü. *Gulag Takımadaları*'nın yurt dışında yayımlanmasıyla 1974'te Sovyet vatandaşlığından çıkarılarak sınırdışı edildi. 1991 yılında Gorbaçov, yazarın sınırdışı edilme kararını kaldırttı. 1994'te Rusya'ya dönen yazar 2008'de Moskova'da yaşama veda etti.

Lenin, 1918 yazında *Novaya Jizn*'i kapattırdı. 15 Eylül 1919'da Gorki'ye yazdığı bir mektupta, entelektüeller için, "Aslında ulusun beyni falan değil, bok onlar" diyordu.

Bolşeviklerin iktidara yerleşmesinden sonra, 1920'li yılların ilk yarısında Gorki kendini rejimin baskısına uğrayan sanatçıların savunulmasına adadı. Ağır hastalanan ünlü Rus şairi Aleksandr Blok'un ülke dışına tedaviye gönderilmesi için Kültür Halk Komiseri Lunaçarski'yle birlikte aracılık etti. Politbüro'nun karar almakta gecikmesi üzerine, Blok kalp zarı iltihaplanmasından hayatını kaybetti.

Keza kendisi de şair olan Anna Ahmatova'nın kocası şair Gumilyov'un serbest bırakılacağı sözünü bizzat Lenin'den almasına rağmen, 25 Ağustos 1921'de Gumilyov, Kronştad Ayaklanması'nı desteklediği gerekçesiyle altmış kişiyle birlikte kurşuna dizildi.

Gorki'nin sanatçılar adına sürekli müdahalelerde bulunması Lenin'i bıktırmış ve Gorki ile ilişkisi iyice gerginleşmişti. Lenin, Gorki'ye, diğer entelektüellere ve örneğin Martov gibi muhaliflerine yaptığı gibi ülke dışına gitmesini "önerdi". "Eğer gitmezsen seni sürgün ederiz" diye de uyardı.[7]

1921 yılında Sovyetler Birliği'nden ayrılan Gorki 1905 Devrimi'nin ardından olduğu gibi yeniden İtalya'ya giderek bu sefer Sorrento kentine yerleşti. 1922 yılında, 12 SR'in yargılanmaya başlaması üzerine, Fransız yazar Anatole France'a, "Bu, Rus halkının özgürlüğü için canla başla çalışan insanları açıkça öldürmek için hazırlanmış bir davadır" diye yazdı; ...Rikov'a ise, "dava cinayetle biterse, bunun hainçe işlenmiş bir cinayet olacağını" Troçki'ye iletmesini bildirdi.[8]

Gorki'nin Keskin Dönüşü

Ne var ki Gorki, Lenin'in 1924 yılındaki ölümünden sonra, 1928 yılından itibaren Stalin rejimi taraftarlığına doğru keskin bir dönüş yaptı ve bu, kelimenin gerçek anlamında bir dönüşle sonuçlandı. Gorki, birkaç kısa ziyaretin ardından, sürekli yaşamak üzere 1928 yılında Sovyetler Birliği'ne döndü.

Dönüşten sonrasının öyküsüne girmeden evvel, Lenin rejimine baskıları nedeniyle muhalefet eden bir kültür insanının, Lenin döneminden çok daha baskıcı olan Stalin rejimine en azından uzunca bir süre omuz veren bir dönüşüm geçirmesinde hangi amillerin etkili olduğunu tahlil etmek doğru olur.

Gorki'nin *Tanrısı* kültür, *Şeytanı* ise Rus mujik sınıfıydı. Gorki, mujikleri barbar ve kültürün en büyük düşmanı olarak görüyordu. Daha 1920'lerin başında, Moskova'ya giden trende karşılaştığı, o sırada Amerikan hükûmeti tarafından Sovyetler Birliği'ne sürgün edilmiş olan Amerikalı anarşist Emma Goldman'ın Sovyetler Birliği'ndeki uygulamalardan şikâyet etmesi üzerine, Rus köylülüğünün "kurnaz, tamahkâr tembel ve hatta acı vermekten hoşlanan yabanîler" olduğunu söyleyerek "bu cahil kitleye" baskının zorunlu olduğunu vurgulamıştı.[9] "Gorki... Tolstoy'un tersine, Rus halkını idealleştirmiyordu." Rus halkı, "Yeryüzünün en günahkâr ve pis halkı[ydı], iyi ve kötüyü ayırt edemeyen, votkaya boğulmuş, şiddetin karanlığıyla biçimsizleşmiş..."ti.

Solomon Volkov'un yorumuyla, "Gorki'nin tanrısı kültürdü: 'Ülkemizi felaketten kurtarabilecek başka bir şey tanımıyorum,' diyordu. Büyük bir kültürel kuşkucu olan Tolstoy'un tersine, bu tanrıya yaşamı boyunca taptı: Körlemesine, hiç duraksamadan."[10]

İşte 1920'lerin sonunda Gorki, Stalin'in kolektifleştirmeyi başlatarak köylülere "medeniyeti öğreteceği" umuduna kapılmıştı. Stalin'e hitaben, "Siz bin yıldır var olan bir yaşam tarzını yok ediyorsunuz; aşırı çirkin ve korkunç vahşî bir muhafazakârlıkta yetenekli insanı yaratan bir yaşam tarzını"[11] diye yazmıştı. O sırada Stalin Gorki'ye, Sovyetler Birliği'ne dönmesi hâlinde Sovyetler Birliği'nde kültürü yönlendirmesi için sonsuz olanaklar sunmayı vaat ettiği bir kampanya başlatmış bulunuyordu.

Gorki Kuşatma Altında!

Kampanya son derece başarılı bir şekilde yürütüldü. Önce Sovyet Yazarlar Birliği ve ardından çok sayıda diğer örgüt, kitlelerin kültürel düzeylerinin yükseltilmesine yardımcı olması için Gor-

ki'den ülkesine dönmesini talep etti. Gorki'ye davette bulunanlar arasında okul çocukları, Genç Piyonerler* bile vardı; bu çocuklar "büyük bir sevgi" duydukları bu yazara, neden Rus halkı onu bu kadar sevdiği hâlde Sovyetler Birliği'nde değil de kapitalist İtalya'da yaşamayı tercih ettiğini soruyordu. Ve Sovyet Hükûmeti, sanki kitlelerden "kendiliğinden" ortaya çıkan bu baskıya dayanamamış gibi yaparak Gorki'ye sıcak bir davet gönderdi, ona Sovyetler Birliği'nde konut sundu. Bu kadar yoğun talep karşısında Gorki geleceğine söz verdi, ancak o kışı İtalya'da geçirmesine izin verilmeliydi. Elbette hükûmet Gorki'nin her türlü bakımını ve masrafını üstleniyordu. Bu taleplerin etkisiyle Gorki 1928 yılında Moskova'ya döndü.

Gorki'ye Moskova'da muhteşem bir malikâne tahsis edildi, ayrıca biri Moskova'nın biraz dışında, diğeri Kırım'da iki lüks *daça* (yazlık) verildi. Gorki ve ailesinin gerekli ihtiyaçları NKVD'nin özel bir bölümü tarafından karşılandı. Kırım'a ve ülke dışına yaptığı yolculuklara özel tren tahsis edildi. NKVD'nin başı Yagoda, Gorki'nin en ufak isteğini bile yerine getirmekle özel olarak ilgilendi. *Daça*sı için en sevdiği çiçekler ülke dışından getirildi. İçtiği özel sigaralar Mısır'dan sipariş edildi. Daha talep eder etmez her ülkeden her türlü kitap getirtildi. Gorki, çevresini saran aşırı lükse itiraz etmeye kalktıysa da ona, bu ülkenin bir tek Maksim Gorki'si olduğu söylendi.

Gorki, kendisine söz verildiği gibi, 1929'dan 1933'e kadar sonbahar ve kış aylarını İtalya'da geçirdi. İtalya'da ona sağlığını kontrol etmek üzere iki Sovyet doktoru eşlik ediyordu.

Stalin, Gorki'nin maddî refahının yanı sıra Yagoda'ya, onun "manevî tatminini" de emanet etmişti; amaç, Gorki'yi, Stalin'in gerçek sosyalizmi inşa ettiğine ve iktidarının işçilerin hayat standartlarının yükselmesi için her şeyi yaptığına ikna etmekti.

Aslında Gorki tam bir NKVD kuşatması altındaydı. Görmesinden hoşlanmayacağı şeyler ondan titizlikle gizleniyor, göstermek

---

* Parti'nin çocuk örgütü.

istedikleri şeyler ise gözüne sokuluyordu. Bunların çoğu da mizansendi. "Örnek" hapishaneler, "örnek" çocuk yuvaları, "örnek" okullar, "örnek" fabrikalar hep NKVD'nin düzenlediği tiyatro sahneleri, onunla konuşturulanlar NKVD'nin denetlediği aktörlerdi. Kendisine tahsis edilen ev ve *daça*da görevli aşçılar, şoförler, kütüphaneciler, bahçıvanlar ve temizlikçilerin çoğu NKVD görevlisi olarak maaş alıyordu.[12] Gorki'nin çevresinde, NKVD'ye karşı sorumlu çok sayıda genç yazar bulunuyordu. Bunlar tarafından kuşatılmış Gorki'ye sosyalist kuruluşun mucizeleri hakkında masallar anlatılıyor ve Stalin'i öven şarkılar söyleniyordu. Gorki'nin bahçıvanına ve aşçısına bile, zaman zaman köyden mektup aldıklarını ve bu mektuplarda köylünün hayatının çok ama çok daha iyi olduğunu Gorki'ye söylemeleri tembihlenmişti.

Gorki neredeyse Sovyetler Birliği'nin gerçek Kültür Komiseri konumuna gelmişti. Stalin'e durmadan yeni kültürel projeler ve yayın önerileri getiriyor ve bunların hepsi fazlasıyla yerine getiriliyordu. Gorki'nin yazar ve sanatçılara ayrıcalık tanımaya yönelik bütün önerileri de tartışmasız onaylanıyordu. Gorki ve Stalin "Sosyalist Gerçekçilik" üzerinde de anlaşmış ve bunu yeni Sovyet kültürünün alâmet-i farikası hâline getirmişlerdi. Bu, Gorki'ye biçilen Stalin'in kültür danışmanlığı rolünün doruk noktasıydı. Batı'da çıkan *Sotsialistiçeski Vestnik* dergisi, 1933 yılında, Gorki'nin Sovyetler Birliği'nde Stalin'den sonraki ikinci en önemli kişi olduğunu yazıyordu.

Solomon Volkov'a göre, Stalin ile Gorki'nin kültür programları her zaman örtüşmemişti ama yöneticiyle yazar, dayanışmalarını dünyaya sergilemiş, her ikisi de gizlice ötekini kendi hedefleri için kullanmayı umut etmişti. Gorki'nin halkın karşısında onun politikalarını kabul etmesine karşılık, Stalin de ona ülkenin kültürel dönüşümünü yönlendirmek için benzersiz bir iktidar vermişti.[13] Yine Solomon Volkov'un belirttiğine göre, Stalin'in 1930'ların ilk yarısında George Bernard Shaw, Emil Ludwig, Henri Barbusse, H.G. Wells ve Romain Rolland gibi Avrupa kültürünün öncüleriyle tanışması Gorki aracılığıyla olmuştu.

Gorki Yargılamaları Onaylıyor

Gorki'nin, Sovyetler Birliği'nde, 1920'lerin sonları ve 1930'ların başlarında sergilenen ilk gösteri yargılamaları konusunda kendisini kuşatmaya alan, o zamanki adı OGPU olan NKVD'nin verdiği bilgilerle kandırıldığı oranda kendisinin de kandırılmaya teşne olduğunu saptamak gerekir. Örneğin bu kitapta daha önce sözü edilen, arkadaşı ve 1917 yılında çıkardığı *Novaya Jizn* gazetesinin yazarı Suhanov'un da sanıklar arasında bulunduğu Gosplancıların yargılanmasıyla ilgili olarak OGPU'nun kendisine sunduğu kanıtları okuduktan sonra Stalin'e yazdığı mektupta, OGPU'ya övgüler düzen şu satırları ibretliktir:

> Bu ustalıkla kurgulanmış yıkıcı eylemlerden dolayı son derece sarsılmış durumdayım... Ama aynı zamanda işçi sınıfının ve partinin yılmak bilmez, kahraman koruyucusu OGPU'nun çalışmaları bana büyük cesaret veriyor.

Keza, 1937 yılında Buharin'i "Köylü Rusya'nın vicdanı" olarak nitelediği gerekçesiyle idam edilecek olan şair Pavel Vasilyev'in 1934 yılında tutuklanacağı kendisine bildirildiğinde, Maksim Gorki bunu da onaylamıştı.

Gorki, kimi zaman aldatılarak, kimi zaman da uzlaşarak rejimle uyum içinde olmaya çalışırken, bazen gerçek anlamda tam bir düşünsel birlik içinde de olabiliyor, hatta eşcinselliği lanetleme gibi konularda rejime öncülük etmekten geri kalmıyordu. Aşağıdaki alıntıda eşcinsellikle faşizmi özdeşleştirir nitelikteki ifadeleri bunun en beliğ örneklerindendir:

> 23 Mayıs 1934'te *Pravda*'da çıkan "Emekçilerin Hümanizmi" adlı yazısında, "Faşist ülkelerde gençliği bozan eşcinselliğin ceza almadan serpildiğini" öne sürdü. "Tüm eşcinselleri yok edin, faşizm de yok olacaktır." Stalin, Gorki'nin tavsiyelerine kulak verirdi, özellikle de baskıcı olanlara. 7 Mart 1934'te erkekler arasında eşcinsel ilişki, çalışma kamplarında beş yıllık cezaya hükmedilen bir suç olarak tasnif edildi.

İlginçtir ki SSCB, Ekim Devrimi'nden sonraki kısa süren özgür sanat ve kültür patlamasının etkisiyle, dünyada "erkekler arasın-

daki cinsel birlikteliğin yasa dışı sayılmadığı" birkaç ülkeden biriydi.[14]

Köle Emeğine Övgü

Fakat Gorki'nin, Stalinist tek adam diktatörlüğüne en büyük katkısı, Belomor-Kanal gibi büyük inşa projelerinde *zek** emeğinin kullanılmasını yüceltmesi ve Gulag kamplarını, "mahkûmların çalışma yoluyla hayata kazanıldığı" ıslahhaneler olarak göstermesidir.

Gorki, daha 1929 yılında, "Solovski benzeri kamplar kaçınılmaz"[15] demişti. Yazar, OGPU'lu rehberlerinin bu kampta kendisine gösterdiklerinden o kadar etkilenmişti ki, birçok mahkûmun kamplardaki çalışmayla ıslah olduğunu ve işini çok sevdiği için cezasının bitiminden sonra da adada kaldığını yazmıştı. Gorki, "...okuyucularının Sovyet çalışma kampının kapitalist çalışma kampıyla hiçbir şekilde aynı olmadığını ya da Çarlık dönemi çalışma kampına benzemediğini, tamamen yeni bir tür kurum olduğunu anlamalarını" amaçlamıştı. Gorki'ye göre, bu tür kampların sakinleri, "sadece mutlu ve sağlıklı olmakla kalmayıp, aynı zamanda büyük bir deneyde önemli bir rol oynuyorlardı: Suçlu ve antisosyal kişilerin yararlı Sovyet vatandaşlarına dönüştürülmesi."[16] Oysa Gorki'nin bir "mahkûm cenneti" olarak övdüğü Solovski, köle-işçilerin ağır çalıştırmayla ve infazlarla yığınlar hâlinde ölüme gönderildiği gerçek bir cehennemdi.

Yagoda, Gorki için olağanüstü keyif verici bir iş icat etmişti. Yılda birkaç kere onun bazı hapishaneleri ziyaret etmesini sağlıyordu; Gorki bu hapishanelerde, NKVD'nin ceza sürelerini tamamlamadan serbest bırakılmalarının mümkün olduğunu düşündüğü adi suçlular arasından önceden seçilmiş mahkûmlarla görüşmeler yapıyordu. Bu mahkûmlar, Gorki'ye suçlarının ne olduğunu anlatıyor ve eğer serbest bırakılırlarsa yeni ve dürüst bir haya-

* Mecazî olarak köle-işçi anlamında kullanılan zek kelimesi, Rusça'da mahkûmlar anlamına gelen *zakliyuçenniy* sözcüğünün kısaltmasıdır.

ta başlayacakları sözü veriyorlardı. Gorki'ye refakat eden NKVD temsilcisi, genellikle de yetenekli Semen Firin,* elinde bir not defteri ve kalemle Gorki'nin yanı başında bekliyordu. Eğer Gorki onaylarsa, Firin mahkûmun ismini kaydediyor ve gardiyana bu adamın serbest bırakılması emrini veriyordu. Bazen, mahkûm çok gençse ve iyi bir izlenim bırakmışsa, Gorki onun eski suçluların komünlerinden birine yerleştirilmesini istiyordu. Gorki hapishaneden tahliye edilen mahkûmun kendisine mektup yazmasını ve yeni bir hayata başlayıp başlamadığını öğrenmek isterdi. Yagoda'nın görevlileri Gorki'ye ulaşacak böyle mektupları kesip biçerlerdi. Böylece Yagoda ve adamları Gorki'nin diğerkâm içgüdülerini tatmin ediyor ve onun neşeli ve mutlu bir ruh hâli içinde kalmasını sağlıyorlardı. Gorki gerçek bir cennette yaşamaktaydı. Sovyet halkına doğrudan terör yoluyla boyun eğdiren Yagoda ve yardımcıları bile ona sıcak kalpli idealistler olarak görünüyordu.[17]

Gorki'nin Baltık kıyısındaki Leningrad'la Beyaz Deniz'deki Arhangel'i birbirine bağlayan 227 kilometrelik Belomor-Kanal inşaatına 120 yazardan oluşan bir delegasyonla gezi düzenlemesi, onun zek emeğini kutsamasının zirvesini oluşturur. Bu gezinin ardından Gorki ve 120 kişilik grupta yer alan yazarların bir kısmı projeye övgüler düzen bir kitap yayınladılar. Soljenitsin bu kitapla ilgili olarak şöyle demektedir:

> Malzeme verenler arasında, başta Maksim Gorki ve 36 Sovyet yazarı da var. Bunlar Belomor-Kanal için çıkarılan kitabın müellifleridir. Yüz karası olan eserde insanların köle gibi çalıştırılması sistemi Rus edebiyatında ilk defa övülmektedir.[18]

Aralık 1931'de başlanan Belomor-Kanal projesinde ağır bir şekilde çalıştırılan 170.000 mahkûmun 25.000'i bir buçuk yılda öldü.[19]

Bütün bunlara rağmen Andy McSmith, Gorki'nin, NKVD tarafından kuşatıldığı 1930'lu yıllarda bile sürdürdüğü bu paradoksal

---

* Sonraki yıllarda kurşuna dizildi. Bkz. A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 129.

varoluşunu tahlil eden şu dikkat çekici değerlendirmeyi yapmaktadır:

> Gorki, bir zamanlar adaletin yılmaz savaşçısı olarak dünya çapında kazandığı itibarını, gelmiş geçmiş en baskıcı rejimin savunucusu olmayı seçerek, korkunç çalışma kamplarını ziyaret edip bunların rehabilitasyon için yapılmış aydınlanma kurumları olduğunu düşünerek ve kolektivizm adı altında mağdur edilen kırsal nüfusun çektiklerini görmezden gelerek kaybetmişti. Yine de Sovyetler Birliği'nin sindirilmiş vatandaşları onun hayatta olmasını tercih ederdi. 1932-35 yılları arasında Gorki hayattayken, İzak Babel kendisinin tutuklanmayacağından emindi. Sorduklarında, "yaşlı adam sağ olduğu sürece" polisin onu almak için gelmeyeceğini söylüyordu... yozlaşmış bir Maksim Gorki, ölü bir Maksim Gorki'den daha iyiydi.[20]

Gorki Stalin'e Sırt Çevirince

Gorki ile Stalin arasındaki balayı çok uzun sürmedi.

Gorki, 1931 yılında, "yıkıcı faaliyetleri nedeniyle açlığa neden olmakla suçlanan kırk sekiz kişinin idam edildiği"ni öğrenince büyük bir üzüntüye kapıldı ve Yagoda'yla görüşmesinde açlığın sorumluluğunu bu talihsiz insanların sırtına yıkarak masum insanları kurşuna dizen hükûmeti şiddetle eleştirdi. Yagoda ve adamlarının, Gorki'yi, idam edilenlerin suçlu olduğuna dair bütün ikna çabaları boşa çıktı.

Stalin, Yagoda'dan, Lenin ve Stalin hakkında bir kitap yazmasını Gorki'ye önermesini istedi. Klasikleşmiş ünlü bir yazar tarafından ölümsüzleştirilmek için Stalin her şeyi yapmaya hazırdı. Ona muhteşem hediyeler ve şeref payeleri vererek gelecekteki kitabının tonunu ve içeriğini etkilemeye karar verdi. Bunun için, Nijgorod Bölgesi'nin adının Gorki Bölgesi ve büyük sanayi şehri Nijni-Novgorod'un adının da Gorki olarak değiştirilmesini emretti. Moskova Sanat Tiyatrosu'na Gorki'nin adını verdi.

Ne var ki, bütün bunlara rağmen Gorki, Stalin'in istediği kitabı yazmadı. 1934'te eski arkadaşı Kamenev'in tutuklandığını duyunca hoşnutsuzluğunu Yagoda'ya ifade etti. Gorki'nin bu ve buna benzer birkaç yakınmasını ve müdahalesini duyan Stalin,

Yagoda'ya, "Gorki'nin diğer insanlar adına araya girme huyuna bir çare bulunmasının" zamanının geldiğini söyledi.

Gorki'nin etrafındaki kuşatma daha da güçlendirildi. NKVD' nin görüşmesini uygun bulmadığı şahıslara izin verilmedi. 1934 yılı yazının sonunda Gorki, kışı geçirmek için İtalya'ya gitmek amacıyla pasaport başvurusunda bulundu, fakat ret cevabı aldı. Stalin'in talimatı üzerine doktorlar, Gorki'nin o kışı İtalya'da değil, Kırım'da geçirmesinin sağlığı açısından daha uygun olacağını söylediler. Gorki'nin kişisel istekleri artık yerine getirilmiyordu.[21]

Gorki'nin istenen kitabı yazmaması üzerine Stalin bu sefer NKVD aracılığıyla, Gorki'den, *Pravda*'da yayınlanmak üzere, Ekim Devrimi'nde Lenin ve Stalin'in rolünü ele alan bir makale yazmasını istedi. Gorki bu isteği de yerine getirmedi. Son olarak, Zinoyvev ve Kamenev'in 1934'teki ilk tutuklanmaları sırasında Stalin, Gorki'nin "bireysel terörizmi" kınayan bir yazı yazmasını istemişti. Gorki bu isteğe, "Ben yalnız bireysel terörü değil, aynı zamanda *devlet terörünü* de kınıyorum!" yanıtını vermiş ve istenen makaleyi yazmamıştı.

Gorki, 1936 yılında Stalin'in bestekâr Şostakoviç'e karşı başlattığı "biçimciliğe karşı kampanya"ya anında karşı çıktı. Stalin'e sert bir mektup yazarak, "Şostakoviç'e karşı *Pravda*'daki saldırıları kınamasını talep etti." Diğer yandan, Gorki'nin umutla beklenen Nobel Edebiyat Ödülü'nü alamaması, Stalin'in gözünde bir miktar değer kaybetmesine yol açmıştı.

Gorki'nin İtalya'ya gitmek üzere 1936 yazında yaptığı pasaport başvurusu ikinci kez reddedildi.

Artık hayâl kırıklığına uğramış bir mahkûmdan farksız bir tecrit hayatı yaşayan Gorki 18 Haziran 1936 günü öldü. 3. Moskova Yargılaması bölümünde anlatıldığı gibi, Gorki'nin Yagoda'nın teşvikiyle, "Kremlin doktorları" tarafından tıbbî bakım adı altında zehirlenerek öldürüldüğü iddia edildi. Eğer böyle bir zehirleme olayı varsa, bunun, Kirov suikastına benzer şekilde, elbette Stalin'in kurbanları olan "Kremlin doktorları" eliyle değil, doğrudan Stalin'in emirleriyle yapıldığına hiç kuşku yoktur. Solomon Volkov, "Gorki'nin yakın çevresine sızan istihbaratçı ve gizli ajanların da

arasında bulunduğu kişilerin Stalin'in emirlerine uyarak onun ölümünü hızlandırıp hızlandırmadığı hâlâ tartışılıyor"[22] diye yazarken buna işaret etmektedir.

Dipnotlar

1 *Svetlena Alliluyeva'nın Mektupları*, s. 62.
2 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 33, 327, 281.
3 Solomon Volkov, *Tanıklık Tutanağı - Şostakoviç'in Anıları*, s. 131.
4 Aleksandr Soljenitsin, *İvan Denisoviç'in Bir Günü*, s. 231-241.
5 K. Zelinski, *Sovyet Edebiyatı*, s. 36.
6 Aktaran: Solomon Volkov, *Büyülü Koro*, s. 72-73.
7 Aktaran: S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 106, 106-107.
8 A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 119.
9 Emma Goldman, *Hayatımı Yaşarken*, II. cilt, s. 752.
10 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 109.
11 Aktaran: S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 110.
12 A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 116.
13 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 112, 301.
14 A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 118, 213, 213-214, 212.
15 Jorge Semprún, *Ne Güzel Bir Pazar*, s. 149.
16 Anne Applebaum, *Gulag*, s. 43, 44.
17 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 274.
18 A. Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*, s. 12.
19 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 118; A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 127.
20 A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 128.
21 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 274, 278.
22 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 123, 125, 132.

Yejovşçina

Y. Ginzburg anılarına şu cümleyle başlar: "1937 yılı, aslında 1934'ün 1 Aralık'ında başlamıştı." Bu özlü cümle, NKVD Başkanı Yejov'un eliyle ve elbette Stalin'in güdümünde uygulanmış Yejovşçina denen iki yıllık kitlesel kırımın gerçek başlangıç tarihine bir atıf olmanın ötesinde, bu dehşetin Kirov suikastına dayandırıldığı gerçeğine de işaret etmektedir. Conquest de "Bu cinayet, sonuç olarak çok sayıda insanın mahvolmasına yol açması anlamında kesinlikle biriciktir. Takip eden yıllarda –özellikle 1937-38'de– önce binlerce, sonra kelimenin gerçek anlamında milyonlarca insan, Kirov suikastının esas ve başlıca sorumlusu olan büyük bir komplonun çeşitli dallarının üyesi olmakla suçlanmıştır"[1] derken buna işaret eder.

Aslında Moskova Yargılamaları da iki yıllık Yejovşçina'ya bir girizgâh olarak kabul edilebilir* ama illâ bir başlangıç tarihi vermek gerekirse, Montefiore'nin deyişiyle, "Hitler'in Yahudileri imhası"yla kıyaslanabilecek siyasî bir kırım" olan Yejovşçina'nın, daha 3. Moskova Yargılaması bile başlamadan, Kızıl Ordu generallerinin ve ardından binlerce subayın tutuklanıp kurşuna dizilmelerinin başlangıç tarihi olan 22 Mayıs 1937 tarihini verebiliriz.

Yejovşçina'da İnfaz Kotaları ve Listeleri

Yejov döneminde öldürülen yüz binlerce insanın büyük çoğunluğu, sanıldığının tersine ne rejim aleyhtarı ne rejim içi ne de parti

---

* "Zinovyev, Kamenev ve ilk yargılamanın diğer bütün sanıklarının idam edilmesinden tam altı gün sonra Stalin, Yagoda ve Yejov'a, toplama kamplarında ve sürgünde tutulan eski muhalefetin aktif üyelerinden beş bininin daha seçilip gizlice idam edilmesini emretti. Bu, SSCB tarihinde Komünistlerin herhangi bir suçlama formalitesi olmaksızın kitle hâlinde idam edildiği ilk olaydı. 1937 yazında Stalin, o sırada artık NKVD şefi olan Yejov'a 5.000 muhaliften oluşan bir diğer listenin hazırlanması ve bunların da aynı şekilde kurşuna dizilmesi emrini verdi. Bu emir daha kaç kez tekrarlandı, bilmiyorum –muhtemelen muhalefet son kişisine kadar imha edilinceye dek defalarca tekrarlanmıştır." A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 179.

içi muhaliflerden oluşuyordu; infaz edilen kadın ve erkeklerin büyük çoğunluğu, tabandaki parti üyeleri, devlet kademelerinde görevli komünistler, ağırlıklı olarak da Stalin çizgisine inanmış partililer, üst ve orta düzey kadrolar, görevliler ve parti üyeleriydi. 1937 yazında, "Moskova'da sansasyonel olaylar olmuştu. Mayıs ayının başlarında, Stalin'in herhangi bir muhalefette hiçbir zaman yer almamış en inançlı destekçileri arasında inanılmaz tutuklamalar yapılmıştı. Her gün, Moskova'da ve diğer şehirlerde ülkenin en yüksek mevkilerindeki insanlar geride hiçbir iz bırakmadan ortadan yok oluyorlardı: Halk Komiserleri, Sovyet Cumhuriyetlerinin Başkanları, Parti Komitelerinin sekreterleri ve Kızıl Ordu'nun önde gelen komutanları. Stalin'in gözdeleri oldukları düşünülen, Sovyet Hükûmeti'nin iki üyesi işe giderken ortadan yok olmuş, şoförleri ve otomobilleriyle birlikte buharlaşmışlardı. NKVD şefleri arasında bile gizli tutuklamalar yapılmaktaydı."[2]

Orlov'un satırları Yejovşçina'nın öncelikle kimlere yöneldiğini çok iyi anlatır. Fakat üst düzeyde böyle tuhaf şeyler olurken, en tepeden bütün bölgelere âdeta "üretim kotası" yollar gibi, tutuklama ve infaz kotaları yollanması, olayı tuhaftan da öteye, absürd noktasına vardırmaktadır. Bu absürdlüğün tek mantıkî izahı, bütün SSCB ülkesinin, Stalin ve çevresindeki –Molotov örneğinde gördüğümüz gibi hiçbir hayat garantisi olmayan, hepsi ölümün eşiğinde yaşayan– birkaç hempasından müteşekkil tek adam diktatörlüğünün pençesine düşmüş olduğudur.

"...Binlerle ifade edilebilecek ölüm kotaları koydular. 2 Temmuz 1937 günü Politbüro, yerel Sekreter'lere 'en düşman Sovyet karşıtı unsurlar'ı tutuklayıp kurşuna dizmelerini emretti. Tutuklananlar, genellikle yerel parti sekreteri, savcı ve NKVD şefinden oluşan üç kişilik mahkemeler, *troyka*lar tarafından mahkûm ediliyordu."[3]

Örneğin Montefiore, o dönem Ukrayna'dan sorumlu bir üst düzey parti görevlisi olan Kruşçev'in, 50.000 kişiden oluşan özgün Politbüro kotasını aşarak 55.741 görevlinin kurşuna dizilmesini emrettiğini belirtmektedir.

Bu ölüm dansında her türlü oyun, her türlü hile hurda mevcuttu. "Bölgesel şefler kurbanları seçiyor... kendi muhaliflerini

öldürmek için dayanılmaz bir arzu duyuyor ve kendi dostlarını koruyorlardı. Ancak Stalin'in yakınlarıyla birlikte yok etmek istedikleri tam da bu 'prensler' idi. Böylece Birinci Sekreter'lerin süreci başlatan katliamları onların hayatını kurtarmadı. Merkezin bu kez 'prensler'i yok etmek için bir terör dalgası başlatması sadece bir zamanlama meselesiydi."[4]

Katliam, kamplarda tutuklu bulunan muhaliflere karşı da yürütülüyordu. "Mart 1938'de, Vorkuta'daki bütün Sol Muhalefet üyeleri küçük gruplar hâlinde kamyonlara bindirildiler ve götürüldükleri tundrada ardı ardına kurşuna dizildiler. Bu 'temizlik' günlerce sürdü."[5]

1937 yılında Stalin ve Yejov tarafından düzenlenen "Kulak sorunu" üzerine bir konferansta ölüm listelerini eleştiren ve bölgesinde "baskı kampanyasına hedef olacak halk düşmanlarının" bulunmadığını söyleyen Minsk NKVD şefi Eduard Salin, konferanstan kısa süre sonra tutuklanıp kurşuna dizilmişti.[6]

Bir adım önce cellat olan, bir adım sonra kurban hâline geliyor, NKVD'nin idam mahzenlerinde "cellat-kurban" karşılaşmaları günlük, sıradan bir olay olarak yaşanıyordu.

Ölüm Listelerini İmzalayıp Emirleri Gönderenler

Kotaları Politbüro belirliyordu. Ölüm listeleri ve emirleri ise çoğunlukla Stalin, Molotov, Kaganoviç ve Voroşilov tarafından imzalanırdı, fakat Jdanov ve Mikoyan tarafından imzalanan pek çok liste de vardı. "12 Kasım 1938 günü, Stalin ve Molotov 3167 idamı imzaladı. Listenin altına sadece şu sözcüğü yazıyorlardı: 'uygun', VMN ya da *Vişka*... Stalin listelerin üzerine Yejov'a hitaben notlar yazıyordu: 'Karşısına 'ttk' yazdığım isimler hemen değilse de tutuklanmalı.'"[7]

Suçlama altında olan Politbüro üyesi ve Ukrayna parti başkanı Postişev, Stalin'le görüşme isteği reddedildikten birkaç gün sonra tutuklandı. Aynı gün Stalin, Ukrayna'da "...kotanın gerektirdiği 48.000 idam için yeni bir emri imzaladı."

Stalin, Politbüro kararlarıyla "halk düşmanlarının" ailelerinin

de kamplara gönderilmesini sağladı. 5 Temmuz 1937 günü, Politbüro NKVD'ye, "Mahkûm edilen bütün hainlerin karılarının... 5-8 yıl kadar kamplara kapatılmaları"nı ve 15 yaşın altındaki çocukların devlet koruması altına alınmasını emretti. 18.000 eş ve 25.000 çocuk ortadan kayboldu. "15 Ağustos günü Yejov, 1-3 yaş arası çocukların yetimhanelere kapatılmasına, "'toplumsal bakımdan' tehlikeli olan 3-15 yaş arası çocukların ise 'tehlike derecesine bağlı olarak' hapsedilebileceklerine karar verdi."[8]

Tutuklanan 44.000 kişinin adının bulunduğu 383 listeyi Stalin'e "gönderen Yejov bunların 39.000'ini idam edilmek üzere işaretlemişti. Yetmiş yaşın üstündeki tüm mahkûmların çalışamayacakları gerekçesiyle vurulmalarını emretti. Bölgesel NKVD şeflerine, "Vurun, ayrım gözetmeden yok edin talimatı verdi".[9]

Merkez Komitesi üyesi Osip Piyatnitski tutuklama ve infazlara açıkça karşı çıkınca tutuklandı ve 10 Nisan 1938'de nakledildiği Lefortovo hapishanesinde sistematik işkenceden geçirildi. 27 Temmuz'da diğer 137 tutukluyla birlikte Yüksek Sovyet Askerî Mahkemesi'nde kapalı olarak yargılandı. Troçkistlerden ve Komintern'deki "sağcı"lardan oluşan bir faşist casus çetesinin liderlerinden biri olmakla suçlandı. Yejov bu mahkûm listesini Stalin'e gönderdi. "Kremlin'deki Devlet Başkanlığı Arşivleri'nde duran listenin başında elle yazılmış kısa bir talimat vardır: '138 kişinin tamamını kurşuna dizin. Y. St[alin] - V. Molotov.'"[10]

1939 yılında Yejov'un yıldızı sönmeye başladı. Slutski gibi NKVD şefleri komplo yoluyla öldürülüyor ve "kalp krizinden" öldüğü açıklanıyordu. Kısa süre sonra temizlik Yejov'un yakınındakileri tehdit etmeye başladı. 29 Temmuz günü Stalin yeni bir ölüm listesini imzaladı. Bu seferki listede Yejov'a bağlı daha çok kişi vardı. Korkuların ve sezgilerin perişan ettiği Yejov, kendisini suçlayabileceğini düşündüğü mahkûmları vurmaya başladı.

Yejov'un tasfiyesinden sonra NKVD'nin başına geçen Beria'nın 24 Şubat ile 16 Mart 1939 tarihleri arasında, aralarında Mareşal Yegorov ve eski Politbüro üyeleri Kosior, Postişev ve Çubar'ın bulunduğu 413 önemli mahkûmun idamına nezaret ettiği belirtilmektedir.[11]

Yejovşçina, Yejov'un tasfiyesiyle birlikte 1939'da "resmen" sona erse de infaz listeleri 1940 yılında da sürdü. 16 Ocak 1940'ta Beria, Stalin'e son dönemde tutuklanan 457 "halk düşmanının" listesini gönderdi ve 346'sının idamını istedi. Nikolay Yejov da listedeydi.[12]

İnanılmaz Rakamlar!

1937-39 Yejov dönemindeki infazların sayısını tam olarak tespit etmek elbette mümkün değildir, çünkü NKVD mahzenlerinde kayıtsız kuyutsuz, enselerine sıkılarak öldürülmüş ve belirsiz yerlere gömülerek yok edilmiş çok sayıda insan söz konusudur. Yine de bu konuda verilen tahminî rakamlar vardır.

Orlando Figes, Büyük Terör döneminde en az 1 milyon 300 bin "halk düşmanı"nın tutuklandığını, bunların yarısından fazlasının kurşuna dizildiğini belirtmektedir.[13] Eksik istatistikî bilgilere göre, 1937 ve 1938 yıllarında şaşırtıcı bir rakamla en az 681.692 ve belki de daha fazla kişi devlet "aleyhine suç"lardan kurşuna dizildi.[14] Bir tahmine göre, 1937-38 yıllarında 116.885 Parti üyesi infaz edildi ya da hapse atıldı. Bir parti üyesi ne kadar yüksek bir mevkideyse tutuklanma olasılığı o ölçüde yüksekti. Neumann'ın *İki Diktatörlük Altında* kitabının önsözünü yazan Nikolaus Wachsman ise, "1937-38'de tahminen bir milyondan fazla kişinin öldürüldüğü" iddiasını aktarır. McSmith ise, "Yejov... döneminde 1.565.041 kişi tutuklandı ve 668.305 kişi kurşuna dizildi, haftanın yedi günü, neredeyse her gün ortalama 880 infaz yapılıyordu"[15] demektedir. Ginzburg, ceza aldıktan sonra cezaevi arabasıyla Butirka'ya geri götürülürken, görevli askerin teselli etmek için kendisine, "Son günlerde kaç kişiyi temizlediklerini biliyor musun? Günde yetmiş kişi" dediğini anlatır.[16]

Soljenitsin ise şöyle hesaplar: "Kurşuna dizilmelerin... bir buçuk yıl sürdüğünü hesaba katarsak ayda ortalama 28.000 idam yapılması gerekirdi. Tabii bütün ülkede! Peki, kurşuna dizme cezasının uygulandığı kaç yer vardı? En az 150. Bunların sayısı tabii daha çoktu. NKVD, yalnız Pskov'da birçok kilisenin bodrumların-

daki keşiş odalarını işkence ve kurşuna dizme odalarına dönüştürmüştü."[17]

Anne Applebaum, Robert Conquest'in, 1937-38 yıllarında NKVD'nin 7 milyon insanı tutukladığını tahmin ettiğini belirtir.[18]

Sedov, Stalin'in, 1 milyon 600 bin dolayında komünistin öldürülmesine önderlik ettiğini belirterek bunun "tarihteki en büyük Komünist katliamı" olduğuna dikkat çekmektedir.[19]

İnfaz Biçimleri ve Ünlü İnfazcılar

NKVD iç hapishanelerinin bodrum ya da mahzenlerinde ensesinden vurarak infaz, neredeyse olayla ilgilenen herkesin üzerinde ittifakla birleştiği bir olgu olmakla birlikte, son derece gizlilikle ve kayıt dışı gerçekleştirilen bu tür cinayetlere ilişkin somut anlatımlara ve rakamlara rastlanmamaktadır. Bu tür infazlar ancak romanlarda, yaşanmış gibi tasavvur edilerek anlatılmaktadır. "İnfazların genellikle geceleri bodrum katlarında yapıldığını, suçlunun ensesinden kurşunlanarak öldürüldüğünü şuradan buradan duymuştu ama ayrıntılarını bilmiyordu."[20] "... *hep ensesinden vururlar adamı, umurumda mı kahrolsun büyük birader.*" "Koridorda bir hücreden öbürüne giderken, hiç uyarmadan enseden vuruyorlardı."[21]

Montefiore'nin anlattığı Lubyanka'daki* infaz düzeneği ise gayet somut gözlemlere dayanmaktadır ve ileride ele alacağım Katin Ormanı katliamındaki düzeneği bir hayli andırmaktadır:

> Mahkûmlar Lubyanka yolunun ...karşısına [Kara Karga'larla**] getirilip oradan avluya sokuluyorlardı (tünel yoktu). Avlunun içinde yer alan kare şeklinde alçak bir bina özel olarak bu işler için inşa edilmişti. Beton zemin, mermi geçirmeyen, ayrıca [kanları] temizlemek için hortum tertibatı olan, kütüklerle kaplı duvara doğru eğilimliydi.

* Moskova'da bulunan ve Ekim Devrimi sonrasında Çeka'nın merkezi hâline getirilen tarihî Lubyanka binası, Büyük Temizlik sırasında yoğunluk nedeniyle genişletilmiştir. Dönem dönem adı değişse de sonuna dek Sovyet gizli polis teşkilatının binası olarak kullanılmış ve adı gizli polis manasında kullanılagelmiştir.

** Gizli polisin tutukluları taşımada kullandığı arabalara takılan ad.

> Kurban başının arkasından vurulduktan sonra, metal kutulara yerleştirilip krimatoryuma götürülüyordu.[22]

Soljenitsin'in belirttiğine göre, Nisan 1943'ten itibaren, herhalde fazla mermi harcamamak için, idamlar asılarak da yerine getirilmeye başlamıştı.[23]

Elbette bu kadar çok infazın çok sayıda fiilî infazcısı olması gerekir. Sözünü ettiğim, idam mangasında yer alan sıradan erler, hatta "ateş!" emrini veren subaylar değil. Kendi bölgelerinde insanları kitleler hâlinde ölüme gönderen yöneticiler de değil. Gulagların, Albay Garanin[24] gibi, binlerce mahkûmun infaz emrini bizzat veren bazı kamp yöneticileri ya da ilerde söz edeceğim Katin katliamındaki seri infazları büyük bir beceriyle gerçekleştiren, NKVD'nin özel infaz bölümünden Albay Vasili Blohin gibi caniler veya Habarovsk'la Vladivostok arasındaki Bikin transit kampında 1937-40 arasında 15.000 ilâ 18.000 infazın büyük bölümünde yer alan Riyazov[25] gibi seri infazcılardır kast ettiğim.

> Stalin işkence ya da infazlara asla katılmaz, fakat cellatlarına saygı duyardı. Resmî yazışmalarda idama "En Ağır Cezaî Yaptırım" deniyor, dehşet verici VMN harfleriyle kısaltılıyor ya da kısaca *Vişka* deniyordu. Stalin ise idam cezasına "kara iş" diyor ve onu soylu bir parti hizmeti olarak görüyordu. Stalin'in emrindeki "kara iş" ustası Blohin, bu kasvetli fakat hareketli ritüele nezaret ediyordu. Yüz hatları sert, siyah saçları arkaya doğru taralı, kırk bir yaşında hırçın bir Çekacı olan Blohin yüzyılın en verimli cellatlarından biriydi. Binlerce kişiyi bizzat öldürmüştü. Zaman zaman, üniformasına kan sıçramasın diye deriden yapılmış bir kasap önlüğü giyerdi. Stalin'in mahkeme tiyatrosunda Blohin genellikle gerilerde pusuya yatmış bekler, sahnede nadiren görünürdü.[26]

Polonyalı subay, rahip, memur, yazar ve öğretmenlerin Stalin ve Beria'nın emriyle kurşuna dizildikleri Katin ormanı olayına geldiğimizde bu katliamın başrolünü oynayan Blohin'e tekrar döneceğim.

Kızıl Ordu Komutanlarının Tasfiyesi

Stalin'i, daha 3. Moskova Yargılaması başlamadan, ordunun

başındaki Tuhaçevski başta olmak üzere Kızıl Ordu'nun üst ve orta kademelerinde büyük bir tasfiyeye sevk edenin, onun, Alman istihbaratının ürettiği, ordunun Stalin'e karşı Nazilerle işbirliği hâlinde bir darbe yapma hazırlığı içinde olduğu dezenformasyonuna inanması olduğu ileri sürülmektedir. Durum bu noktada biraz çatallaşmaktadır. Büyük tasfiyelerle Kızıl Ordu'nun zayıflatılması elbette Nazilerin işine gelmektedir ama acaba Stalin üretilen sahte belgelerle aldatılmış mıdır, yoksa Kızıl Ordu'da tasfiyeye girişmek için bu sahte belgelerin Almanlar tarafından üretilmesini gizli yollardan kendisi mi sağlamıştır, bu nokta tam açıklığa kavuşmamıştır.* Her ne hâl ise, Hitler'in casusluk ustası Heydrich, hazırlattığı düzmece kanıtları iyi niyetli Çek Devlet Başkanı Benes aracılığıyla Stalin'e iletmişti.[27] Gerçi, Tuhaçevski'nin kısa sürede sonuçlandırılan gizli yargılanması sırasında bu belgeler kullanılmadı ama "Alman casusluğu" şayiası Stalin'in adamları tarafından alabildiğine yayıldı.

Stalin'in Kızıl Ordu'da bu kadar yıkıcı bir tasfiyeye girişmesini, Kızıl Ordu komutanlarının elinde, kendisinin Çarlığın gizli polis örgütü Okhrana'nın ajanı olduğu yönünde bazı belgeler olduğunu ve bu nedenle bir darbe yapmayı düşündüklerini istihbar etmesine bağlayan tarihçiler de vardır.[28] "Generallerin, Stalin'in ikili bir Okhrana ajanı olduğuna dair kayıtları biliyor olmaları ve harekete geçmeyi düşünmüş olmaları mümkündür."

Ve nihayet, Montefiore, Stalin'in Kızıl Ordu generallerini çok daha önceden tasfiye etmeyi düşündüğünü de söylemektedir: Stalin "Aslında bunu yapmayı, Hitler'in iktidara gelmesinden üç yıl önce, 1930 gibi erken bir tarihte kafasına koymuştu. Ayrıca Stalin ve yakın arkadaşları subaylara güvenilemeyeceği ve en ufak bir şüphede fiziksel olarak yok edilmeleri gerektiği kanaatindeydiler."

---

* G.F. Hudson'un belirttiğine göre Stalin, Yejov aracılığıyla Paris'te hem NKVD'den maaş alan hem de Nazi gizli servisi SD'nin ajanı olarak çalışan Beyaz Rus generali Skoblin'den, Tuhaçevski'nin Çek istihbarat servisinde gizli Alman ajanı olduğuna dair sahte bilgiler vermesini istedi. SD, bu bilgiler doğrultusunda ürettiği belgeleri NKVD'ye sattı. (G.F. Hudson, *Komünizmin Elli Yılı*, s. 98.)

Tuhaçevski başta olmak üzere, generaller Uboreviç, Yakir ve üst düzey sekiz general tutuklandı. Yüksek komuta kademesinin 767 mensubundan (tugay komutanları ve daha üst rütbeliler) 412'si kurşuna dizildi, 29'u hapishanede öldü, 3'ü intihar etti ve 59'u yıllarca zindanda kaldı. Voroşilov, övünerek, 40.000 kişinin tutuklandığını bildirdi. Dediğine göre, beş mareşalin 3'ü, 16 komutanın 15'i, 67 kolordu komutanının 60'ı ve 17 komiser kurşuna dizilmişti.

Tuhaçevski'den itiraf almak için kaba işkence yapıldı. "Tuhaçevski'nin hâlâ arşivlerde duran itirafının üzerinde... kan damlaları olduğu anlaşılan kahverengi lekeler vardır."[29]

Kısa süre sonra, generalleri kapalı mahkemelerde yargılayıp idam cezası veren askerî yargıçların çoğu da tutuklanıp kurşuna dizildi.

Öldürülen komutanların karıları, çocukları ve bütün yakınları tutuklanıp "halk düşmanlarının yakını olma" suçundan ağır cezalarla Gulaglara gönderildi.

17. Kongre Delegeleri ve Bölge Sekreterlerinin Tasfiyesi

1934 yılı başında yapılan ve "Muzafferler Kongresi"* diye anılan 17. Kongre'de –kendisi kadar Kirov'u da alkışlamakla kalmayıp içlerinden elli kadarı** tarafından seçim listesindeki adı çizilen– Stalin, yıllardır içinde yaşattığı kini unutmamıştı. Nitekim, oradaki 1966 delegenin 1108'i tutuklanacaktı. Tutuklananların pek azı hayatta kalabildi. Ayrıca bu kongrede seçilen 139 Merkez Komitesi üyesinden 119'u da tutuklanacaktı.

Diğer taraftan, her biri kendi bölgesinde birer "küçük Stalin" olan ve bölgelerinde ayrıcalıklarla doyurulmuş kendilerine bağlı

* Böyle anılmasının nedeni, Stalin'in parti içi fraksiyonları ve köylülüğü bastırdığının, yani "sınıfları ortadan kaldırıp sosyalizmi tesis ettiğinin" kesinleşmesidir. Ne ilginçtir ki bu Muzafferler'in kendileri de parti tarihindeki en büyük delege kırımının hedefi olmuşlardır.

** Montefiore, bu rakamı daha yüksek verir ve Stalin'in üzerini çizenlerin sayısı "123 ile 292 arasındaydı" der. *Kızıl Çar*, s. 127.

kadrolar oluşturan bölge sekreterlerine temizlik kotaları verilip onlar da bu görevlerini büyük bir gayretkeşlikle yerine getirerek kendilerine verilen kotaya göre parti tabanında temizlik yaptıktan sonra sıra bizzat bölge sekreterlerine gelmişti.*

Çevrelerinde menfaate dayalı bir kadro oluşturmuş parti bölge şefleri kadrolarıyla birlikte kazınmaya başladı. Bir parti yöneticisi tutuklandığında, onun sosyal yörüngesindeki herkes kuşku altına girerdi. Tipik bir taşra kenti –bölge parti şefi, polis şefi, yerel fabrikaların, kolektif çiftliklerin ve hapishanelerin başındaki kişiler, yerel sovyetin başkanı gibi– üst düzey yetkililerden müteşekkil bir klik tarafından yönetilirdi; bunların her birinin de kentin kurumlarında kendi koruyucu-yanaşma şebekeleri bulunurdu. İçlerinden birinin tutuklanması... kaçınılmaz olarak çevrenin bütün diğer üyelerinin, ayrıca dalkavuklarının da tutuklanmasına yol açardı. "Bir lider düştüğünde, ona bağlı olan herkes, tıpkı halatla birbirine bağlı dağcılar gibi onunla birlikte uçurumun içinde kaybolup gidecekti."[30]

Özbekistan Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Feyzullah Hocayev'in, ülkesinin sadece pamuk üretimine tahsis edilmesine karşı çıkıp "pamuğu yiyemeyiz" dediği için tutuklandığı söylenir. Hocayev 1937'de "burjuva milliyetçiliği" suçlamasıyla kurşuna dizildi. Ermenistan, Kazakistan, Türkmenistan, Tatar Özerk Cumhuriyeti parti merkez komiteleri neredeyse tamamen ortadan kaldırıldı.[31]

Ve elbette yüksek makamlardaki görevlilerin karıları da "halk düşmanının karısı" olma suçundan içeri atılıyordu. Bunun tipik örneklerinden birini Y. Ginzburg'dan okuyalım:

> Kapının ucunda sessizce duruyordu. Tatar Bakanlar Kurulu Başkanı'nın karısı Zina Abramova'nın korkuyla donmuş yüzünü tanımam birkaç dakikayı aldı. Kocası aynı zamanda Parti Merkez Komitesi'nin ve SSCB Merkez Komitesi Prezidyumu'nun üyesiydi. Artık böyle insanları da alıyorlardı demek!

* Bu konuda seyredilmesi gereken bir film önerebilirim: Nikita Mihalkov, *Güneş Yanığı*.

"Davet" üzerine "Karagöl"deki NKVD merkezine giderken Y. Ginzburg ile Merkez Komite üyesi olan kocası Aksyanov* arasında geçen şu diyalog tipiktir:

– Bu birlikte son yürüyüşümüz Paul. Şu anda bir suçlu statüsündeyim.

– Saçma konuşma Jenny... eğer onlar senin gibi insanları tutuklarlarsa bütün partiyi içeri almaları gerekir.

– Bazen kasıtlarının bu olduğu hakkında çılgınca fikirler geliyor aklıma.[32]

Aslında hiç de çılgınca bir fikir değildi. Fiiliyatta gerçekleşen buydu!

Komintern'de ve Sığınmacılar Arasında Temizlik

Margarete Buber-Neumann,** Franz Kafka'nın sevgilisi olarak ünlenen ve hayatı Nazilerin Ravensbrück toplama kampında sona eren kamp arkadaşı, Çek kadın gazeteci Milena Jesenska'yla ilgili yazdığı kitapta 1930'lu yıllarda "Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin inşa edildiği" efsanesine inanan batılı entelektüeller arasında nasıl bir Sovyetler Birliği'ne gitme özlemi ve akımı doğduğunu şöyle anlatır:

Birçok entelektüelin gözünde o zamanların Sovyet Rusya'sı faşiz-

---

* Bu, birbirlerini son görüşleridir. Ginzburg'tan sonra tutuklanan Aksyanov da Gulagların derinliklerinde yok olup gitmiştir.

** 1901 yılında Almanya'da doğdu. Gençlik yıllarında Alman Komünist Partisi'ne katıldı. Bu partinin yöneticilerinden ve aynı zamanda Komintern'in Almanya temsilcisi olan Heinz Neumann'la evlendi. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra 1935 yılında kocasıyla birlikte Komintern faaliyetleri kapsamında çağrıldığı Sovyetler Birliği'ne giderek orada sığınmacı oldu. İki yıl sonra Heinz Neumann, Stalin'in "Büyük Temizlik" furyasında tutuklanıp idam edildi. Ardından M. Buber-Neumann da Troçkist Muhalefet üyesi olmakla suçlanıp Gulag kamplarına gönderildi. Nazi-Sovyet Paktı'nın imzalanmasıyla, 1940 yılında, Rusya'daki Alman siyasî mültecilerle birlikte GPU tarafından Gestapo'ya teslim edildi. Nazi kampında geçirdiği beş yılın ardından savaşın sona ermesiyle özgürlüğüne kavuştu. 1989'da, Frankfurt'ta öldü.

me karşı koyabilecek yegâne güçtü. Buna ek olarak otuzlu yıllarda "sosyalizmin inşası"na duydukları coşkudan ve orada gerçek doyum getirecek gerçek bir çalışma alanı bulabileceklerine inandıklarından, Sovyetler Birliği'ne gitmiş modern Batı Avrupalı mimarların sayısı hiç de az değildi. Yeni siteler, evet, hatta büyük şehirler inşa etme hayâlindeydiler, sosyalist bir devletin sınırsız olanaklarına inanıyorlardı.[33]

Ne var ki, davulun sesi uzaktan hoş gelir sözü bu sefer de acı bir şekilde kanıtlandı. "1930'lar ve 1940'lar boyunca... 'yabancılar' her zaman şüpheliydi. 'Yabancı' derken kastım, aslında başka ülke vatandaşı olan insanlar, yurt dışıyla bağlantıları olan insanlar ya da yurt dışıyla gerçek veya hayalî ilişkisi olan insanlardı. Ne yaparlarsa yapsınlar her zaman tutuklanmaya adaydılar. Özellikle de herhangi bir şekilde göze batan yabancıların tutuklanması daha olasıydı. 1930'larda Moskova'ya yerleşen pek çok siyahî Amerikalı komünistten biri olan Robert Robinson, sonradan, "1930'ların başında Sovyet vatandaşlığına geçmiş her tanıdığım siyahî, yedi yıl içinde Moskova'dan kayboldu" diye yazar.

Sovyet diyasporasından olanlar kuşku listelerinin en başında yer alıyordu: Baltıklılar, Yunanlar, İranlılar, Koreliler, Afganlar, Çinliler, Romanyalılar, Polonyalılar, Almanyalılar ve Karelyalılar. NKVD kayıtlarına göre, 1937-38 yıllarında 335.513 kişi "ulusal operasyonlarla" mahkûm edilmişti.

"Ama zan altında kalmak için yabancı bir dil konuşmaya bile gerek yoktu. Yabancı bir bağlantısı olan herkesten casus olarak şüphelenmek mümkündü: Pul koleksiyoncuları, Esperantistler, yurt dışında bir mektup arkadaşı ya da akrabaları olan herhangi biri."[34]

NKVD, Mançurya üzerinden geçen bir demiryolunda çalışmış tüm Sovyet vatandaşlarını tutuklayıp Japon casusu olmakla suçlamıştı. Ginzburg, 1937 yılında, Kazan'da NKVD tarafından tutuklanıp halk arasında kısaca "Karagöl" olarak anılan, Karagöl Parkı'nın karşısındaki NKVD binasının mahzenlerine ilk atıldığında tanıştığı Lyama adlı genç kadının anlattıklarını naklederek bu olayın somut bir örneğini vermektedir:

> Adı Lyama Shepel'di... "Ben bir Kajevedinka'yım." "O nedir?" Böyle bir milliyet ya da meslek adı duymamıştım, fakat birkaç ay sonra, Butirka hapishanesinde kendilerini bu egzotik sözcükle tanımlayan düzinelerle insanla tanışacaktım. "Çin Uzak Doğu Demiryolu"nun baş harflerinden oluşuyordu, Rus'tular, eskiden bu demiryolunda çalışan, biz bu demiryolunu Mançurya'ya sattıktan sonra ülkelerine dönen nitelikli işçilerdi. Birçokları yıllar boyu Mançurya'da sıla hasretiyle yaşamış, ülkelerine çalışma heyecanı ve tutkusuyla geri dönmüşlerdi. Hemen hemen hepsi, Japon ve Mançurya gizli servisleri tarafından "işe alınmak" gibi hayretlere seza bir suçlamayla casus olarak tutuklanmışlardı.[35]

Bu tür trajedilerin yanı sıra trajikomik tutuklamalar da oluyordu. Örneğin, bir opera sanatçısı resmî bir baloda Japon elçisiyle dans ettiği, bir veteriner ise yabancıların köpeklerini tedavi ettiği için tutuklanmıştı.[36]

Fakat yabancı paranoyasının en büyüğü, "yabancılıkla" "ideolojik sapma"nın bir arada "teşhis edildiği" Komintern'de yaşanmıştı. Ocak 1936'da görev alan Komintern Yönetim Komitesi'ndeki 394 üyeden Nisan 1938'e kadar ancak 171'i görevde kalabilmişti. Aralarında Alman, Avusturyalı, Yugoslav, İtalyan, Bulgar, Finli, Baltıklı, İngiliz ve Fransızların bulunduğu geri kalanı ya kurşuna dizilmiş ya da Gulaglara gönderilmişti. "Birkaç bin Komintern yetkilisi ve yabancı komünist 1937-38'de tutuklandı. Alman, Polonya, Yugoslav ve Baltık komünist partileri fiilen yok edildi. Komintern merkezinde ve Moskova'da birçok Komintern yetkilisinin kaldığı Hotel Lux'da öylesine büyük bir panik vardı ki, bir yetkilinin sözleriyle 'birçoğu sürekli korkunun sonucu olarak yarı delirmiş ve iş yapamaz' durumdaydı."[37] Öyle ki, tutuklanan Komintern görevlisi Almanlardan bazılarının karıları, açlık ve çaresizlik içinde çıkar yolu Alman konsolosluğuna sığınmaya çalışmakta görmüş, çoğu konsolosluğun önündeki caddede GPU tarafından tutuklanmıştı.

Hitler'in iktidara gelmesinden sonra kocası Heinz Neumann'la birlikte Sovyetler Birliği'ne sığınan Margarete Buber-Neumann, Hotel Lux'taki atmosferi şöyle özetlemekte:

> Biz geldiğimizde Moskova'da boğucu bir atmosfer vardı. Eski politik arkadaşlar artık birbirlerini ziyaret etmeye cesaret edemiyorlardı. Hotel Lux'a kimse özel izin kâğıdı olmadan girip çıkamıyordu ve herkesin ismi ve özellikleri dikkatle kayda geçiriliyordu. Oteldeki tüm telefonlar GPU tarafından merkezî santral istasyonundan kontrol ediliyordu.[38]

Butirka cezaevi de bir başka "Hotel Lux"tu o sıralarda. Anılarının birinci kitabında "Bütün Komintern Burada" ara başlığı altındaki bölümde Y. Ginzburg, Butirka'ya ilk getirildiğinde bir koğuşa konuluşunu anlatır. Tutuklu kadınlar o sırada banyoda olduklarından koğuş boştur. Yatakların üzerindeki kitaplara bakar. Almanca, Fransızca, İngilizce romanlardır bunlar. Derken otuz beş kadın çeşitli dillerden konuşarak içeri dalar. "Hemen çevremi sardılar, dost yüzlerle bana bakıp Fransızca, Almanca ve kırık dökük bir Rusçayla soru yağmuruna tuttular." Ginzburg kısa sürede hepsinin Komintern'e yapılan operasyonlarla tutuklanmış, Çin'den Amerika'ya kadar çeşitli milliyetlerden kadınlar olduğunu öğrenir.[39]

Bütün anlatımlardan, en başta Almanlar olmak üzere, Polonya ve Baltık komünistlerinin özel hedef durumunda olduğu anlaşılmaktadır. M. Buber-Neumann, "Komüntern'in Polonya seksiyonundan geriye çok az kişi kalmıştı" der. Keza, Applebaum'un da belirttiği gibi, "Stalin, Hitler'in öldürdüğünden çok daha fazla sayıda 1933 öncesi Alman Komünist Parti Politbüro üyesini öldürdü. Nazilerin iktidarı ele geçirmelerinden sonra Rusya'ya akın eden altmış sekiz Alman komünist liderden kırk biri ya kurşuna dizildi ya da kamplarda öldü. Polonyalı Komünist Parti üyeleri daha da ağır kayıplar vermiş olabilir. Bir tahmine göre, 5.000 Polonyalı komünist 1937 baharı ve yazında kurşuna dizilmiştir."[40]

Neumann'ın kitabına önsöz yazan Wachsmann da bunu doğruluyor: "1937-38'de binlerce Alman komünisti tutuklandı. Nazi Almanya'sından kaçan komünistler şimdi Sovyet rejiminin kurbanları olmuşlardı. Partinin önde gelen unsurları özellikle savunmasız bir durumdaydı. KPD politbürosunun temsilcileri, Stalin rejiminde, Hitler rejimi altında olduğundan daha fazla kurban vermişlerdir."[41]

Grossman'ın *Yaşam ve Yazgı* romanında bir Alman, bir Rusa şöyle diyerek durumu gayet güzel özetlemektedir: "Bizim kamplara hapsettiğimiz Alman komünistlerini 1937'de siz de kamplara atmıştınız. Yejov onları hapsetti, Reichsführer Himmler de onları hapsetti."[42]

Tutuklanan Alman komünistlerinden bir kısmı da daha sonra "Nazi-Sovyet Paktı" bölümünde ele alacağım 1939 sonundaki Hitler-Stalin paktından sonra, Stalin tarafından bir iyi niyet jesti olarak Nazilere teslim edilmiştir. Stalin'in Hitler'e teslim ettiği 350 civarındaki anti-faşist ve komünist mahkûm arasında Margarete Buber-Neumann da vardı. Wachsmann, bu teslim olayının benzer bir örneği olarak, II. Dünya Savaşı sırasında, Fransız işbirlikçi Vichy Hükûmeti'nin Yahudileri Nazilere teslim etmesini vermektedir.[43]

Polonyalı komünistlere karşı kitlesel kırımın nedeni de Rusya'nın ulusal çıkarlarıydı. Stalin, kapıldığı ulusal paranoyanın sonucunda Polonyalı komünistleri, salt milliyetlerinden dolayı, Polonya'nın başındaki Mareşal Pilsudski'nin beşinci kolu gibi görmekteydi. Ağustos 1937'de 00485 numaralı talimatla Polonyalılara karşı başlatılan "ulusal operasyon" sonucunda kurşuna dizilen ya da çalışma kamplarına gönderilen kişilerin sayısı Kasım 1938'de 140.000'e ulaşmıştı.

Sobaya Fazla Yaklaşma!

Soljenitsin, Stalin'le ilgili, bütün despotik liderlere uyan şu karakteristik saptamayı yapıyor:

> Stalin kendinden uzak olanlarla tatlı tatlı, sakin konuşurdu. Ama insan onun yakınlarından biri olunca yapacak bir şey yoktu. Geri gidemezdi. Tek çıkış yolu ölümü beklemekti. Kendi ölümünü.[44]

Bu, despotik lider tiplerini tanımlarken "soba fenomeni" adını verdiğim durumdur. Elbette bütün despotik liderler Stalin gibi yakınındakileri öldürmez ya da öldüremezlerdi ama onlar da duruma ve koşullara bağlı olarak en yakındakileri bir şekilde "yakar"lardı. Sobanın epey uzağındaysanız üşürsünüz, çok yaklaşır-

sanız yanarsınız ama belli bir mesafedeyseniz "soba" sizi, Soljenitsin'in dediği gibi "tatlı tatlı" ısıtır. Despot kişiliklerin en yakınlarındaki yardımcılarına kök söktürürken, uzakta, özellikle örgütün dışında olanlara gül uzattığına kendi deneyimlerimle tanığım.

NKVD gibi tamamen yasa dışı yetkilerle donatılmış başına buyruk bir istihbarat örgütü kurulduğu zaman bu örgütün, en baştaki despot da içlerinde olmak üzere en üst kademedeki yöneticileri de izleyeceğini, haklarında "kanıt" toplayıp hîn-i hacette lazım olur diye bir kenara koyacağını tahmin etmek zor değildir. Doğruluğuna inanması biraz zor geliyor ama, şoförlerinin sık sık tutuklanmasından yakınan Kruşçev'e Stalin'in, "Benim hakkımda da kanıt topluyorlar"[45] dediği söylenir. Hadi, bunu biraz kuşkuyla karşılamaya hakkımız var diyelim. Evet ama Stalin'in, eski Dışişleri Bakanı Litvinov'la SSCB'nin İngiltere Büyükelçisi Mayski'ye, NKVD'nin "gözüne fazla batmamalarını ve tedbirli davranmalarını"[46] tavsiye etmesine ne diyeceğiz? İki ihtimâl söz konusu: Ya Stalin, onları NKVD sopasıyla sindirmek istemişti ya da gerçekten NKVD'de her şeye hâkim değildi. Gerçi iki olasılığın bir arada geçerli olduğu da ileri sürülebilir. Fakat ben, Stalin için, "Hiçbir hükümdar kendi gizli polisini onun kadar yakından denetlememiştir" diyen Montefiore'yi haklı bulma eğilimindeyim. Stalin'in NKVD'ye ilişkin bu tür "yakınmaları" bence yine onun hilelerinden biriydi. Her ne hâl ise, artık NKVD'nin, partinin bütün en üst düzey yöneticilerinin üzerinde sallanan bir "demokles kılıcı" hâline geldiği kesindi. Hem de bu kılıç indiği zaman kesin öldürmekteydi! İlerde, "Çekacıların Tasfiyesi" bölümünde ele alacağım gibi, binlerce kendi şefi ve sorgucusu da dâhil olmak üzere!

Ribakov'un *Arbat Çocukları* romanında, "...bütün Politbüro üyeleri"nin izlendiği söylenmektedir. Nitekim Politbüro üye ya da yedek üyelerinin tutuklanıp infaz edildiğine ilişkin birçok örnek vardır. Montefiore'nin tahminine göre, Politbüro yedek üyesi ve Başbakan yardımcısı Janis Rudzutak, Stalin tarafından, diğer Politbüro üyelerine bir Politbüro üyesinin de tutuklanabileceğini göstermek için tutuklanmış ve infaz edilmişti. Bu kadar üst düzeyde biri tutuklanmışsa derhal infaz edilmesi neredeyse kesindi.

Keza tutuklanan Politbüro üyelerinden Robert Eykhi, Suhanov cezaevinde itiraf almak amacıyla coplarla feci şekilde dövüldü. İtirafta bulunmayacağı anlaşılınca Beria onun vurulmasını emretti, Şubat 1940'da infaz edildi. Ukrayna'nın Kruşçev'den önceki parti şefi Pavel Postişev Ocak 1938'deki Merkez Komitesi Plenumu'nda "yanlış insanları ölüme yollamakla" suçlandıktan kısa süre sonra tutuklanıp "kıyma makinesini" boyladı. Merkez Komite üyesi Osip Piyatnitski, Haziran 1937'deki Merkez Komitesi Plenumu'nda tutuklamalara karşı açıkça tavır aldığı için tutuklandı, işkence gördü ve bir yıl sonra, Ekim 1938'de infaz edildi. Partinin ilk Ukrayna şefi ve politbüro üyesi Stanislav Kossior, Mayıs 1938'de tutuklandı ve 26 Şubat 1939'da ölüme mahkûm edilip Vasili Blohin tarafından aynı gün infaz edildi. Keza, Politbüro üyesi ve partinin Ukrayna' daki üst düzey yöneticilerinden olan Vlas Çubar 1938 ortasında tutuklandı ve 1939 yılı başında kurşuna dizildi. Ekim Devrimi kahramanlarından Antonov-Ovseyenko İspanya'da SSCB adına görev yaparken geri çağrıldı ve Ekim 1937'de tutuklandı. Karısıyla birlikte 8 Şubat 1938'de kurşuna dizildi. Son olarak Orlov'dan da şu listeyi alalım:

> Halk Komiserleri: Ağır Endüstri, Meşlok; Maliye, Grinko; Tarım, Çernov ve Yakovlev; İç Ticaret, Veitser; Haberleşme, Halepski; Askerî Endüstri, Ruhimoviç; Adalet, Krilenko; Devlet Çiftlikleri, Kalmanoviç; Eğitim, Bubnov; Deniz ve Nehir Ulaşımı, Yanson; Merkez Yürütme Komitesi Sekreteri, Abel Yenukidze; SSCB Devlet Bankası Başkanı, Maryasin; Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı, Antipov; Merkez Yürütme Komitesi Sekreteri, Akulov; Ağır Endüstri Halk Komiseri Yardımcısı, Serebrosvski; Dış Ticaret Halk Komiseri Yardımcısı, Eliava; Merkez Yürütme Komitesi Sekreteri, Unşliht; ... Ukrayna Cumhurbaşkanı Petrovski ortadan yok edildi. Ukrayna hükûmet başkanı Lubçenko sıranın kendisine gelmesini beklemeden intihar etti. Yardımcıları ve hükûmetin diğer üyeleri tutuklanıp vuruldu. ... Beyaz Rusya Halk Komiserleri Konseyi Başkanı tutuklandı ve yargılanmadan kurşuna dizildi. Bir süre sonra hükûmetin diğer üyeleri de tutuklandı. Beyaz Rusya Cumhurbaşkanı Çerviyakov intihar etti.[47]

O cehennemde, devlet kademelerinin en üst düzey yöneticile-

ri olarak Stalin'le birlikte olan ve hayatta kalanların huzur içinde olduğu sanılmasın. Birçoğunun yakınları NKVD'nin elinde rehineydi ve kendileri de her an tutuklanıp infaz edilme tehdidi altında yaşıyordu.

Örneğin, Politbüro'da Stalin'in en yakın arkadaşı olarak bilinen Sergo Orjonikidze'nin kardeşi Büyük Terör sırasında tutuklanmıştı. Orjonikidze Şubat 1937'de intihar ederek hayatına son verdi ya da bir başka iddiaya göre vurularak öldürüldü, fakat ölüm nedeni "kalp krizi" olarak açıklandı.

Keza, Stalin'in en yakınındaki Politbüro üyelerinden Lazar Kaganoviç'in kardeşi Mihail, NKVD'de sahte ifade vermek zorunda kalan Vannikov adlı bir tutuklunun ifadesiyle zan altında kaldı. Lazar Kaganoviç, Stalin tarafından önüne getirilen bu itirafa itiraz ettiyse de kardeşini savunmak için fazla bir şey yapamadı. Mihail, Vannikov'la yüzleştirilme sırasında sorguya ara verilmesinden yararlanıp Anastas Mikoyan'ın özel tuvaletine girerek tabancayla kendini vurup intihar etti.

Ekim 1938'de, SSCB Devlet Başkanı Kalinin'in karısı tutuklandı ve rehine olarak uzun süre tutuklu kaldı. Kendisinden, karısının serbest bırakılması için şefaat isteyen bir profesöre Mihail Kalinin şu yanıtı verdi: "Sevgili profesör, ben de tam aynı durumdayım. Ne kadar çabaladıysam da kendi eşime yardım etmeyi becerememedim. Seninkine hiç yardım edemem."[48]

Keza, her an topun ağzında olan Vyaçeslav Molotov'un karısı Polina Jimçuzina da 1940'ların sonunda, "Kırım Yahudilerini" desteklemek ve "ihanet" suçlamasıyla tutuklanmış ve Stalin'in 1953 yılındaki ölümüne kadar tutuklu kalmıştır.

Dışişlerinde Bir Hayalet Dolaşıyor!

Sovyetler Birliği'nin dış ülkelerdeki bütün büyükelçileri, diplomatları ve görevlileri, hangi ülkede görevliyseler her an o ülkenin ajanı olma suçlamasıyla karşılaşma ve ülkeye "geri çağrılma" tehdidi altında yaşıyorlardı. Ülkeye "geri çağrılma"nın anlamı yarı yarıya, hatta daha ağır basan ihtimâlle ölüm demekti. Hatta bıra-

kın geri çağrılmayı, Sovyetler'in İngiltere Büyükelçisi Mayski örneğinde de gördüğümüz gibi, Kremlin'den herhangi bir "Moskova'ya gel" çağrısı Sovyet diplomatlarının betinin bezinin atmasına yetmekteydi.*

Mayski'nin Günlükleri'ni hazırlayan Gorodetsky'nin, "Stalin'in baskı ve tasfiye politikasının sonunda, Avrupa'daki bütün Sovyet diplomatlar içinde makamını korumayı sadece iki kişi başaracaktı. Bunlardan biri Mayski, diğeri ise, onun arkadaşı ve Sovyetler Birliği'nin Stockholm büyükelçisi olan feminist Aleksandra Kollontay idi"[49] sözleriyle bu durum sarahatle açığa çıkmaktadır. Aslında Mayski ile ilgili verilen bilgi bir ölçüde yanıltıcıdır, çünkü Mayski, 1952'de, Yahudi aleyhtarı kampanyanın zirvede olduğu bir sırada "Doktorlar Komplosu"na** dâhil olmakla suçlanarak tutuklandı, ancak Stalin'in birkaç ay sonra ölmesiyle ölümden döndü. Stalin'in ölmesinden önce verdiği ifadede Mayski, "Churchill tarafından casusluk için görevlendirildiğini hemencecik 'itiraf' edivermişti."[50]

1938'de, Nazilere karşı Batı ile ittifak politikasının savunucusu olduğu için kızağa çekilen eski Sovyet Dışişleri Komiseri Litvinov'un Moskova'daki Fransız Büyükelçisi'ne söylediği şu sözler, Sovyet diplomatlarının içinde bulunduğu durumu özlü bir şekilde açıklamaktadır: "Yolun karşı tarafında Lubyanka dururken ben nasıl dış politika yapabilirim ki?"[51]

Nitekim Anna Larina,*** o sırada artık Yejov'un yerine İçişleri Halk Komiseri olmuş Lavrenti Beria'nın huzuruna çıkarılıp onun kendisine Litvinov'la ilgili sorular sorduğunu şöyle anlatır: "O sıra-

* Geri çağrılma korkusu her alanda ve her zaman söz konusuydu. Ülke dışındaki Komintern ya da GPU ajanlarının da geri çağrılmaktan ödleri kopardı: "Çoğu Komintern görevlisi gibi, Moskova'ya aniden çağrılacağı yolundaki müphem ama derin korkuyu o da [Cilly de] duyuyordu; kimse bilemezdi bu çağrının, fırtınalı ama hoş bir hayata elveda demek anlamına gelip gelmediğini." (Jan Valtin, *Karanlığın Ötesinde*)

** 3. Moskova Yargılaması'ndaki "Doktorlar Komplosu"yla karıştırılmamalıdır. İlerde bu komploya da geleceğim.

*** 1914 doğumlu Anna Larina, Nikolay Buharin'in ikinci eşiydi. Ve bu se- →

da dışişleri komiseri olan Maksim Maksimoviç Litvinov'un Buharin'e ne kadar yakın olduğunu sordu; Buharin'i ziyarete gelir miydi? Bu sorudan Litvinov'un kuyusunun kazıldığı sonucunu çıkardım, hatta tutuklanmış olabileceğini bile düşündüm."[52]

Sovyet diplomatlarının "geri çağrılmaktan" ne kadar korktukları Batı ülkelerinin yöneticilerinin de malûmuydu: "Kennedy, Roosevelt'e, Mayski'nin... gözlerini ölüm korkusunun bürüdüğünü yazıyordu. Kennedy, Mayski'nin telefonu çalıp da kendisine 'Moskova'ya dön' talimatı verilecek olursa, Mayski'nin o anda kendisinin kollarında can vereceği izlenimi edindiğini söylemiş, Amerikan Başkanı da bu değerlendirmeye verdiği yanıtta, 'Zavallı Rus Büyükelçisi! Umarım, geri çağrılması hâlinde korkudan ölmez' demişti."

Gerçi, verdiği izlenime rağmen Mayski, Kremlin'de önüne, kısa süre önce kurşuna dizilen Askerî Ateşe Putna ile Ticaret Müsteşarı Ozerski'nin kendisini suçlayan ifadeleri konduğu hâlde "korkudan ölmedi" ve koşullar gereği "şartlı tahliye" edildi. "Demokles'in kılıcı" boğazına dayanmış bir hâlde çalışmasını sürdürdü. Diplomat kılığındaki NKVD ajanlarının SSCB'nin Londra Büyükelçiliği'nin iç dekorasyonunda Stalin'in portrelerinin yer almadığı yönündeki raporlarının kendisine ulaştırılması üzerine Mayski, insanı, gülsün mü yoksa ağlasın mı bilemediği bir durumda bırakan içler acısı şu savunmayı yapmıştı:

> Rapordaki 7. maddede meseleyi ifade etme şekli, büyükelçilikte liderin hiçbir portresinin bulunmadığının düşünülmesine yol açabilir. Oysa gerçek bunun tam tersidir. İlk karşılama odasında hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak biçimde, Yoldaş Stalin'in Sokolov tarafından

→ beple sürekli takip altındaydı. 1937'de, Buharin'in ardından tutuklandı. 20 yılını geçirdiği Gulag sisteminde hapishaneden hapishaneye, kamptan kampa sürüldü. 1956 yılında serbest bırakılan A. Larina'nın 1959'da Moskova'ya dönmesine izin verildi. Larina, hayatını Buharin'in itibarının iadesi mücadelesine adadı. Ve nihayet 1988'de, idamından elli yıl sonra N. Buharin, iade-i itibarla tüm suçlamalardan aklandı. Aynı yıl, SBKP Marksizm-Leninizm Enstitüsünün, Buharin'in yüzüncü doğum yıldönümü nedeniyle düzenlediği anma konferansında A. Larina da bir konuşma yaptı. 1996 yılında Moskova'da öldü.

yapılmış büyük, doğal boyutlarında ve güzel bir portresi, odaya egemen olacak şekilde yerleştirilmiştir... Büyükelçiliğin diğer odalarında ve mekânlarında, liderin daha başka portreleri de bulunmaktadır.

Öyle ki, Nazi-Sovyet paktı sırasında Mayski'ye, Molotov'un talimatıyla, tamamen karşı olduğu hâlde İngiliz aleyhtarı makaleler yazdırılıp Sovyet gazetelerinde yayınlatılmıştı. Mayski, İngilizlere el altından, "Beni görmeye çalışmanız beni tehlikeye atmaktan başka bir işe yaramaz" diye haber uçurmak zorunda kalmıştı.

SSCB'nin İsveç Büyükelçisi olarak kızakta bekleyen Kollontay, "yakın bir dostuna, ölüm korkusuyla kaleme alınmış bir mektup –aslında bir vasiyetname– yazarak, eğer (tarihin) tekerlekleri altında kalıvermezsem, bu neredeyse bir mucize olacak"[53] demişti.

İdam edilen Sovyet diplomatları arasında, 1934 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye Büyükelçiliği'ni yapıp 1937 sonlarında Moskova'ya çağrılarak kurşuna dizilen Ermeni kökenli komünist Lev Karahan da vardır.

Çekacıların Kitleler Hâlinde Tasfiyesi

Soljenitsin, *İlk Çember*'in bir yerinde şöyle der: "Birkaç kuşak boyunca tutukluları sorguya çekenler bu koltuğa oturmuş, yüzlerce kişiyi mezara göndermişlerdi; sonunda kendileri de onların peşinden gitmişlerdi ya."

Gerçekten de öyle oldu. 2. Moskova Yargılaması'nın ardından NKVD sorgucularını ve üst düzey bölüm başkan ve yardımcılarını kapsayan, halk arasındaki adları eski Çeka gizli polis teşkilatına atfen Çekacılar olan binlerce NKVD mensubu yargılanmaksızın ve çoğunlukla karılarıyla birlikte infaz edilerek ortadan kaldırıldı. Şu ironiye bakın ki, Büyük Temizlik'lerin yerine getirilmesinin ana aygıtı olan NKVD, Büyük Temizlik'lerde en ağır kaybı vermişti.

Peki, nasıl oldu da Stalin, diktatörlüğünün en önemli aracını böylesine tırpanlayabildi? Ve neden yaptı bunu? Bu konudaki en akla yatkın yanıtı, Aleksandr Orlov vermektedir. Önemi dolayısıyla bu konudaki açıklamasının neredeyse tamamını buraya almak zorundayım:

Eğer Moskova Yargılamaları sırasında NKVD üst düzey görevlileri Stalin'den gelen talimatları dikkatle tahlil etselerdi... şaşırtıcı keşiflerde bulunacaklardı: Stalin, suçlarının istenmeyen tanıklarını ve Leninist eski muhafızlara karşı yargılama sahtekârlığının doğrudan suç ortaklarını ortadan kaldırmayı kafaya koymuştu... Mironov, Stalin'e Reingold'un Zinovyev ve Kamenev'e karşı verdiği ifadeyi rapor ettiğinde, Stalin ona, Reingold'un ifadesine şu eklemenin yapılmasını emretti:

Zinovyev ve Kamenev, devlete karşı hazırlığını yaptıkları komplonun OGPU'yu ele geçirmeyi de kapsaması olasılığını reddetmediler. Bu yüzden onlar, (iktidarı ele geçirdikten sonra) işledikleri suçların bütün izlerini yok etmeyi en önemli görevleri olarak gördüler. Bakayev'in OGPU başkanlığına atanması teklifi bu amaçla yapıldı. O, Stalin ve Kirov'a karşı terörist eylemlerini doğrudan gerçekleştiren kişiler kadar, *işlenen suçlara vakıf olan OGPU görevlilerini de* fizikî olarak ortadan kaldırmakla görevliydi.

Stalin'in mantığına göre, rakiplerine suikast düzenleme yoluyla iktidar mücadelesi veren politik liderler, işledikleri suçların bütün izlerini silmeye özen göstermek zorundaydılar ve suikast emrini verdikleri güvendikleri adamları ortadan kaldırmakta duraksamamalıydılar. NKVD görevlilerinin, Stalin'in Reingold'un ifadesine yaptığı eklemeden, onun, rakiplerini suikast yoluyla halleden bir politikacının suçlarını gizleyecek şekilde hareket etmesi gerektiğini ileri sürerken *kendi* bakış açısını formüle ettiğini anlamalıydılar... Moskova Yargılamalarının meşum sırlarını bilen tüm NKVD görevlilerinin fiziken ortadan kaldırılması planı Stalin ve Yejov tarafından tam bir askerî operasyon ciddiyetiyle yürürlüğe kondu.

Daha 1936'da Yagoda'dan NKVD başkanlığı görevini devralan Yejov, yanında 300 yeni NKVD görevlisi de getirmişti. O sırada bunların, tasfiye edileceklerin yerini almak üzere getirildiğini hiç kimse anlamamıştı. 2. Yargılama sona erdikten hemen sonra yargılamaların gizli sırlarını bilen görevlilerin tasfiyesine geçildi.

Yejov, birkaçı hariç, bölüm başkanlarıyla bir toplantı düzenledi ve onlara, parti Merkez Komitesi'nin kendilerine çeşitli bölgelerdeki parti yönetimlerinin güvenilirliğini denetleme görevi verildiğini söyledi. Her birine gerekli talimatlar ve itimatnameler verildikten sonra bölüm şefleri trenle görev yerlerine doğru farklı istikamet-

lerde yola çıktılar. Fakat trenleri Moskova'dan çıktıktan sonra ilk istasyonda durunca hepsi teker teker tutuklandı ve Moskova yakınlarındaki gizli bir hapishaneye kondu. Birkaç gün sonra aynı hile bölüm başkanlarının yardımcılarına karşı da uygulandı ve hepsi bindikleri trenlerden alınarak hapse atıldı.

Yejov, bunun yanı sıra, Moskova'da da sıkı önlemler almış ve Moskova'daki NKVD birliklerinin komuta kademesini ve NKVD muhafızlarını değiştirmişti. Onların yerine Transkafkasya NKVD'sinden, aralarında birçok Gürcü bulunan yeni komutanlar atanmıştı. Keza Yejov, NKVD görevlilerinin ülkeden kaçmalarını önlemek için pasaport verme görevini Dışişleri Bölümü'nden alıp kendi sekreterliğine bağladı ve NKVD hava filosunun komuta kadrosunu değiştirip bu yolla kaçma girişimlerinin önünü de kesmiş oldu.

Kendisine karşı bazı NKVD görevlilerinin misilleme yapmasından korkan Yejov, NKVD binasında kendini âdeta çelikten bir kalenin içine hapsetti. Bir ziyaretçinin onun yanına gelebilmesi için karmaşık koridorlardan ve katlardan ve adım başı demir parmaklıklı kapılardaki nöbetçilerin kontrolünden geçmesi gerekiyordu.

Bu önlemleri aldıktan ve bölüm şeflerini ve yardımcılarını tutukladıktan sonra Yejov, Moskova Yargılamalarının hazırlıklarında yer almış olan sorguculara ve Stalin'in sahtekârlıklarını bilen ya da bilme ihtimâli olan diğer bütün görevlileri kitle hâlinde tutuklamaya girişti. Ele geçirilen NKVD'li sorgucular sorgulanmadan casusluk suçlamasıyla vuruluyordu. Polonya kökenli olanlar Polonya, Litvanya kökenli olanlar Litvanya, Rus olanlar da İngiliz ya da Alman casusu ilan ediliyordu. "Birçok görevli sıranın kendisine gelmesini beklemeden intihar etti. Kamenev'e zalimce davranışıyla ünlenmiş sorgucu Çertok'un evine sabahın köründe geldiklerinde, Çertok, 'beni ele geçiremeyeceksiniz!' diye bağırıp kendini on ikinci kattaki evinin balkonundan aşağı attı."[54] Çok sayıda NKVD sorgucusu kendilerini NKVD binasının pencerelerinden ya da evlerinin balkonundan sokağa atarak veya kendi silahlarıyla vurarak hayatlarına son verdi. NKVD'lilerin sokağa düşen cesetlerini gören ya da silahla intihar ettiklerini duyan Moskova halkı

büyük bir paniğe kapıldı. Sonuçta 3.000 NKVD üst düzey görevlisi ve sorgucusu vurularak ya da intihar sonucu tasfiye edilmiş oldu.[55] Bazıları geride, başkalarına zulmettikleri için vicdan azaplarını ifade eden mektuplar bıraktılar. Mektupların içeriği, hızla yok edilmeden önce bazı NKVD görevlilerince okunmuş ve ağızdan ağıza yayılmıştı.

"Kıyımda yok edilenler arasında şunlar vardı: 1. ve 2. Moskova Yargılamalarının soruşturma hazırlıklarından sorumlu Molçanov; Yagoda'nın yardımcıları Agranov, Prokovyev ve Moskova'yla diğer bölgelerdeki bütün bölüm şefleri. Yagoda ise, 3. Moskova Yargılaması'nın sonunda, 1938 başında kurşuna dizildi." Bir tek, Uzak Doğu NKVD şefi olmasından yararlanan üst düzey görevlilerden Lujkov, sınırı geçip Japonya'ya iltica ederek canını kurtarabildi.

Sovyetler Birliği dışındaki görevlilerin tasfiyesi ise, Moskova'nın çağrısına uyup SSCB'ye döndükten sonra infaz edilmeleriyle, dönmeyi reddedenlerin de ülke dışında cinayet timleri tarafından düzenlenen suikastlarla öldürülmeleriyle ayrı bir fasıl olarak ele alınmayı hak etmektedir. Bu alanda da çok sayıda trajik olay meydana gelmiştir. Ülke dışındaki NKVD görevlilerine karşı operasyonun nasıl örgütlendiğini, kendisi de o sırada İspanya'da görevli olan Orlov'dan dinleyelim:

> Ülke dışındakileri imha etmek için önce Sovyetler Birliği'ne geri dönmeye ikna etmek gerekiyordu. NKVD görevlilerini ülke dışından geri çağırmak çok nazik bir operasyondu ve büyük titizlikle yerine getirilmeliydi. Yoldaşlarının kitlesel idamı ülke dışındaki NKVD kadroları arasında, kendi kaderleri konusunda ciddî bir endişeye yol açmıştı. Herhangi bir görevlinin ülkeye dönmeyi reddetmesi, onun yabancı topraklarda NKVD operasyonlarının sırlarını açıklaması tehlikesini doğuracaktı.[56]

Yejov, daha Aralık 1936'da ülke dışı operasyonları yerine getirecek olan *Özel Görevler* Bölümünü kurmuştu. Bu bölümün bünyesinde, yabancı ülkelerdeki Troçkist partilerin liderlerine ve SSCB'ye dönmeyi reddeden NKVD görevlilerine suikast yapmakla

görevli "Mobil gruplar" örgütlenmişti.* 1937 başından itibaren önce karıları ve çocukları SSCB'de bulunan NKVD görevlileri çağrıldı. Onların, karılarına ve çocuklarına zarar gelmemesi için kolayca dönecekleri hesaba katılmıştı ki, bu hesap hiç de yanlış değildi. Görevlilerin aileleri Sovyetler Birliği'nde rehine durumundaydı. Çağrılan görevlilerin büyük çoğunluğu döndü ve yeni görev yerlerine giderken, daha önce anlatılan trende tutuklanma yöntemiyle tutuklanıp büyük çoğunluğu karılarıyla birlikte infaz edildi.

Az sayıda da olsa ülkeye dönmeyi reddedenler oldu. Bu az sayıdaki görevliden isimleri en çok bilinen ikisi, NKVD Fransa Merkezi'nden Ignace Reiss; Hollanda NKVD Merkezi'nden Walter Krivitski'dir.

Stalin, Reiss'in "ihaneti" hakkındaki raporu alınca, Yejov'a Reiss, karısı ve çocuğunu ortadan kaldırma talimatıyla ülke dışına adamlar göndermesini emretti. Stalin, Reiss'i, bütün potansiyel "dönmeyi reddedenlere" esaslı bir ders vermek ve onları nasıl acımasız bir intikamın beklediğini göstermek için kullanmaya karar vermişti. Reiss'in saklandığı İsviçre'ye gelen Özel Görevler Mobil Grup cinayet timi onu, arkadaşı olan bir kadın ajan aracılığıyla buldu ve infaz etti. Tim, kaldığı oteli aceleyle terk ederken geride birçok eşyasını bırakmıştı. Unuttukları arasında, Reiss'in küçük çocuğuna verilmek üzere hazırlanmış zehirli çikolatalar da vardı.**

Walter Krivitski ise cinayet timlerinden, o sırada bütün Fransa'nın, Çarlık generali Miller'in güpegündüz Paris'in göbeğinden SSCB'ye kaçırılması olayı yüzünden ayağa kalkmış ve Fransız Hükûmeti'nin bu olayla ilgili olarak SSCB'ye sert bir nota vermiş olması sayesinde kurtuldu. Yejov, katillerine şimdilik eylemlerini durdurma emri verdi. Fakat kaçınılmaz kader Krivitski'yi 1941

* Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. NKVD ajanı Pavel Sudoplatov'un *Özel Görevler* adlı anıları. Aslında bu tür cinayet timleri OGPU ve Komintern bünyesinde, 1920'li yıllarda ve 1930'lu yılların ilk yarısında da vardı. Bunların faaliyet ve cinayetlerine yakından tanık olan Jan Valtin, *Karanlığın Ötesi'nde* adlı kitabında bir dizi cinayet ve kaçırma olayını anlatır.

** Ignace Reiss'in bir kadın ajan tarafından pusuya düşürülerek öldürülmesi olayı, benim *Çanlar* adlı romanımda da geçmektedir.

yılında, Washington'daki bir otel odasında yakaladı. Krivitski silahla vurulmuştu.

SSCB'ye geri dönme çağrısını reddetmeyi düşünen NKVD görevlilerinin en büyük korkusu karılarına, çocuklarına ve diğer yakın akrabalarına zarar gelmesiydi. Çünkü 8 Haziran 1934'te Stalin tarafından, askerî hizmetteki biri ülke dışına kaçacak olursa, onun en yakın akrabalarının, *kaçma niyetini bilmeseler bile* Sibirya'nın en uzak bölgelerine sürülerek cezalandırılacağına ilişkin olağanüstü bir yasa çıkarılmıştı. Aynı zamanda NKVD tüzüğüne gizli bir hüküm konmuştu. Buna göre, eğer bir NKVD görevlisi ülkeden kaçacak olur ya da ülke dışındaki görevinden dönmezse, onun en yakın akrabaları on yıl hapse çarptırılıyor, eğer bu görevli devlet sırlarını açıklamışsa ölüme mahkûm ediliyorlardı. Orlov, "Bu tipik kan davası yasalarının ışığında çok az görevli, istikrarsız bir gelecek ve yabancı topraklarda belirsiz bir güvenlik ortamı uğruna sevdikleri bu insanların bedenleri üzerinden atlayıp geçmeye cüret edebildi"[57] der. Ayrıca, Çarlık generallerini güpegündüz kaçıranların, NKVD görevlilerinin çocuklarını kaçırmakta pek de zorlanmayacakları açıktı. Bu yüzden NKVD görevlileri kendilerini kesin bir ölümün beklediğini bile bile art arda ülkeye döndüler ve anında kurşuna dizildiler. Gulaglara gönderilenler sadece, Binbaşı Elshin gibi, daha alt düzeydeki sorguculardı. Y. Ginzburg'un anlattığı gibi, onlar da Gulaglar'da açlıktan öldü.

NKVD Dış Bölümü'ndeki tasfiye, ülke dışındaki NKVD görevlilerinin şüphesini çekmemek için en sona bırakılan bölüm şefi Slutski'nin, bürosunda zehirlendikten sonra ölüm nedeninin "kalp krizi" diye açıklanıp devlet töreni düzenlenmesiyle sona erdi. Ne var ki Yejov, zehirlenmenin bedendeki etkilerini çok iyi bilen NKVD görevlilerinin Slutski'nin bedenini görür görmez yüzündeki siyah noktalardan ona siyanür verildiğini anlayacaklarını tahmin edememişti.

Bu bölümü bitirirken, genellikle karılarıyla birlikte infaz edilen "Çekacıların" çocuklarının perişan olup sokakta kaldıklarını da belirtelim. Öldürülen ana-babanın akrabaları ya da arkadaşları sokakta kalan çocukları yanlarına almaya korkuyorlardı. Çocuklar

okulda, piyoner örgütlerinde, ebeveynlerinin "hain" ya da "casus" olduğunu teyit etmeye ve haklı olarak idam edildiklerini söylemeye zorlanıyordu. Yersiz yurtsuz kalan çocuklar, en sonunda kolektifleştirme mağduru köylü çocuklarının kurduğu sokak çetelerine katılmak zorunda kalıyorlardı. Çocuklar arasında toplu intihar olaylarına ya da girişimlerine bile rastlanıyordu.

Entelijansiya Karşısında Lenin ile Stalin Farkı

Rejimin toplumda bir ideolojik hegemonya kurmasının başlıca yolu entelijansiyanın şu ya da bu yolla rejimin hizmetine sokulmasıydı. Bu konuda Lenin'in yöntemiyle Stalin'in yöntemi hayli farklıydı. Lenin'in tavrı, entelijansiyayı küçümseme, horlama yoluyla hegemonya altına almaktı. Bunda başarı kazanamadığı zaman (ki onun dönemindeki entelijansiya yeni Sovyet rejimi döneminde yetişmemişti; dolayısıyla daha bağımsız bir tavra sahipti) onları *dışlamak*tı.* Bu dışlamanın vardığı en son nokta ise, onları ülke dışına sürmekti. Bu kitapta daha önce de sözü edildiği gibi Lenin, "1922 yılında önemli Rus entelektüellerinin büyük bir grubunun Batı'ya zorunlu göçünü sağlamış ve 'Rusya'yı uzun süre temizlemiş olacağız' demişti."[58] Lenin, ülke dışına sürme uygulamasını Martov gibi muhaliflerine de yapmıştı. Ülke dışına sürülen muhaliflerin daha sonraki kırımdan bu şekilde canlarını kurtardıkları düşünülebilir. Lenin döneminde de bazı entelektüeller, örneğin Anna Ahmatova'nın kocası, akmeizm şiir akımının kurucusu Nikolay Gumilyov, 26 Ağustos 1921'de, Kronştad ayaklanmasını övdüğü gerekçesiyle, 61 kişiyle birlikte kurşuna dizilmiştir ama Stalin dönemiyle kıyaslandığında bu tür entelektüel infazları oldukça azdır.

Stalin'e gelince; Lenin sanatçı, yazar ve bilim insanlarına karşı

* Bu konuya ilişkin olarak Ahmet Oktay *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları* adlı kitabında şöyle yazıyor: "Tuhaftır: Lenin, devrim yıllarının yazarlarına hemen hemen ilgisizdir. Örneğin, Blok, Yesenin, Ahmatova gibi şairler üzerine hiçbir şey söylememiştir." (Everest, s. 55)

ne kadar dışlayıcıysa –Gorki olayında gördüğümüz üzere– Stalin o kadar *kapsayıcıdır*. Lenin baş edemeyeceğini düşündüğü yazar, sanatçı ve bilim insanlarını ülke dışına sürmüş veya örneğin Gorki'yi gönüllü sürgüne yollamış ya da devlet polisinin sopasıyla korkutmuştur; Stalin ise, yazar, sanatçı ve bilim insanlarıyla Lenin' den çok daha yakından ilgilenmiş ve temas kurmuş, onları rejiminin dayanağı yapmak için "havuç ve sopa" politikasını ustalıkla kullanmış, onlarla bire bir ilişki bile kurmuş, Gorki'ye yaptığı gibi gerektiğinde onlara olağanüstü olanaklar sunmuş, ülke dışına gönüllü sürgün için başvuran sanatçılar içinde ancak Zamyatin gibi birkaçının talebini kabul etmiş, Bulgakov gibi sanatçıların bu yöndeki taleplerini geri çevirmiş, rejiminin dayanağı yapamayacağını anladığı –örneğin Babel, Meyerhold ve Mandelştam* gibi sanatçıları– ya öldürtmüş ya da Gulaglarda ölüme terk etmiştir. Buna rağmen, örneğin Boris Pasternak gibi boyun eğdiremediği sanatçıları mucizevî bir şekilde hayatta bırakmıştır. Lenin, bir anlamda sanatçılara, "ya sev ya terk et" derken, Stalin, "ya sev ya öl" demiş veya Pasternak ya da Şostakoviç gibi büyük sanatçılara –izahı zor olmakla birlikte, belki de ülke dışından gelecek büyük tepkileri göze alamayarak– "her an ölüm korkusuyla yaşa" demeyi tercih etmiştir.

Leszek Kolakowski, "Totalitarizm ve Yalan" adlı makalesinde, "Tarihte şahit olduğumuz despotik rejimlerin pek çoğu totaliter nitelikte değildi. Onlarda insan faaliyetlerinin her alanını düzenlemeyi amaçlayan bir içsel eğilim yoktu"[59] demektedir. Buradan giderek, Sovyet rejiminin 1920'lerdeki *otoriter* karakteriyle 1930'lardaki *totaliter* karakteri arasında bir ayrım yapmak mümkün olabilir. *Otoriter diktatörlüğün* başındaki Lenin, bu yüzden, boyun eğ-

* Osip Mandelştam 1891'de Varşova'da doğdu. Petersburg Üniversitesi'ndeki eğitiminden sonra 1918'de, Maksim Gorki'yle yayın çalışmalarını sürdürürken devrimci entelektüel çevrelerde bulundu. 1922'de evlendiği Nadejda ile Moskova'ya yerleşti. Mandelştam'ın düzene karşı tavrı resmî makamlarca sürekli izlenmesine yol açtı. 1933 sonbaharında *Stalin Epigramı* olarak ünlenmiş şiirinden dolayı art arda mecburî ikâmetlere zorlandıktan sonra 1938'de sürüldüğü Uzak Doğu Sibirya'daki bir kampta açlıktan öldü.

meyen entelektüelleri *dışlama* yoluna giderken, 1930'larda *totaliter* nitelik kazanmış rejimin başındaki Stalin'de, tüm entelijansiyayı hizaya sokup kendine bağlı hâle getirmeyi amaçlayan bir *kapsayıcılık* eğilimi egemen olmuştur.

Rusya da dâhil olmak üzere savaş sonrası Avrupa büyük bir emansipasyon ve entelektüel patlama dönemi yaşamış, eski değerleri yıkıp atan Dadaizm gibi akımlar entelektüel gençliğe yeni bir atılım ruhu vermiş ve yeni bir yaşam felsefesine yönelmelerini sağlamıştır. 1917 Devrimi'nin yarattığı büyük alt üst oluşun da etkisiyle bu entelektüel ve sanatsal patlama Sovyetler Birliği'nde yeni ve atılımcı sanat akımlarının serpilmesini getirmiştir. Bu sanat akımları, rejimin otoriter karakterinin farkında olmadan, 1917'nin rüzgârıyla son derece yaratıcı ürünler ortaya koymuş, tiyatroda Meyerhold, şiirde Yesenin ve Mayakovski, âdeta sanatsal bir devrimin öncüsü olarak ortaya çıkarlarken, Sovyetler Birliği'nde kısa bir süre için de olsa, *akmeizm*, *fütürizm*, içinde sekter öğeler de taşıyan *proletkült* gibi çeşit çeşit avangard akım serpilmiştir.

Ne var ki bu serpilme dönemi kısa sürmüş, Lenin *avandgardizme* karşı bir haçlı seferi başlatmış, *proletkült* yasaklanmış, yenilikçi akımlar kenarlara süpürülmüş, Meyerhold'un öncü tiyatrosu "disipline" davet edilmiş, böylece "*avantgardizm* resmî kültür sürecinden çıkarılmış", yeraltına itilmiş, bu sürecin sonucunda Yesenin ve Mayakovski gibi şairler hayâl kırıklığının ürünü olarak intihar etmişlerdir. Yesenin, "şiirlerine ilgi gösterenler üniversitelerden, Komsomol'dan" atılarak ve "eserlerinin elyazması kopyalarının saklanıp dağıtılması toplama kampına gönderilmeye yol" açarak tamamen yeraltına itilirken, Mayakovski, Stalin'in eliyle revizyondan geçirilip bir "devlet şairi" hâline getirilmiştir. Ressam Chagall gibi avangard ressamların Paris'e göç etmesi ise, "... ulusal bir fenomen olan Rus avantgardının sonunun başlangıcına işaret" etmekteydi.

Öyle ki Lenin, yeni sanat akımlarının koruyuculuğunu yapmaya çalışan Halk Eğitim Komiseri Lunaçarski'ye, "Bütün tiyatroları mezara gömmeyi öneririm. Halk Eğitim Komiserliği tiyatroyla değil, okuryazarlık eğitimiyle uğraşmalıdır" bile demiştir. Son derece

ilginçtir ki, O zaman Lunaçarski, Lenin'in bu sert saldırılarını "Opera ve bale düşkünü Stalin'in sessiz desteği" sayesinde savuşturabilmiştir. Solomon Volkov, Stalin'in, "... kültür elitleri karşısındaki tutumu[nun] Lenin'inkine göre daha dostane" olduğunu söylemektedir.

"Korku ve İlham Nöbette"

Çehov'un *Martı* oyunuyla ilgili Kocaeli Üniversitesi'nin yayınladığı broşürde, devrim öncesi entelektüellerin ruh hâline dair ilginç bir saptama vardır: "*Martı*'da... son demlerini yaşamakta olan Çarlık rejimi görünür fonda. Tüm oyun kişileri... depremin olacağını birkaç saat önceden hissedip huzursuzlanan atlar gibi... tedirgin, atak, melankolik ve cüretkârdır."[60] Stalin'in tek adam diktatörlüğünde de sanatçı ve yazarlar depremi hisseden atlar gibi huzursuz, tedirgin ve melankoliktir ama ataklık ve cüretkârlıktan eser kalmamıştır. Tedirginlikleri ve melankolileri ise tepelerine her an inebilecek yumruğu beklemekten kaynaklanmaktadır. Korkunç, sinir bozucu bir bekleyiştir bu ve büyük çoğunluğu kendilerini bekleyen kötü kaderden kurtulamaz.

Stalin'in, entelijansiyanın en kaymak tabakası olan seçkin sanatçılarla ilişkilerine geçmeden önce, 1930'ların ikinci yarısından itibaren hüküm süren tek adam rejiminin, toplumun bütün okumuş-yazmış sınıfını kapsayan geniş anlamda entelijansiyayı, o kadar gözettiği ekonomik ve toplumsal yararı bir kenara atarak böylesine hedef almasındaki ve her bir entelektüeli topluma yararlı olacağı faaliyet alanlarından kopartıp Gulaglarda basit birer zek hâline getirmesindeki mantığın ne olabileceği üzerinde biraz durmalıyım.

Solomon Volkov bu konuda şöyle diyor:

> Günümüz tarihçilerine göre Stalin, Büyük Terör'e birkaç politik hedefle başladı: Kişisel yönetimini sağlamlaştırmak, gerçek ve hayalî muhalefeti ve Beşinci Kolu ezmek, halkı korkutmak ve ekonomik fayda olarak da sanayi girişimleri için ucuz köle emeği sağlamak.

Tamam, hepsini anlamak mümkün ama entelektüelleri tutuklayarak "ucuz köle emeği"ne kaynak sağlamayı anlamak mümkün değil. Sanayi girişimlerindeki görevlilerin tutuklanmasından doğan zararın yanında, aynı görevlilerin zek olarak kullanılmasından gelecek "fayda" devede kulak olarak bile bir anlam ifade etmez. Güçlü kuvvetli Ukraynalı köylü kızlarını, "fıkra anlatma" bahanesiyle tutuklayıp Sovyetler Birliği'nin uçsuz bucaksız taygalarına, Kuzey kutbunun yakınındaki ormanlara ağaç kesmeye yollamanın bir mantığı var diyelim. Evet ama Sovyet devlet makinesinin işleticileri, toplumsal hayatın inşacıları ve Stalin ile Jdanov'un abartılı ve mekanik deyişleriyle "insan ruhunun mühendisleri"nin, yani toplum psikolojisinin bir anlamda mimarları sayılabilecek on binlerce entelektüelin tutuklanmasının ekonomik ve toplumsal bir yararı var mıydı rejime? Üstelik tutuklanıp bir kısmı kurşuna dizilen, önemli bir bölümü Gulaglarda zorunlu çalışmaya tâbi tutulan (yarısından çoğu da orada ölen) bu insanların %99'u muhalif falan da değildi. Hatta rejimin iyi kötü destekçisi oldukları bile söylenebilir. Peki, o zaman bütün bunların arkasındaki mantık neydi?

Bunun tek izahı, böyle bir rejimin ancak korku temelinde yaşayabileceğiydi. Öncelikle de toplumun sinir uçlarını temsil eden entelektüeller sindirilmeliydi ki toplum tam bir uyuşukluk içine girsin. Evet, ekonomik yarar mantığıyla çelişiyordu bu. Toplumsal yapı entelektüellerin sürgün edilmesiyle büyük bir *yeri doldurulamayan görevliler* sıkıntısı çekiyordu. Bu durum ve tabii bir de korkunun bireysel inisiyatifi tamamen yok etmesi muazzam ekonomik ve toplumsal kayıplara yol açıyordu. Ne var ki, tek adam diktatörlüğü varlığını sürdürebilmek için bu kayıpları baştan göze almıştı zaten. Tabii bir de Gulaglardaki muazzam kalabalık nüfusu yönetmek için bir görevliler, muhafızlar kalabalığını beslemek, kısacası, ekonomik verimliliği bir hayli tartışmalı Gulagların getirdiği ağır ekonomik yük vardı. Rejim, sırf kendi varlığını sürdürmek için bunu da göze almıştı.

Ancak Solomon Volkov bir Rus tarihçisine atfen bütün bunlara biraz daha farklı bir açıklama getiriyor:

> ... sanki baskı çarkı onu çevirenlerin elinden kaçıp kurtulmuştu: Yaşanan kovuşturmalar ekonominin yönetimini sarstı, orduyu dağıttı ve partinin özgüvenini yıktı.

Baskı çarkı gerçekten de "onu çevirenlerin elinden kaçıp kurtulmuş" olabilir mi? Bana kalırsa bu yorum, yapılanların mantıkî açıklamasını bulamamaktan kaynaklanıyor. Stalin istese terörü bir gecede durdurabilirdi.* Dolayısıyla, terör çarkının elinden kaçıp kurtulması gibi bir durum söz konusu değildi.

Tasfiyelerin entelektüel camiada yol açtığı kan kaybı gerçekten inanılmaz boyutlardaydı. Solomon Volkov, Yejov döneminde kitap yayınlamış en az altı yüz yazarın, yani Sovyet Yazarlar Birliği üyelerinin üçte birinin tutuklandığını belirtiyor.[61] Sanmıyorum ki, dünyanın herhangi bir yerinde bu kadar çok sayıda yazar aynı zaman dilimi içinde topluca tutuklanmış ya da yok edilmiş olsun.

Dünyada Naziler kitapları meydanlarda toplayarak yakmalarıyla ünlenmiş, bu tür kitap yakma eylemleri insanlığın belleğine silinmemecesine kazınmıştır. Nazi dendiğinde akla ilk gelen, Yahudi düşmanı ırkçılıkları ve kitap düşmanı kültür karşıtlıklarıdır. Gelgelelim, Naziler böylesine teşhir olmuşken, Sovyetler Birliği'nde, "Devlet sansür memuru tarafından hazırlanan bir rapora göre, 1938-39 yıllarında 'Sovyet okurları açısından kesinlikle hiçbir değeri olmayan' ve 'siyasî anlamda tahripkâr' 24.138.799 [yaklaşık 25 milyon] adet eser ya da süreli yayının kâğıt hamuruna dönüştürülmüş"[62] olduğu çok fazla dikkat çekmemiştir.**

Solomon Volkov, Stalin'in sanatçı, yazar ve bilim insanlarına son derece büyük bir baskıya girişmesini 1939 yılındaki Hitler-Stalin paktına bağlayarak, dikkate alınması gereken şöyle bir saptamada bulunmaktadır:

> 1939 yılında Sovyet Lideri... Hitler'le ittifaka girdi ve böylece

* Stalin'i böyle bir rolde gösteren, *Stalin Yargılanıyor* adlı bir tarihî parodi yazmıştım.

** Her an tutuklanmayı bekleyen Y. Ginzburg, evdeki kitapları yakmak üzere ayıklarken, bunların arasında, "Yeni yasaklamalar altında... illegal duruma düşmüş" olan, Stalin'in *Muhalefet Üzerine* kitabının da bulunduğunu yazar.

faşizm karşıtı rolünü oynamayı bıraktı. Ardından, uluslararası Hitler karşıtı ve liberal entelektüelleri Sovyetler Birliği'nin himayesinde bir araya getirmeye yönelik bütün o özenle geliştirilmiş planları da bıraktı.[63]

Bu saptamada bir hakikat payı vardır ama yazar ve sanatçılara karşı terör, Hitler'le ittifaktan sonra başlamış, hatta pek fazla niteliksel bir artış göstermiş değildir. Stalin, bir yandan "anti-faşizm" görüntüsüyle Batılı seçkin entelektüellerin sempatisini kazanmaya çalışırken, bir yandan da içeride yazar ve sanatçıları bastırmaya, hatta kurşuna dizmeye çoktan başlamış bulunmaktaydı.

Stalin'in yazarlardan beklentisi "komünist devlete kurgusal ya da şairâne methiyeler" düzmesi idi. Ona göre, "Ruh üretimi, tank üretiminden daha önemli"ydi. Dolayısıyla kadehini "... insan ruhunun mühendislerine kaldırıyor"du.[64] Bu "mühendislik görevini" kabul etmeyenler ya da gereğince yerine getirmeyenler kendilerini kadeh yerine, kaldırılmış silahların karşısında buluyorlardı. Daha önemlisi ise, "insan ruhunun mühendisleri"nin böylece sürekli bir korku hâli içinde tutulmasıydı:

> Kabakov durumu şöyle açıklıyordu: "Bir zihin hâli olarak korku, yaşamımızın her anında, her eyleminde, sütle kahve gibi, yani olası her bileşimde vardı, belli bir korku payı taşımayan tek bir söz ya da eylem yoktu."[65]

Sanat Akımlarının Birbiriyle Yarışması Yerine Sosyalist Gerçekçilik

Brejnev döneminin edebiyat tarihi yazım memurları bile 1930'ların sonlarında bir yazar ve sanatçı kıyımı olduğunu, kendilerine göre bir "seçki" yaparak da olsa kabul etmektedir:

> ...Özellikle 1937'de çok sayıda yazarın, hem de en önemli yazarların ve hükûmet ve Parti üyelerinin bu baskıların kurbanı oldukları söylenebilir. Bunlar haksız baskılar altında kalmışlardır. Pilnyak, Babel, Artem Veseli, Sazubrin, İvan Katayev kamplarda ölmüşlerdir. Şair Nikolay Zabalotski ve daha başkaları da aynı dönemin kurbanı olmuşlardır.[66]

Stalin devri kurbanları arasından kendine yakınlık ölçü alınarak seçme yapma geleneğini aslında Kruşçev başlatmıştır. "Gizli Konuşma"sında* Stalin kurbanlarından söz ederken örneğin partinin ebediyen mahkûm ettiği Troçki, Zinovyev, Kamenev ya da Buharin'in adını anmamaya özellikle dikkat etmişti. Aynı şeyi burada da görüyoruz. Öldürülen şairler anılırken hiç "Stalin Epigramı" şiirinin yazarı kahraman şair Osip Mandelştam'ın adını unutmak mümkün müdür? Neyse, bu kadarına da şükür diyelim!

Solomon Volkov, "Stalin' in yok ettiği" Daniil Harms, Aleksandr Vvedenski, Nikolay Oleynikov gibi Sovyet Dadacılarından söz etmektedir. Dadacılık gibi son derece sıra dışı bir sanat akımı temsilcilerinin ilk sırada yer alması elbette anlaşılır bir şey!

Yine Solomon Volkov, sanatçı ve şairlerin yok edilmesiyle ülkede izlenen politikalar arasında bağlantı kurmakta ve köylülüğe karşı zorla kolektifleştirmenin başlamasıyla "köylülüğün kültür ideologları" olarak kabul edilen, Yesenin'in takipçisi olduğu Nikolay Kluyev, Sergey Klıçkov, Pyotr Obeşin gibi şairlerin "toplama kampı ve sürgünlerde kayboldu"ğunu belirtmektedir.[67]

Geoffrey Hosking ise, yazar ve sanatçılar arasındaki temizlikle sanat akımlarının yasaklanması arasında net bir paralellik kurmaktadır:

> Edebiyatta şaşaalı *proletkült* ve Mayakovski denemesi, yerini ilk olarak geleneksel realizme, sonra da anlaşılır bir biçimde ifade edilen kahraman kültüne bıraktı. 1932'de birbirleriyle rekabet içinde olan farklı edebiyat grupları kapatıldı ve onların yerine, hepsini kapsayacak, "Sovyet Yazarlar Birliği" adıyla yeni bir birlik kuruldu. Birlik, 1934'teki ilk kongresinde üyelerinin, *ideynost, partiynost, narodnost*** gibi üç temel özelliği olan sosyalist realizmi uygulayacaklarını duyurdu.[68]

---

* Kruşçev'in, Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20'nci kurultayının gizli oturumunda Stalin uygulamalarını sorgulayan dört saatlik konuşması ve sunduğu rapor.

** Sırasıyla; tanımlanabilir fikirlerin varlığı, Komünist Parti ilkeleri ile uyum, kitle ruhu.

Yok Edilenler

Osip Mandelştam, daha sonradan "Stalin Epigramı" olarak adlandırılacak şiirini daha Kirov cinayetinden bile önce, 1934 yılının ortalarında yazmış, intihar derecesinde bir cesaretle arkadaşlarına ve hatta sokak ortasında rastladığı Boris Pasternak'a okumuştu. Pasternak, "bu şiiri ne ben duydum ne sen okudun" dedikten sonra şöyle bir tespitte bulunmuştu: "Bu edebî bir olgu değil, bir intihar eylemi!"[69] Bu olaydan kısa süre sonra Mandelştam NKVD tarafından tutuklanmıştı.* Mandelştam, "Epigram"ında Stalin'i ve zulmünü açık açık hedef almaktaydı:

Parmakları kalın tırtıllar gibi,
Ve ağır kurşun gibi dökülüyor ağzından kelimeleri
Hamamböceği bıyığı sırıtıyor
Ve pırıl pırıl çizmelerinin üstleri
İnce boyunlu adamları sarmış çevresini
Bu insan bozuntularının soytarılıklarıyla oyalanıyor
Biri ıslık çalıyor, biri miyavlıyor, biri inliyor
Yalnız o, parmağını bize sallayarak kükrüyor
İnsanın karnına, alnına, şakağına, gözüne
Nal fırlatır gibi durmadan emirler yağdırıyor
Bu geniş omuzlu Kafkas Kocası, tatlı bir meyve gibi
Dilinin üstünde yuvarlıyor her idam kararını.[70]

Mandelştam'ın tutuklanmasından sonra karısı Nadejda Mandelştam ve şair arkadaşı Anna Ahmatova, o zaman tutumunu çok olumsuz buldukları Gorki'ye başvurmak yerine, Pasternak'ın önerisiyle Buharin'e başvurmuşlar, ancak Buharin gidip bu konuda görüştüğünde, kendisine şiiri ezbere okuyan NKVD şefi Yagoda'nın karşısında dehşetle donup kalmıştı. Buharin buna rağmen Stalin'den, Mandelştam adına şefaatte bulunmuş, Stalin ise "beklenmedik bir şekilde, 'tecrit edin ama öldürmeyin' emrini" vermişti.[71]

---

* "Mandelştam'ın şiirlerini saklayanların çoğunun trajik bir sonu oldu; sürgün edildiler, işkence gördüler, evlerinden çıkarıldılar." Venus Khoury-Ghata, *Mandelştam'ın Son Günleri*, YKY, s. 16.

Mandelştam hemen kurşuna dizilmedi ama "1938 Aralığında Uzak Doğu taraflarındaki bir kampta açlıktan öldü."*

Vsevolod Meyerhold da rejimin kurbanları arasındadır. Büyük Sovyet tiyatro yönetmeni ve özellikle 1920'li yıllarda *avangard* tiyatronun öncüsü olan Meyerhold, üstelik ilerlemiş yaşında sorguculaların ağır işkencesine uğramıştır. Meyerhold'un ağır işkencelerle ölüme gönderilmesinin mantığı hâlâ izaha muhtaçtır. Solomon Volkov, biraz çekinceli de olsa şöyle bir açıklama getirmektedir:

> Kendi tarzında aşırı pragmatik biri olan Stalin, ansızın kültür elitinin gözünde korkutucu ölçüde akıldışı nitelikler kazandı. Belki de istediği buydu.

Yine Solomon Volkov'un belirttiğine göre, "Meyerhold gibi önemli kişilerin kaderine Stalin şahsen karar veriyordu: Sanığın adının yanına iki dikey çizgi koyduğu zaman, bu on yıllık mahkûmiyet anlamına geliyordu; tek çizgiyse idam demekti. Stalin Meyerhold'un dosyasına tek çizgi koydu."[72]

Aslında Meyerhold'un kendi kaleminden çıkmış işkence sahnelerini okuduğumuz zaman ölümün onun için bir kurtuluş olduğunu düşünmekten kendimizi alamayız. Meyerhold, bizzat Molotov'a yazarak kendisine yapılan işkenceleri anlatmıştı: "Sorgucular bana, 65 yaşındaki hasta bir adama zor kullanmaya başladılar. Yüzüstü yere yatırıldım, ayak tabanlarıma ve belime lastik sopayla vuruldu. Beni bir sandalyeye oturttular ve bacaklarıma yukarıdan vurdular... Sonraki birkaç gün, bacaklarımın o bölümleri yaygın iç kanamalarla doluyken, kırmızı, mavi ve sarı çürüklerin üzerine tekrar vurmaya başladılar. Acı çok şiddetliydi, kaynar su dökülüyormuş gibi... Acıdan avaz avaz bağırdım ve ağladım. Sırtıma vurdular... yüzümü yumrukladılar, yumruklarını iyice açılarak peş peşe indiriyorlardı... Dayanılmaz fiziksel ve duygusal acı yüzünden gözlerimden sürekli yaşlar geliyordu..."[73] "... beni sorgu-

* Mandelştam, Kolıma Altın Madenleri kampında ölmüştür. Varlam Şalamov, *Kolıma Öyküleri*'nde, "Şair Ölüyordu" cümlesiyle başlayan "Cherry Brandy" adlı öyküsünde Mandelştam'ın trajik ölümünü anlatır.

ya çeken kişi durmadan aynı şeyi söyleyip tehdit ediyordu: 'Eğer imzalamazsan (yani bir şeyler uydurmazsan) seni dövüp duracağız, sadece başınla sağ eline dokunmayacağız, geri kalan her yerini kıyma hâline getireceğiz.' Ben de her şeyi imzaladım."[74]

Tutuklanmasından hemen sonra karısı da "bilinmeyen kişiler"ce evinde hunharca bıçaklanarak öldürülen Meyerhold'un uyduruk bir yargılamadan sonra kurşuna dizilerek mi, yoksa kamplarda mı öldürüldüğü tam net değildir. Ölüm tarihinin, tutuklanmasından bir buçuk yıl sonra, 1940 başı olması Gulaglarda ölmüş olabileceğini düşündürüyor ama bir yandan da Stalin'in yargı memuru Ulrih'in verdiği idam cezasından söz edilmektedir. İdam cezalarının bir gün bile gecikmeksizin yerine getirildiği dikkate alınırsa, Ağustos 1938'de tutuklanıp 1 Şubat 1940'ta öldürülen Meyerhold'un sorgu ve işkencesinin epey uzun sürdüğü de düşünülebilir.

Stalin yıllar sonra, 1950 yılında, her zaman yaptığı gibi, "Meyerhold dev bir yetenekti, fakat bizim Çekacılarımız hatalar yapan sanatçıları anlamaz. Çekacılar onları toplar ve sonra iyi insanları yok ederler. Meyerhold'un bir halk düşmanı olduğundan kuşkuluyum"[75] diyerek suçu bir kez daha NKVD'nin ve infaz memurlarının üstüne yıkmıştır. Oysa hiç kuşkumuz olmasın, Stalin'in, yapılan işkencelerin şekline varıncaya kadar her şeyden haberi vardı ve bunların durdurulması için kaşlarını çatması bile yeterdi.

Stalin'in sahte "vicdan muhasebelerinin" yanında, Can Dündar'ın şair Yevgeni Yevtuşenko'dan naklettiği, Nazım Hikmet'in Sovyet Yazarlar Birliği'nde –elbette Stalin öldükten sonra– yaptığı konuşmada Meyerhold hakkındaki şu sözleri ne kadar içten, ne kadar hakikî, ne kadar eleştireldir:

> Sevgili Dostlar. Ben hapishanedeyken Rus Tiyatrosu'nu hayâl ederdim, Rusya'da 1920'lerin başında devrimci sanatın, tiyatronun serpilip gelişmesini hatırlardım, Meyerhold'un, Mayakovski'nin tiyatrosunu hatırlardım. Fakat buraya gelince korkunç bir hayâl kırıklığına uğradım. Çünkü gördüğüm kadarıyla bu büyük deneysel sanat tamamen çökmüş, yerine sizin sosyalist gerçekçilik dediğiniz sosyalizmle de gerçekçilikle de ilgisi olmayan bir sanat türemiş.[76]

İzak Babel, 1940 yılının Ocak ayında, NKVD'nin başında artık Yejov yerine Lavrenti Beria varken, kendisi açısından talihsiz bir zamanda kurşuna dizildi. Talihsiz bir zamandı, çünkü artık ne kendisini koruyacak Gorki hayattaydı ne de Stalin rejiminin onun Batı'daki yaygın ününden çekinmesi için bir neden kalmıştı. Sovyetler Birliği artık Nazi Almanya'sıyla ittifak içindeydi ve Nazi Almanya'sı Batı ile savaştaydı. "Paris'in ilerici entelektüellerinin ne düşündükleri artık Stalin'in umurunda değildi. Listeyi olduğu gibi onayladı. Yine de o veya Beria ya da ikisi birden tedbiren, katliamı halka duyurmamaya karar verdiler."

Sözünü sakınmayan ve gerek ordu tasfiyeleri sırasında kurşuna dizilen iç savaş döneminden arkadaşı subaylara gerekse Buharin'e yönelik suçlamaları alayla karşıladığı NKVD ihbar kayıtlarına geçen, ünlü *Kızıl Süvariler* hikâyelerinin yazarı Babel'in 26 Ocak 1940'taki yargılanması yirmi dakika sürdü. NKVD sorgusunda imzaladığı itirafları reddetti. "Casusluk yapmadım" dedi. 27 Ocak günü erken saatte kurşuna dizildi.[77] Babel, daha Yejov zamanında, Yejov'un karısı Yevgenya Yejova'nın sayısız sevgililerinden biri olarak zaten kara listeye alınmıştı. Gerçi Yevgenya'nın sevgilileri arasında, kelleyi kurtaran sayılı yazarlardan biri olan Mihail Şolohov'un da bulunması, Babel'in öldürülmesinin nedeninin bu olmadığını göstermektedir. En önemli neden, Babel'in idam edilen generallerin arkadaşı olmasına ek olarak sözünü sakınmaması ve Yahudi olması olabilir.

Boris Pilnyak, Stalin standartlarına uymayan bir yazar olarak daha 1927'de *Mahogany* adlı romanından dolayı "Sovyet karşıtı" olarak damgalanmıştı. 1930'lu yıllarda, yazarlar için inşa edilmiş Peredelkino'da Boris Pastenak'ın komşusu ve dostu olan Pilnyak, yüzlerce yazarın tutuklandığı 1937 yılında her an tutuklanma korkusu içinde yaşıyordu. O kadar ki, yolda karşılaştığı arkadaşları onun hâlâ alınıp götürülmemiş olması karşısında yaşadıkları hayreti dile getirirlerdi. Sonunda, 28 Ekim 1937'de, küçük oğlunun doğum partisinden eve döndüğünde, NKVD görevlileri tarafından, "acil bir iş için" denilerek alınıp götürüldü. Kendisine yöneltilen

suçlama, "Stalin'e suikast hazırlığı içinde olan ve Japonya adına casusluk yapan" Troçkist bir örgüte mensup olmaktı. Sorgusunun ardından, 20 Nisan 1938'de yapılan on beş dakikalık bir duruşma sonunda idama mahkûm edildi ve ertesi gün cezası infaz edildi. Karısı on dokuz yılını Gulaglarda geçirdi. Küçük oğlu ise Gürcistan'daki büyükannesinin yanında büyüdü.

İspanya'da NKVD tarafından işkenceyle öldürülen POUM lideri Andreas Nin'in, Pilnyak'ın öykülerini Katalancaya çevirmiş ve evrakları arasından Pilnyak'la yazışmalarının çıkmış olmasının[78] Pilnyak'ın idamına katkısı olmuş mudur? Pek sanmıyorum. NKVD'nin insanları öldürmek için böyle "somut delil"lere pek ihtiyacı olmadığı açıktır. Olsa olsa bu, onu ölüme gönderenlerin kararının pekişmesine yol açmıştır.

Mihail Koltsov, sadık bir Stalinist yazardı. *Pravda*'nın savaş muhabiri ve Stalin'in kültür elçisi olarak iç savaş hâlindeki İspanya'ya gönderilmiş, hatta Franko'ya karşı savaşan anarşist milislerin komutanı Buenaventura Durruti ile iç savaşta anarşist milislerin durumu üzerine röportaj da yapmış[79] ve *Diario de la Guerra de Espana*'sında (İspanya Savaşı Günlükleri) yayınlamıştı. Koltsov'un, İspanya'da Franko'nun zaferinden hemen sonra Moskova'ya çağrılıp idam edilmesi, Stalin'in anlaşılmaz birçok idam kararı içinde en anlaşılmazlardan biridir. Koltsov'un idamını, sadece Sovyetler Birliği'nden değil, diğer ülkelerden de İspanya İç Savaşı'nda yer almış ya da katılmış neredeyse herkesin daha sonraki süreçte Stalin tarafından idam edilmesiyle ya da Stalin'in, yabancılarla şu ya da bu şekilde temas etmiş görevlilere karşı aşırı kuşkucu olmasıyla izah edenler de vardır. Koltsov'un, Yejov'un karısı Yevgenya Yejova'nın sevgililerinden biri olması üzerinden bir tahmin yürütülebilirse de Koltsov'la Yejov'un idamları arasında sadece birkaç gün olması (1940 başı), Yejov'un özel düşmanlığının bu infazda rolü olması ihtimâlini ortadan kaldırmaktadır.

Nikolay Vavilov, önemli bir bilim adamı ve genetikçiydi. Trofim Lisenko adlı bir şarlatanın –Mendel'in evrim teorisine karşı "diyalektik materyalizm" adına– Lamark'ın mekanik evrim teorisini ön plana çıkaran ve buna dayanarak kışlık buğdayın geneti-

ğinin dış koşulların etkisiyle değiştirilebileceği ve baharda da ekilip fazla ürün alınabileceği yönündeki iddialarını benimsemediği için diğer on sekiz genetikçi ile birlikte görevinden alındı. Diğerleri Sibirya'ya sürgüne gönderilirken 1942 yılında yargılanıp ölüme mahkûm edildi. Cezası sonradan 20 yıl hapse çevrildi ve Vavilov, 1943 yılında, Saratov toplama kampında açlıktan öldü.[80]

Hayatı Bağışlananlar

Koltsov örneğinde gördüğümüz gibi Stalin'in, kendisine sadakâtle bağlı olanlar da dâhil kimi yazar ve sanatçıları aniden ölüme yollamasının arkasındaki nedenleri anlamak ne kadar zorsa, en belirgin örnekleri Mihail Şolohov, Boris Pasternak ve Dimitri Şostakoviç olan bazı yazar ve sanatçıları, bunlar kendisine biat etmese, hatta üstü kapalı olarak dirense de neden hayatlarını bağışladığını anlamak da o kadar zordur.

Mihail Şolohov, ilk olarak 1928 yılında yayınlanan *Durgun Don* romanıyla tanındı. Şolohov'un bu ünlü romanının intihâl olduğu yönünde söylentiler çıkmış, gerçek yazarının, 1920 yılında ölen Fedor Kryukov olduğu, onun elyazmalarından ya da günlüklerinden derlendiği ileri sürülmüştür. Şolohov'un romanı ilk başta "beyaz muhafızları" savunduğu gerekçesiyle, Fadeyev'in başını çektiği "edebiyat bürokrasisi"nin saldırısına uğradı.

Fakat Gorki'nin araya girip kendi evinde Şolohov'la Stalin'i buluşturması üzerine yirmili yaşlarındaki genç Şolohov'un talihi döndü. Stalin, Şolohov'a sordu: Romanda neden Beyazlar yumuşak bir tarzda ele alınmıştı? Şolohov kendini savundu. "Stalin bu kısa boylu ve zayıf, geniş alnı buklelerle kaplı... delikanlıyla yapmış olduğu sohbetten hoşnut kalmış olmalı. '*Durgun Don*'un üçüncü kitabındaki olayların tasviri bizim yararımıza, Devrim yararına. Onu yayınlayacağız' diye karar verdi."[81]

Stalin'in Şolohov'a teveccühünde –çetin bir kolektifleştirme savaşına girmişken, Şolohov'un bu konuda yazmış olduğu ikinci romanı *Uyandırılmış Toprak*'tan kolektifleştirmeye büyük destek sağlanacağını görmesi gibi– pragmatik bir tercihin rolü olduğu da

ileri sürülür. Anlaşılan, Stalin, o sıralarda köylülere karşı açtığı savaşa edebiyat cephesinden destek alabilmek için, geçmişte kalmış bir iç savaşa ilişkin ödün vermekte tereddüt etmemişti.

Fakat ilginçtir ki Şolohov, belki de gençliğin verdiği saflık ve cesaretle, diğer birçok yazardan farklı olarak, Stalin'e yazdığı mektuplarda kendi yaşadığı köylük bölgedeki gözlemlerine dayanarak kolektifleştirmenin köylük bölgelerde yarattığı zulüm ve sefaleti açık sözlülükle dile getirmekten geri kalmamıştır. "Artık kolhoz çiftçileri ve bağımsız çiftçiler açlık çekiyor; büyüklerle çocukların karnı şişmiş, insanın yememesi gereken şeyleri yiyor, leşlerden meşe kabuklarına, bataklık köklerine dek her şeyi yiyorlar" diye yazıyor ve görülmemiş bir naiflikle ekliyordu: "Bu çok acı bir şey Yoldaş Stalin! Kendi gözlerinizle görseniz içiniz kan ağlar." Şolohov, köylülerin "sakladıkları" buğdayları bulmak için köylü kadınlara nasıl işkence yapıldığını anlattığı mektubunda, "Bu malzemeyi *Uyandırılmış Toprak*'ın son cildinde kullanmak yerine size yazmanın daha doğru olduğuna karar verdim" diyordu.

Şolohov, terörün dorukta olduğu 1938 yılında, Stalin tarafından Kremlin'de kabul edildi. Stalin'in yanında NKVD şefi Yejov da bulunuyordu. Bu ikisinin huzurunda Şolohov fütursuzca, NKVD'yi imleyen ve anlatanları en az 5 yıllığına Gulag'lara gönderen, günün en revaçtaki fıkralarından birini anlattı:

> Var gücüyle koşan bir tavşana neden koştuğunu sormuşlar.
> "Bana nal takacaklarından korkuyorum!" demiş.
> "Kimse tavşanları nallamaz, develer nallanır!" demişler.
> "Seni bir yakalayıp nal taksınlar da ondan sonra kanıtla bakalım deve olmadığını!"[82]

Bu fıkraya en çok NKVD şefi Yejov gülmüştü. Hem de o sırada, genç karısı Yevgenya Yejova'nın, Şolohov'la, Moskova'nın ünlü otellerinden Ulusal Otel'de buluşup yattığına ilişkin –Stalin'in de bildiği– NKVD ses kayıtları elinde olduğu hâlde. Neyse ki o günlerde artık Yejov'un sonu görünmüştü.

Şolohov, sevgilisi Yevgenya Yejova'nın uyku hapıyla intiharından yaklaşık iki, Yevgenya'nın diğer iki sevgilisi Babel ve Kolt-

sov'un ve kocası Yejov'un 1940 yılı başındaki idamlarından bir yıl sonra Stalin ödülünü aldı.

Boris Pasternak, dünyada her ne kadar *Doktor Jivago* romanıyla tanınmışsa da aslında XX. Yüzyıl Rus şairlerinin en büyüklerinden biridir. Rejime muhalif olduğu hâlde mucizevî bir şekilde hayatta kalmasına izin verilen Pasternak'ın, yazar ve sanatçılara dair izlediği politikalar zaten son derece sofistike ve anlaşılmaz olan Stalin rejimiyle ilişkileri özel olarak daha da anlaşılmazdır.

Peredelkino yazarlar köyündeki *daça*sında eşiyle birlikte sıkı bir gözetim altında âdeta bir mahpus hayatı yaşayan Pasternak'ın, üstelik de on binlerce insanın ve yüzlerce yazarın ölüme gönderildiği Yejovşçina günlerinde Stalin'le akıl almaz bir ilişkisi söz konusudur. Pasternak, daha sonraki yıllarda, Kruşçev mektuplarına yanıt vermediği zaman şöyle demişti: "Korkunç ve acımasız Stalin bile benim mahkûmlarla ilgili ricalarımı küçümsemiyordu ve bu konuda görüşmek üzere yanına çağırıyordu."[83] Nitekim Pasternak'ın, 1934'te şair Mandelştam (gerçi bu başvuru Mandelştam'ı kurtaramamıştır), 1935 yılında Anna Ahmatova'nın kocası Punin ve oğlu Lev Gumilyov için (bu başvuru ikisinin de serbest bırakılmasını sağlamıştır) Stalin'e başvurduğu bilinmektedir. Bir yandan Pasternak'ın şefaat talepleri kısmen yerine getirilirken bir yandan da NKVD Pasternak aleyhinde ifade biriktirmekteydi. 1949 yılında tutuklanıp beş yıl kamp cezasına çarptırılan Pasternak'ın sevgilisi Olga İvinskaya'yı (*Doktor Jivago*'daki Lara'ya karakterini ve özelliklerini veren kadın) sorgulayan görevli, ona Pasternak'ın "uzun süredir İngiliz casusluğu yaptığını" söylemişti.

Ne var ki, karmaşıklık sadece rejimde ya da Stalin'de değil, aynı zamanda Pasternak'tadır. Nitekim "Şair 1930 sonlarındaki Büyük Temizlik öncesinde Lenin ve Stalin'i öven şiirler yazmış ve bir müddet Stalin'deki kurnazlığın ve otoritenin büyüsüne kapılmıştır. Gelgelelim, muhaliflerin tasfiyesiyle yaşanan katliamlar ülkenin her yanını sardıkça Pasternak, Sovyet devleti konusunda derin bir hayâl kırıklığı yaşamıştır."[84] Nadejda Mandelştam, kocası Osip Mandelştam'la birlikte 1934 yılında, Pasternak'la Peredelkino tren istasyonunda ayaküstü yaptıkları bir sohbeti anlatır:

> Pasternak Stalin konusunda hâlâ takıntılıydı ve onunla kişisel olarak buluşamadığı için şiir yazamadığından şikâyet ediyordu... Osip hoşgörüyle gülümsedi ama benim canım sıkılmıştı.[85]

Buna rağmen Pasternak genelde dik durmuş ve terör kurbanlarını savunmuştur. Mandelştam öldüğünde Nadejda'yı evinde ziyaret eden tek kişi Pasternak olmuştu. Peter Finn ve Petra Couvée'ye göre, "Pek çok insan alınlarına kara çalınması korkusuyla sinip bir yerlere kaçışırken Pasternak, Gulag'a gönderilenlerin akrabalarını ziyaret etmiş ve onlara para yardımında bulunmuş, kendilerine siyasî suçlar isnat edilen kişiler için merhamet dilenmek üzere yetkililerle arabuluculuk etmiş ve adları açıklanan devlet düşmanlarının ölüm cezasına çarptırılmasını isteyen çığırtkanlık kampanyalarına imza vermeyi reddetmişti." Aynı yazarlar, Pasternak'ın Büyük Terör'den sağ çıkmasının tek bir açıklaması olmadığını söylemektedir. Onlara göre Pasternak'ın şansı, "uluslararası statüsü ve hepsinden önemlisi, Stalin'in, şiirlerindeki eşsiz ve kimi zaman eksantrik yeteneği ilgiyle gözlemlemesi sayesinde koruma altında" kalabilmesi olmuştur. Pasternak'ın mucizevî hayatta kalışı konusunda tarihteki örneklere dikkat çeken yorumlar da vardır: "Isaiah Berlin, Pasternak'ın 1903'teki ya da takriben o yıllardaki Tolstoy'a benzediği kanaatindeydi. Onun geliştirdiği inanç sistemini yayan kişilerin hepsi de hükûmet tarafından cezalandırıldığı hâlde, ihtiyar adamın kendisi polisin el süremeyeceği kadar seçkin ve sıra dışı bir durumdaydı."[86]

Pasternak'ın, önemli şahsiyetlerin ölüm kararlarını destekleyen toplu yalakalık bildirileri karşısındaki tutumu da ayrıca tahlil edilmeyi gerektirecek ölçüde dikkat çekici ve bir bakıma da çelişkilidir. Bu bildirilerin hepsini imzalamayı, sonunda kendisini bekleyenin ölüm olduğunu bile bile reddetmiş ama kendi adına atılan sahte imzalara da nihayetinde itiraz etmemiştir. Gerçi itiraz etse de bu itirazın duyulmayacağı açıktır ama sessiz kalması da onun açısından önemli bir taviz olarak görülmelidir.

Örneğin, 21 Ağustos 1936'da *Pravda* gazetesinde, 1. Moskova Yargılaması'nın on altı sanığıyla ilgili olarak "Onları Yeryüzünden

Silin" başlıklı, on altı yazarın imzasını taşıyan iğrenç bir mektup yayınlanmıştı. Pasternak bu mektubu imzalamayı reddetmiş, fakat Yazarlar Birliği ona haber vermeden imzasını koymuştu. Pasternak, korku içindeki karısı Zinaida'nın da ısrarıyla, imzasını kaldırmaması yönündeki baskılara sonunda boyun eğmiştir. Pasternak, bu mektuptan imzasını geri çekememesinin utancını yıllarca taşımıştır.

Bir diğer örnek, 1937 Haziran'ında generallerin tasfiyesiyle ilgili imza olayıdır. Pasternak, imzasını almak için Peredelkino'ya gelen görevliyi, "onları tanımam etmem, onlara hayatı veren ben değilim ki hayatlarını alma hakkım olsun" diyerek kovmuş, ardından, karısı Zinaida'nın yalvarmalarına aldırış etmeden Stalin'e, kendisinin, "Tolstoy'a özgü değer yargılarıyla yetiştiğine" ilişkin bir mektup yazıp gönül huzuruyla yatıp uyumuştu. Ertesi gün uyandığında gazetelerde yayınlanan bildiride imzasını gören Pasternak öfkeden küplere binmişti.[87] Galiba artık o karanlık günlerde, imzasını geri çekme olanakları da tamamen elinden alınmıştı.

Fakat Pasternak'ın yayınlanmış göğüs kabartan mektuplarda hakikî imzaları da vardır. Devrimden önce Bolşevik karşıtı ısmarlama yazılar yazan Zaslavski adındaki kişi, Stalin iktidarında *Pravda*'nın tetikçilerinden biri olup 1929 Mayıs'ında *Literaturnaya Gazete*'da Mandelştam'a "intihâl" suçlaması yapan bir yazı yayınladığında, Pasternak, Pilnyak, Fedin ve Zoşçenko ile birlikte, Mandelştam'ı "fevkalâde bir şair, en üstün niteliklerle donatılmış çevirmenlerden biri ve bir edebiyat ustası" olarak nitelendiren mektuba imzasını atmıştı.

Keza, Stalin'in kültür komiseri Jdanov, şair Anna Ahmatova'ya "yarı rahibe, yarı fahişe" diyerek saldırıya geçtiğinde Pasternak bu kampanyaya katılmayı reddetmiş ve Anna Ahmatova'yı çok sevdiğini söylemişti. Pasternak... Sovyet Yazarlar Birliği'nden azledilen ve geçinmek için hiçbir yol bulamayan Anna Ahmatova'ya destek olmak amacıyla, Ahmatova, Moskova'ya geldiği ve ortak bir arkadaşlarının evinde kaldığı sırada yastığının altına gizlice 1.000 ruble koymuştu. Pasternak, Ahmatova ve Zoşçenko'yu yerden yere vurmak için yapılan bir toplantıya katılmaması üzerine

1946 Ağustos'unda Sovyet Yazarlar Birliği kurulundan çıkarılmıştı.[88]

Boris Pasternak, sadece yazar ve şairleri cesaretle savunmakla kalmamış, o karanlık günlerde, Buharin gibi topun ağzındaki siyasî şahsiyetlere de mektup yazarak desteğini bildirmişti.

> 1937 Ocağının ikinci yarısında, Buharin'in adı, genel yayın yönetmeni olduğu *İzvestiya*'dan kaybolduktan sonra ve Radek, Pyatakov ve diğerlerine karşı davada Buharin'in durumunun hiç de parlak olmadığı anlaşıldığında, Boris Pasternak... Nikolay İvanoviç'e –nasıl olduysa yakalanmamış– kısa bir mektup yollamış, "Hiçbir kuvvet sizin bir hain olduğunuza inanmamı sağlayamaz" diye yazmıştı. Ayrıca ülkedeki gelişmelere ilişkin hayretini de ifade etmişti. Buharin mektubu aldığında, Pasternak'ın cesaretinden etkilenmiş ve onun geleceğine dair endişelenmişti.[89]

Pasternak aynı tavrını Stalin'in ölümünden sonra da sürdürmüş, örneğin, Sovyet Yazarlar Birliği'nin, 1954 yılında Stalin Ödülünü almak üzere Moskova'ya gelmiş olan Bertolt Brecht'in birtakım şiirlerini çevirmesi önerisini ve Brecht için verilen resepsiyona katılmayı reddetmişti.

1958 yılında Sovyet Yazarlar Birliği'nin Moskova kolu, yazar Smirnov'un başkanlığında toplanıp Pasternak'ın ülke dışına sürgüne gönderilmesi ve vatandaşlıktan çıkarılması konusunda "oy birliği" ile karar aldığı sırada, delege koltuklarından altmış yaşlarında bir kadın itiraz etmiş ve "oy birliği ile değil. Ben aleyhte oy vermiştim" diye bağırmıştı.[90] Bu kadın, toplama kamplarından yeni dönmüş, Stalin rejimince öldürülmüş NKVD üst düzey görevlisi Redens'in karısı, Stalin'in intihar eden karısı Nadya Alliluyeva'nın ablası Anna Redens'ti.

Pasternak 1960 yılında öldü. *Doktor Jivago* romanındaki Lara karakterine özelliklerini veren sevgilisi Olga İvinskaya, Pasternak'ın ölümünden sonra "onu aşağılamak isteyen yetkililer" tarafından tutuklanarak sekiz yıl kamp hapsine mahkûm edildi. Olga, 1964 yılında salıverildi. Pasternak'ın ünlü romanı *Doktor Jivago*, Rusya'da, Sovyet rejimi yıkılmadan iki yıl önce, 1988 yılında ya-

yınlanabildi. Romanı ancak emekli olduktan sonra merak edip okuyan Kruşçev'in, "biz bu romanla neden yıllar boyu o kadar uğraştık ki?" dediği söylenir.

Dmitri Şostakoviç, Sovyetler Birliği'nin en büyük bestecilerinden biri olarak ömrü boyunca ölüm korkusu içinde yaşamıştır. Paradoksal görünüyor ama *avangard* bir şiir akımı olan fütürizmin Sovyetler Birliği'ndeki temsilcisi Mayakovski'nin 1935'te Stalin tarafından "devlet şairi mertebesine" çıkarılması, "hakikî *avangard* sanatın ülkenin kültürel gelişimine her türlü gerçek katılımının sona erdiğine" işaret etmekteydi.

Bundan hemen sonra, 1936 yılında bütün sanat dallarında, özellikle de formalizme (biçimciliğe) karşı, hem kolluk hem kültür bürokrasisi eliyle büyük bir saldırı başlatıldı. Artık sanat ve kültür alanının "NKVD görevlileri" her yerde biçimcilik aramaya ve bulduklarını yerde ezmeye başlamışlardı. "...En azından bir kez olsun biçimcilik günahıyla suçlanmamış olan kalburüstü bir Sovyet yazarı, şairi, ressamı, yönetmeni ya da bestecisi bulmak güçtür. Bu günaha ritüel gibi, neredeyse mekanik bir şekilde tövbe ediyorlardı."[91]

Formalizme karşı saldırı kampanyasının işaret fişeğini, 28 Ocak 1936 günü *Pravda*'da yayınlanan "Müzik Değil, Karmaşa" adlı makale atmıştı. Doğrudan Stalin tarafından yazılan ya da dikte edilen makalenin hedefi, Nikolay Leskov'un bir öyküsüne dayanan, besteci Dmitri Şostakoviç'in bestelediği *Mtsensk Bölgesi'nin Leydi Macbeth'i* adlı operaydı. Stalin bu operayı 26 Ocak günü yarısına kadar izledikten sonra Moskova Bolşoy Tiyatrosu'nu öfkeyle terk etmişti.

Bundan sonra Şostakoviç Şubat ayında çıkan iki makaleyle daha hedef alındı. Fakat bundan bir süre sonra Stalin, formalizme karşı kampanyaya devam etmekle birlikte, muhtemelen Gorki'nin karşı çıkması üzerine Şostakoviç'e yönelik kişisel saldırıya son verdi.

Bundan sonra yirmi yıla yakın süre Şostakoviç, sanatından taviz vermedi ama anılarında da belirttiği gibi, "hapishane çantası" kapının eşiğinde bekledi.

Dipnotlar

1 R. Conquest, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, s. 5.
2 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 197.
3 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 218; O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 324.
4 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 239.
5 L. Sedov, *Kızıl Kitap*, s. XIII.
6 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 324.
7 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar, s.* 221, 222.
8 Agy, s. 258, 222.
9 A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 278.
10 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 353.
11 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 261-262, 280.
12 A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 287-288.
13 O. Figes, *Haberini Alayım, Yeter*, s. 24.
14 Agy, s. 272.
15 A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 277.
16 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 153.
17 A. Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*, s. 268.
18 A. Applebaum, *Gulag*, s. 579.
19 L. Sedov, *Kızıl Kitap*, s. XII.
20 Arthur Koestler, *Gün Ortasında Karanlık*, s. 134.
21 G. Orwell, *1984*, s. 29, 301.
22 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 236.
23 A. Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*, s. 369.
24 J. Semprún, *Ne Güzel Bir* Pazar, s. 153-154; Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 42-43.
25 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 667.
26 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 189.
27 Agy, s. 189, 216.
28 Örneğin Wadim R. Rogowin'in *1937-Jahr des Terrors* (1937-Terör Yılı) adlı kitabı.
29 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 215, 216, 212.
30 Agy, s. 55.
31 G. Hosking, *Rusya ve Ruslar*, s. 642.

32 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 107, 46.
33 Margarete Buber-Neumann, *Milena*, s. 120.
34 A. Applebaum, *Gulag*, s. 122, 124.
35 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 53.
36 R. Conquest, *The Great Terror*, s. 271-272.
37 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 269.
38 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 42, 44.
39 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 132.
40 A. Applebaum, *Gulag*, s. 123.
41 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 15.
42 V. Grossman, *Yaşam ve Yazgı*, s. 108.
43 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 18.
44 A. Soljenitsin, *İlk Çember*, s. 124.
45 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 229.
46 G. Gorodetsky, *Stalin ile Churchill Arasında,* s. 148.
47 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 247-248.
48 A. Larina, *Asla Unutamam*, s. 333.
49 G. Gorodetsky, *Stalin ile Churchill Arasında*, s. XXIX.
50 Agy, s. XXXII, 776.
51 Agy, s. 250.
52 A. Larina, *Asla Unutamam*, s. 289.
53 G. Gododetsky, *Stalin ile Churchill Arasında*, s. 140, 204, 771, 148.
54 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 218-220, 221-222.
55 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 208.
56 Agy, s. 189
57 A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crime*, s. 234.
58 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 241.
59 Y. Zamyatin, M. Bulgakov, *Diktatöre Mektuplar*, s. 60.
60 Ceren Cevahir Gündoğan, Kocaeli Üniversitesi, Atölye Sahnesi'nde sergilenen Çehov'un *Martı* oyunu broşüründen.
62S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 84, 89, 204, 135, 134.
62 P. Finn-P. Couvé, *Jivago Vakası*, s. 18.
63 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 136.
64 P. Finn-P. Couvé, *Jivago Vakası*, s.11.
65 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 277.

66 K. Zelinski, *Sovyet Edebiyatı*, s. 204.
67 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 271, 95.
68 G. Hosking, *Rusya ve Ruslar*, s. 659.
69 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 98.
70 A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 137.
71 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 99.
72 Agy, s. 137, 136.
73 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 307.
74 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 135.
75 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 309.
76 C. Dündar, *Nâzım*, s. 23.
77 A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 288.
78 Agy, s. 254.
79 A. Paz, *Halk Silahlanınca*, s. 346-357.
80 D. Priestland, *Kızıl Bayrak -Bir Komünizm Tarihi*, s. 307; Selim Çetiner, "Nasıl anlatsam?", *Tarlàsera* Dergisi, Mart, 2013. O dönemde biyoloji, linguistik, matematik, tıp, felsefe alanlarındaki tasfiyeler için bkz. Ersen Olgaç'ın "Bitmeyen Tarih" adlı makalesi, Gün Zileli, *Stalinizm*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Şubat, 2010, s. 210-212.
81 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 148, 149.
82 Agy, s. 150, 151.
83 Agy, s. 212.
84 P. Finn-P. Couvée, *Jivago Vakası*, s. 25.
85 N. Mandelştam, *Hope Against Hope*, s. 302.
86 P. Finn-P. Couvée, *Jivago Vakası*, s. 20-21, 276.
87 P. Finn-P. Couvée, *Jivago Vakası*, s. 62; A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 250-251.
88 P. Finn-P. Couvée, *Jivago Vakası*, s. 222-223, 77.
89 A. Larina, *Asla Unutamam*, s. 420-421; Keza bkz. P. Finn-P. Couvée, *Jivago Vakası*, s. 61.
90 P. Finn-P. Couvée, *Jivago Vakası*, s. 244; A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 369.
91 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 121.

Nazi-Sovyet Paktı

NKVD şefi Yejov 1938 yılının ortalarından itibaren gözden düştü, 1939 yılının Nisan ayında tutuklandı; Polonya, Almanya, İngiltere ve Japonya'yla ihanet ve casusluk bağları kurmakla suçlandı ve Şubat 1940'ta kurşuna dizildi. Yejov'un tasfiyesiyle birlikte Yejovşçina da sona erdi ama bu, elbette terörün sona erdiği anlamına gelmiyordu. Şimdi yeni bir dönem başlıyordu. 1930'ların en büyük iki tek adam diktatörlüğünün *İttifak* dönemi.

Hitler'in Polonya'ya saldırıp savaşı başlatmaya hazırlandığı günlerde, 23 Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği yakın zamana kadarki "anti-faşist" politikasını aniden bir yana atıp müthiş bir U dönüşü yaparak Nazi Almanya'sıyla bir "Saldırmazlık Paktı" imzaladı. Bundan bir hafta sonra Hitler, daha önce kararlaştırdığı gibi 1 Eylül tarihinde Polonya'ya saldırdı ve işgâle girişti. Bundan bir hafta sonra da Sovyet Kızıl Ordusu, paktın gizli bir maddesine dayanarak doğu tarafından Polonya'ya girdi ve bu ülke bir yandan Nazi Almanya'sı, diğer yandan Sovyetler Birliği tarafından işgâl edilerek haritadan silindi.

İngiltere, Polonya Hükûmetiyle anlaşmasına bağlı kalarak Almanya'ya savaş ilan etti. Böylece, II. Dünya savaşı, Hitler-Stalin paktının imzalanmasından bir hafta sonra başlamış oldu. "Her şeyden önce Stalin, Nazi Almanya'sı ile böyle aşağılık bir pazarlığa girişerek hemen hemen kesinlikle dünya çatışmasına gidecek bir savaşa başlama işareti vermişti." "Hitler böyle bir paktı görüşmek için can atıyordu, çünkü bu pakt Rusya'yı savaşın dışında tutacak ve Almanya'nın Sovyet müdahalesinden korkmadan Polonya'ya saldırmasına imkân verecekti." Nitekim Hitler bunu şöyle ifade edecekti: "...Sonunda Ruslardan bir saldırmazlık teklifi aldık. Artık askerlere yol açılmıştır."

Daha sonradan Sovyetler Birliği ve taraftarları bu ani saf değiştirmeyi, Batılı devletlerin Nazi Almanya'sına karşı teslimiyet politikası izleyip Nazileri Sovyetler Birliği'ne saldırtmaya çalıştığı, hatta bir yıl önce Batılı devletlerle Naziler arasında yapılan Münih antlaşmasının da bunun kanıtı olduğu, keza Sovyetler Birliği'nin bu

Pakt sayesinde hem Batılı teslimiyetçilerin oyununu bozup hem de savunmasını güçlendirmek için zaman kazandığı argümanıyla izah etmişlerdir.

Oysa bu argüman o günün gerçekleriyle uyuşmamaktadır. Batılı ülkelerin Nazi Almanya'sı karşısındaki teslimiyet politikası bir gerçek olmakla birlikte, İngiltere ve Fransa bu politikayı, Hitler'in Münih Antlaşması'nın ardından Çekoslovakya'yı yutmaya girişmesi ve saldırganlığını daha da artırması sonucu, 1939 yılı ortalarında değiştirmiş ve direnme politikasını benimsemişlerdi. "[Nazi Hava Kuvvetleri Komutanı] Göring, tam bir hafta önce, Almanya'nın Polonya'ya saldırması hâlinde, İngiltere'nin kesin olarak savaşa gireceğine dair dolaysız bir kaynaktan haber almıştı."[1] Sovyetler Birliği'nin o zamanki İngiltere Büyükelçisi Mayski, günlüklerinin 16 Nisan 1939 tarihli sayfasına şöyle yazmaktadır:

> Elliot'a şu soruyu sordum: "İngiliz Hükûmeti dış politikada izlediği yolu değiştirdiği izlenimi veriyor. Bu ciddî bir değişim mi?"... Elliot, "Evet" dedi, "İngiliz dış politikasındaki değişim ciddîdir. SSCB ile işbirliği yapma yönündeki istek samimi bir istektir."

Aynı Mayski, 29 Ağustos 1939'da savaş başlamadan birkaç gün önce, İngiltere'nin ve Sovyetler Birliği'nin yönelimleri hakkında şu dikkat çekici satırları yazıyordu günlüğüne:

> Heyecan ve kaygı içinde geçen bir gün. Savaş ve barışın kaderleri oynak ve titrek bir terazi üzerinde tartılıyor ve ertesi günün ne getireceğini kimse söyleyebilecek durumda değil... Parlamento toplandı. Chamberlain kısa bir duyuru yaparak 24 Ağustos'taki oturumdan bu yana hiçbir şeyin değişmediğini ve savaş tehlikesinin ortadan kalkmadığını söyledi. Başbakan ayrıca, Henderson'un ziyareti ve Hitler'in teklifine İngilizlerin verdiği yanıt gibi, son birkaç günün en önemli gelişmelerini sıraladı ve İngiltere'nin Polonya'ya yönelik yükümlülüklerini yerine getireceğini bir kez daha vurguladı. Genel olarak, Başbakan'ın konuşması, son derece kararlı olduğu izlenimini veriyor... Uçaklar havada vızır vızır uçuyor. Geceleriyse projektörler gökyüzünü tarayarak düşman bombardıman uçaklarını "yakalıyor". Moskova' daysa tamamen farklı bir ruh hâli egemen: Orada bir savaş beklentisi yok ve yeni bir Münih sürecinin gerçekleşeceği tahmin ediliyor.[2]

Görüldüğü gibi, Batılılar teslimiyet çizgisinden direnme çizgisine geçerken Sovyetler Birliği teslimiyetten de öteye giderek işbirliği çizgisini benimsemişti; hem de o sırada, muhtemel bir Alman saldırısına karşı ortak askerî harekâtın planlanması için Moskova'da bulunan İngiliz askerî heyetini kasıtlı olarak oyalayacak ve bile bile görüşmeleri çıkmaza sürükleyecek kadar. Çünkü tam o günlerde Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri Molotov, Nazi Dışişleri Bakanı Ribbentrop'la "Saldırmazlık Paktı"nın, Polonya'nın ve Baltık ülkelerinin iki ülke arasında nasıl paylaşılacağına ilişkin gizli maddelerinin hazırlanması görüşmelerini yürütmekteydi. Eğer Sovyetler Birliği, Nazi Almanya'sına Polonya'yı işgâl yolunu açmasa, Hitler'in en azından o sırada savaşı başlatmak üzere saldırıya girişmesi çok güçtü. Sovyetler Birliği, Nazilere karşı direnme çizgisini benimsese, zaten direnme çizgisine geçmiş Batılı devletlerle saf tutsa, savaşı bir süre erteleyebilir ve bu da ona savunma için gerçekten ihtiyaç duyduğu zamanı sağlardı.

W.L. Shirer'in belirttiğine göre, Nazi-Sovyet paktı ve bu iki ülke arasındaki küçük devletleri parçalama politikası savaşa yol açmış, dolayısıyla uzun vadede Sovyetler Birliği'ni de saldırıya açık hâle getirmişti. Eğer Sovyetler Birliği böyle bir işbirliğine gitmese savaş bile önlenebilirdi:

> 1939-40 yıllarında Alman kuvvetlerini üzerine çekecek bir Batı cephesi vardı ve Ruslar, eğer Polonya'yı arkadan vuracakları yerde, bu cepheyi desteklemiş olsalardı Polonya iki hafta içinde ortadan silinmezdi... Hitler, karşısında yalnız Polonya, İngiltere ve Fransa'yı değil, Rusya'yı da bulacağını bilseydi savaş çıkmayabilirdi. Alman generallerinin Nürnberg'de verdikleri ifadelere bakılacak olursa ...bu generaller bile güçlü bir birlik karşısında savaşa ellerini sürmekten çekinebilirlerdi.

Ne var ki, Hitler'in Polonya'nın bir kısmının yanı sıra Estonya, Letonya ve Litvanya gibi Baltık ülkelerini Sovyetlere altın tabak içinde sunmasıyla, iştahı iyice kabarmış Stalin'in gözünün buraları yutmaktan başka hiçbir şeyi görmediği açıktı.

Paktın Gizli Maddeleriyle Polonya ve Baltık Ülkeleri Yutuluyor

Hitler'in Polonya'ya saldırabilmek için Sovyetler Birliği ile acilen pakt yapmaya ihtiyacı vardı, bu yüzden Sovyetler Birliği'nden gelecek her türlü taviz önerisini tereddütsüz kabul etmeye hazırdı. Nitekim paktın imzalanmasının hemen arifesinde, "Orta ve Doğu Avrupa'nın 'nüfuz alanlarına' bölünmesini içeren gizli protokol imzalanması talebi" de Stalin'den gelmişti. "Epey tedirgin olan [Alman Dış İşleri Bakanı] Ribbentrop" Hitler'e telefon edip bu konuyu sordu "ve Hitler hemen onayını verdi." "Sovyetler, ikinci adımla birlikte, 'şu ya da bu dış politika sorununda tarafların çıkarlarını tanımlayan özel bir protokolün imzalanmasını' istiyordu. Almanların, hiç olmazsa Doğu Avrupa'nın bölünmesi konusunda bir pazarlığın mümkün olduğu görüşüne Moskova'nın ilgisiz kalmayacağını gösteren ufak bir imadan da ileri bir şeydi bu."

Bu pakt, her şey bir yana, stratejik açıdan Sovyetler Birliği'ni her türlü ittifaktan yoksun kılan bir kapana sıkıştırmıştı: "Açıklanan antlaşma metnine göre, taraflar birbirlerine taarruz etmemeyi taahhüt ediyorlardı. Eğer taraflardan biri, üçüncü bir devletin 'düşmanca hareketiyle karşılaşırsa' karşı taraf 'üçüncü devlete hiçbir surette yardım etmeyecek'ti. Almanya da Rusya da 'karşı tarafa doğrudan ya da dolaylı olarak yönelen devletler grubuna da katılmayacaklar'dı."

O zamana kadar Hitler, İtalya ve Japonya'yla, hatta Franko İspanya'sıyla vb. mihver ittifakını zaten kurmuştu. Onun yeni müttefiklere ihtiyacı yoktu. Paktın bu ana maddesi, Sovyetler Birliği'ni potansiyel Batılı müttefiklerinden yoksun bırakmaktaydı ve Hitler bu sayede Sovyetler Birliği'ne saldırıncaya kadar iki yıl boyunca Sovyetler Birliği'ni tam bir izolasyon içinde hareketsiz tutabilmiştir.

Ne var ki Stalin bu sırada Sovyetler Birliği'nin ittifak meselesine değil, Doğu Avrupa'dan ve Baltık'tan yutacağı ülkeler meselesine yoğunlaşmıştı. Ruslar Letonya'daki küçük Libau ve Windau limanlarının kendi "çıkar alanları" olarak tanınmasını Almanlardan istiyorlardı. Zaten Letonya, iki devletin çıkarlarını bölen hat-

tın Sovyetler yanında kalacağı için bu istek önemli sayılmadı. Hitler hemen kabul ettiğini bildirdi. Ribbentrop, "bütün doğu bölgesindeki karşılıklı çıkar alanlarının sınırlarını gösteren gizli bir protokol imzalanmasının düşünüldüğünü" Hitler'e bildirdi.

Hitler, Polonya da dâhil olmak üzere bütün Doğu Avrupa'yı Sovyetler Birliği ile bölüşmeye hazırdı. İngiltere ile Fransa böyle bir teklifle başa çıkamazlardı. Bu teklifin Sovyetler Birliği tarafından kabul edileceğinden emin olan Hitler saldırı planlarını gözden geçirmek için derhal komutanlarını topladı. Kısacası Hitler, her şeyden önce, Stalin'e Polonya'yı ve Baltık ülkelerini el birliğiyle paylaşmalarını ve ortadan kaldırmalarını teklif etmiş ve bu paylaşım gizli protokolün 1. Maddesinde açıkça belirtilmişti:

> Baltık devletlerine (Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya) ait bulunan topraklarda, toprak ve siyaset bakımından vuku bulacak bir dönüşüm hâlinde, Litvanya'nın kuzey sınırı gerek Almanya'nın ve gerekse SSCB'nin çıkar alanlarını, yaklaşık olarak, Narev, Vistül ve San nehirlerinin çizdiği hat sınırlamış olacaktır.

W.L. Shirer'e göre, Almanya ile Rusya, Alman kralları ve Rus imparatorları zamanında olduğu gibi, Polonya'nın bölünmesi konusunda aralarında yeniden anlaşmışlardı ve Hitler Doğu Baltık'ta Stalin'i serbest bırakmıştı. Yine Shirer'in yazdığına göre, gizli protokol metni şu cümleyle bitiyordu: "Taraflar bu protokolü çok gizli tutacaklardır." Bu gizli protokol savaşın sonunda, gizli Alman arşivleri arasından çıkmıştır.

Stalin, Hitler'e Polonya'nın bir kısmını işgâl etmek ve savaşı başlatmak üzere yolu açarken, Hitler de Stalin'e Polonya'nın diğer kısmının işgâlini ve Baltık ülkelerinin yolunu açıyordu. "Stalin çeki uzatıyor, Hitler de şimdilik çekleri ödüyordu. Yalnız Estonya'yı değil Letonya'yı da boşaltıyordu. Her iki ülkenin de Sovyet çıkar alanında bulunduğunu Nazi-Sovyet paktı gereğince kabul etmişti. Polonya halkının hemen hemen tümünün yaşadığı Polonya topraklarına... karşılık Almanya Rusya'ya Litvanya'yı bırakacaktı."

Nazi-Sovyet paktının gizli protokolünde "Polonya kışkırtmasına" karşı el birliğiyle hareket edileceği de belirtiliyordu:

> Her iki taraf da kendi topraklarında karşı tarafın topraklarını etkileyecek herhangi bir Polonya kışkırtmasına göz yummayacaktır, taraflar kendi topraklarında bu gibi kışkırtmaları daha başlangıçta bastıracaklar ve bu amaçla alınan tedbirleri birbirlerine haber vereceklerdir.[3]

Gizli protokol'ün bu maddesi, 1939-40 yıllarında Komintern içinde girişilen temizliklerde en ağır kaybı neden Polonya Komünist Partisi'nin verdiğini, en çok infazın ve işkencenin neden Polonya komünistlerine uygulandığını çok iyi açıklamaktadır. Bu katliamdan Baltık ülkelerinin halkları da paylarına düşeni aldılar. Toplamda 34.250 Letonyalı, 60.000 Estonyalı ve 75.000 Litvanyalı öldürüldü ya da sürüldü.[4]

3 Ekim 1939 günü üç Baltık ülkesi Sovyet işgâline teslim oldu. Bundan sonra Kızıl Ordu, dördüncü Baltık ülkesi Finlandiya'ya saldırdı. Fakat bu sefer Kızıl Ordu, Finlandiyalılardan hiç beklemediği bir direnişle karşılaştı ve bu büyük direniş karşısında yenilgiyi kabul etti.

Alman Uçakları Polonya'yı Sovyet Radyo Sinyalleriyle Bombalıyor

Naziler 1 Eylül'de Polonya'yı işgâle giriştiklerinde Sovyetler Birliği'ni de bu işgâl eylemine katılmaya teşvik ettiler:

> Almanlar büyük bir gizlilik içinde, Sovyetler Birliği'ni Polonya hücumuna katılmaya çağırıyorlardı: ..."Polonya ordusunu birkaç hafta içinde tamamen yeneceğimizi kesinlikle umuyoruz. Biz, Moskova'da Alman çıkar bölgesi olarak tespit ettiğimiz toprakları askerî işgâl altında bulunduracağız. Öte yandan, askerî nedenlerden ötürü, o sırada Rus çıkar alanı olarak gösterilmiş bulunan Polonya topraklarında da Polonya askerî kuvvetlerine karşı harekâta elbette devam etmek zorundayız. Lütfen bu konuyu Molotov'la görüşünüz ve Sovyet Hükûmetinin elverişli bir zamanda Rus çıkar alanında bulunan Polonya kuvvetlerine karşı harekete geçme ve bu toprakları işgâl etme niyetinde olup olmadıklarını öğreniniz... Böyle bir hareket yalnız bizim üzerimizdeki yükü hafifletmekle kalmayacak, aynı zamanda Moskova anlaşmalarının ruhuna ve Sovyetler Birliği'nin çıkarına da uygun düşecektir."

W.L. Shirer bu satırların ardından, "Sovyetler,... yağmaya katılacaklarına göre elbette suçu da yükleneceklerdi" yorumunu yapmaktadır. "Rusların da doğudan Polonya'ya saldırmalarını teşvik eden Naziler'e, Molotov 5 Eylül'de verdiği yazılı resmî cevapta bunun 'elverişli bir zamanda' yapılacağını" belirtmişti.

Molotov'a göre, "Polonya Hükûmeti dağılmıştır ve artık yoktur; dolayısıyla Polonya ile yapılmış bütün anlaşmalar hükümsüzdür." Böylece, Kızıl Ordu 17 Eylül sabahı Polonya'nın işgâline girişti. Ertesi gün, 18 Eylül'de Sovyet askerleri Brest- Litovsk'da Almanlarla karşılaştılar.

> Polonya'nın bölüşülmesi pazarlıklarında Stalin, Polonya'ya en ufak bir "özerk bölge" tanımamakta Hitler'den bile daha acımasızdı. Polonya'nın büsbütün bölünmesi, Polonya halkına hiçbir şekilde bağımsızlık tanınmaması fikri Ruslardan gelmiş ama Almanlar da fazla nazlanmamıştı. 28 Eylül tarihli ek gizli protokolde, "Hitler ile Stalin Polonya'da, Polonya'nın özgürlüğünü, kültürünü ve ulusal hayatını vahşîce bastırmayı öngören bir terör rejimi kurmak için aralarında anlaşmış bulunuyorlardı."[5]

Sovyetler Birliği, Nazi Almanya'sına Polonya'nın işgâlinde somut yardımlarda da bulunmuştu:

> Polonya'ya karşı Alman taarruzunun başladığı gün, ileride ele geçecek Nazi evrakından anlaşılacağı gibi, Sovyet Hükûmeti, Alman *Luftwaffe*'sine [hava kuvvetlerine] bir sinyal yardımı yaptı. O sabah ilk saatlerde, Alman Hava Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı General Hans Jeschonnek, Moskova'daki Alman elçiliğine telefon etti ve Minsk'teki Rus radyo istasyonunun, devamlı olarak sinyal vermek suretiyle pilotlarının, Polonya bombardımanına –aslında buna "acil trafik denemeleri" denmişti– trafik bakımından bir yardımı dokunursa çok memnun kalacağını bildirdi. Öğleden sonra, Elçi von der Schulenburg, Sovyet Hükûmetinin "isteklerini kabule hazır olduğunu" haber veriyordu. Ruslar, verici istasyondan, olabildiği kadar sık istasyon tanıtma sinyali vermeyi ve Alman uçaklarının gece uçuşlarına yardım etmek üzere, Minsk'teki istasyonun yayın zamanını iki saat daha uzatmayı kabul etmişlerdi.*

---

* W.L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu-Yükselişi*, s. 242. Keza, Ocak 1940 ile Ha-→

Ribbentrop, Polonya'nın ve Baltık ülkelerinin pazarlığı için Moskova'dayken şerefine verilen ziyafette kadeh kaldıran Stalin, "Alman halkının Führer'i ne kadar çok sevdiğini biliyorum. Bundan ötürü onun sağlığına içiyorum" demiş ve "Almanlar barış istiyor" diye eklemişti. Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov ise, Almanları, "Varşova'ya girmeleri üzerine tebrik etmişti."[6]

Baltık Ülkelerinin Dışişleri Bakanları Rehin Alınıyor

Polonya, iki diktatoryal gücün el birliğiyle haritadan silindikten sonra sıra Baltık ülkelerine gelmişti. Bu ülkeler Naziler tarafından SSCB'ye sunulmuştu. Şimdi iş işgâlin kitabına uydurulmasına kalmıştı. "O gece Stalin Avrupa'nın paylaşılmasını kutlamak için Almanlar onuruna bir yemek verirken, Ruslar talihsiz Estonya'nın Dışişleri Bakanı'yla toplantı hâlindeydiler. Sovyet birliklerinin ülkesine girişine izin vermesi için ona baskı yapıyorlardı."[7] Baltık ülke hükûmetlerinin, Sovyet Kızıl Ordusu'nu ülkelerini işgâle kendilerinin "davet etmesi" isteniyordu. Bunun nasıl uygulandığını bizzat o zamanki Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov'dan öğrenelim:

> Baltık devletlerinin... burjuva yöneticileri müzakereler için Moskova'ya geldiler ama SSCB'ye bağlanma anlaşmasını imzalamayı reddettiler. Ne yapmalıydık? Size itiraf etmeliyim ki çok sert bir yol izledik. Letonya Dışişleri Bakanı 1939'da gelmişti. "Bağlanma anlaşmasını imzalamadan ülkenize gidemezsiniz" dedim. Estonya'nın ise Savaş Bakanı gelmişti; adını unuttum, çok tanınmış bir adam. Ona da aynı şeyi söyledik. Bu kadar uç bir noktaya gelmek zorundaydık... Başka seçenekleri yoktu. Güvenliklerini bir şekilde garantiye almaları gerekiyordu... İki büyük devlet arasında sıkışıp kalmışlardı: Faşist Almanya ve Sovyet Rusya. Durumları çok kritikti. Bu nedenle ilk adımı atmadan önce biraz bocaladılar. Ve bizim Baltık devletlerine ihtiyacımız vardı... *Bizim Çekacılara emir verdim, imzalamadan onları bırakmasınlar diye.*[8] (abç)

→ ziran 1941 arasında, yani Hitler, Sovyetler'e saldırıncaya dek Sovyetler Birliği, Almanya'ya 16 milyon varil petrol ihraç etmiştir. Bkz. G. Gorodetsky, *Stalin'le Churchill Arasında*, s. 358-359.

Bu, haydut bir devletin, Dışişleri Komiseri Molotov'un ağzından açık itirafıdır. Baltık devletlerinin üst düzey bakanları, Sovyet NKVD'si tarafından fiilen tutuklanıp rehin alınarak Sovyetler Birliği ile "işbirliği anlaşması"nı imzalamak, dolayısıyla Sovyet Kızıl Ordusu'nu ülkelerine "davet etmek" zorunda bırakılmışlardır. Bu, dünya uluslararası ilişkiler tarihinde o zamana kadar ne duyulmuş ne de bundan sonra duyulacak bir skandaldı. Böylece Sovyet Kızıl Ordusu Ekim 1939'dan itibaren üç Baltık ülkesi, Estonya, Letonya ve Litvanya'yı işgâle girişti. Ribbentrop, Stalin ve Molotov ile 28 Eylül gecesi uzun uzun konuştuktan sonra geç vakit Hitler'e bir telgraf çekti ve o gece iki Kızıl Ordu tümeniyle bir hava tugayının, mevcut hükûmet sistemini bozmadan Estonya toprakları üzerinde birleşmesine ait bir paktı imzaladığını haber verdi.

Diktatoryal ittifak Baltık ülkelerinin üstüne mührünü vurmuştu.

Polonyalıların ve Baltıklıların İmhası

Montefiore'nin belirttiğine göre, "Kırklı yıllarda Stalin anti-Semit olduğu kadar Polonofobik"ti de. Hitler'e hoş görünmek için "Yahudileri temizleyin" ve "Sinagogları boşaltın" türü emirler veriyordu. Yejov, Stalin'in emri üzerine "ulusal kontenjanlara" karşı saldırı başlatmıştı. Bu, kişilerin milliyetlerine göre uygulanan bir katliamdı ve diğerlerinin yanı sıra Polonyalıları ve etnik Almanları hedef alıyordu. 11 Ağustos günü Yejov, bu kez "Polonyalı bölücü ve casus grupları"nı tasfiye etmek için 00485 sayılı emri imzaladı. Bu emir uyarınca, Polonya Komünist Partisi'nin büyük bir bölümü, Bolşevik liderlik içindeki Polonyalıların çoğu, onlarla sosyal olarak ya da 'konsolosluk aracılığıyla' bağlantılı olan kişiler ve kuşkusuz eşleri ve çocukları yok edilecekti. Bu operasyon sırasında 144.000'i Polonyalı olmak üzere toplam 350.000 kişi tutuklandı ve bunlardan 247.157'si kurşuna dizildi. Kurşuna dizilenlerin 110. 000'i yine Polonyalı'ydı.

Nazi Diktatörlüğüne İçeride Verilen Ödünler

Stalin'in teslimiyet politikasını "savunmaya hazırlanma" gerekçesiyle aklamaya çalışanlar, bu politikanın ürünü olarak Sovyetler Birliği'nde faşizm karşıtı propaganın yasaklandığını, Sovyet yayın organlarında her türlü Nazi aleyhtarı ifadenin geriye dönük olarak bile ortadan kaldırıldığını, Sovyet basınında Nazi rejimini öven yazıların boy gösterdiğini, Sovyetler Birliği'nde tutuklu bulunan ve henüz kurşuna dizilmemiş bir kısım Alman komünistinin ve antifaşistin bir "iyi niyet" gösterisi olarak Nazilere teslim edildiğini, yetmezmiş gibi 3. Enternasyonal üyesi partilere, işgâl edilen ülkelerdeki Nazi karşıtı direniş hareketlerine katılmamaları ve işgâlci Nazilerden legal faaliyet hakkı talep etmeleri yönünde talimat verildiğini örtbas etmek için az çaba göstermemişlerdir.

Buraya teslimiyet politikasının bahsettiğim sonuçlarından birkaç çarpıcı örneği alayım:

Nazizme karşı direnişe tarihten bir örnek olmak üzere Sergey Ayzenştayn tarafından çekilmiş olan *Aleksandr Nevski* filmi, 1939 yılında Stalin Hitler'le bir saldırmazlık anlaşması imzalayıp da Naziler "yeminli dostlar" hâline gelince... sinemalardan kayboldu.[9]

Margarete Buber-Neumann, GPU tarafından Gestapo'ya teslim edilişlerini şöyle anlatır:

> Brest-Litovsk köprüsünün Rusya tarafından geçip diğerlerinin gelmesini bekledik, köprünün Polonya tarafına bakıyorduk. Erkekler geldi ve ardından bir grup GPU'lu köprüyü geçti. Onların bir süre sonra geri döndüğünü gördük, GPU'lu grup daha da büyümüştü. SS subayları da onlarla birlikteydi. SS komutanı ve GPU şefi birbirlerini dostça selamladılar... GPU şefi parlak deri bir çantadan bazı kâğıtlar çıkardı ve bir isim listesi okumaya başladı. Yalnızca "Margarete Ginrichovna Buber-Neumann" adını duyabildim. Bizim gruptan bazıları protestoya girişip GPU'luyla tartışmaya başladı. Bunlardan biri, Macaristanlı bir Yahudi sığınmacıydı; diğeri ise Nazilerle 1933 yılında –bir Nazi'nin ölümüyle sonuçlanan– bir çatışmaya karışmış Dresdenli genç bir işçiydi.[10]

Bir örnek de *Havariler*'de anlatılanlardır. II. Dünya Savaşı'nın

başlangıcında çeşitli komünist partilerin ortaya koyduğu teslimiyetçi ve Hitler işbirlikçisi uygulamaların belgelerini "...bulmak o kadar kolay değildi, çünkü Stalin'in Hitler'le ittifakı sona erdikten sonra, NKVD ajanları Avrupa'nın neredeyse bütün kütüphanelerini dolaşarak bunu belgeleyen gazete ve dergi nüshalarını çalmış ve yok etmişlerdi. Bu belgelerden bir kısmı, ancak bazı yaşlı komünistlerin özel arşivlerinde bulunabilmekteydi."[11]

Bu işbirliğinin en beliğ örneği, Fransız Komünist Partisi'nin yayın organı *L'Humanité*'nin Fransa'nın işgâlinden sonra, Naziler 1941 Haziran'ında Sovyetler Birliği'ne saldırıncaya kadar, Nazi işgâl yönetimi altında legal olarak çıkmaya devam etmesidir.

Katin Katliamı

Sovyetler Birliği, Nazilerin onayıyla Polonya'nın bir kısmını ve Baltık ülkelerini yutmasının avantajlarından alabildiğine yararlanmaktan geri kalmadı. Bir ülke işgâl edildiği zaman bu işgâlin sürekli hâle getirilmesinin baş koşulu, o ülkenin entelijansiyasını, yönetici sınıfını ve askerî gücünü azamî ölçüde yok etmektir. Sovyet yöneticileri de öncelikle Polonya *establishment*'ine bunu uyguladılar. Polonya'ya karşı giriştikleri "kolay savaş"ta esir aldıkları Polonya'nın askerî ve sivil tabakasını fizikî olarak ortadan kaldırmak için ellerini çabuk tuttular. Başta subaylar olmak üzere, rahipler, öğretmenler, yazarlar vb. kitlesel olarak kurşuna dizildi. "İşgâl, Polonya halkı için her ânı Nazilerinki kadar vahşî ve trajik olan bir talana yol açtı. Kruşçev,* nüfusun Sovyet iktidarına muhalefet edebilecek her kesimini amansızca ezdi: Rahipler, subaylar, soylular ve entelektüeller Polonya'nın varlığını ortadan kaldırmak için kaçırıldı, sürüldü veya öldürüldü. 1940 Kasım'ında nüfusun onda biri ya da 1 milyon 170 bin masum sürüldü. Bunların %30'u 1941'de öldü, 60 bin kişi tutuklandı ve 50 bin kişi kurşuna dizildi."[12]

* Kruşçev, o dönemde Polonya'yı işgâl eden Kızıl Ordu güçlerinin komuta kademesindeydi.

Fakat en korkuncu, Belarusya'nın Polonya'ya yakın bir bölgesinde, içinde Kalinin ve Harkiv hapishanelerinin de yer aldığı NKVD Ostavkoç kampının bulunduğu Katin Ormanı'ndaki katliamdır. Polonya subay ve elitlerinden oluşan toplam 23.000 kişinin katledilmesi kararı, Stalin, Voroşilov, Molotov ve Mikoyan tarafından imzalandı. Kalinin ve Kaganoviç'in onayları telefonla alındı.

> Bu katliam,* bir seferde birkaç kurbana uygulanan *Vişka*'ya alışık NKVD için hayli büyük bir "kara iş"ti, fakat bu görevi yapacak bir adam vardı. Blohin, Ostavkoç kampına gitti. Orada diğer iki Çekacı ile birlikte, keçe kaplı, ses geçirmez duvarları olan bir kulübe inşa ettiler ve Stahanovist anlayışa** uygun biçimde, gecede [en az] 250 kişinin kurşuna dizilmesini gerektiren bir kota üzerinde anlaştılar. Blohin, tek bir kişinin en verimli siyasî cinayet eylemlerinden birini gerçekleştirmek üzere, deri kasap önlüğünü giydi ve başına kepini geçirdi. Gelecekte yapılması muhtemel bir soruşturmayı saptırmak için Walther marka bir Alman tabancası kullanarak tam 28 gece boyunca 7.000 kişiyi öldürdü. Cesetler çeşitli yerlere gömüldü. Fakat Kozelsk kampından 4.500 kişi Katin Ormanları'nda defnedildi.[13]

Naziler, 1941 yılında Sovyetler Birliği'ne saldırdıktan sonra ele geçirdikleri Katin Ormanı bölgesindeki toplu mezarları bulup bu toplu cinayetin üstlerine kalacağı korkusuyla dünyaya açıkladılar. Sovyetler Birliği suçu ısrarla inkâr etti. O sırada Nazilere karşı Sovyetler Birliği'yle ittifaka girmiş olan Batılı ülkeler olayın üstüne gitmemeyi tercih ettiler. Fakat katliamın Sovyetler tarafından yapıldığı son derece açıktı. Yıllar sonra Gorbaçov, katliamın Sovyetler Birliği tarafından yapıldığını kabul etti. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin, bu katliamın Sovyetler Birliği tarafından yapıldığını resmen açıklayarak Polonya Devlet Başkanı Lech Walesa'ya, Politbüro tarafından imzalanan 5 Mart 1940 tarihli infaz emrinin orijinal belgelerini de verdi.[14]

Fakat katliamın kabul edilmesine o zaman daha elli yıl vardı.

---

* Babası da kurbanlar arasında bulunan Andrjez Wajda'nın *Katyn* filmi, olayı çok çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır.

** Önceden belirlenen üretim kotasının üzerine çıkma anlayışı.

Sovyetler Birliği, üstelik Batılıların el birliğiyle bu katliamı ısrarla reddetti. Almanya 1941 yılında Sovyetler Birliği'ne saldırdıktan sonra Batı ülkeleriyle Sovyetler Birliği yeniden müttefik olmuşlardı. Almanların, Katin katliamını ortaya çıkartması İngiltere'nin o zamanki başbakanı Winston Churchill'in hiç hoşuna gitmedi ve katliamın ortaya çıkmaması için elinden geleni yaptı. Katliamın soruşturulması yönündeki Alman-Polonya girişimine karşı çıkan Churchill, bakanlarına, "bütün bu geri zekâlı girişimin daha baştan gömülmesi" talimatını verdi. Mayski, günlüklerinin 23 Nisan 1943 tarihli sayfasında, Churchill'in Katin katliamı konusundaki tutumunu şöyle anlatıyor:

> Churchill, 10.000 Polonyalı subayın öldürüldüğüne ilişkin Almanlar tarafından ortaya atılan yalanlara tabii ki inanmadığını vurguladı. Acaba gerçekten öyle mi? Sohbetimizin bir yerinde Churchill şöyle bir değerlendirmede bulundu: "Almanların söylediklerinin doğru olduğu ortaya çıksa bile, size yönelik tutumum değişmez."... Sohbetin ... bir noktasında Churchill birden bire, "savaşta her şeyin olabileceğini" ve kendi inisiyatifleriyle hareket eden alt rütbeli subayların bazen "korkunç şeyler yapabildiklerini" söyleyiverdi.[15]

Belli ki Churchill aslında gerçeğin ne olduğunu biliyordu ama o sırada Stalin'le arayı açmamak için katliamı örtbas ediyordu. Katin katliamı, savaştan sonra yapılan Nürnberg yargılamalarında da Batılıların Sovyetler Birliği'yle işbirliği sonucunda ustalıkla (ya da beceriksizce) örtbas edilmiştir.

Troçki'nin Öldürülmesi

1940 yılının, katliamlar ve suikastlar bakımından Stalin rejiminin "altın yılı" olduğu söylenebilir. NKVD'nin Özel Görevler bölümüne bağlı cinayet timleri 1930'lu yılların ortalarından beri Troçki'nin peşindeydi. En sonunda, bu bölüme bağlı cinayet timlerinden biri, Meksiko City'de kale gibi bir evde korunan Troçki'nin yanına Ramón Mercader adlı bir ajanını sokmayı başardı. Mercader, 21 Ağustos 1940 günü, bir buz baltasıyla kafasına vurarak

Troçki'yi öldürdü. Bu cinayetin nasıl organize edildiği, Özel Görevler bölümünün önemli ajanlarından Pavel Sutoplatov tarafından ayrıntısıyla anlatılmıştır.[16]

Troçki'nin, Stalin'in emriyle katledilmesi, 1917 Ekim Devrimi'nin ardından kurulan Sovyetler Birliği devletinin, kurucularıyla olan son halkasının kopmasını, bir devrin sona ermesini de temsil ediyordu aynı zamanda.

Rus ve Alman Karakterleri Arasında Bir Karşılaştırma Fantezisi

Bu bölümü bitirirken, okurdan, Rus ve Alman karakterleri konusunda bir analoji fantezisi yapmama izin vermesini rica edeceğim.

M. Buber-Neumann'ın, *İki Diktatörlük Altında* adlı anılarında Ravensbrück Nazi toplama kampını "Bir Nizam-İntizam Krallığı" sözleriyle gayet güzel tanımladığı üzere, Almanlar'da onulmaz bir simetri ve düzen tutkusu vardı. Toplama kamplarını bile böyle bir simetri duygusuyla düzenlemişlerdi.

Simetriyi bozan her şey onlara kaos olarak görünürdü. Yahudiler ise, başka "olumsuz" özelliklerinin yanı sıra "simetriyi bozan" kaotik bir unsurdu. Alman ulusal karakteri, simetriyi, düzeni ve ırksal tekdüzeliği bozan her şeyi yok etmek ya da düzlemek için her türlü teröre yönelmeye yatkındı.

Ruslar ise, Almanların tam tersine hiçbir simetri ve düzen duygusuna sahip değillerdi; bunun yerine büyük ideallere ve hedeflere ulaşmak için her türlü kaotik durumu göze alma özelliğine sahiplerdi; hatta bu uğurda her türlü teröre de yönelebilirlerdi.

Ulusal karakterleri geometrik şekillerle izah edecek olursak, Almanlar düz ve pürüzsüz yüzeylerle, Ruslar ise sivri konilerle tanımlanabilir. Bu anlamda Hitler'e "düzleyici", Stalin'e "çukurlaştırıcı" diyebiliriz. Hitler, Yahudileri düzlerken, Stalin Polonyalıları çukurlara gömmüştür!

Dipnotlar

1 William L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu-Yükseliş*, s. 117, 130, 146, 111.
2 G. Gorodetsky, *Stalin ile Churchill Arasında*, s. 235, 230.
3 W.L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu-Yükseliş*, s. 119-120, 139-143, 254-255.
4 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 318.
5 W.L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu-Yükseliş*, s. 242 119-120, 139-141, 143, 254-255.
6 W.L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu-Yükseliş*, s. 140, 249.
7 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 298.
8 F. Çuyev, *Molotov Anlatıyor*, s. 19-20.
9 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 124.
10 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 181.
11 G. Zileli, *Havariler,* s. 398-399.
12 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 298.
13 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 317.
14 Wojciech Materski, *Katyn: A Crime Without Punishment*, s. 256.
15 G. Gorodetsky, *Stalin ile Churchill Arasında*, s. 715, 716-717.
16 P. Sutoplatov, *Özel Görevler*, s.

Savaş

Her ne kadar Stalin yanlıları, Nazi-Sovyet paktının Sovyetler Birliği'nin savunmasını güçlendirmek için zaman kazanmak amacıyla yapıldığını ileri sürseler de, Sovyetler Birliği aslında, Nazi saldırganlığını Batı'ya yöneltmenin verdiği gönül rahatlığıyla o zamana kadarki silahlanma çabalarını bile gevşetmiştir. Stalin, Hitler'in Sovyetler Birliği'ne "barış taarruzu"nun sadece taktik bir adım olduğunu bilmezcesine, onun günün birinde Sovyet topraklarına saldırma ihtimâline ve uyarılarına gözlerini kapamış, kulaklarını tıkamıştır. Bu öyle bir aymazlıktır ki, birazdan örneklerini göreceğimiz gibi, Hitler'in fiilî saldırısı başladığı zaman bile bunu sınırdan bildiren görevlilere inanılmamış, bu tür haberlere yasak konmuş ve bırakın savunma için yeni hazırlıklar yapmayı, Nazi birlikleri günlerce hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Sovyet topraklarında ilerleyerek neredeyse tek mermi atmadan askerî havaalanlarını ve çok sayıda savaş uçağını ele geçirmiş, on binlerce Kızıl Ordu askerini kuşatıp esir almıştır.

İngilizler Önceden Uyarıyor

İngilizler, Sovyetler Birliği'ni yakında başlayacak Alman saldırısı konusunda ısrarla uyarmış, fakat Stalin bunu bile Almanlara karşı bir İngiliz kışkırtması olarak değerlendirmişti. Sovyetler'in Londra Büyükelçisi Mayski, İngilizlerden aldığı uyarıyı, otosansür sonucu kasıtlı olarak takındığı inanmaz edayla, Nazi saldırısından birkaç gün önce, 18 Haziran 1941 tarihinde günlüğüne şöyle kaydediyordu:

> Cripps,* Almanların bize saldıracağından ve bu saldırının çok yakın bir zamanda gerçekleşeceğinden kesinlikle emin. "Eğer bu saldırı Temmuz ortasından önce gerçekleşmezse" dedi, "büyük hayrete uğrayacağım." Cripps ayrıca, İngiliz Hükûmetinin sahip olduğu bilgi-

* Richard Stafford Cripps, İngiltere'nin o zamanki Sovyetler Birliği Büyükelçisiydi.

lere göre, Hitler'in Sovyet sınırlarına 147 tümen asker yığdığını ilave etti. Bu iddiaları çürütmeye giriştim. İtiraz noktam, Hitler'in henüz intihara hazır olmadığı yolundaki görüşüme dayanıyordu.

Mayski, günlüğüne, aynı inanmaz edayla şöyle devam ediyor:

Hitler'in başarı şansı gelecek yılla kıyaslanırsa şu anda daha yüksekmiş... Hitler'in amacının tam da bu olduğunu ortaya koyan güvenilir istihbarat bilgilerine sahipmiş... bazı kişiler, Hitler'in SSCB'ye saldırmadan önce bir ültimatom sunacağını düşünüyormuş. Fakat Cripps buna katılmıyormuş. Hitler bize önceden uyarıda bulunmadan saldıracakmış.

Bundan sonra Mayski, Cripps'e, Moskova'ya ne zaman döneceğini sorar. Cripps'in açıkladığına ve Mayski'nin günlüğünde naklettiğine göre, Sovyet Hükûmeti, Cripps'in artık Moskova'da "istenmeyen kişi" olduğunun ve Moskova'dan ayrılmak zorunda kaldığının bilinmesini istemiş.[1]

Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlarmış! Sovyet Hükûmetinin Cripps hakkındaki bu kararı, Nazilerin baskısıyla ya da onların gözüne girmek için aldığına hiç kuşku yok.

Almanya'nın, Sovyetler Birliği'ne ancak İngilizlerle anlaştığı takdirde saldırabileceği fikrine kafayı takmış olan Stalin, İngiliz elçisine kulak vermek yerine *persona non grata* (istenmeyen kişi) ilan edip Almanlara yaranmayı tercih etmişti.

Saldırıyı Haber Veren Kurşuna Diziliyor

Alman birlikleri 22 Haziran 1941 gecesi Sovyetler Birliği'ne karşı saldırıya geçerek "Barbarossa" adını verdikleri harekâtı başlattılar. Nazi birliklerinde asker olan Alfred Liskov adlı bir Berlinli komünist işçi, Prut nehrini yüzerek geçip kendi birliğine intikal eden işgâl emrini Sovyetler tarafına bildirdi. Stalin durumu gözden geçirdikten sonra Liskov'un "yanlış bilgi veren" bir ajan olduğuna kanaat getirerek kurşuna dizilmesini emretti.[2] Alman istila kuvvetlerine öncülük eden on dokuz panzer tümeni ve on beş motorize piyade tümeni, tam bir kargaşa içindeki Sovyet savun-

ma mevzilerini kolayca yarıp geçti. Alman saldırısı öylesine güçlü ve hızlıydı ki Sovyet kuvvetlerini büyük bir şaşkınlığa uğratmıştı. Stalin, Almanların bu istilaya yönelik hazırlıklarını bildiren istihbarat raporlarını göz ardı etmiş, sınırda büyük çaplı bir Alman yığınağını doğrulayan son dakika bültenlerini Sovyetler Birliği'ni savaşın içine çekmeye yönelik bir İngiliz oyunu sayarak bir tarafa itmişti. Nazi-Sovyet paktının imzalanmasından sonra eski savunma hatları terk edilmişti.[3]

Böylece 3 milyondan fazla asker, 3.600 tank, 600.000 motorlu araç, 7.000 parça top, 2.500 uçak ve 625.000 atla desteklenen Almanlar, Hırvatlar, Finliler, Romenler, Macarlar ve İtalyanlar'dan oluşan Hitler ordusu sınırı geçmeye başladı. Sovyet hava filosu savaşın ilk sabahında 1.200'den fazla uçak kaybına uğradı; bunların çoğu daha yerdeyken Alman bombardıman uçaklarınca yok edilmişti.

Çelişkili Bir Olgu Olarak Savaş!

Niteliği ne olursa olsun, her savaş, savaşa muhatap olan halklar kadar bizzat savaşanlar için de baskı ve şiddeti getirir. Fakat diğer yandan, öyle bazı savaş durumları vardır ki, özellikle baskı altındaki halklar için bir özgürleşme fırsatı da yaratır. Baskı altındaki halk, savaşarak tepesindeki diktatörlerin baskısından bir ölçüde kurtulmak, özgürlük ve inisiyatif kazanmak için savaşı fırsata dönüştürebilir. İşte Sovyet halkı için Nazi saldırısı böyle bir fırsat yaratmıştır. Kendini ezen diktatörler için değil, fakat üzerinde yaşadığı "vatan" denilen topraklar için savaşa koşan Sovyet halkı bir anlamda özgürleşmiştir. "Vatan savunması" adı, sanıldığı gibi diktatörlükçe konmamış, halkın kendiliğinden direnişe yönelişi bizzat halk tarafından böyle adlandırılmış ve yöneticiler de ister istemez bu adlandırmayı kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Savaş, o zamana kadar diktatörün korkunç baskısı altında sindirilmiş Sovyet halkıyla tek adam diktatörlüğünün temsilcisi Stalin arasında tuhaf bir denge durumu yaratmıştır. Halk, Stalin'e, savaşı ancak halkın gücüyle kazanabileceğini gösterirken, karşılığında

bizzat diktatörü, aynı bir çar, bir kral gibi "birleştirici bir sembol" olarak kullanılmaya âdeta razı etmiştir. Elbette diktatörün de buna teşne olduğunu düşünmek için çok neden vardır.

Tarihin şu ironisine bakın ki, gelmiş geçmiş bütün dönemlerin en zalim ve kanlı diktatörü, halkın Nazizme karşı direnişinde birleştirici bir sembol, "ulusun yönlendirici babası" rolünü oynamıştır. Stalin, diyelim ki savaş boyunca hiçbir şey yapmamış ya da o zamana kadar olduğu gibi diktatörce yönetiminin kaçınılmaz sonucu olarak yanlış şeyler yapmaya devam ediyor olsun, bir birleştirici figüre ihtiyacı olan halk onu yine de "savaşta doğru yolu gösteren baba" olarak görecek, onu öyle kullanacaktı.

Objektif bir değerlendirmeyle, kanlı diktatörün, bu kanlı savaşta Sovyet halkının topluca savaşma ve direnmesinde olumlu bir rol oynadığını tespit etmemiz gerekir.

Elbette bu söylediklerim, savaşla birlikte, savaşan halkın üzerindeki baskının ve şiddetin sona erdiğini göstermez, tersine bir bakıma, savaş nedeniyle bu tür şeyler daha da yoğunlaşmıştır ama bu, halkın savaşarak kendiliğinden özgürleştiği gerçeğini değiştirmez.

Montefiore, "Stalin'in kendi halkına karşı verdiği savaşı sadece 1941 ve 1942'de kestiğine dair bir efsane vardır" dedikten sonra eklemektedir: "...Bu dönemde, 994.000 personel mahkûm edildi ve bunların 157.000'i kurşuna dizildi. Bu sayı 15 tümenden fazlaydı."[4] Stalin'in savaşın ilk iki yılında Sovyet halkına karşı savaşı kestiği efsanesi elbette doğru değildir. Bununla birlikte, doğru olan, yıllardır süren terör ve korku imparatorluğu dolayısıyla iyice sinmiş Sovyet halkının Alman istilası üzerine silkinip, diktatörlüğün zoruyla ve infazlarıyla değil, kendi inisiyatifiyle direnişe koşmuş olduğudur; hatta Stalin terörü halkı sindirmek üzere artarak devam etmesine rağmen. Bu durumu O. Figes şöyle açıklamaktadır:

> 28 Temmuz 1942'de, Stalin "Tek bir adım gerilemek yok!" cümlesiyle meşhur olan 227 numaralı emrini yayınlayarak, askerleri Sovyet topraklarının her metresini "kanlarının son damlasına kadar" savunmaya çağırdı; görevden kaytaran "bozguncu"ların ve "korkak"

ların en ağır cezalara çarptırılacağı tehdidini savurdu. Mevcut NKVD birimlerini takviye etmek üzere özel "yol kesme birimleri" oluşturuldu. Bunlara verilen talimat Sovyet cephe arkasını tutmak ve geride kalan ya da kaçmaya çalışan her askeri vurmaktı. Savaş döneminde yaklaşık 158.000 asker kurşuna dizilme cezasına çarptırıldı... 436.000 asker hapse atıldı; 422.000 asker... "özel ceza birlikleri"ne sevk edildi... emrin yürürlüğe konulmasına karşın ordudan firarların artması üzerine, Stalin bile askerlerin çarpışmasını sağlamada terörün artık etkisiz bir araç hâline geldiğini ve başka ikna yöntemlerinin geliştirilmesi gerektiğini kabul etti.

Sovyet halkının yurtseverliğine seslenme daha başarılı sonuç verdi. Sovyet askerlerinin büyük çoğunluğu köylü kökenliydi. Kırsal kesime yıkım getiren Stalin'e ya da partiye değil, kendi evlerine ve ailelerine, hayâllerindeki "anayurt" kavramına bağlılıkları vardı. Stalin, Eylül 1941'de Averell Harriman'a Rus halkı "bizim için değil, yurdu için dövüşüyor" demişti. Sovyet propagandası askerlere hitap etmek için gittikçe Sovyet simgelerinin yerine onlar arasında daha büyük bir ağırlık taşıyan eski Rusya Ana imgelerini geçirdi. Böylece Stalin'in resmi... askerî felaket dönemi olan 1941-42'de daha az görünür hâle geldi... Kilise'ye yeni bir hayat hakkı tanındı.[5]

Çelişkili ama böyle!

Ricat Temizliği

Bu söylediklerim, diktatörlüğün alışkanlıklarında hiçbir değişikliğe yol açmadı, hatta başlangıçta daha da yoğunlaştı. Stalin'in "ihanet" paranoyası Alman istilasının başlamasıyla birlikte zirveye tırmanmıştı. Öncelikle suçlanacak birilerinin, malûm günah keçilerinin bulunması gerekiyordu. Elbette bu, öncelikle Sovyetler Birliği'nin batı sınırlarının korunmasıyla görevli generaller olacaktı.

22 Temmuz 1941 günü, Batı Cephesi'nin dört komutanı kurşuna dizildi. Bunun üzerine "hainlerin" kurşuna dizilmesi için izin isteyen telgraflar yağmaya başladı. O gün Sovyet yönetici kastından Mehlis, herkesin "kendi hainlerini" yargılayıp kurşuna dizmesini söyledi.

Sovyet yönetimi Alman birlikleri karşısında geri çekilirken öncelikle eski mahkûmların tasfiyesine girişti. Geri çekilme sırasında

NKVD, elindeki mahkûmları el bombasıyla imha etti ya da onları iç bölgelere sevk etti. 3 Ekim günü Beria, Troçki'nin kız kardeşi ve Kamenev'in dul eşi Kameneva gibi, tanınmış 157 mahkûmu, Orey yakınlarındaki Medvedev Ormanı yakınlarında kurşuna dizdi. Ayın 28'inde, aralarında eski Hava Kuvvetleri Komutanı Riçagov'un da bulunduğu 25 kişinin daha kurşuna dizilmesini emretti. Ölüm sırasını bekleyen 4.905 talihsiz de sekiz gün içinde aynı akıbete uğradı.[6]

Haklarında kurşuna dizilme emri verilenler arasında, yirmi yıldır toplama kamplarında tutulan eski muhalifler, Sol SR'ler de vardı. Sol SR'lerin lideri, kahraman kadın devrimci Maria Spridonova, 150 Sol SR yoldaşıyla birlikte yine Medvedev ormanında kurşuna dizildi.

22 Haziran günü, Alman istilasının başlamasıyla aynı gün, NKVD, Alman-Sovyet cephesine yakın Lwow'un cezaevlerindeki mahkûmları kurşuna dizmeye başladı. NKVD Lwow'da yaklaşık 4.000 mahkûmu öldürdü ve onları ancak ince bir kum tabakasıyla örtmeye vakit buldukları toplu mezarlara bıraktı. Keza başka Polonya ve Baltık kasabalarındaki cezaevlerinde de 10.000 kadar mahkûm kurşuna dizildi.[7]

Emek cephesinde de baskılar iyice artırılmıştı. İşe yirmi dakika gecikme "emek cephesinden firar" sayılarak ağır bir şekilde cezalandırıldı. Bu tür suçlardan yargılananların sayısı savaş yıllarında 7,5 milyona vardı. Çoğu fabrikada haftada 70 saatlik mesai normal kabul edildi. Birçok işçi sabah fabrikaya geç kalırım korkusuyla fabrikalarda yatıp kalkmaya başladı.

Halkın Çelişkili Duygu Patlaması

Hakkındaki ideolojik önyargılı değerlendirmeler ne olursa olsun "halk", "bildiğini" okur. Teorideki "işçi sınıfı"yla gerçeklikte hiçbir ilgisi olmayan hakikî, yaşayan işçiler kargaşalık anlarında en olmadık girişimleri kendiliğinden başlatabilir. Ve bu inisiyatifler, bastırılmış halkın ve sınıfın derinliklerinden kendiliğinden kopup geldiğinden çelişkilidir de üstelik. Örneğin halk, emekçiler, bir

yandan Naziler karşısında utanç verici bir şekilde kaçışan rejimin sorumlularını neredeyse açıkça, sözlü olarak (başka bir ifade aracı yoktur ellerinde) topa tutar ve direniş cephelerine koşarken, bir yandan da Almanların istilasının kendileri açısından bazı "olumlu sonuçlar" verme ihtimâlini düşünmemiş değillerdir. "1941'de, Baltık devletlerinde ve Batı Ukrayna'da halk, Almanları kendilerini baskıcı komünist rejimden kurtaracak özgürlükçüler olarak düşündükleri için ilk başta sıcak karşılamışlardı. Ancak Alman komutasının ulus-devletlere, hatta normal bir yaşama izin vermeyeceği anlaşılınca, bu hava kısa sürede dağıldı... *Kolhoz*lar komünistler açısından olduğu kadar Nazi sömürgecileri açısından da faydalıydı. Sağlıklı erkekler ve kadınlar, buluğ çağındakiler de dâhil toplanıldı, Alman fabrikalarında ve madenlerinde çalıştırılmak üzere zorla göçe tâbi tutuldu. Buna itiraz edenler ibret olsun diye herkesin gözü önünde asıldı."[8]

Durumu bütün açıklığıyla ve çelişkileriyle görebilmek için O. Figes'den şu uzunca alıntıyı yapmam gerekiyor:

> ... savaşın başlaması belki belirsizliğin ya da korkudan kurtulmanın etkisiyle Sovyet rejimine yönelik açık konuşma ve eleştiri bakımından bir patlamayı getirdi. Almanların başkentten birkaç kilometre ötede olduğu18 Ekim'de "insan, daha kısa süre önce mahkemeye çıkarılmaya yol açmış olabilecek konuşmaları duyuyor" diye not düşmüştü güncesine Verjbitski. Bu hoşnutsuzluk büyük ölçüde savaşa hazırlığın yetersizliğini, katı çalışma disiplinini, gıda karnelerinin azaltılmasını, zorunlu askere almayı ve parti şeflerinin cephe gerisine kaçarak sıradan insanları istilayla baş başa bırakmalarını eleştiren köylülerden ve işçilerden gelmekteydi. Savaşın ilk altı ayında parti üyelerinin yarısının kaçtığı Leningrad'da işçilerin anti-Sovyet ruh hâli o kadar güçlüydü ki, bazıları bir Alman zaferi ihtimâline dahi olumlu bakmaktaydı. Savaşın ilk aylarındaki birçok grev ve işçi gösterisi 1917'deki devrimci ortama benzer bir şeye dönüşün işaretlerini vermekteydi. Ekim 1941'de İvanova bölgesindeki bir gösteride parti şefleri kalabalığı sakinleştirmeye çalışınca, grev önderleri işçilere şöyle seslendi: "Onları dinlemeyin! Onlar hiçbir şey bilmiyor! Bizi yirmi yıldır kandırıyorlar!" Fabrika [sahalarında] işçiler savaşın patlak vermesinden ve cephedeki yenilgilerden dolayı komünistleri suçlamaktan korkmadıklarını gösterdiler. NKVD'nin gözetleme gruplarına göre, Sov-

yet rejimini yıkacağı gerekçesiyle istilayı olumlu karşılayan birçok işçi ve köylü vardı.[9]

İşte şaşkınlık verici bir çelişki daha! Sovyet halkı hem Nazilere karşı gereken önlemi almadığı için rejimi eleştirmekte ve savaşmak için kendi inisiyatifi ile ileri atılmaktadır hem de acaba Nazi istilası rejimin yıkılmasına neden olur mu diye bir olasılığı da en azından Naziler bütün gaddarlıklarıyla Sovyet halkının üzerine çullanıncaya kadar gözden uzak tutmamaktadır. Çelişkili ama böyle!

Fakat Sovyet halkı, Nazi zulmü bütün gaddarlığıyla üzerine gelince direnmekten başka bir yol olmadığını görmüş ve kendi inisiyatifiyle ileri atılmıştır. Savaşın sonunu, esasen Kızıl ordu saflarında değil de partizan müfrezelerinde örgütlenen bu inisiyatif belirlemiştir. Hem de Sovyetler Birliği ile sınırlı olmayan bir partizan mücadelesi! Nazi işgâli altındaki tüm Avrupa çapında!

Her Şeyinden Yoksun Kalan Özgürdür

Soljenitsin *İlk Çember* romanının bir yerinde yöneticilere hitaben şöyle bir cümle kullanır: "İnsanları her şeyden yoksun bırakmadığınız ölçüde güçlüsünüz. Her şeyden yoksun bıraktığınız biri sizin sultanızdan çıkmış, yeniden özgürlüğüne kavuşmuştur."[10]

Pasternak ise, *Doktor Jivago* romanının sonunda, savaşın yol açtığı ölüm tehlikesinin yalanın gayriinsanî gücüyle karşılaştırıldığında bir nimet olduğunu söyler. Savaş hükümsüz sözün büyüsünü bozmuştu. "... savaşın aslında ortalığı temizleyen bir fırtına olduğu sonucuna varıyorum. Taze bir nefes, bir kurtuluş dalgası oldu sanki... Bütün insanlığın karşı karşıya kaldığı gerçek felaket, gerçek tehlike ve herkes için geçerli olan gerçek ölüm tehdidi bile başımızdaki insanlık dışı zorbalık [tezgâhı] karşısında önemsizdi. Savaş ortamında gerçekleri örten büyücü kuvvetin sınırları daralmak zorunda kaldı... ateş hattında ya da cephe gerisinde olan herkes ama herkes var gücüyle özgürlüğü soludu. Bu hafiflikle, gerçek mutluluk duygusuyla ölümcül savaşa atıldı."[11]

O. Figes, 1941-43 dönemini Stalinist rejimin altyapısının neredeyse çöktüğü ve insanların kendi olanaklarına dayandığı ve nasıl hareket edeceklerine kendilerinin karar verdiği bir dönem olarak tanımlar. Figes, tarihçi Mihail Gefter'e atıfta bulunarak bu yılları Stalinizmin kendiliğinden tasfiyesi olarak değerlendirir. Edebiyat tarihçisi Lazar Lazarev de "1941-42 askerî felaketi bizi ilk kez Stalinizmi sorgulamaya yöneltti" diye yazar ve ekler: "Askerlerin 'Stalin için!' diye bağırarak saldırıya geçtiği yolunda bir efsane var. Oysa gerçekte asla Stalin adını ağzımıza almazdık ve muharebeye girince 'Anayurt için!' diye bağırırdık."[12]

Ve Naziler Yeniliyor

Bu kitap bir savaş tarihi değil. Bu yüzden 1943-46 savaşının safahatına Alman işgâlinin izlediği seyre, Nazi ordularının Moskova'nın burnunun dibine kadar geldikten sonra orada durdurulmalarına, uzun süreli Leningrad kuşatmasının* nihayetinde başarısız olup geri saymak zorunda kalmalarına, 1941 yılında Kiev'deki Babi Yar'da 35.000 Yahudi'nin iki gün içinde Naziler tarafından katledilmesine, partizan savaşının Nazi güçlerine indirdiği ağır darbelere, şiddetli Rusya kışı koşullarında Naziler için ricatın başlamasına, Kızıl Ordu'nun direnişine ve ardından Nazileri kovalamasına, bu kovalamanın Berlin'de sonlanmasına vb. girmeyeceğim. Sanırım bu, kapsamlı ayrı bir kitabın yazılmasını gerektirmektedir ki zaten savaş benim alanım değil. Ayrıca bu konuda bugüne kadar çok kapsamlı çalışmalar yapılmış ve kitaplar yazılmıştır.

* Halil Berktay, Leningrad kuşatmasında açlığın yol açtığı ağır kayıpların da Stalin'in hatalarından kaynaklandığını şu ifadelerle belirtir: "Leningrad savunmasında şehri zamanında boşaltmamanın ve yiyecek stoklarını dağıtıp bombardıman hedefi olmaktan kurtaramamanın yol açtığı... resmî tarihlerde itinayla hasıraltı edilen korkunç kıtlık, 800.000'i sivil halktan olmak üzere 1,6-2 milyon vatandaşın canını almış... sıradan halkın %40'ı, parti üyelerinin ise sadece %15'i açlıktan ölürken, *nomenklatura* denen parti ve devlet üst kademelerinden tek bir kişi bile bu yüzden hayatını kaybetmemiştir." Halil Berktay, *Putin ve Stalin*, Serbestiyet.com

Ben burada sadece Almanların yenilgi nedenleri üzerine kısaca birkaç şey söyleyebilirim.

Yukarıda da belirttiğim gibi, Rus halkının büyük kesimi, başta işçiler ve köylüler, başlangıçta, bir yandan yurt savunma savaşına koşma yönünde bir inisiyatif gösterirken, diğer yandan da Nazilerin "ne yapacağını" dikkatli bir şekilde gözlemledi. Acaba bu yeni gelenler Stalin rejiminden daha mı iyiydi, yoksa daha mı kötü! Kısa sürede bunun yanıtını net bir şekilde aldılar: Bu yabancı istilacılar, Stalin rejiminden bile daha kötüydüler. Gerçi "bundan daha kötüsü ne olabilirdi ki?" diye düşünülebilir ama bence bunun yanıtı açıktır.

Her şeyden önce bunlar, Rusların geleneksel olarak da hoşlanmadığı yabancı bir ulusu temsil ediyordu ve istilacıydılar. Rus halkının kendisinde de anti-semit eğilimler bir hayli olmakla birlikte Nazilerin Yahudilere karşı ırkçılıklarının kitlesel katliam boyutlarında olması Sovyet halkları açısından çekilir bir şey değildi. Kaldı ki, Naziler yalnız Yahudilere değil Alman olmayan bütün milliyetlere ikinci sınıf, "uşak millet" muamelesi yapmaktaydı. Naziler, eskiden köyleri basan rejim yanlılarından da talancıydı.

Köylünün ürettiği ne varsa elinden alınıyordu. Üstelik Naziler, Sovyet kolhoz sistemini aşağı yukarı olduğu gibi devralmışlardı.

> Sonra Almanlara küfretmeye başladı. Semyonov'a, ilk başta insanların Almanların kolhozları "kaldıracağını" umut ettiklerini ama Almanların kolhozların kendileri için de iyi bir iş olacağını sezdiklerini anlattı. Beş evlik, on evlik kooperatifler kurmuşlardı; gruplar ve ekipler eskisiyle aynıydı.[13]

Bütün bunlar Sovyet halklarını direnişe sevk etti ve partizan savaşının başlamasına yol açtı. Sovyetler Birliği'nde bulunan istilacı Nazi birliklerine en ağır darbeyi partizan savaşı indirmiştir.

Bunun yanı sıra Rusya'nın ağır kış koşulları ve Almanların ikmal kaynaklarının hayli uzakta kalması da Nazilerin yenilgisine katkıda bulundu. XIX. Yüzyıldaki Rus seferinde Napolyon ordularını da aynı nedenlerle aynı akıbete uğramıştı.

Sovyet Kızıl Ordusu partizan savaşının Nazilere ağır darbeler

indirdiği bir ortamda ricat eden Nazi ordularının peşine düşerek neredeyse Avrupa'nın ortalarına kadar kovaladı ve bu arada Kızıl Ordu, "kurtardığı" her ülkeye sağlamca yerleşti. Stalin, Kızıl Ordu askerlerini, girdikleri ülkelerde ve Almanya'da bir süre "serbest bıraktı". Bunun anlamı, özellikle çok sayıda Alman kadınının Kızıl Ordu askerlerince tecavüze uğramasıydı. "İkinci ve Üçüncü Belarusya Cepheleri intikam güdüsüyle Prusya'ya, Almanya'nın içlerine girmişti. Gelecek aylarda 2 milyon Alman kadına tecavüz edilecekti. Rus askerleri Nazi kamplarından henüz kurtulan Rus kadınlara bile tecavüz ediyorlardı. Stalin bu durumu umursamıyordu."[14]

Batılılar, Stalin'in ısrarlı çağrılarına rağmen batıda İkinci Cephe'yi açma işini oyaladılar. Bu da savaşta esas kan kaybını Sovyetler Birliği'nin vermesine yol açtı, 25 milyon Sovyet vatandaşı savaşta can verdi.

Ne zaman ki Sovyet Kızıl Ordusu Avrupa'nın içlerine doğru iyice ilerledi, işte o zaman Batılı devletler ve ABD İkinci Cephe'yi açmak üzere Normandiya çıkartmasını başlattı. İkinci Cephe Nazilere karşı mı açılmıştı, yoksa Kızıl Ordu'nun ilerlemesini bir noktada durdurmak için mi, bir hayli tartışmalıdır.

Öte yandan, tartışmalı bile olmayan bir başka hakikat, müttefik kuvvetlerin, 1945 yılında Almanya'nın Dresden şehrini ağır bir şekilde bombalayarak 25.000 sivili diri diri yakmasının, Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerinde yaşayan insanları atom bombasıyla yok etmesinin, ABD'nin savaşta sivil halkı hedef almakta Nazi'lerden pek de geri kalmadıklarını ortaya koyduğudur.

Dipnotlar

1 G. Gorodetsky, *Stalin ile Churchill Arasında*, s. 508, 510.
2 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 340.
3 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 421.
4 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 373
5 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 452- 453.
6 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 352, 373.
7 A. Applebaum, *Gulag*, s. 416-417.
8 G. Hosking, *Rusya ve Ruslar*, s. 687.
9 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 425.
10 A. Soljenitsin, *İlk Çember*, s. 104.
11 Boris Pasternak, *Doktor Jivago*, s. 577.
12 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 471, 473-474.
13 V. Grossman, *Yaşam ve Yazgı*, s. 327.
14 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 452; keza bkz. Hosting, *Rusya vce Ruslar*, s. 685.

Milliyetlere ve Yahudilere Karşı Kampanya

Solomon Volkov, "Savaş sırasında başka bir dünya ve başka bir yaşam tarzıyla yüz yüze gelmiş, tehlikeye atılmayı, cesur olmayı, inisiyatif göstermeyi öğrenmiş olan milyonlarca Sovyet yurttaşını yeniden itaat altına almak gerekiyordu. [Kitlesel] tutuklamalar... yeniden başladı"[1] diyerek savaşın hemen sonrasındaki durumu net şekilde tanımlamaktadır.

Savaşta olağanüstü kayıplar veren Sovyetler Birliği'nin toparlanabilmek için bedava köle emeğine olan ihtiyacı daha da artmıştı. Gulaglarda zaten kullanılan köle emeğine ek yeni kaynaklar nereden sağlanabilirdi: Birincisi, Alman ve diğer milliyetlerden savaş esirlerinden; ikincisi, Nazi kamplarından çıkan ve kasıtlı olarak "vatana ihanet"le suçlanan Rus savaş esirlerinden; üçüncüsü, "ihanet"le suçlanan milliyetlerden.

O. Figes, Gulaglardaki savaş tutsağı Alman ve diğer milliyetlerden insanların köle olarak nasıl kullanıldığını anlatmaktadır:

> Savaşın bitişiyle birlikte devletin sömürmek için kullanabileceği ücretsiz işgücü havuzu olağanüstü büyüdü. Gulag mahpusları ve emek ordusu askerleri dışında 2 milyon Alman savaş tutsağı ve ayrıca diğer Mihver milliyetlerine mensup yaklaşık 1 milyon savaş tutsağı vardı: Bunların çoğunlukla ağaç kesimi, madencilik ve inşaat işlerinde kullanılmasına karşın, vasıflı olanları ara sıra Sovyet sanayisinde çalıştırılmaktaydı. Bazı fabrikalarda Alman savaş tutsakları üretimin öylesine ayrılmaz bir unsuru hâline gelmişti ki, fabrika sahaları içine gözetim kampları kuruldu ve yetkililer bu tutsakların Almanya'ya geri verilmesini önlemeye çalıştı.[2]

Ama bir de "kendi" tutsaklarımız yok mu!

Savaş Kahramanı Değil, "Hain"

İkinci Dünya Savaşı sonrasının en korkunç trajedisi bizatihî savaşın kendisi ve verilen can kaybı değil, "yurt savunması" için savaşırken Nazilere esir düşmüş Kızıl Ordu askerlerinin ve parti-

zanların savaştan sonra yaşadığı büyük hüsrandır. Normalde, her ülkede "vatan için" savaşırken esir düşenler savaşın sonunda yurtlarına döndüklerinde kahraman olarak karşılanır, alkışlanır, savaş gazisi olarak yere göğe konamaz, değil mi? Hayır, Sovyetler Birliği'nde böyle olmadı. Nazilere esir düşmüş bütün Kızıl Ordu askerleri ve "düzensiz gerilla birimleri kurma" "suçu işlemiş" bütün partizanlar "vatana ihanet"le suçlanıp eğer doğrudan kurşuna dizilmemişlerse Gulaglara atıldılar ve köle emeği olarak ağır çalışmaya sevk edildiler. Bu tahammül edilmesi çok zor acıyı ortaya koyan o kadar çok anlatım var ki! Jorge Semprún'dan başlayayım.

J. Semprún'un anlattığına göre, 12 Nisan 1945'te Buchenwald Toplama Kampı'ndaki tutsaklar, "Rusların işgâl ettiği bütün barakaların üzerine kocaman Stalin portreleri" asmışlardı. "Gece boyunca küçük şefler, gecenin buzdan maviliği içinde, NKVD kasketleri ve pırıl pırıl çizmeleriyle iki dirhem bir çekirdek giyinmiş olarak, Büyük Şef'in, Büyük Lider'in onuruna bu portreleri hazırlamış olmalıydılar. Çok kısa süre sonra Büyük Şef, baba elini onlara uzatacak ve Nazi kamplarında başlamış olan eğitilme süreçlerini tamamlamaları için onları Büyük Kuzey çalışma kamplarına gönderecekti."

J. Semprún'a göre, bir Rus savaş esirini "Stalin'in kamplarından birine nakledilmek için ideal bir aday hâline getirecek" koşullar belliydi. "İspanya'da savaşmamış mıydı? Bir Nazi kampından kaçmamış mıydı? Hiç kuşkusuz bütün koşullar tamamdı."[3] İspanya'da bulunma meselesini M. Buber-Neumann da doğrulamaktadır: "... Moskova'ya sevk edilmiş ve kendisini casuslukla suçlayan sorgu yargıcının önüne çıkarılmış. On yıl ceza almış. İlginç olan, İspanya'da Rusya'nın hizmetinde bulunan hemen hemen herkesin başına aynı şeyin gelmiş olmasıydı. Belki de bunun nedeni çok şey biliyor olmalarıydı."[4]

"Yenilen SS'ler çıkıp gitmeleri için mahkûmlara kapıları açtığı hâlde, Buchenwald Kampı'ndaki yeraltı örgütü, Kızıl Ordu gelene kadar, SS'lerin aldığı her türlü tahliye önlemini sabote etme ya da hiç olmazsa olabildiğince dizginleme emri vermişti. Buna rağmen Sovyet savaş esirlerinin bir bölümü kitleler hâlinde kaçmayı başar-

dılar ama yine de çok kısa süre sonra Stalin'in Gulag kamplarına gönderilmekten kurtulamadılar."[5]

Parti bölge komitesi üçüncü sekreteri Elena Yuryevna, 1940 yılında, henüz Sovyetler Birliği Nazilerin müttefikiyken Finlandiya'nın işgâli için yapılan savaşta Finlilere esir düşüp sonradan Rusya'ya iade edilen babasının başına gelenleri Svetlana Aleksiyeviç'e şöyle anlatıyor:

> Kırk yılında Finlandiya seferi bitti... Sovyet savaş esirleri bizde esir düşen Finlilerle takas edildi. Sıra sıra, karşı karşıya yürümüşler. Kendi yurttaşlarıyla yan yana gelen Finliler kucaklaşmaya, el sıkışmaya başlamış... Bizimkileri öyle karşılamamışlar, "Kardeşler! Canlar!" diye seslenmişler bizimkiler kendi yurttaşlarına. "Dur! Kenara! Ateş ederim!" Sırayı çoban köpekli askerler çevrelemiş ve onları özel hazırlanmış barakalara götürmüşler. Barakaların çevresinde dikenli teller varmış. Sorgular başlamış... "Nasıl esir düştün?' diye sormuş sorgucu, babama. "Beni Finliler gölden kurtardı." "Sen hainsin! Sen kendi kıçını kurtardın, Vatan'ı değil."... Mahkeme falan yapılmamış. Onları bir meydana götürmüşler ve askerlerin önünde kararı okumuşlar: Vatana ihanetten altı yıl çalışma kampı. Vorkuta'ya göndermişler onu. Orada sonsuz soğukta demiryolu inşa etmişler.[6]

Batılılar, gerek savaş esirlerini gerekse şu ya da bu şekilde Batı'ya iltica etmiş olanları, dönmek istemeseler de –yaptıkları anlaşma çerçevesinde– Sovyetler Birliği'ne iade etmeye başladılar. Özellikle Sovyet adaletinden kuşku duyanlar kesinlikle geri dönmek istemiyorlardı. "Anavatanda herkese yetecek kadar yer var" demişti İngiltere'deki Sovyet askerî ataşesi, Yorkshire esir kamplarında yaşamakta olan bir grup Sovyet askerine. "Bizi ne tür bir yerin beklediğini gayet iyi biliyoruz" diye yanıtlamıştı bir mahkûm. Buna rağmen Sovyetler Birliği'ne iade edildiler. 145 Sovyet mahkûmu Sovyetlere gitmemek için barikat kurdu. Amerikalı askerler göz yaşartıcı bomba atarak girdi barakalara. Avusturya'da, geri dönmemek için direnen binlerce kadın ve çocuğu dipçikleyerek trenlere doldurdular.[7]

Sovyet savaş esirlerine dağıtılan bildirilerde, "Her şeyiniz bağışlanacak, kardeşleriniz, bacılarınız sizleri bekliyor, çanlar çala-

cak, kimse sizleri kolhozlarda çalışmaya zorlamayacak, ancak isteyenler orada çalışacak" deniyordu. "Böylece geri döndüler. Daha sınır kapısında kadınlarla erkekler birbirlerinden ayrıldı, yollarına devam ettiler... Hiç yargılanmadan anayla kız Perm bölgesine gönderildiler. Kız şimdi bir orman kolhozunda mekanik testerenin başında çalışıyordu. Spiridon'la oğullarına gelince, hepsini dikenli tellerin ardına koydular; vatana ihanet suçundan üçüne de onar yıl ceza verdiler... İşte buydu geri dönmek."[8]

Kendi istekleriyle vatana dönenler bile şüpheli durumuna düşebiliyorlardı. Sovyetler Birliği'nden ister gönüllü olarak ister zorla ayrılmış olsunlar ister işbirliği yapmış ister tutsak alınmış olsunlar ister kendi rızalarıyla dönmüş ister sığır vagonlarına binmeye zorlanmış olsunlar, sınırda hepsinden işbirliği yapıp yapmadıklarını soran bir form doldurmaları isteniyordu. Bu formlara ne yazarlarsa yazsınlar, daha fazla soruşturma için "eleme kamplarına" gönderiliyorlardı. Bu NKVD "eleme kampları" kasıtlı olarak sanayi işletmelerinin yakınına kurulmuştu. Yetkililer herkesin durumunu uzun uzun gözden geçirirken, onlar da buralarda ücretsiz çalışmış olacaklardı.[9]

Savaş sırasında Nazilere esir düştükten sonra onların safına geçen ve Sovyet savaş esirlerinden Nazilere yardım edecek bir "Rus Kurtuluş Ordusu" kuran General Vlasov'un adamları savaştan sonra Sovyet savaş esirlerine, "Hükûmetiniz sizi çoktan gözden çıkardı. Bütün savaş esirleri hükûmetin gözünde vatan hainidir" diyor ve savaş tutsaklarına bunu kanıtlayan Moskova gazetelerini gösteriyorlardı. "Binbaşı Pugaçhov, esir kampından kaçıp Kızıl Ordu birliklerine katılıncaya kadar Vlasov'un subaylarına inanmamıştı. Ama Vlasov'un söylediği her şey doğru çıktı."[10] Düşmana esir düşmek otomatikman "vatan hainliği" veya "casusluk" kabul ediliyordu. "Sözde ben casusmuşum, çünkü ellerimi menfur düşmanın karşısında kaldırmışım."[11]

Y. Ginzburg, Kolıma'da, Glitsko adlı mahkûmun hasta yatağında anlattıklarını nakleder: "Bu subaylar bize hitap eden bir afiş getirmişlerdi. Afişteki kadın... kollarını ileri doğru uzatmıştı ve şöyle diyordu: 'Ülkene dön sevgili oğlum, anavatan seni çağırı-

yor.' İnsanların arasında çeşitli söylentilerin dolaşması doğaldı: Bazıları Almanlara hizmet ettikleri için kampa gönderileceklerini söylüyordu. Ama Gritsko buna inanmadı. Sanki Almanları bilerek mi seçmişti; onlar tarafından zorla kaçırılmıştı... 'Evet, hemşire, bize ne güzel bir uğurlama yapıldığını görmeliydin. Bando marşlar çalıyordu! Sovyet subaylarımız konuşmalar yapıyordu... Ama sınırı geçer geçmez tren değiştirmek zorunda kaldık. Hepimiz yük vagonlarına doldurulduk ve kapılar kitlendi. Artık ne müzik vardı ne bando!'"[12]

Soljenitsin'e göre, "esir düşen ve sonradan yurda geri verilen askerlerimize uygulanan 10 yıllık ceza", yurda dönenlerin tümünün kurşuna dizilmesini öngören "Stalin'in kanununa göre" hafif kalmıştı. Yine Soljenitsin'e göre, "savaş esirlerinin toplanması"nın nedeni esir düşmeleri değil, Avrupa'daki hayatı tanımış olmalarıydı. "Stalin'in mantığı Avrupa'da bulunan her Sovyet vatandaşı için hapsi öngörürdü." [13] Soljenitsin, düşman işgâli altındaki bölgelerde yaşayanların doğrudan "vatan haini" kuşkusu altında olduklarını yazıyor.[14]

Soljenitsin esir düşenlerin "Alman ordusunu durduranlar ve ilk darbeyi yiyenler" olduğunu belirtmektedir. Oysa bu insanlara reva görülen, önce "yurt çağırıyor" deyip, daha sınırda boyunlarına kemendi geçirmekti. "Düşmana esir düşenlerin hepsi casus sayılmışlardı."[15] Soljenitsin, "Devlet olarak bin yüz yıllık tarihimizde pek çok alçaklık görülmüş veya yaşanmıştır! Fakat böylesi, sayıları milyonları geçen kendi askerine ihanet etmek, hele onları hain saymak gibisi oldu mu hiç?!" diye sormakta ve yürekten yükselen bir isyanla şunları eklemektedir:

Çar Aleksey Mihayloviç zamanında düşman elinde esir kalanlara asillik payesi verilirdi! Ondan sonra görülen savaşların *hepsinde* esirleri değiştirmek, onları bağrımıza basmak toplum için vazife bilinirdi. Esirlikten kaçarak dönenler kahraman sayılırdı. İlk Dünya Savaşı'nda esirlere yardım toplanırdı, hemşirelerimiz Almanya'daki esirlerimizin yanına bırakılırdı ve yayınlanan her gazete yurttaşlarımıza, esirlerimizin zalim düşman elinde bulunduğunu hatırlatırdı. Batı'nın tüm devletleri aynı işi bu savaşta yaptı-

lar: Tarafsız memleketler aracılığıyla esirlerine paket, mektup çeşitli yardımlar yollandı. Batı'dan gelen esirler Alman kazanından beslenme küçüklüğüne düşmezlerdi, Alman muhafızlarıyla üst perdeden konuşurlardı. Batının hükûmetleri askerlerinin esirlikte geçen yıllarını kıdeme sayar ve hatta maaşlarını işletirdi...[Oysa sen] bacaklarını da orada bırakarak koltuk değneğiyle dönsen bile, seni yine yargıç önüne çıkaracaklar... Alman kurşunuyla ölmek istememenin cezası... Sovyet kurşunuyla ölmekmiş!"

Soljenitsin, yalnız esir düşen askerlerin değil, partizanların da "aforoz edildiğini" belirtiyor ve Churchill'in, "Sovyetlere 90.000 mevcutlu Kazak kolordusunu ve ağırlıklarını –ihtiyarları, çocukları ve kadınları– teslim"[16] ettiğini kaydediyor. A. Applebaum, Nazilere karşı dövüşen Polonya partizanlarının NKVD tarafından tutsak alındığından söz ediyor. "Polonya NKVD'si, Polonya Ordusu'ndan geriye kalan liderleri aramaya koyuldu. Bu partizan ordu 1944'e kadar Almanlara karşı Sovyet Birlikleriyle yan yana çarpışmıştı. Ancak Kızıl Ordu eski Polonya sınırını geçer geçmez, NKVD birlikleri Polonya Ordusu'nun partizan birimlerini tutsak aldı, silahlarına el koydu ve liderlerini tutukladı. Bazıları Polonya'nın ormanlarında saklandılar ve 1940'lı yılların ortasına kadar savaştılar. Bazıları idam edildi... Dolayısıyla hem partizanlar hem de şüpheli sivillerden on binlerce Polonya vatandaşı kendilerini savaştan sonra Gulag'da ve sürgün köylerinde buldular."[17] Savaşın sonunda Nazilerin yenilmesi üzerine Nazilerin Ravensbrück kampından kurtulan M. Buber-Neumann'ın tüm korkusu, yaklaşan Sovyet Kızıl Ordusu'nun eline düşmektir. Bu yüzden, vurulma tehlikesini de göze alarak Amerikan ordusunun elinde bulunan bölgelere doğru kaçar: "Ruslara esir düşmektense Amerikalılar tarafından vurulma riskini seve seve göze almıştım."[18]

Buket Coşkuner, Yalta anlaşmasıyla geri dönmeye zorlanan çok sayıda insanın intihar ettiğini yazıyor. "Ruslar vagonların içerisinde kendilerini öldürdüler Rusya'ya gitmemek için... Otelde beşinci kattaki bir kadın camı kırıp önce çocuğunu, sonra kendisini atmıştı."[19] Stalin'in kızı Svetlana Alliluyeva, "Almanya'da esaretten dönüp Sibirya ve kuzeydeki kamplara gönderilen birçok

esir"in "Yıllar sonra Moskova'ya döndüğü"nden[20] söz etmektedir. "Yakov* gibi yaralanarak bile olsa esir düşen herkes 'isteyerek düşmana teslim olmak'tan suçlu sayılıyordu. Böylece hükûmet milyonlarca subay ve adamından elini çekmiş ve savaş boyunca onlarla ilgili yükümlülüğü reddetmişti. Savaş bitince çoğunun geri dönmek istememesi düşündürücü değil mi?"[21] Montefiore, Nazi saldırısının hemen başında, Stalin'in, "esir düşen askerlerin ailelerinin yok edilmesini öngören 246 sayılı"[22] NKGB** emrini onayladığından söz etmektedir.

"Şüpheli" Milliyetler

Politbüro daha savaş başlamadan önce, Sovyetler Birliği'nde yaşayan halkları ve milliyetleri "şüpheli" olarak kodlamıştı: Volga Almanları otomatikman "Alman ajanı"ydı. Türkî halklar, Tatarlar, Azerbaycanlılar ve bu milliyetlere mensup entelektüeller doğrudan Türk devletinin taraftarı ya da ajanı olarak kodlanmıştı. Polonyalı, Letonyalı, Litvanyalı, Estonyalı ya da Fin olmak "Sovyet düşmanı" olmakla aynı anlama geliyordu. Keza, kuşkuyla bakılmak için Yahudi olmak yeterliydi. "Polonyalı, Yahudi ve Baltık milliyetlerinden grupların etkin biçimde bastırıldığı dönemlerde bu etnik kökenlere sahip olmak şüpheli hâle gelmeye yetiyordu."[23]

"Şüpheli uluslar"a karşı operasyonlar savaş öncesinden başlamıştı: "... savaş hâlinde 'potansiyel casus' olacağı öngörülen Sovyet azınlıklarına yönelik toplu sürgünlere ve idamlara başvuruldu: Almanlar, Polonyalılar, Finler ve Letonyalılar, Ermeniler ve Rumlar, Koreliler, Çinliler, hatta 1935'te Doğu Çin Demiryolu'nun Japonların 1932'de oluşturduğu kukla Mançurya devleti Mançukuo'ya satılması üzerine Mançurya'dan Sovyetler Birliği'ne dönen Harbin Rusları."[24] "Binlerce Volga Almanı düşmana yardım ede-

* Stalin'in Almanlara esir düşen büyük oğlu. Stalin esir takasını kabul etmediği için Almanlar tarafından kurşuna dizilmiştir.

** NKVD'nin yeni adı.

cekleri korkusuyla yurtlarından sürüldü ve birçoğu yerleşim başlatmak üzere Vorkuta'ya gönderildi."[25]

Savaş öncesindeki "şüpheli milliyetler" paranoyası, savaş sonrasında "işbirlikçi milliyetler" suçlamasıyla kolayca birleştirildi. Aslında savaş sonrasında öne sürülen "iş birlikçi milliyetler" suçlamasının temelinde de yine Gulaglardaki köle emeği ihtiyacı yatıyordu. Köle emeğinin en mümbit toprağı, Kafkasya dağlarında ve uçsuz bucaksız Asya steplerinde yaşayan halklardı. "İşbirlikçiler suçlaması, sayısız küçük Kafkas ulusunu (Karaçaylar, Balkarlar, Kalmıklar, Çeçenler, İnguşlar), Kırım Tatarlarını ve diğer bazı küçük azınlık gruplarını kapsıyordu; Meşket Türkleri, Kürtler ve Hemşinliler ile birlikte daha küçük Yunan, Türk, Bulgar ve Ermeni toplulukları da bunlara dâhildi."[26]

Stalin'in etnik temizlik ve tehcir politikası esasen Çarlık zamanından miras kalmıştı. Stalin'in Kafkasyalıları ve Tatarları yurtlarından sürmekteki amacı muhtemelen işbirlikçiliklerinden dolayı intikam almak değildi. Görünüşe bakılırsa, uzun zamandır planladığı etnik temizlik operasyonları için savaşı bahane olarak kullanmıştı. Büyük Katerina Kırım yarımadasını Rus İmparatorluğu'na kattığından beri çarlar Kırım'ın Tatarlardan temizlenmesini hayâl etmişlerdi. Stalin, çarlardan da ileri giderek sadece şüpheli milliyetlerin belli üyelerini ya da siyasî 'düşmanlar' kategorisini yok etmeyi değil, bütün olarak milletleri (erkekler, kadınlar, çocuklar, büyükanneler ve büyükbabalar) haritadan silmeye karar vermişti. Kırım Tatarları nakliye araçları ile istasyonlara taşınmış ve burada kendilerini bekleyen vagonlara tıka basa doldurularak kapıları sıkı sıkıya kapatılmıştı. Hayvan ve yük taşımada kullanılan bu vagonlarla daha önce de Çeçen ve İnguşlar sürgüne gönderilmişlerdi. Yol boyunca birçok insan hastalanmış, özellikle yaşlılar ve çocuklar açlığa, susuzluğa, vagonların havasızlığına dayanamayarak hayatını kaybetmişti. Ölenler durulan ilk yerde vagonlardan indirilmiş ve defnedilmelerine müsaade edilmeden yol kenarlarına bırakılmıştı. Bu şekilde yol boyunca 7889 Kırım Tatarı'nın öldüğü belirtilmektedir. Son ferdine kadar Sibirya'ya sürülen Kırım Tatarları, Gorbaçov dönemine kadar yurtlarına dönemediler. Stalin, Çeçen

ulusunu Kazakistan'ın çorak topraklarına sürdü; yarısı öldü, diğer yarısı da lisanları ve kültürleriyle birlikte yok olmaya mahkûm edildi. NKVD'ye göre, sürgüne gönderilenlerin dörtte birinden fazlası öldü; fakat yollarda ve kamplarda ölenlerin sayısı 530.000 kadardı. Yaşananlar *Holocaust*'a yakın bir felaketti.

En acıklı tehcir ve Gulaglarda zorunlu çalışmaya sevk olaylarından biri de Osmanlı döneminde Cizre-Botan bölgesinde yaşayan ve 1914 yılında Ermenilerle birlikte Osmanlı'ya isyan ettikleri suçlamasından kurtulmak için Rusya'ya kaçan Asuri (Süryani) halkının yaşadıklarıdır. Asuriler Osmanlı'dan kaçtıktan sonra Azerbaycan'a yerleşip burada tarım işçiliği yaparak hayatlarını kazanmaya çalışmışlardı. Ne var ki 1949 yılında köyleri basılarak çoluk çocuk, ihtiyar kadın demeden vagonlara bindirilmiş ve bu sefer "Türk casusu oldukları" suçlamasıyla Sibirya'ya sürülmüşlerdi:

> Gecenin bir yarısı, penceremize aniden sert bir şekilde... vurulduğunu duyduk. Ablam Marta perdeyi araladı ve ardından irkilerek, "anne anne" diye bağırdı, "sokakta askerler var."

İçeri silahlı askerler ve bir subay girer. Vartanov ailesine derhal hazırlanmalarını bildirirler. "Çocuklar çığlık atıyor, sürekli ağlıyorlardı. Subay bir taraftan bağırırken, kadınlar feryat ediyorlardı." Bir süre sonra bütün köyün uyandırılıp meydanda toplandığını görürler. Bindirildikleri kamyonlar bilinmeyen bir yöne doğru hareket eder. Kamyondan oluşan bir kervan yolda uzun bir zincir oluşturmuştur. Nereye gidilmekteydi? Kimse yanıtı bilmiyordu ve bu talihsiz insanlar bunu öğrenmek için her şeylerini vermeye hazırdılar. Kamyonlar Ahıskafa istasyonuna gelir ve sürgünler orada bekleyen yük vagonlarına doldurulur. Kentte o gece Rum ve Yezidi halkının birçoğunun da aynı sonu bilinmeyen yolculuğa çıkarıldığı söylentisi yayılmıştı. Tüm vagonlar tıklım tıklımdı. Yüzden fazla insanın bir vagona tıkılıp böyle birbirlerinin üzerine yığılarak yolculuk edebileceğini kimse hayâl edemezdi. Sürgünler Sibirya'ya götürülüyordu. Burada Asurilere, Türkiye, İran ve İngiltere'nin istihbarat servisleri hesabına casusluk yaptıkları söylenir. Bunun cezası Sibirya'da "özel yerleşim"e tâbi tutulmaktır. "Özel

yerleşim"in anlamı, çalışma kampı düzeni içinde bir esir olarak ölesiye çalıştırılmaktır. Cezanın süresi: Ömür boyu.

Çalışacakları kolhoza vardıklarında, sürgünlerin Krasnoşapka adını verdikleri bölgeden sorumlu yüzbaşı onlara şunları söyler: "Özel bölgenin sakinleri, biliyorsunuz ki şu an sizler burada birer sürgün olarak bulunmaktasınız. Çünkü sizler Sovyet halkının düşmanları ve Türkler adına çalışan casuslarsınız... On beş yaşının üstündeki her sürgün her akşam saat 7 ile 8 arasında komutanlık bürosuna gelip çalışanlar listesindeki adının karşısına imza atmak zorundadır; ikincisi, izin almaksızın Porotaykovo'nun dışına dokuz milden daha fazla çıkmak yasaktır; üçüncü ve son olarak, tüm kolhoz işlerini, her türlü koşulda, tam olarak ve tartışmaksızın yapmak zorundasınız."

Anıların yazarı Vartanov'un iki ablası, Eliza ve Marta soğuğa ve zor koşullara dayanamayarak birer ay arayla zatürreden ölürler. "İnsanlar ölüyordu... İnsanlar savaş yüzünden, düşman saldırısından değil, sistematik olarak, kendi otoritelerimizin politikalarının çirkinliği yüzünden ölüyordu."[27]

Sovyetler Birliği'nde Anti-Semitizm Dalgası

Savaştan kısa süre sonra, diğer milliyetlere saldırının yanı sıra Yahudi karşıtı, büyük bir anti-Semit kampanya da başlatıldı. Stalin'de anti-Semit eğilimlerin eskiden beri var olduğu bilinir; ancak o, duygularına ya da ilkel eğilimlerine yenilecek adam değildi. Nazilerle savaş sırasında bu tür duygularını bastırdığı gibi, Nazilere karşı mücadelede Yahudilerin gücünden yararlanmasını da bildi; dünya çapında Yahudiler arasında faaliyet gösterecek "Anti-Nazi Yahudi Komitesi"nin kurulmasına bile destek oldu.

Fakat savaş sonrasında koşullar değişmişti. Her şeyden önce, Filistin topraklarında, Sovyetler Birliği'nin de kurulmasına onay verdiği ve katkıda bulunduğu bir İsrail Devleti kurulmuştu ve Sovyetler Birliği'ndeki çok sayıda Yahudi doğal olarak İsrail'e gitme idealine sahipti. Bu, Stalin'in nezdinde, Yahudileri, diğer halklar gibi "şüpheli" bir "ulus" hâline getiriyordu. Ayrıca, Sov-

yetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'ndaki müttefiki ABD, kalabalık bir Yahudi nüfusu barındırıyordu ve Sovyet Yahudilerinin ABD Yahudileriyle yakın akrabalık bağları vardı. II. Dünya Savaşı'ndan en güçlü ülkeler olarak çıkmış Sovyetler Birliği ve ABD'nin yakın bir gelecekte dünya hâkimiyeti için çatışmaları kaçınılmazdı. Bu durumda, Sovyetler Birliği içindeki Yahudi nüfus, Stalin'e göre potansiyel "düşman"dı. 1945'ten sonra bir değişim oldu: Stalin aşırı saldırgan ve saplantılı bir anti-Semit hâline geldi... Anti-Semitizm yeni Rus ulusalcılığına uygun düşüyordu. Güçlü bir Yahudi topluluğunun yaşadığı Amerika'nın üstünlüğü, savaş sırasında ABD'yle yeniden bağlantı kuran kendi Yahudilerini, Stalin'in sadakatsiz bir Beşinci Kol olarak görmesine yol açtı.[28] Stalin, Aralık 1952'de bir Merkez Komitesi toplantısında "her Yahudi'nin potansiyel ABD casusu olduğunu" [29] ileri sürecekti.

Büyük bir anti-Semit kampanya başlatıldı. Stalin, Yahudi topluluğunun kültürel önderlerinden Mihoels ve Yahudi Komitesi'nin, "Sovyet karşıtı faaliyette bulunmak üzere Amerikalılar tarafından yönlendirilen aktif ulusalcılar" olduklarına ve özellikle Mihoels'in "ABD gizli servisleriyle bağlantılı ünlü Yahudi şahsiyetlerle ilişki kurduğu" Amerika seyahatine dair delil toplanması talimatı verdi. Oysa bu seyahat, Sovyetler Birliği'ne sempati yaratması amacıyla düzenlenmiş ve bizzat Stalin tarafından teşvik edilmişti. Talimatın ardından, Yahudilerle evli olanlar eşlerinden boşanmaya başladılar. Stalin'in kızı Svetlana Alliluyeva da buna dâhildi. Baskı sonucu eşi Morozov'dan boşandı. Svetlana Alliluyeva o zamanki Yahudi Aleyhtarı kampanyayı şöyle anlatıyor: "1948 sonunda yeni bir tutuklama dalgası yaşandı. İki teyzem, Pavel dayı ve Redens'in dulları ve onları tanıyanlar hapse gönderildi. J.G. Morozov, ilk kocamın babası da tutuklanmıştı. Sonra 'kozmopolit' denilen insanlara karşı kampanya başlatıldı ve yeni insanlar tutuklandı. Molotov'un karısını bile... tutukladılar. Lozovski tutuklandı, Mihoels öldürüldü. Hepsi 'siyonist hücre' olduğu iddiasıyla bir araya toplanmıştı."[30]

Moskova'daki Yahudi Tiyatrosu'nun müdürü ve Yahudi Anti-Faşist Komitesi'nin (JAFC) lideri Solomon Mihoels, Ocak 1948'de

MDV'nin* marifeti olan bir "araba kazasında" hayatını yitirdi. JAFC Sovyet savaş uğraşlarına Batılı Yahudilerin yardımını sağlamak üzere 1942'de kurulmuştu. Aralık 1948'de yüzü aşkın JAFC üyesi tutuklandı. "Anti-Sovyet faaliyetleri" itiraf ettirmek amacıyla işkenceden geçirildi ve bir bölümü kurşuna dizilirken bir bölümü de çalışma kamplarına gönderildi. Bu saldırının hedefleri arasında Molotov'un karısı Polina ve yıllanmış parti üyesi, sendikacı Lozovski de vardı. Yılların devrimcisi Lozovski'ye işkence yapıldı. İlginçtir ki, 1930'lardaki Moskova Yargılamalarının tersine, Lozovski mahkemede herhangi bir itirafta bulunmadığı gibi, "Stalin'in bütün davalarının en dikkate değer, en onurlu ve cesur" konuşmasını yaptı.

> Bu türden faaliyetlere katılmak istemiş olsam bir şairle bir aktörle mi temas kurardım? En önemlisi istihbarat subaylarıyla kaynayan bir Amerikan elçiliği var. Bırakın Dışişleri Bakan Yardımcısı'nı, Maliye Komiserliği'nin kapıcısı bile böyle bir şey yapmaz.[31]

Lozovski ve Anti-Faşist Komite'de yer alan Yahudi şairler 12 Ağustos 1952 günü kurşuna dizildiler.

Benzeri bir anti-Semit dava da Sovyet gizli polisinin denetiminde Çekoslovakya'da sahneye kondu. Çekoslovakya Komünist Partisi Genel Sekreteri Radolf Slanski ve Yahudi kökenli önde gelen on komünist daha asılarak idam edildi.

Anti-Semit kampanyada, 1948-53 arasında on binlerce Sovyet Yahudisi tutuklandı, işten kovuldu, üniversitelerden atıldı ya da evlerinden çıkarıldı.

Jdanovcuların Tasfiyesi

Stalin'in son kurbanları, sadık Stalinistler olarak bilinen Leningrad'daki Jdanovcular oldu. Stalin, Kirov'u öldürttükten sonra Leningrad gibi güçlü bir bölgeyi "sağlam ellerde" tutmak için parti şefliğine Andrey Jdanov'u atamıştı. Fakat eski adı St. Petersburg

---

* NKVD'nin o zamanki adı.

ya da Petrograd olan, bir zamanlar Zinovyev'in karargâhıyken merkez adına parti şefi olan Kirov'un karargâhına dönüşen Leningrad şehri, bir kez daha "merkez"e "ihanet etmiş" ve bu sefer de Jdanovcuların özerk karargâhına dönüşmüştü. Bu, Stalin'in asla tahammül edebileceği bir şey değildi.

Jdanov, geçirdiği ani bir kalp krizi sonucu 1948 yılının Ağustos ayında ölünce Jdanov'un gücünü oluşturan ve hepsi de Stalin'e bağlı binlerce memur tutuklandı, hapse atıldı ve kurşuna dizildi. Leningrad şefi Kuznetsov, 13 Ağustos 1949'da tutuklandı ve itirafta bulunmayı reddedince işkencede öldürüldü.[32] Açılan Leningrad davasının sonunda bir kısım Jdanovcu kurşuna dizilirken yüzlercesi toplama kamplarına gönderildi.

Son Tango: Doktorlar Komplosu

Stalin'in ölmeden önce sahneye koymaya hazırlandığı son sahte dava "doktorlar komplosu"ydu. Elbette bu doktorlar Yahudi'ydi ve zaten bu dava da anti-Yahudi kampanyanın bir parçası olarak düşünülmüştü. Bu, 3. Moskova Yargılaması'ndaki Kremlin doktorları komplosu göz önüne alınırsa 2. Doktorlar komplosu oluyordu.

1952 yılının Eylül ayında, o zamanlar işkenceciliği ile ön plana geçmiş polis şeflerinden İgnatyev, Stalin'den aldığı talimatla, Lidya Timaşuk adlı bir kadın doktorun Stalin'e hitaben yazdığı ihbar mektubundan yola çıkarak başta Stalin'in özel doktoru olmak üzere Kremlin doktorlarının aslında Jdanov, Şçerbakov, Dimitrov ve Çoybalsang'ı katlettiklerini "kanıtlamak" için elindeki tutuklulara işkence yapmıştı. Ayın 18'inde Stalin, bir başka işkenceci polis şefi olan Ryumin'e doktorlara işkence yapmasını söyledi. Ryumin, Lefortova'da özel bir işkence odası hazırladı ve doktorların gözünü korkutmak için ameliyathane ya da otopsi odası olarak döşedi. Stalin dehşet verici bir cerrahî parodiyle kendi doktorlarına işkence yapıyordu.[33]

Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümüyle doktorlar komplosu davası

yarıda kaldı. 27 Mart'ta af ilan edildi. 4 Nisan'da Beria, "Doktorlar entrikası"yla ilgili soruşturmaya son verdi.

Hepimizin Üstünden Kalkan Taş

Cezasını tamamladığı hâlde Magadan'da mecburî ikâmete tâbi tutulan Yevgeniya Ginzburg evde temizlik yaparken kapı çalınır. Gelen, Kırımlı bir Alman olan, "serbest mahkûm" arkadaşı Heiss' tir. "Niçin radyoyu açmıyorsun?" diye sorar Ginzburg'a ve onu beklemeden gidip radyoyu açar: "Aralıklı kalp vuruşları... nabzın zorlukla duyulması... Josef Visarionoviç Stalin... Elimdeki temiz yer bezi elimden kaydı ve kovadaki kirli suyun içine düştü."[34]

Erica Wallach,* Butirka Cezaevi'ndedir. Komşu hücredeki Helmuth'la duvar haberleşmesi yapmaktadır. "Banyo günü geldi ve bana, her zamanki gibi iki subay ve iki asker eşlik etti. Hiçbirini tanımasam da onlarda belirgin bir farklılık olduğu açıktı... Banyoya daha önceki yolculuğum sırasında bu gri kapıların hepsi kapalıydı ve üstlerindeki lambalar yanıyordu... Bu sefer –şaşkınlık içindeydim– bütün kapılar ardına kadar açıktı ve hücreler boştu. Geri dönüp durumu Helmuth'a bildirmek için zor bekledim. 'Dinle' dedim aceleyle, 'bu akşam ranzana çık ve kendini küçük pencereye çek... bak bakalım ışıklar yanıyor mu?'... Olağanüstü bir şeyler olduğunu anlamıştık... Yoksa af mı çıkmıştı? 'Sana sabun verildi mi?' 'Evet! Duyulmamış bir şey. Ne anlama geliyor bu?' 'Dinle, bir subay geldi ve yıkanacak çamaşırım olup olmadığını sordu. Artık çamaşırhane hizmetleri de var. Ne diye-

* Erica Wallach, 1922'de Almanya'da doğdu. İspanya İç Savaşı'nda ebeveynleriyle birlikte cumhuriyetçilere katılarak küçük yaşına rağmen hemşirelik yaptı. Franco'nun zaferinden sonra bir süre İsviçre'de yaşadı ve oradaki anti-faşist direnişe katıldı. 1950 yılında, Çekoslovakya'da ortadan kaybolan manevî babası Noel Field'in akıbetini araştırmak üzere gittiği Doğu Berlin'de casuslukla suçlanıp tutuklandı. Bir yıl sonra, 1952'de NKVD sorgucularına teslim edilip Moskova'ya gönderildi. Orada da 15 yıl zorunlu çalışma cezası verilerek Vorkuta kampına sürüldü. Stalin'in ölümünden sonra, 1955'te serbest bırakıldı. 1993'te ABD'de öldü.

ceksin buna?'... 'Helmut, yemin ederim çorbamda yağlı bir göz buldum. Sen de buldun mu?' 'Hayır, kesinlikle yok böyle bir şey... Her zamanki gibi iğrenç bir yemek işte...' Ertesi gün Helmuth beni çağırdı. 'Lahana çorbasının içinde bir parça patates buldum... Yemeklerin iyiye gittiğine hiç kuşkum yok.'... 'Buralar boşaldığından beri kimsenin sorguya götürülmediğini fark ettin mi?'"

Sonunda, görüşmeleri yasaklanmış iki idamlık, Erica Wallach ve Helmuth, cezaevindeki olağanüstü değişikliklerin nedenini komşu hücredeki bir diğer mahkûmdan öğrenirler: "Büyük acılara ve adaletsizliklere sebep olmuş, çok sayıda insanı öldürmüş ve ülkesini utanca boğmuş bir adam 5 Mart [1953] günü ölmüştü."[35]

Son sözü kızı söylesin: "Benim yaşamım bile... babam yaşadıkça normal olamazdı... Hepimiz nefes alıyoruz. Hepimizin üstünden ağır bir taş kalkmış gibi."[36]

Dipnotlar

1 S. Volkov, *Tanıklık Tutanağı*, s. 37.
2 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 507.
3 J. Semprún, *Ne Güzel Bir Pazar*, s. 94, 138.
4 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 194.
5 J. Semprún, *Ne Güzel Bir Pazar*, s. 397.
6 Svetlana Aleksiyeviç, *İkinci El Zaman*, s. 51.
7 A. Applebaum, *Gulag*, s. 437.
8 A. Soljenitsin, *İlk Çember*, s. 457-458.
9 A. Applebaum, *Gulag*, s. 437-438.
10 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 325.
11 Georgi. Vladimov, *Sadık Ruslan*, s. 76.
12 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 171.
13 A. Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*, s. 62, 65, 226.
14 A. Soljenitsin, *İlk Çember*, s. 259.
15 A. Soljenitsin, *Ivan Denisoviç'in Bir Günü*, s. 132.
16 A. Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*, s. 206, 208-209, 211, 222.
17 A. Applebaum, *Gulag*, s. 433.
18 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 328.
19 A. Buket Coşkuner, *Sibirya'dan Nazi Kamplarına*, s. 60, 69.
20 *Svetlana Alliluyeva'nın Mektupları*, s. 170.
21 *Svetlana Alliluyeva'nın Mektupları*, s. 192.
22 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 359.
23 A. Applebaum, *Gulag*, s. 258; keza bkz. G. Hosking, *Rusya ve Ruslar*, s. 694.
24 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 279.
25 Erica Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 237.
26 A. Applebaum, *Gulag*, s. 427.
27 Eliya Vartanov, *Sibirya Sürgünü Asurilerin Anıları*
28 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 516-516.
29 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 561.
30 *Svetlana Allilluyeva'nın Mektupları*, s. 202-203.
31 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 585.
32 A. McSmith, *Korku ve İlham Nöbette*, s. 341.
33 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 586.
34 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 406-407.
35 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 218-219, 221.
36 *Svetlana Alliluyeva'nın Mektupları*, s. 228.

2. Kısım

Gulaglar

Gulagların Tarihçesi

Politikadan anlamayan bir gençtim ve Sovyetler Birliği'nin bir askeri oldum. Bu ülkede çalışma kampları olduğunu biliyordum, orada mahkûmların olduğunu biliyordum. Fakat göreceklerime hazırlıklı değildim. Günlerce ve günlerce, kilometrelerce ve kilometrelerce dikenli tellerin uzandığı alanlarda yolculuk yaptım. Gözlerime inanamadım, sonu gelmez dikenli teller. Ve insanlar, mahkûmlar... Milyonları buluyor olmalıydılar. Hemen bir yıl boyunca sessizce seyrettim, ne olup bittiğini anlamaya çalışarak. Saçmalıktı bu. Dayanmam mümkün değildi; işleri böyle yürüten bir sistemin parçası olamazdım. Giydiğim bu üniformadan utanç duydum.

Vorkuta toplama kampında görevli bir Kızıl Ordu askerinin sözleri. (Erica Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*)

Soljenitsin'in roman kahramanlarından biri, zorla çalıştırma sistemine göre oluşturulmuş Gulagların ilk fikir babasının, *Ütopya*'nın yazarı Thomas More olduğunu ileri sürer. Buna göre, aşağılatıcı, kimsenin yapmak istemediği ağır işler, hayatlarının bağışlanması karşılığında mahkûmlara verilecekti.

Gulag kelimesi, Glavnoye Upravleniye Lagerey'in yani Kamplar Genel İdaresi'nin kısaltmasıdır. Zamanla, Beyaz Deniz'deki adalardan Karadeniz kıyılarına, kutup çizgisinden Orta Asya düzlüklerine, Rusya'nın Kuzey-batı ucundaki Murmansk'tan Kuzey-doğu ucundaki Kolıma'ya kadar uzanan binlerce kampta mahkûmları zorla çalıştıran cezalandırma sisteminin adı hâline geldi. Aleksandr Soljenitsin'in koyduğu adla "Gulag Takımadaları" olarak anılan bu kamplar çeşit çeşitti: çalışma kampları, ceza kampları, adi suçlu kampları, siyasî suçlu kampları, kadın kampları, çocuk kampları, transit kamplar, altın, bakır, kömür gibi maden çıkarma kampları, ağaç kesimi, odun ve kereste tedarik kampları. Ayrıca, Beyaz Deniz ile Baltık Denizi'ni birleştiren yaklaşık 230 km. uzunluğundaki

Belomor-Kanal projesi, Moskova Metro projesi gibi yoğun emek gerektiren projelerde de Gulaglardaki zekler (köle-mahkûmlar) kullanılmıştı.

Gulagların kökleri Çarlık Rusya'sına dayanıyordu. Kürek cezasına çarptırılan mahkûmlar, 17. yüzyıldan bu yana Sibirya'daki zorunlu çalışma taburlarına sevk ediliyordu. Ekim Devrimi'nden iki yıl sonra Lenin "güvenilmez unsurların" kentlerin dışındaki toplama kamplarına kapatılmasını emretti. 15 Nisan 1919'da, "Devrim ve komünizm karşıtı unsurların izole edilmesi ve bilinçli emek adına ıslahı"na[1] ilişkin bir kararname çıkarıldı. Buna dayanarak kurulmaya başlanan kamplar kısa sürede yayıldı. 1921 yılında kırk üç eyalette, çoğunluğu "halk düşmanları"nı "ıslah etmek" üzere kurulmuş 84 toplama kampı vardı.

1929'dan itibaren hızlı sanayileşme ve zorla kolektifleştirme çizgisinin benimsenmesiyle birlikte Gulaglar doğrudan bir ekonomik araç işlevi görmeye başladı. Artık Kulak diye etiketlenerek sürgün yerleşimlerine sevk edilen kalabalık köylü kitleleri, adi ve siyasî mahkûmlar, zek olarak, neredeyse kimsenin yaşamadığı ve gönüllü olarak çalışmaya gitmediği dondurucu kuzey bölgelerinde ölümüne ağır çalışmaya sürülecekti. Aynı yıl Sovyet gizli polisi (önce GPU, daha sonra NKVD), tüm cezaevlerinin ve kampların idaresini doğrudan eline almıştı. Gulaglar artık Sovyetler Birliği'nin çok önemli bir ekonomik birimi hâline gelmişti.

Beş Yıllık Plan'da öngörülen büyüme hızına, ülkenin maden ve yakıt kaynaklarından çoğunun bulunduğu ücra Sibirya ve Uzak Kuzey bölgelerinde zorunlu çalışmaya başvurulmaksızın ulaşılamazdı. Kulakların 1929'da kitlesel tutuklanışı ve sürgüne gönderilişiyle başlayan köle emeği tedariki, Gulag sisteminin ekonomik temeliydi. Orlando Figes'in detaylarını anlattığı bu sistem ilk başta rejim düşmanları için hapishane olarak tasarlanmasına karşın, ülkenin ücra bölgelerindeki toprakları yerleşime açmanın ve hammadde kaynaklarını işlemenin ucuz ve hızlı bir yolu olarak kısa sürede ekonomik iskân hâline bürünmüştü.

Aslında Gulagların ekonomik amaçla kullanılmasının fikir babası, 1923 yılında Sovyet polisi tarafından tutuklanan Filistinli iş

adamı Naftali Frenkel'di. Frenkel, kampların ekonomik amaçlı kullanılması hakkındaki fikirlerini yazıp "mahkûm şikâyet kutusu"na atmıştı. Mektup OGPU'nun yeni yeni yükselmekte olan şeflerinden Yagoda'nın eline geçti ve Frenkel Moskova'ya getirtilip mahkûmların ekonomide kullanılması hakkındaki fikirleri üst düzeyde dinlendi. Frenkel serbest bırakıldı ve Özel Amaçlı Solovetski Kampında (Slon) fikirlerini uygulaması istendi. 1929 yılındaki köylü sürgününden sonra uygulama yaygınlaştı.

1937-38'deki "büyük temizlik" sırasında Gulaglar muazzam bir genişleme ve yayılma gösterdi. "1953'e dek, en iyi tahminler 18 milyon dolayında insanın bu muazzam sistemden geçtiğini" gösteriyor. Kamplar ülke altınının üçte birini, kömür ve odunun çoğunu, hemen her şeyin büyük kısmını üretiyorlardı. Sovyetler Birliği'nin varlığı boyunca yüzlerce, binlerce insanın tutulduğu binlerce kamp oluşturulmuştu ve bunlar da en az 476 ana kampa bağlanmıştı.

Gulaglar değil ama bu kamplardaki zorunlu çalıştırma sistemi 1950'lerin ortalarından itibaren adım adım tasfiye edildi. Kamplar ancak Gorbaçov döneminde, 1987'de topluca lağvedildi.

Zorla Çalıştırma

Neumann'ın kitabının "Giriş" yazısını yazan Nikolaus Wachsmann, "Gulag hayatının merkezinde zorla çalıştırma yer alır" der. Soljenitsin de Gulaglarda "işgücünün önemine" dikkat çekiyor: "Gulag üyesi olan hapishaneler... ekonomik görüşe fazla önem verdikleri için, mümkün olduğu kadar çok kimseyi kurşuna dizmek değil, takımadalara mümkün olduğu kadar çok işgücü gönderme düsturuna göre hareket ediyorlardı."[3] Savaş sırasında Almanlara esir düştüğünde Rusça tercümanlık yaptığı için, Rusya'ya döndüğünde "vatana ihanet"ten ölüme mahkûm edilen Lev Mişçenko'nun cezası, "... bir Gulag çalışma kampında on yıla indirildi; Sovyet yargıçlarının köle emeği üzerine kurulu bir sistemin çıkarına çoğu kez verdiği bir tavizdi bu."[4]

Rejim, özellikle genç ve güçlü emeğini önemsiyor, çeşitli bahanelerle tutuklamalarda genç ve güçlü insanlara ağırlık veriyordu.

Örneğin, ağaç kesimi gibi ağır işlerde çalıştırılmak üzere güçlü kuvvetli genç Ukraynalılar, savaş sırasında Ukraynalı milliyetçi partizanlara yardım ettikleri gerekçesiyle toplanıp Gulaglara gönderilmişti. Ginzburg da hastabakıcılık yaptığı kampta tedavi etmeye çalıştığı frengi hastalığı kapmış genç kızlardan söz eder. Bu kızlar, "işten kaytardıkları" ya da "Sovyet aleyhtarı fıkra anlattıkları" gibi sudan gerekçelerle beşer yıla mahkûm edilip Magadan'a bedava işgücü olarak sevk edilmişlerdi.

O. Figes, yoğun emeğe dayalı bu muazzam zorla çalıştırma sistemini şöyle anlatmaktadır: "Gulag sistemi genişleyerek 1949 yılı itibariyle 2 milyon 400 bin kişiden oluşan tutsak bir işgücünün çalıştığı 67 kamp kompleksini, 10.000 ayrı kamp ve 1.700 koloniyi kapsayan muazzam bir sanayi imparatorluğuna dönüştü. Zorla çalıştırılan bu insanların 1945-48 arasında Sovyet sanayi işgücünün toplam %16 ila 18'ine tekabül ettiği tahmin edilmektedir. Bu kesim, özellikle özgür işgücünü çalıştırmanın imkânsız olmasa bile çok maliyetli olduğu soğuk ve ücra bölgelerde değerli maden cevherlerini çıkarma açısından önemliydi... Köle emeği 1940'ların sonlarında en azından resmî düzeyde Sovyet sisteminin savaş sonrası güvenilirliğini ve atılımını simgeleyen büyük inşaat projelerinde kullanılan işgücünü oluşturdu: Volga-Don kanalı, Kuybışev hidroelektrik santrali, Baykal-Amur, Arktik demiryolları ve Moskova Metrosu'nun ek hatları"[5] gibi.

Verimsiz Sistem Çöküşe Gidiyor

Zorunlu çalışmaya tâbi tutulanlar sadece Gulaglardaki nüfusla sınırlı değildi. Cezalarını tamamladıkları hâlde sürgün kasabalarında kalmaya mecbur tutulan "serbest işçileri", çeşitli yerleşkelerde zorunlu çalışmaya tâbi tutulan köylüleri ve savaş esirlerini de dâhil edersek zorunlu çalışanların sayısı toplam 29 milyona yaklaşmaktadır. "Serbest işçiler"in çoğu cezalarını tamamlayan ama gidecek yeri olmayan eski mahkûmlardı. Büyük Terör döneminin sekiz ve on yıllık cezalarının sona erdiği savaş sonrası yıllarda böyle milyonlarca işçi vardı. Bürokratik engeller birçoğunun Gu-

laglardan ayrılmasını önledi. Tipik yöntem, NKVD'nin isim değiştirmiş hâli olan MVD'nin çıkış belgesi vermeye yanaşmayarak uzmanları ve kalifiye teknisyenleri çalışma kamplarında kalmaya zorlamasıydı. Diğerlerinin kalma sebebi ise dönecek evlerinin olmaması, aileleriyle bağlantılarının kesilmesi ya da Gulag'daki birileriyle evlenmiş olmalarıydı. GPU büyük bir köle tröstüydü. Nerede işçiye ihtiyaç varsa mahkûmlarını oraya gönderiyordu. Tutuklanan "serbest sürgünler" Merkezî Sibirya ve Karelya'daki ağaç kesimi işine, Urallar'daki ağır endüstri tesislerine, Kazakistan steplerini tarıma açma işine, Kuzey Kutbunda bulunan Kolıma' daki altın madenlerine, uzak doğu Sibirya'daki kasabaların inşasına gönderildiler.

Köle-işçilerin günlük çalışma saatleri 12 ile 16 saat arasında değişiyordu. Kimi zaman da çalışma saatini verilen iş kotası belirliyordu. Kolıma'da altın arayan bir taburda görevlendirilmiş bir zek, günde 150 el arabasını elekten geçirmek zorundaydı. İşgünü sonunda bu miktarı bitirememiş olanlar bitirene kadar –bazen gece yarısına kadar– kalırdı. Bunun ardından barakalarına döner, çorbalarını içer ve tekrar işe başlamak üzere sabah 5'te kalkarlardı. Norilsk kamp idaresi, 1940'ların sonunda buz katmanında yeni inşaatlar için temel kazma işinde çalışan mahkûmlara yine işe göre mesai uyguluyordu. "On iki saat sonunda sizi delikten ancak işinizi tamamladıysanız vinçle çekerlerdi. Yoksa orada bırakılırdınız."[6]

Ne var ki, "taştan su çıkaran" bu ölümcül köle çalıştırma sistemi temelde hiç de verimli değildi. Sovyet yöneticilerinin bunu yavaş yavaş idrak edebilmeleri için otuz yıl geçmesi ve 1950'lerin ortalarına gelinmesi gerekmişti. Gizli polisin başı Beria'nın 1950 yılı sonbaharında yaptırdığı bir araştırma, mahkûmlara mecburen harcananlara ek olarak, kamp, muhafız, gardiyan ve sevkiyat masraflarının serbest işçilere ödenen ücret miktarını geçtiğini ortaya koydu. Ayrıca, yoğun emekle yapılan büyük projeler bir dizi ekonomik başarısızlığı sergilemekteydi. 1937 tasfiyelerini düzenleyip icra edenler insan kitlelerini yirmi ya da on yıl boyunca kalelerde kilit altında tutmanın hiçbir yararı olmadığını keşfettiler.

Ginzburg'un da belirttiği gibi bu, modern ekonominin temposuna uygun bir yol değildi. Böyle gidilirse on kere daha yavaş ilerlenirdi. 1950'lerin başlarında, Gulag efendileri kendilerini paradoksal bir durumla yüz yüze buldular: Yetkililer sonunda kampların müsriflik olduğunu, yozlaştığını ve hepsinin ötesinde, kâr getirmediğini açık seçik gördüler.[7] 1953'e varıldığında MDV, kampların içinde çeyrek milyon muhafız bulunduruyor ve Gulag'ın bakımına üretimden sağlanan gelirin iki katı kadar harcama yapıyordu. Bazı üst düzey MDV yetkilileri zorunlu çalışmanın verimliliğini ciddî biçimde sorgulamaya başladı. Beria ve Malenkov'un desteğiyle Gulag'ın bazı kesimlerini kapatma ve mahpusları kısmen sivil işçilere dönüştürme yönünde ortaya atılan planlar bile vardı.[8]

Zorunlu çalışma sistemi ölürken zekleri de sinekler gibi öldürmeye devam etmekteydi.

Dipnotlar

1 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 34.
2 A. Applebaum, *Gulag*, s. XVII, XVI.
3 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 376.
4 O. Figes, *Haberini Alayım, Yeter*, s. 48.
5 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 507-508.
6 A. Applebaum, *Gulag*, s. 192.
7 A. Applebaum, *Gulag*, s. 471.
8 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 508.

Gulaglarda Hayat

Buraya kadar Sovyetler'in kan ve göz yaşı akan, büyük trajedilerle dolu 35 yılından kesitler aktardım. Peki, bütün bunlar yaşanırken Sovyetler Birliği toplumunun dibi görünmez uçurumlarında, Gulaglarda neler olup bitiyordu acaba? Oraya sürülen talihsiz insanlar nasıl "yaşıyor" ya da ölüyordu! Şimdi de ona bakalım.

Uyku Haram, Atlar Ayakta Uyur!

Gerek NKVD sorgu odalarına gerek hapishanelere ve gerekse toplama kamplarına ilişkin okumalarımızdan *uyumanın* tutuklu ve mahkûmların en büyük ihtiyacı ve özlemi olduğunu biliyoruz. Tutukluyu uyutmayarak sinir sistemini çökertmek, polisin evrensel çaptaki yöntemlerinin başında gelir.* Çünkü uyku gerçekten de insanın gerek bedensel gerekse ruhsal dengesi açısından birinci sırada gelen bir ihtiyaçtır. Hatta yemek yemekten bile önce gelir. İnsan aç kalmaya günlerce, hatta aylarca dayanabilir ama uykusuzluğa ya da uyku yetersizliğine dayanması günlerle sınırlıdır.

Sovyetler Birliği ve Nazi Almanya'sında mahkûmlar bütün gece sorgulanır, gündüz uyumaları da engellenirdi. Gardiyan ya da nöbetçiler hücrelerdeki mahkûmları sürekli rahatsız ederek uyumalarını engellemekle görevliydiler. Mahkûmlar, nöbetçiler tarafından sürekli uyandırılır, uyumakta ısrar edenler ise hücreye atılmakla tehdit edilirdi. Belki bir mahkûm uyuyabilmek için bunu da göze alabilirdi ama hücrede de uyutulmazdı.

"Manevî benliği parçalama işi daha çok gece yapılır... Bir

* Bunun bir gecelik küçük bir uygulamasına 12 Mart döneminde, Mamak Cezaevi'nden MİT'e götürüldüğümde ben de maruz kalmıştım. Önüme kâğıt kalem koyup "sabaha kadar" *yazmamı* istemişlerdi. Bir saatten sonra uykum gelip oturduğum yerde uyuduğumda hücrenin kapısı açılıyor ve görevli asker "uyuma!" diye bağırarak uyandırıyordu.

anda uykusundan yoksun kalan tutuklunun direnme gücü azalır, uyanıklığı ve ruhî dengesi gündüzki gibi olamaz."[1]

"Birkaç saniye için uykuya dalma umudu anında kesintiye uğratılıyordu. Uzandığım an... muhafızlardan biri kapıyı açıyor ve ben yerimden fırlıyordum. En berbat şey buydu işte... Sırada otururken gözlerim açık olmalıydı ve kapıya bakmak zorundaydım. Başımı hafifçe oynattığım an, bir asker bana kalkıp yürümemi söylüyordu. Başımı korkunç bir şekilde çarpana kadar yürüyor da yürüyordum. Yürürken uykuya dalmış ve başımı duvara çarpmış oluyordum... Yemek kâsesinin önünde uykuya daldığımda yemeğim alınıp götürülüyordu... Bir dakika uyumaksızın, bir saniye bile uzanmaksızın geçen beş gün, beş gece... Beşinci günün sabahında ayakta duramaz vaziyetteydim ve hücreme sürünmek çok uzun zaman aldı, sanki lumbagoymuşum gibi öne doğru bükülmüş bedenimle duvarlara sürünerek ilerledim... 'Uyuma!' 'Ayaktayken nasıl uyuyabilirim ki?' 'Sen ayakta da uyursun.' 'Fakat gözlerim açık, görüyorsun.' 'Bazı hayvanlar gözleri açık uyur. Senin yaptığın gibi.'"[2]

Sadece sorguda çökertmek amacıyla uykusuz bırakılmazdı insanlar. Hapishanelerde de uyutmama yoluyla taciz edilirlerdi, sırf zulüm olsun diye:

"Sadece sorgulamadakilerin değil, tüm mahkûmların gün içinde uyumaları yasaktı. Gardiyanlar sürekli hücrenin gözetleme deliği olan 'Yahuda deliği'nden bakarak uyku nöbeti tutarlar ve bu kuralın ihmâl edilmediğinden emin olurlardı. Lyubov Berdşadskaya şöyle anımsar: 'Altıda uyandırılırdık, akşam on bire kadar yatağın üzerine oturmamıza bile izin verilmezdi. Ya yürümek ya tabureye oturmak zorundaydık, duvara yaslanamazdık.'"[3]

Yatakta da rahat vermezlerdi: "Uyku, imkânsız değilse bile, hücrelerdeki asla söndürülmeyen parlak ışıklarla ve mahkûmların ellerini battaniye altına sokarak uyumalarını yasaklayan kurallar nedeniyle çok zorlaştırılıyordu. Vesyolaya adlı mahkûm da bu kurallara uymaya çabalıyordu: ...Uyuyakalır kalmaz, yine de içgüdüsel olarak battaniyeyi çeneme kadar çekiverirdim. Anahtar kilidin içinde gıcırdardı ve gardiyan yatağımı sarsardı: Eller!"[4]

Bütün bu yaşananlar, George Orwell'in kara ütopya romanı *1984*'e ilham vermiş anlaşılan: "Tele-ekrandan bir ses, 'Smith!' diye bağırdı. '6079 Smith W! Hücrede elleri cebe sokmak yok!'"

"Tele-ekrandan, 'Smith!' diye bir bağırtı geldi. '6079 Smith W! Aç yüzünü. Hücrede yüzünü örtmek yasak!'" [5]

Cengiz Aytmatov da bu durumu benzeri bir anlatımla doğrular: "Bazı geceleri yüzünü duvara döner, gömleğinin eteğiyle yüzünü örtmeye çalışırdı. O zaman, onu gözleyen nöbetçi hemen içeri dalar, yakasından tutup yere çalar, küfürler savurarak basardı tekmeyi: 'Yüzünü duvara dönme pis köpek! Başını örtme alçak faşist!' Onun bağıra bağıra suçsuz olduğunu söylemesine kimse kulak asmazdı."[6]

Ağır fizikî çalışmaya ilerde bol bol yer vereceğim ama uykusuzluğun bir sorgu yöntemi olmanın ötesinde, kamplarda neredeyse 16-17 saati bulan ağır çalışmayla bağı olduğunu da tahmin etmek zor değildir. Çünkü bu kadar saat çalıştıktan sonra çalışılan yerden kampa gelmek, ayak dolaklarını kurumaları için çözmek ve uykuya geçmek için yeterli zaman kalmamaktadır: "Açık havadaki ağır fiziksel çalışmadan sonra uyumak için geriye topu topu dört saat kalıyordu. İnsanlar hareket etmeyi kestiği anda uyuyor, yürürken ya da ayaktayken de uyumayı becerenler oluyordu. Uykusuzluk insanın gücünü açlıktan daha fazla düşürüyordu."[7]

Aktarma Kayışı

Konu uyutmamadan açılmışken, sorgulamalardaki *konveyör bandı* (aktarma kayışı) diye bilinen yöntemi Yevgeniya Ginzburg şöyle anlatır: "Sorgu yeniden başladı. Aktarma Kayışı'na kondum. Sorgucular görevi birbirine devrediyorlardı; ben ise sürekli sorgudaydım. Uykusuz ve yiyeceksiz tam yedi gün; hücreme bile dönmeksizin. Yenilenmiş, dinlenmiş olarak beni birbirlerine devrederlerken âdeta bir rüyadaymışım gibi geçiyorlardı önümden... Aktarma kayışı uygulaması sinirlerin canına okuyor, vücudu zayıflatıyor, direnişi kırıyor ve tutukluyu ne istenirse imzalamaya zorluyordu. Birinci ve ikinci gün sorgucuların bireysel karakterlerini

hâlâ ayırt edebiliyordum... 'Ha ha ha! Entelektüel güzelimiz ne hâle geldi böyle! En az kırkında gösteriyorsun. Aksyanov sevgili eşini tanıyamayacak. Eğer ayak diremeye devam edersen seni gerçek bir büyükanneye çevireceğiz'... Yedinci gün aşağı kata, adını anımsamadığım bir albayın yanına alındım. Burada... sorgu boyunca ayakta tutuldum. Ayakta uyuyordum. İki yanımda iki gardiyan beni ayakta tutuyorlardı ve sarsarak uyandırıp 'uyumana izin yok' diyorlardı... Sonunda karanlığa gömüldüm."[8]

Aynı yöntemden Montefiore de söz etmektedir: "Bazı [işkenceciler] yıllar sonra sorguya çekildiklerinde... 'aktarma kayışı' dedikleri, uykusuz bırakma ve sürekli sorgulama yöntemini... nasıl kullandıklarını açıkladılar."[9]

Ve benzer bir uygulamayı Soljenitsin aktarıyor: "Novoçerkask NKVD'sinde Elena Strutinska'yı altı gün süreyle koridordaki tabureye, yaslanmak, uyumak, kalkmak ve düşmek yasağıyla oturtmuşlar. Altı gün bu! Siz altı saat deneyin bakalım!"[10]

Sıkıştır ve Havasız Bırak!

Zindancıların, muktedirlerin de azmettirmesiyle insanları hapsetmek, hücreye tıkmakla yetinmeyip ayrıca tecrit ya da ceza hücreleri inşa ettikleri, dahası onları iyice ıstırap verici bir cenderenin içine sokmak için kasıtlı olarak yer darlığı, sıkışıklık, nefes alınamayacak kadar korkunç bir havasızlık ortamı yarattıkları bilinir. Gerek Butirka ve Lubyanka gibi Sovyet hapishanelerinde olsun gerek hayvan nakliyat vagonlarıyla yapılan uzun sevkiyatlarda ya da Gulag kamplarında olsun, sıkışıklık ve havasızlık işkencesi yıllarca ve fazlasıyla uygulanmıştır.

Gerçi bu sadece işkence amacıyla ortaya konan bir uygulama değildir. Aynı zamanda yoğun tutuklamalar karşısında çaresiz kalan hapishane yöneticileri, diyelim ki 10 kişilik koğuşa ya da hücreye 100 kişiyi tıkmak zorunda kaldıklarında ister istemez işkenceye dönüşmektedir. Evet, yöneticiler bunu kasıtlı olarak yapmamış olsalar da sonuç budur. Zaten tutukluların hava alıp almadıkları, hatta havasızlıktan ölüp ölmedikleri onların umurunda değildir.

Bu yüzden haklarında kimse herhangi bir tahkikat açacak, hesap soracak da değildir nasıl olsa.

Hapishane ve kamplarda bir mahkûmun başına gelebilecek en kötü şeylerden ilki uykusuzluk ise ikincisi sıkışıklık ve havasızlıktır. Düşünsenize, öyle sıkışık bir ortamdasınız ki, bacağınızı bile uzatamıyorsunuz ve daha kötüsü havasızlıktan neredeyse boğulmak üzeresiniz! İşte Margarete Buber-Neumann'ın Butirka Hapishanesi'nde yaşadıklarına dair anlatımı:

> Elimde torbam orada öylece kalakaldım, sonra utana sıkıla bir tahtanın kenarına iliştim. Bir kız yanıma geldi. Bu, Käthe Schulz'du. "Alman'sın değil mi?" diye fısıldadı. "Hemen anlaşılıyor. Burada sadece fısıltıyla konuşulduğunu hemen belirteyim. Koğuş yirmi beş kişiliktir. Seninle birlikte yüz on kişi olduk. Koğuş kıdemlisine söyleyeyim. Belki senin için bir yer bulabilir." ...Hiç boş yer yoktu ve mahkûmların sırt üstü yatmaları mümkün değildi. Tam anlamıyla sardalyalar gibi hepimiz yan yana yatmak zorundaydık ve birinin kalçası fazlasıyla yorulduğunda herkesin birden diğer tarafa dönebilmesini sağlamak için sıkı görüşmeler yapmak gerekiyordu.[11]

A. Soljenitsin ise, 1945 yılında Krasnaya Presnya toplama kampındaki sıkışıklığı şöyle tarif eder:

> Orta büyüklükteki bir oturma odası kadar olan hücrede yüz kişi bulunurdu. Herkes yanındakine yapışır, yerde boş leke bile kalmazdı. İki küçük pencereye [sac] plakalar takılmıştı. Güneye bakan hücrede bu plakaların içeriye hava bırakmamaları yetmiyormuş gibi güneşte kızışır, bütün sıcaklığı hücreye aktarırlardı.[12]

Bir aktarım da Kolıma ölüm kamplarına mahkûm sevk eden Djurma adlı mahkûm gemisinde yolculuk etmiş Y. Ginzburg'dan:

> Gemiye çıktık... Eğer ayaklarımın üzerinde kaldıysam bunun nedeni düşecek yer olmamasıydı. Yoğunlaşmış bir kitle içinde sıkışmış ilerliyorduk ve gri bir dalganın içindeki tek bir damla gibi sürükleniyordum. Terlemiştim, hastaydım, çok hastaydım. O sabah kamptan ayrılırken ateşim çok yüksekti, vitaminsizlik nedeniyle yoğun ishal olmuştum. Fakat bunu arkadaşlarımdan ayrılmamak ve konvoyun dışına düşmemek için gizlemiştim ve artık dış dünyayla bağlantım önem-

li ölçüde kesilmişti... Sonunda, havasızlığı dokunulur ölçüde hissedilen yağlı bir ambara ulaştık. Sıkıştırıldığımız bu yerde zorlukla nefes alabiliyorduk: Kirli döşemeye oturmuş ya da uzanmıştık ya da diğerlerimiz, önlerindeki kişiye yer açmak için bacaklarını uzatmışlardı.[13]

Ve Soljenitsin'in anlatımıyla, "idam mahkûmları"na bir "uğurlama hediyesi":

Ölüme mahkûm olanlar hava ve yer sıkıntısı çekerler. Bir kişilik hücrede yedi kişi sıkışır... Ama bu sayı on, on beş, yirmi sekiz de olabilir. (Strahoviç, Leningrad, 1942) Bu sıkışıklık içinde haftalar, aylar geçirirler. " ... Asılacak [olma] kâbusu bunun yanında nedir ki?" İdamı düşünmezler bile. Artık ölüm korkusunu da unutmuşlardır. Bütün sorunları, "Acaba ayaklarımı uzatabilecek miyim? Öbür yanıma dönebilecek miyim? Biraz hava alabilecek miyim?" gibi düşüncelerdir.[14]

Hep Birlikte Dönme Zorunluluğu

Evet, bu "öbür yanına dönme" çok önemli bir sorundur. Çünkü mahkûmlar sıkışıklık nedeniyle bir yanlarından öbür yanlarına dönemezler ya da eğer dönülecekse bütün koğuş ya da hücre bunu hep birlikte yapmak zorundadır. O kadar çok sözü edilir ki bunun. İşte Ginzburg'un anlatımıyla sevkiyattan bir an:

"...Yeni takviyeler geldi" diye bağırdı Gecekuşu.* "Biraz kıpırdayın ve yer açın. Prensesler gibi yayılmışsınız bakıyorum!" "Fakat nereye koyacağım onları?" [dedi vagon sorumlusu Fisa], "Zaten güçlükle kıpırdıyoruz. Hep birlikte yapmadıkça bir yanımızdan öbür yanımıza bile dönemiyoruz."[15]

M. Buber-Neumann'ın anlattığı Tomsk transit kampından aynı görüntü:

Önceki gece tam anlamıyla bir işkence olmuştu. Kimse rahat pozisyonu bulamıyordu. Hemen hemen bütün kadınlar yan yatıyordu ve biri pozisyonunu değiştirmek istediği zaman yanındaki komşusu da

* Sevkiyatın sorumlusu komutana mahkûmların taktığı ad.

dönsün diye onu uyandırmak zorundaydı, böylece bütün sıradakiler zincirleme uyanmak ve pozisyon değiştirmek zorunda kalıyordu.[16]

Burası da Erica Wallach'tan Vorkuta toplama kampının 7 no'lu kadınlar koğuşu:

> 7 Numaralı baraka kamptan tipik bir kesit veriyordu... Üst ranzalarda Almanlar, Adanmışlar (Rus ya da Ukraynalı), Estonyalılar, Litvanyalılar ve Letonyalılar, tıpkı sardalya balığı gibi tıka basa kalıyorlardı; kişi başına 50 cm. kadar bir yer düşüyordu. Gece biri bir tarafından diğer tarafına dönmek istediğinde o hattaki herkes aynı anda dönmek zorundaydı. Uyumak kamp hayatında en büyük mutluluktu ve bu yüzden insanın komşusu, hayatındaki en önemli kişiydi.[17]

Belomor-Kanal'da ölümüne çalıştırılan mahkûmlar da aynı noktaya vurgu yapıyor:

> Bir mahkûm, A.F. Losev, karısına "burada eğer gece bir taraftan diğerine dönecek olursan, en azından dört-beş kişi daha dönmek zorunda kalıyor" dediği mektubunda, bu kadar kalabalık ranzalarda yatmak zorunda kaldığı için, Butirka cezaevinin derinliklerinde olmayı bile özlediğini yazmıştı.[18]

Türkiye devleti hiç geri kalır mı? Nazi ve Rus kamplarına özenen 1940'ların Türkiye Hükûmeti de bunun daha küçük çaplı bir uygulamasını, Varlık Vergisi bahanesiyle kurduğu kamplarda Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere karşı ortaya koydu. Şu örnek de onlara benzemek için epey gayret sarf ettiklerini gösteriyor:

> Sivrihisar['daki] Kampımız çadırlardan oluşuyordu. Her çadırda 15 kişiydik ve herkes yan uyumak zorundaydı.[19]

Tabutluklar

Anlaşılan diktatörlüklerin birbirlerinden örnek aldıkları epeyce şey var. Bunlardan biri de, 1940'larda ve 50'lerde Sansaryan Hanı'nın bodrumlarında uygulandığını ve bazı komünistlerin çıldırmasına yol açtığını bildiğimiz meşhur "tabutluk"lardır. Burada

merak konusu olan, bu dâhiyane uygulamayı önce kimin keşfettiğidir. Almanlar mı, Ruslar mı, Türkler mi? Yoksa bu tür yöntemleri bulmak için polisiye bir kafaya ve işkenceci ruha sahip olmak yeterli mi? İşte Soljenitsin'in anlatımıyla tabutluklar ya da onların verdiği sevimli adla *boks*'lar (kutular): "Hapishane hayatı *boks*'la başlar, yani dolap veya bir sandıkla... Tutuklu, hapishaneye adımını atar atmaz bu dolaba kapatılır. Kimi vakit ampulü yanan ve oturacak yeri bulunan, kimi vakit karanlık bir oda ve bazen de ancak ayakta kapıya sıkıştırılmış durumda kalmaya elverişli bir duvar oyuğu."[20]

Ve idam mahkûmları o kadar sıkıştırılırlar ki, havanın soğukluğuna aldırmadan sonunda camları kırarlar. Bu bir isyandır aynı zamanda. Ama cezaevlerinde isyanla boyun eğme, dayanışmayla yanındakine düşman olma arasında çok ince bir denge olduğunu unutmamak gerek. Örneğin şu yukarda anlatılan, bir yanından diğer yanına dönebilmek için komşundan izin isteme zorunluluğu. Bunun, kamp ve hapishane yöneticileri tarafından inceden inceye hesap edilmiş bir durum olduğuna kuşku yok. Onların hesap ettiği şudur: "Öyle bir sıkışıklık yaratalım ki, herkes en yakınındakine düşman olsun." Evet, bu kadar sıkışıklık yaratmanın mahkûma işkence etmenin de ötesindeki hedefinin bu olduğu açıktır. "İnsan insanın kurdudur." O zaman neden "mahkûm mahkûmun kurdu" olmasın? Sıkıştır hepsini bir araya, yesinler birbirlerini! Vasili Grossman bu "en yakınındakinden nefret etme" duygusunu şöyle betimler: "Bazen tutuklular arasındaki nefret, bu tutukluların gardiyanlarına olan nefretlerinden daha büyüktür."[21]

Fakat mahkûmu yanındaki mahkûma düşman eden bu uygulamanın bir adım sonrasında hiç hesap edilmeyecek bir dayanışmaya ve kardeşliğe yol açması ihtimâlini de hesap etmeleri gerekirdi. O kadar sıkıştırırsanız ya herkes birbirini ezer ya da bir araya gelip camları, duvarları patlatır.

İhtiyaç Molası Yok!

Şu ana kadar uyku ve hava alma ihtiyaçları üzerinde durduk.

İnsanın en doğal ihtiyaçlarını izlemeye devam edelim. Tuvalet ihtiyacı da insanın en başta gelen hayatî ihtiyaçlarından biridir.

Özellikle sevkiyatlarda bu ihtiyaç had safhaya çıkar. Anılarını yazan hemen hemen tüm yazarlar bu trenleri anlatırken tuvalet ihtiyacının nasıl bir kâbusa dönüştüğünden bahsederler. "Günde bir, bazen iki kez (ya da bazen hiç) gardiyanlar mahkûmları tuvalete götürür ya da yolcularını dışarı bırakmak için treni durdururlardı: En kötüsü, gardiyanlarla uzun pazarlıklardan sonra, her yandan kendini seyreden seyircileri akla getirmeden, herkesin vagonun altında kendini rahatlatacak bir yer aramaya başladığı sırada oluşur."

Bazen bir sığır vagonunda sevk edilmek tuvalet ihtiyacı açısından ayrıcalık olabilir: "... sığır vagonları bölmelere ayrılmamıştı ve içinde hareket edecek daha fazla yer bulunuyordu. Ayrıca gardiyanlara yalvarma gereğini azaltan 'tuvaletler' (vagon zemininde delikler) vardı." Evet ama bu "tuvaletler" de çok garantili değildi: Bazen "vagon zeminindeki delikler tıkanıyordu... 'Peki, biz ne yaptık? Döşeme ile kapı arasındaki çatlağa işedik ve bir yerde treni durduracaklarını, böylece dışarı atabileceğimizi umarak bir bez parçasının içine sıçıp tertipli bir paket yaptık.'"[22]

Ya, bağırsak sorunları yüzünden kendinizi tutamıyorsanız ne olacak: "Kendilerini tutamayan mahkûmlar inleyerek pantolonlarını ve genellikle yanlarındaki mahkûmları da kirletirlerdi. Cefa çeken bu toplulukta bile, bunu yapan zavallılardan nefret etmemek bazı mahkûmlar için güçtü."[23]

Dışkı Sevkiyatı

Sevkiyat trenleri ilerlemeye devam ediyor. Sadece trenler mi, sevkiyat gemilerle ve hatta mavnalarla da yapılıyor. Soljenitsin anlatıyor: "Kuzey Dwina'da mavna seferleri... 1940 yılında bile devam ediyordu. A.J. Olenyov bu şekilde yolculuk yaptı. Mahkûmlar birbirine yapışık duruyorlar, yolculuk ise birkaç gün sürüyordu. Küçük ihtiyaçlarını kavanozlara görürler, elden ele uzatılan bu kavanozlar lombozdan suya dökülürdü. Daha önemlisi pantolonlara yapılırdı."

Bu da bir gemi sevkiyatından: "Tuvalet kovalarına ulaşmak için insanların üzerinden ilerlemeniz gerekir. Bu kovaların her doluşunda dışarıya taşımanıza izin vermezler (içi pislik dolu o kovayı merdivenden çıkarmayı gözünüzde canlandırmaya çalışın). Taşınsa bile bir kısmı yere dökülür, tahtaların arasından aşağıya damlar."[24]

1950'lerde Vorkuta kampının lağım çukurlarından benzer bir manzara: "... ben vagondaki boş kovayı yukarıdaki kızdan alıyor ve ona dolu kovayı veriyordum... Beşinci dolu kovayı da vagona kaldırdıktan sonra kollarımın yerinden çıktığını sandım... İnsan pisliği ile dolu bir kovanın bu kadar ağır olabileceği kimin aklına gelir! Dolu kovayı başımın seviyesine kaldırırken kollarım gerginlikten titriyor, kovadan pislikler ceketime ve gömleğime dökülüyordu. İyice yukarı kaldırdığımda daha da kötü dökülüyordu... Barakanın ılıklığında donmuş giysilerim çözüldü ve dayanılmaz bir koku yayıldı."[25]

Su İçmezsen Tuvalete de Gitmezsin!

Yine tren sevkiyatından: "İstasyonlar geçip gittikçe fizikî ihtiyaçlarımız dayanılmaz biçimde artıyordu. Çok sayıda yolcu için yapıldığı hâlde iki mislinden fazla yolcu taşıyan vagonda sadece bir tuvalet vardı. Bunun anlamı, insanların bütün gün tuvalete taşınmasıydı ve muhafızlar bundan o kadar bıkmışlardı ki sonunda her mahkûma günde yalnızca üç kere tuvalete gitme ve tuvalette iki dakikadan fazla kalmama kısıtlaması getirdiler. Bu iki dakika boyunca muhafızlar tuvaletin kapısındaki gözetleme deliğinden içeriyi dikizliyorlardı. Erkekler, parmaklıklardan koridora işiyorlardı."[26]

Muhafızlar mahkûmları tuvalete götürme zorunluğundan kurtulmak için daha da "radikal" bir çözüm bulmuşlardı: "Eğer onlara bir gün boyunca su vermezsen tuvalete gitmek istemezler. Onlara bir defa su ver, onlar da tuvalete bir defa giderler."[27]

Bu tür durumlar yalnızca sevkiyatlar sırasında görülmezdi. Kamplarda da sizi benzeri, hatta daha kötü durumlar bekliyordu. Bazen tuvalete gitmek mahkûm için o kadar arzulanan bir durum

olmayabilir. İşte, soğuk ve ishalin bileşiminden oluşan bir "kokteyl": "... tuvalete gitmek bilhassa tehlikeliydi. Bir ishal nöbeti sizi sonsuza dek buza yapıştırabilirdi... Sonuç olarak, bazı mahkûmlar doğrudan pantolonlarına yapıyorlardı: Onların yanında çalışmak rahatsız ediciydi ve çadırda ısınmaya başladığımızda koku dayanılmaz bir hâl alıyordu. Üstüne yapanlar genellikle dayak yiyip dışarı atılıyorlardı."[28]

O soğukta çiş de donar. Wallach'ın anlattığına göre, Vorkuta' da kadınlardan oluşan bir çalışma grubu işten dönerken aralarından biri çişini tutamaz ve bırakır: "'Aman Tanrım! kaçırdım' dedi Tuse. Aptal aptal onun pantolonuna bakıp duruyorduk. Keçe botunun üzerinde bir buz salkımı peydah olmuştu ve pantolonunun bir bacağı anında buz kesmişti."[29]

Pratik Çözümler!

Kamplardaki ve hapishanelerdeki mahkûmların tuvalet ihtiyacına ilişkin yeni yeni buluşları da vardı: "Hücre normalin iki misli doldurulmuş, idrar kovası yok ve günde ancak bir kere tuvalete gitmeye izin verilirken insan ruhunun çektiği eziyetler anlatılmaz mıydı? Tabii o yazarların bilmedikleri bazı şeyler vardır. Yağmurluğun kapişonuna işenebileceği akıllarına dahi gelmez, hatta aynı iş için çizmelerinizi kullanmanızı tavsiye eden komşunuzun sözlerini anlamazlar bile... Şöyle: Çizmeyi çıkartır, ... konçun içini dışına çevirirsiniz. O özlenen yuvarlak kap artık hazırdır."[30]

Bu kamplara ve cezaevlerine girerken, mahremiyet, utanma vb. gibi insanî duyguları kapının önünde bırakmak zorundasınızdır. Hapishanedeki koşullar sizi özellikle sabahları canhıraş bir sürat yarışına girmeye zorlar: "Butirka'da gün erken başlardı... Her şey çılgınca bir aceleyle olup biterdi... Topu topu beş tuvalet ve on musluk vardı. 'Tuvalet' diyorum ama aslında bunlar yere açılmış beş delikten başka bir şey değildi... Düşünebiliyor musunuz, sabah sabah tuvalet ihtiyacınızı görürken en az bir düzine göz sizi seyrediyor ve sıralarını bekleyen insanlar sabırsızlıkla acele etmeniz için bağırıp duruyor."[31]

Bu anlatılanları okuyunca tuvalet ihtiyacının da evrensel bir uygulama olduğunu düşündüm. 1960'larda Ankara Emniyet Sarayı'nın müteferrikasında tuvalete gitmek için kapıyı tıklatmak polisten esaslı bir dayak yemek anlamına gelirdi. Bunu bilen, sokaklardan toplanmış garibanlar tuvalet için kapıyı tıklatmak yerine nezarethanenin köşelerine bırakmayı tercih ederlerdi. Nezarethane fecî şekilde dışkı kokardı.

Haşerat Belası

Bit "Eşit"liği

Gulaglarda pislik, yıkanma zorluğu, su ve sabun sıkıntısı nedeniyle bit ve bitlenme mahkûmun peşini bir türlü bırakmaz. Pislikten kaynaklanan haşerat sorunu tifo gibi ciddî salgın hastalıklarla sonuçlandığı gibi giderek bir kamp psikozuna da dönüşür: "Bitlenme, kamp psikozlarından biridir. Epeydir ortada bit olmamasına rağmen onların yok olduğu fikrine (fikir nedir acaba?), daha doğrusu duygusuna kendini bir türlü alıştıramazsın." Atkıyı bile hareket ettiren bitlerin yokluğuna nasıl inanırsın ki: "Atkıyı muhafaza etmek zor değildi ancak bitler bir türlü huzur vermiyordu. Atkının üzerinde o kadar çok bit vardı ki, bir dakikalığına bitleri temizlemek için boynumdan çıkarıp lambanın yanındaki masaya koyduğumda atkı kendi kendine kımıldıyordu." [32]

Ve şimdi de A. Larina'ya kulak verelim: "Yanımda aklını kaçırmış Leningradlı bir kadın yatıyordu... Geceleri sakinleşiyordu, o zaman yapacak bir şeyler buluyordu –mesela saçlarındaki bitleri ayıklamak gibi. Bu büyük ustalık istemiyordu, zira bitler üstünde kaynıyordu... Yakaladığı bazı bitleri, 'paylaşalım, eşit bir şekilde paylaşalım; komünizme doğru ilerliyoruz' diyerek benim başıma atardı."[33]

Bitler konusunda "istatistik" yapanlar da vardı: "Bir biyolog olarak belli bir alanda kaç tane bitin varlığını sürdürebileceğiyle ilgileniyordu. Gömleğinin üzerindekileri sayarak altmış tane buldu ve bir saat sonra bir altmış tane daha."[34]

Kamp yetkililerinin haşeratla, özellikle bitlerle mücadele etmedikleri sanılmasın. Tifonun ne kadar ölümcül olabileceğinin farkındaydılar ve "üretim araçları" olan zeklerin bir salgın hastalığa yakalanıp üretim kapasitelerini tamamlamadan öbür dünyayı boylamaması için parazitlere karşı sürekli önlem alıyorlardı. Kampa yeni gelenlerin giysileri kaynatılıp dezenfekte ediliyordu. "Kamp berberleri hem kadınların hep erkeklerin tüm vücutlarını kamplara girişte, ve sonra da kafalarını belirli aralıklarla tıraş ediyorlardı... Yine de herkes bitlerden arındırma prosedürlerinin etkili olduğuna ikna olmamıştı... Varlam Şalamov daha da ileri gitmişti: 'Bitlerden arındırma kesinlikle yararsız olmakla kalmıyor, bu dezenfekte odasında hiçbir bit ölmüyor. Bu sadece bir formalite ve mekanizma sanki tutuklulara daha da fazla ıstırap çektirmek için hazırlanmış .'"[35]

Tahtakurusu ve Karafatma

Tahtakurularının bitler kadar ölümcül olmasalar da onlardan çok daha saldırgan oldukları ve sürüler hâlinde hareket ettikleri söylenebilir. "Her taraf tahtakurusuydu. Tahta ranzaların altında sürüler hâlinde yaşıyorlardı ve gece olduğunda, ranzalarına bitkin uzanmış mahkûmların kanını emmek üzere seferber oluyorlardı."[36]

Kolıma'da mahkûmlar tahtakurularının saldırısından kurtulmak için avlulara kaçarlar: "Yerleştiğimiz uzun tahta kulübelerdeki üç dayanaklı tahta ranzalardan yayılan özel böcek türlerini zaten başka yerlerden tanıyordum. Şimdi ilk kez, bu böceklerin, aynı karıncalar gibi hemen hemen rasyonel bir şekilde örgütlendiklerini gözlemliyordum. Seleflerimizin kanıyla zaten tıka basa doymuş olan bu böcekler sürünmüyor, fakat hızla hareket ediyor, arsızca, kasten büyük gruplar hâlinde saldırıyorlardı. Bırakın uyumayı, ranzalarda oturmak bile mümkün değildi, bu yüzden gecenin ilk saatlerinden itibaren avluya bir kitlesel göç oluyordu."[37]

Kadınların doğum yaptıkları barakalar da tahtakurusu saldırısından nasibini alıyordu: "Tahtakuruları tavandan ve duvarlardan

kum gibi yağıyordu; bütün geceyi bunları çocuklardan ayıklayarak geçiriyorduk."[38]

Tahtakurularından şikâyet eden E. Wallach'a yanındaki arkadaşı kendisinin ortalıkta hiç "tahtakurusu görmediğini" söyler. Ona göre koğuşlarda tahtakurusu "resmen" yoktur. Wallach aynı gün doktora çıktığında da bu "resmî" durumla karşılaşır: "Kadın doktor... beni muayene ederken bütün vücudumun pençe pençe kızardığını görüp sordu: 'Nedir bu?' 'Tahtakurusu!' 'Nerede oldu?' 'Burada.' 'Burada tahtakurusu olmaz. Nereden geldin?' 'Hapishaneden.' 'Hapishanede tahtakurusu olmaz. Sende bir salgın hastalık olmalı, pis bir salgın hastalık.'"[39]

Wallach döndüğünde olayı arkadaşına anlatır. Arkadaşı, "ne yaptın sen, şimdi seni koğuş temizlik sorumlusu yapacaklar ve fazladan çalışmak zorunda kalacaksın" der. Kısacası, bir mahkûm tahtakurusundan ne kadar rahatsız olursa olsun onları "görmemek", varlıklarını inkâr etmek zorundaydı.

Evet ama çorbanızdaki karafatmaları nasıl görmezden gelecektiniz?

"Sverdlovsk'taki yulaf çorbasından daima karafatma çıkardı. Her kâsede en azından bir çift bulunurdu." Mahkûmlardan, edebiyat öğretmeni Victoria Rudina, hem aklını kaçırmış bir kadının revire yatırılması hem de "karafatma çorbası"na son verilmesi için gardiyanın yanına gider ve taleplerini net bir şekilde bildirir. "Gardiyan tek kelime bile söyleyemedi. Akşama doğru aklını kaçıran kadın oradan alınıp götürüldü. Akşam çorbasından daha az karafatma çıktı. Hâlâ kâsenin içinde yüzdükleri görülebiliyordu ama eskisine göre çok daha az."[40]

Tundranın Sivrisinekleri

Kuzey Kutbuna yakın tundralarda kışın soğuğu gibi yazın sıcağı da büyük derttir. Yaz sıcağının en büyük belası ise sineklerdir.

"Güneş bütün çalışma günü boyunca tepemizdeydi ve onun acımasız yakıcılığından kaçmanın imkânı yoktu... En ufak bir esinti, biraz nefes almaya yarayacak hiçbir şey yoktu. Ortalık siv-

risinek ve küçük, siyah tundra sinek ordusunun vızıltılarından geçilmiyordu. Bu ısırgan canavarlara karşı kendimizi korumak için –giyilecek her şeyi giyerek– tepeden tırnağa kapanmaktan başka bir isteğimiz yoktu. Uzun, siyah çoraplarımızı giymiştik ama tundra sinekleri bunların üzerinden de ısırıyorlardı. Bu yüzden uzun pantolonlarımızı da giymek zorundaydık. Siyah giysilerimizi boynumuza kadar ilikliyorduk, eşarplarımızla başımızın ve ensemizin her noktasını sıkı sıkı kapatıyorduk. Buna rağmen küçük sinekler girecek bir aralık buluyorlardı. Sivrisineklere karşı yüzümüzün önüne tülbentler takmak zorundaydık; fakat havasızlıktan sık sık tülbentleri açmak zorunda kalıyorduk... Tundra sinekleri her yere girebiliyor ve sivrisineklerden çok daha kötü ısırıyorlardı. Bunların kaşıntısı saatlerce sürüyor ve bizi çılgına çeviriyordu. En kötüsü tuvalete gitmekti... İşimizi ne kadar çabuk yaparsak yapalım... tundra sinekleri kurbana ulaşır, küçük, siyah ısırık izleri bırakırlardı... Çoğumuz acıdan ağlardı."[41]

Barınaklar

Köle-mahkûmların en büyük mahrumiyetlerinden biri de barınaktı. Aceleyle yapılmış derme çatma kulübe ya da barakalarda üst üste kalırlardı. Bu barakaların neredeyse hepsinin kiremitsiz damları akardı. Zemin çoğunlukla toprak olurdu ve dam aktığı için özellikle yağışlı mevsimlerde su birikintilerinden ve çamurdan geçilmezdi. Uydurma malzemeyle yapıldığından içlerinde kalmak zorunda olan mahkûmlar soğuğa, rüzgâra, yağmur ve kara karşı korunamazlardı. Zaten ısınma araçları ve malzemesi de son derece yetersizdi. Hatta bazı kamplarda artık baraka bile denemeyecek, üstü tamamen açık, çitlerle çevrili hayvan barınaklarını aratacak yerlerde kalırdı zekler:

> "Ne oluyor bu binada? Neden boş bırakılmış böyle?" diye soruyor Kaldimov.
>
> "Orada sığırlar kalıyordu" diye yanıtlıyor Orlov, "fakat biz onları başka yere aldık. Çatı akıyor, saçaklar buz tutmuş, kirişler baştan başa çürümüş. Bu yüzden bina sığırların kalması açısından elverişli değil. Uygun bir zamanda tamir edeceğiz."

"Bu eski kereste yığını için para harcamaya değmez. En iyisi burayı kadınlar için kulübe olarak kullanmaktır."

"Ne diyorsunuz müdür yoldaş? Sığırların bile kalamadığı ve hastalanmak için birebir olan bu yere niçin kadınları koyalım!"

"Evet ama sığırları tehlikeye atmayacağımız açık değil mi?"[42]

Aslında sığırları da bir canlı olarak düşündüklerinden değil, sadece traktör gibi bir üretim aracı olarak gördüklerindendi bu titizlikleri. Peki, onların gözünde yine bir üretim aracından başka bir şey olmayan bu köle-mahkûmlara neden bir nebze de olsa özenli davranmıyor, en azından hayatta kalmaları için çaba göstermiyorlardı? Çünkü nasıl olsa geriden daha zindeleri, daha gençleri, daha az yıpranmışları gelmekteydi. Bu rejimde insanın, insan canının en küçük bir değeri yoktu.

Termometre Kaçı Gösteriyor?

Gulaglar denince akla bazen eksi 50 dereceyi bile geçen o inanılmaz soğuk gelir. Belki de Gulag kurbanları, Gulag dendiğinde öncelikle ölüm anlamına gelen Elgen'i*, Kolıma'yı, Magadan'ı, Vorkuta'yı, uçsuz bucaksız, bembeyaz taygayı hatırlarlardı. Bu yüzden, Gulaglar hakkında yazılacak her şey *soğuk* ve *donma* ile eş anlamlıdır neredeyse. Hastalık da açlık da donma da sonu gelmez azabın her türlüsü de ölüm de en başta *onunla* gelir. Bu yüzden, belki de böyle bir çalışmada "soğuk ya da ısınma" diye ayrı bir ara başlık açmak bile gereksizdir. Çünkü soğuk her şeyin içinde vardır ve başta gelen zulüm aracıdır.

O korkunç soğukta "zekler, yani mahkûm-köleler, üstlerinde soğuktan korunmaya yarayacak giysileri, ellerinde doğru dürüst eldivenleri ve ayaklarında bot ya da çizmeleri olmaksızın, hatta bazen hasır kamp ayakkabılarıyla karların içinde çalışmaya koşulurlar. Ve elbette o soğukta ve ağır çalışma koşullarında sinekler gibi ölürler. En çok da ciğerlerini üşüterek zatülcenpten. Fakat bu durum kamp yöneticilerinin umurunda bile olmaz. Nasıl olsa yer-

* Yakut dilinde Elgen sözcüğü Ölüm anlamına gelir.

lerini yenileri dolduracaktır! Tazminat falan da ödemeyeceklerine göre!

1930'larda termometre eksi 50 dereceyi gösterdiğinde mahkûmlar çalışmaya çıkarılmazdı. "Eksi 49 derece olabilecek en kötü dereceydi, çünkü termometre ancak eksi 50 dereceyi gösterdiği zaman insanların resmen tıbbî koruma altına alınmaları gerekiyordu" diye anlatır Ginzburg ve şöyle devam eder: "Eksi 50 derecenin anlamı, yönetimin o gün ormandaki çalışmayı tatil etmesiydi. Fakat takma adı Şilli olan görevli nöbetçinin, derecenin eksi 49'un da altına düşüp 50 olduğunu kabul etmesini beklemek boşunaydı... Kasım, Aralık, Ocak, Şubat ayları benim için her gün bu tartışmayla başlardı. Derece eksi 49'u mu gösteriyor, yoksa eksi 50'yi mi?"[43]

Şalamov bu konuda daha ayrıntılı gözlem ve saptamalarda bulunur: "Termometreyi işçilere göstermezlerdi, zaten buna gerek de yoktu, nasıl olsa hava kaç derece olursa olsun işe gitmeye mecburduk. Fakat kamp kıdemlileri termometre olmadan da havanın kaç derece olduğunu aşağı yukarı tam olarak tespit edebilirlerdi. Ayaz ve sis bir aradaysa hava eksi kırk derece demektir; rahat nefes alabiliyorsanız ve nefes verirken havada bir ses duyuyorsanız, dışarısı eksi kırk beş derecedir; nefes alıp verişiniz hırıltılıysa ve nefes darlığı çekiyorsanız hava eksi elli derece demektir. Eksi elli beş derecenin altında ise tükürüğünüz havada donar."[44]

Gerçi bu hukuksuzluk ülkesinde mahkûmları "koruyan" bazı kurallar olduğu da düşünülebilir. Ginzburg'un sözünü ettiği "eksi 50 derece kuralı" örneğin. Fakat E Wallach'ın anlatımına bakılırsa, bu kuralın da mahkûmları mı, yoksa nöbetçi askerleri mi korumayı hedeflediği hayli tartışmalıdır: "Maşa barakaya daldı. En son söylentileri getirmişti: 'Vorkutalı adamlardan gelen bilgi, eksi 65 derece. Kimse çalışmaya gitmiyor.' 'Derece eksi 64'ün altına düştüğü zaman çalışmaya gitmemek kuraldır'* diye açıkladı Anne bana... 'Bu bizi korumak için değil, anlıyor musun? O soğukta

* Y. Ginzburg'un anlatımı 1930'lara ilişkindir; E. Wallach'ınki ise 1950'lere. Demek 20 yılda Gulaglarda bir hayli "ilerleme" (yani gerileme) yaşanmış.

askerlerin dışarı çıkmaması için. Ortalık yerde sadece yürüyebildiklerinden donup ölürler,' dedi İrma."[45]

Saç Donması ve Soğuk Isırması

Bir sabah uyanıp başınızı yastıktan kaldıramadığınızda ne yaparsınız? Gulag kamplarının korkunç soğuklarında bu tür sürprizlere hazır olmak gerekir. "Bir sabah bilinmeyen bir nedenle başımı kaldıramadığımı korkuyla fark ettim" diye anlatıyor Ginzburg. "Sonra telaş etmek için bir sebep olmadığını anladım. Sebep basitti. Donmuş olan saç örgüm saman yatağa yapışmıştı. Kar ve buz, kapının saçaklarından içeri girmişti."[46]

Vorkuta bölgesindeki kamplardan "Susanna Peçora, koğuşların içini, 'öyle soğuk olur ki saçların donarak yatağa yapışır,' diye hatırlıyordu."[47] Aynı durumun bir başka tanığı ise Varlam Şalamov'du: "Ranzanın üst katı daha sıcaktı ama buna rağmen herkes iş kıyafetiyle uyurdu: şapkalarıyla, montlarıyla, ceketleriyle, pamuklu pantolonlarıyla. Üst kat daha sıcak olmasına rağmen orada bile geceleri insanın saçları donup yastığa yapışırdı."

V. Şalamov, Kolıma gerçeğinden hareketle, "açık havanın meziyetlerini ve hapishanede boş oturmaya kıyasla kürek cezasında çalışmanın üstünlüklerini savunan Dostoyevski'ye şiddetle karşı çıkarak (bu tür karşılaştırmalara ileride, Kıyaslamalar başlıklı bölümde değineceğim) şöyle demektedir: "Yetersiz kıyafetleri ve kıt tayınları, ayrıca soğuk ısırmasını düşünürsek... Soğuk ısırması demek, eğer donan organı kesip almazsanız ömür boyu işkence demektir. Kalp hastaları için ölümcül olan bataklıklı tepelerde ne kadar çok grip, zatürre, tüberküloz gibi her türlü soğuk algınlığının ortaya çıkabileceğini ve zaten çıktığını düşünürsek... Kendini bile bile sakatlama salgınını düşünürsek... Ve ayrıca o büyük ahlâki yozlaşmayı ve umutsuzluğu dikkate alırsak, açık havanın insan sağlığı için hapishaneye oranla ne kadar tehlikeli olduğu görülebilir."[48]

Ginzburg, "soğuk ısırması"na maruz kalmış mahkûm organlarının kesilişini şöyle anlatır: "Dikkatle izledim. Doktor [yardımcısı

Konfüçyüs'ün] önünde hünerlerini uyguladığı büyük bir teneke kovayla duruyordu. Aynen bir kasap gibi, doktorların 'Luer'in kıskacı' dedikleri ilkel bir aletle silahlanmıştı. Bu aletle donmuş el ve ayak parmaklarını hızla kesiyordu: ardından Konfüçyüs ameliyat bölgesini temizliyor ve açıktaki kesilen yeri sarıyordu... Ofis kapandığı zaman iki dispanser görevlisi tarafından oradan uzaklaştırılan kova, çürümüş, kokuşmuş insan etiyle ağzına kadar dolmuştu."[49]

Kolıma'nın Sırrı: Çürümeyen Ölüler

Şalamov* Gulaglardaki insan trajedisini en çarpıcı görüntülerle anlatan yazarların başında gelir. Neredeyse göz kırpmayan bir soğukkanlılıkla anlattığı korkunç manzaralar insanın yüreğini dağlar:

> İnsan taşıyan yük gemisi KİM, 3 bin mahkûmla 5 Aralık 1947 tarihinde Nagayevo Koyu'na giriş yaptı. Yolda mahkûmlar isyana kalkışınca yetkililer geminin ambarlarını suyla doldurma kararı almış ve bütün bunlar eksi kırk derecede gerçekleşmişti... [Emekliliğini hızlandırmak için Kolıma'da görev yapmayı kabul etmiş Doktor] Kubantsev'in hatırlamadığı tek şey, 3 bin donmuş mahkûm yolcusuyla KİM gemisiydi.

Kolıma'da ölüler gömülse bile asla toprağa karışmazlardı. Çünkü donmuş toprağı bir mezar büyüklüğünde kazmak mümkün değildi. Bu yüzden ölüler karın altına gömülür ve bahar geldiğin-

---

* Ekim Devrimi'ni destekleyen Ortodoks bir rahip ile şiire meraklı öğretmen bir annenin oğlu olan 1907 doğumlu Varlam Şalamov, Moskova'da hukuk okudu. Lenin'in Vasiyeti olarak bilinen "Parti Kongresine Mektuplar"ı dağıtmaktan suçlu bulunup 1929'da üç yıl "ıslah çalışması" cezasına çarptırıldı. 1932'de gazeteci olarak çalışmaya başladı. Büyük Temizlik'te, "Troçkist muhalefet üyeliği"nden beş yıl ceza verilerek Kolıma kampına gönderildi. Cezası bitmeden, anti-sovyet propaganda yaptığı suçlamasıyla 10 yıl daha zorunlu çalışmaya mahkûm edildi. 1953'te Magadan'dan serbest bırakıldı. Pek çok edebî çalışmanın yanı sıra, devlet terörünü ve Gulag sistemini deşifre eden önemli eserler yazdı. 1982'de Moskova yakınlarındaki bir köyde hayata veda etti.

de bahar sularına kapılıp giderlerdi. Dahası, Kolıma'da cesetler çürümezdi: "Burası, geçen yıl bir sürü insanın öldüğü Kolıma'nın meşhur sorgu hapishanesiydi. Cesetler daha çürüyememişti bile. Hiçbir zaman çözülmeyen buzdan dolayı cesetler asla çürümeyecek."

Öyle ki, kamp arazisinde yapılan yeni bir düzenleme sırasında "Kolıma'nın sırrı" ortaya çıkar. "Bir taş yığınından oluşan ve daha 1938 yılında mahkûmların çürümemiş cesetleriyle ağzına kadar dolmuş olan toplu mezar" altüst olur. Cesetler tepenin yamacından aşağı kaymaya başlar.

"Kolıma'da cesetler toprağa değil taşların altına gömülür. Taş sırları saklar ve açığa çıkarır... Hiç çözülmeyen don sırları saklar ve açığa çıkarır. Kolıma'da hayatını kaybeden yakınlarımızdan her biri, kurşuna dizilen, öldüresiye dövülen ya da açlıktan kanı çekilen herkes, aradan onlarca yıl geçse bile hâlâ tanınabilir. Kolıma'da gaz odaları yoktu. Cesetler taşların altında, hiç çözülmeyen buzun altında bekliyor."

"Devasa taş çukurlardan oluşan bu mezarlar ağzına kadar ceset doluydu. Çürümemiş cesetler, bit ısırıklarıyla ve kaşıma izleriyle dolu kir pas içindeki deriyle kaplı kuru iskeletlerden ibaretti. "

"Kuzey'in taşları insanların bu mezar çalışmalarına bütün gücüyle direnmiş ve ölü bedenleri bağrına kabul etmemişti. Boyun eğen, yenilgiye uğrayan, gururu incinen taş, hiçbir şeyi unutmamaya, beklemeye ve bu sırrı saklamaya söz vermişti. Şiddetli soğuklar, kızgın sıcaklar, rüzgârlar ve yağmurlar altı yıl boyunca ölü bedenleri taşlardan koparmamıştı. Toprak şimdi kazıldığında yer altı zenginlikleri de ortaya çıktı; Kolıma'nın yer altı zenginlikleri içerisinde sadece altın, kalay, volfram ve uranyum değil, çürümemiş insan bedenleri de vardır."

> Bu insan bedenleri belki de dirilmeye niyetlenerek yamaçtan yuvarlanıyorlardı... Dallara ve taşlara takılarak sürüklenen bu hareketli nesneleri kesilip yere yatırılmış seyrek ağaçların arasından görmüş, henüz istiflenmemiş tomruk sanmıştım... Buldozer, bu donmuş cesetleri, iskelete benzer binlerce cesedi kepçesiyle topladı. Hiçbiri çürümemişti. Bükülü kalmış parmaklar, kaşınmaktan kanamış kupku-

ru deriler, dondukları için kesilmiş parmaklardan geriye kalan irinli oyuklar ve açlıktan parlayarak yanan gözler olduğu gibi kalmıştı.[50]

Böylesi bir ortamda insanın yalnız bedeni değil, ruhu da donup büzüşmez miydi?

"Kolektif" Hastalıklar

İskorbüt, Pelagra, Gece Körlüğü

Gulaglarla eşanlama gelen ya da "Gulag" sözcüğünden kesinlikle ayrılamayacak hastalıklar burada saymakla bitmez. Hem de her çeşidiyle. En yaygın olanları, açlıktan, beslenme yetersizliğinden ve vitamin eksikliğinden kaynaklanan iskorbüt, pelagra, gece körlüğü; keza açlıktan ve pislikten kaynaklanan dizanteri, tifüs, kanlı çıban; soğuktan kaynaklanan zatülcenp, zatürre gibi ölüme yol açan çok sayıda hastalıktır. Bunun yanı sıra, Gulaglardaki ağır çalışma koşulları da kalp hastalığı ve diğer iç organ yetmezliği bulunan hastaları hızla ölüme götürmüştür.

"1939'da... Halk Komiserleri Konseyi, kamp mahkûmlarının %60 kadarının pelagra ya da beslenme eksikliğinden kaynaklı diğer hastalıklardan mustarip olduklarını duyurdu."[51]

Bu istatistiklerin ötesine geçip kamplardaki gerçek hayata baktığımızda daha da korkunç bir manzarayla karşılaşıyoruz. Ginzburg, hastalıklardan insanların sinekler gibi öldüğünü söyler: "Bir sabah kampa erkeklerden oluşan bir grup geldi. Bu grupta bulunanlar madenlerde çalışmaktan bitkin düşmüş ve artık yeraltı işlerinde çalışmak için sağlık koşulları kalmamış insanlardan oluşuyordu. Geri döndüklerinde ölüyorlardı –sinekler gibi öldüklerini söyleyebilirim– fakat Kolıma'da sineklerin insanlar gibi öldüğünü söylemek daha doğrudur." Kampın mutfak bölümünde yemek dağıtıcılığı yapan Ginzburg'un, çoğu iskorbüt olan mahkûmlar hakkındaki şu anlatımı iskorbütün yarattığı "kolektif" görünümü çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır:

Kepçemi kazanın içine daldırıyor ve insan şeklinden çıkmış, sonu

> gelmez bir biçimde önümden geçen yaratıkların uzattıkları tasları ağzına kadar dolduruyordum. Çuval parçalarından ayak sargıları sarmışlardı. Kararmış, donmuş, çürümüş yanaklarıyla, burunlarıyla ve kanayan dişsiz diş etleriyle dünyanın tarih ötesi çağlarının kaosundan ya da Goya'nın kâbuslarından çıkmışa benziyorlardı... Hâlâ geliyorlardı. Bu kara alayın sona ereceği yoktu. Duyarsızlaşmış parmaklarıyla kaplarını tutuyor, uzun tahta masanın bir kenarına oturuyor, sanki yaşamın bütün sırları onun içindeymiş gibi çorbaya yumuluyorlardı.[52]

Şalamov, kamplarda yaygın iskorbüte karşı uygulanan "sedir ağacı suyu tedavisi"yle dalga geçmektedir. Şalamov'un anlattığına göre mahkûmlara sedir ağacının yerlere düşen iğne yapraklarını toplama görevi verilmişti. Toplanan bu yapraklar "gizemli bir vitamin fabrikasına götürülüyor, orada kaynatılıyor ve tarif edilemeyecek kadar iğrenç bir tadı olan, ağdalı, koyu sarı renkli, yoğun kıvamlı bir öz elde ediliyordu. Bu özü her öğle yemeğinden önce bize zorla yediriyor ya da içiriyorlardı... Bu tat sadece öğle yemeğini değil akşam yemeğini de bozuyordu ve çoğu kişi bu tedavi yöntemini ek bir kamp disiplini olarak görüyordu. Bu özü bir dikişte içmeyene yemekhanede yemek verilmiyordu ve bu kural çok katı bir şekilde uygulanıyordu. Her yerde iskorbüt vardı ve sedir ağacı iskorbüte karşı tıbben onaylanmış tek ilaçtı. İnanç her şeyi yener. Her ne kadar daha sonradan bu 'ilacın' iskorbüt tedavisinde etkili olmadığı anlaşılmış... olsa da insanlar bu kötü kokulu iğrenç şeyi kusarcasına içmeye hâlâ devam ediyor ve iskorbütten korunuyorlardı. Ya da korunamıyorlardı."[53]

İskorbüt ve pelagra kadar yaygın olmasa da beslenme yetersizliğinin yol açtığı bir diğer hastalık gece körlüğü (tavukkarası) hastalığıydı. "...Gece körlüğünden muzdarip insanlar önlerine uzattıkları titreyen ellerle dolaşıyor... tahta yataklarının üzerinde gezinen böcek sürülerine tepki bile gösteremiyorlardı."[54]

Beslenme yetersizliği o kadar yaygındı ki, Vorkuta bölgesinin kuzey kamplarını teftiş turundan dönmüş olan bir Gulag müfettişi, "kuzeyin zor iklim şartlarında on dört ila on altı saat çalışan, her zaman uygun ayakkabı ve kıyafetleri olmayan ve kirli koğuşlarda yaşayan silahlı muhafızların kötü yaşam koşullarından şikâyet

etmiş", bazılarının, tıpkı mahkûmlar gibi, iskorbüt, pelagra vb. hastalıklardan ıstırap çektiğini belirtmişti.[55]

Kanlı İshal: Dizanteri

Dizanteri (kanlı ishal) gibi hastalıklar beslenme yetersizliğiyle pisliğin ortak ürünüydü. Özellikle sürekli salamura balık yemeye alışmamış yabancı kökenli mahkûmlar bu tür hastalıklardan daha çok etkileniyordu: "Üçüncü Enternasyonal'in tutuklanmış üyelerini getiren büyük bir sevkiyat kampa vardığında hepsi şiddetli dizanteriye tutulmuş olarak inmişti."[56]

Victor Kravçenko, mahkûmların çok azının dizanteriden etkilenmediğini söylüyor: "İskorbüt, dizanteri ve beslenme yetersizliğinden doğan diğer hastalıkların yanı sıra organların donması bütün kamplarda olağan şeylerdi. Benim gördüğüm mahkûmların çoğu yara bere içinde, gözlerinden ateşli oldukları anlaşılan sağlıksız insanlardı."[57]

Öyle ki, bütün kamplar doktorsuz ve hastabakıcısız "hastanelere" dönmüştü. Hastaları revire ya da hastaneye kaldırmak yerine, her şeye rağmen sağlam kalabilmiş az sayıda mahkûmu ayrı bir "sağlamlar" bölümüne kaldırmak daha mantıklı olabilirdi. Şalamov; "yoğun bir sinek bulutuyla kaplı çöp yığınlarından ne bulursa yiyerek mide [kazınmalarını] bastırmaya çalışanların yakalandığı" hastalık diyerek açlıkla dizanteri arasındaki bağlantıyı çok güzel anlatmaktadır.

Soljenitsin'in anlatımı daha da acıklıdır:

> Korelilerin kampı ayrıydı. Hepsi dizanteriden öldü, hepsi! Bizim kısımdan da her gün yüz kişiyi dışarı taşırlardı. Cesetleri koymak için yapılan bina inşa edilirken taş arabalarını tutuklular çekti. Bugün sen çek, yarın seni çekerler. Sonbaharda bir de tifüs salgını başladı. İlaç ne gezer! Dikenli tele gidip bağırırdık. Bize ilaç verin! Ya onlar? Onlar da kulelerden ateş ederlerdi. Daha sonra tifüslüleri ayrı bir barakaya aldılar. Oradan pek azı geri dönebildi... Sağlık memurluğu görevini yüklenen adi suçlular ölülerin altın dişlerini söküyorlardı.[58]

Ve bu konuya nihaî hükmü eşsiz kalemiyle yine V. Şalamov veriyor:

Atların insanlardan hiçbir farkı yoktu. Kuzey'de oldukları, aşırı çalıştıkları, kötü beslendikleri ve dayak yedikleri için ölüyorlardı. Üstelik bunlara insanlardan bin kat daha az maruz kaldıkları hâlde insanlardan daha önce ölüyorlardı.[59]

Bir Yudum Su!

Susuzluk en çok hapishaneden kampa ya da kamptan kampa sevkiyatlarda ortaya çıkan bir sorundu. Sevkiyat sırasında mahkûmlara 200 gram ekmek ve salamura balık verilirdi genellikle. Bu da mahkûmların susuzluğunu dayanılmayacak boyutlara vardırıyordu. "... Mahkûmlara hemen hiç su verilmiyordu. Birçoğu susuzluktan hastalandı ve öldü. Ölenler ve can çekişenler vagonlardan atılıyordu... Muhafızlar... ağır su kovalarını vagonlara taşıma zahmetinden"[60] kaçınıyorlardı.

Mahkûmlar muhafızların keyfine teslim edilmişti. "...Muhafızın su getirmek için fazladan çalışması gerekiyordu ve bunu da emir almadan yapmayacaktı. Muhafızların komutanı bu konuyla hiç ilgilenmiyor ve gardiyanlar, mahkûmlara kuyulara ya da istasyonlardaki su musluklarına kadar günde birkaç defa eşlik etmek istemiyorlardı; çünkü bunun için mahkûmların kaçma riskini göze almaları gerekirdi."[61]

Ginzburg, yaz günü, dışarıya karşı kamufle edilmiş bir vagonla Yaroslavl'dan Doğu Sibirya'ya doğru yola çıkan kadın mahkûmlar treninde, günde sadece bir kupa su verildiğinden bahseder: "Toprak çanaklarımız bizim için büyük dertti. Tren sarsıldığı ya da komşumuz dikkatsiz bir hareket yaptığı zaman nasıl önleyecektik suyun dökülmesini? Bazı kişiler daha sabahtan bütün su paylarını içmeyi tercih ediyorlardı. Arada sırada bir yudum alanlara bunlar, bütün gün bir an için bile huzur vermezlerdi. Sabahtan akşama kadar atmacalar gibi onların çanaklarını gözlerlerdi." Susuzluktan çılgına dönen mahkûmlar neredeyse isyan çıkaracak noktaya gelirlerdi: "'Canavarlar! İşkenceciler! Buna hakkınız yok. Sovyet yasalarına karşı geliyorsunuz!' 'Vagonu parçalayacağız! Kurşuna dizin bizi lanetler! Suu!'"[62]

Kotalar Tayınlar ve Açlık

Gulag kamplarında günlük ekmek tayını, mahkûmlara biçilen günlük iş kotalarının tamamlanmasına bağlanmıştı. Zek, zaten az olan günlük tayınını alabilmek için kendisine biçilen günlük kotaları tamamlamak zorundaydı. Kotasını ne kadar eksik tamamlamışsa ekmek tayını da o ölçüde azalır ya da bazı durumlarda tamamen ekmeksiz ve aç kalırdı. Aslında bu, zekler için tam bir kısır döngüydü. Açlıkla boğuşan zek güçsüz düştüğü için kotasını tamamlayamaz, tamamlayamadığı için tayından yoksun kalır ve bu böylece devam eder. Ölüme varıncaya kadar!*

Kotasını tamamlayamayanın cezası her zaman ekmek tayınından yoksun kalmak değildir. Bazı durumlarda köle-mahkûmu hücre cezası gibi daha da ağır cezalar, hatta ölüm cezası da bekliyor olabilir. "[Kotayı] tamamlayamayan kişi, kanuna karşı gelmiş ve devlete ihanet etmiş demektir; bunun karşılığını, cezasına bir ek cezayla hatta hayatıyla öder." Öyle ki, kotada geri kalmak ya da sorumluluğundaki ekibin kotayı tamamlayamaması bazı durumlarda doğrudan ölümle cezalandırılır: "Rus Komsomol kurucularından biri olan ve daracık keşif çukurundan koca bir taşı çıkarırken bana yardım eden arkadaşım, ekip başı Nikolay Kazimiroviç Barbe, emri altındaki ekibin iş planında geri kalmasından dolayı vurularak öldürüldü."[63]

Ayrıca kotalarını tamamlamayanları "yavaş" bir ölüm de beklemekteydi. "Yemek tayınları mahkûmların iş kotalarını yerine getirme düzeyine göre verilmekteydi; on gün arka arkaya kotasını aksatanlar 'ölüm barakaları'na atılıp ölüme terk edilmekteydi. 'Her sabah ölüler kağnılara doldurulup taşınır ve kampın hemen dışındaki toplu mezara gömülürdü,' diye hatırlıyor eski bir muhafız."[64]

Kamp idaresini ilgilendiren tek şey, çalışabilecekleri ölçüde biraz yiyecek vererek "makine" olarak gördüğü köle-işçileri işe

* Bu kısır döngüyü, Macar yönetmen Attila Szász'ın *Gulag-Sonsuz Kış* adlı filmi sinama dilinde çok güzel anlatmaktadır.

sevk etmekti. Köle-işçi çalışmayacaksa yemek yemese de olurdu. "...İş yapabilmeleri için hükümlülerin sabahları doyurulmaları gerekiyordu. Akşamları ise uyuyacaklardı nasıl olsa, doymasalar da olurdu."[65]

Kamp idaresi, sadece kendi dağıttığı tayınlara değil, mahkûmlara dışardan gönderilmiş yiyecek paketlerine de ambargo koyuyordu. "Gelen paketler sadece [kotasını] tamamlayanlara teslim edilir, geri kalanlara ise el konulurdu."[66]

Yemekhanelerde oturma düzeni bile bu kölelik düzeninin gereklerine göre düzenlenmişti:

> Üstün performans gösterenler ayrıca bariz şekilde daha iyi gıdalara da sahip oluyorlardı. Yemekhanelerde, üzerinde, "En iyi çalışanlara en iyi yiyecekler" yazılı posterler altında, aynı masalarda yemek yiyorlardı. Diğerleriyse, "Direnenlere, aylaklara, tembellere burada daha kötü yiyecekler verilir" yazan posterler altında oturuyorlardı.[67]

Kamplarda köle-işçilere ücret ödendiği tam bir tevatürdür. "Kamplarda kimseye para ödenmezdi; tek kuruş bile. Sadece bazen iyi çalışan ekiplere ödeme yapıldığı olurdu ama o da o kadar azdı ki hiçbir işe yaramazdı."[68]

Yüksek iş kotaları karşısında açlık ve sonuçta ölümle yüz yüze gelen mahkûmlar kotalarını tamamlamış gibi görünmek için çeşitli hilelere başvururlardı. Örneğin, ağaç tomruklarını kesmekte çaresiz kalan Y. Ginzburg ve arkadaşı Galya, daha tecrübeli bir başka mahkûmun akıl vermesiyle, eskiden kesilip yığılmış tomrukların dip kısmından sadece birer parça keserek kotalarını tamamlamaya en azından yaklaşmış ve açlıktan ölmekten böylece kurtulmuşlardı. Ringanın hepsini paketlemek yerine kavanoza birkaç parça koyup ağzını kapatmak, binadaki çatlaklara beton doldurmak yerine çatlakları yosunla gizlemek, tren raylarını döşerken boşlukları cürufla doldurmak mahkûmların ölmemek için başvurdukları hilelerden sadece birkaçıdır.

Ufalan Ekmek Tayınları

Açlıktan ölüm çarkı iki taraflı işler. Hem aç kaldığınızda kotala-

rınızı tamamlayamadığınız için ekmek alamayacak hem de son derece kısıtlı enerjinizle aşırı çalıştığınız için tükenecek ve her iki durumda da ölüme doğru hızla yol alacaksınız. Bu durumda "enerji tasarrufu"na gitmek, yani olabildiğince az çalışmak ama öte yandan kotalara yaklaşarak zaten az olan ekmek tayınına ulaşmak mahkûm için hayatta kalmanın iki vazgeçilmez koşuludur.

Ne var ki, Gulag idaresinin köle-mahkûmları insafsızca işe sürmek için en önemli silahı açlıktı. "Açlıkları tesadüf eseri değildi: Mahkûmlar aç bırakılıyordu, çünkü mahkûmların yemeklerinin düzenlenmesi, zamanlarının ve yaşam alanlarının düzenlenmesinden sonra, kamp idaresinin en önemli kontrol aracıydı. Bu sebepten ötürü, mahkûmlara yemek dağıtımı kamplarda çok incelikli bir bilime dönüştürülmüştü. Belli başlı mahkûm kategorileri ve kamp işçileri için kesin normlar Moskova'da belirleniyor ve sık sık değiştiriliyordu."[69]

"Ve tayınlar gittikçe küçülüyordu. En üst kategori için bile... verilen ekmek 400 gramdı. Fakat hangimiz bu verime ulaşmayı hayâl edebilirdi ki? Ancak güçlükle ayakta durabiliyorduk." Ve kamptaki mahkûmun tek düşündüğü şey artık bir dilim ekmekti: "Her türlü fikrin yalnızca ekmekle çürütüldüğü bir dünyayla sarılıydık... Burada canlılar, yarı ölüler, hatta ölüden farksız olanlar ekmekle yaşıyorlardı, yalnızca ekmekle, ekmek tayını tanrıçasıyla."

"Açlık. Her geçen gün ekmek tayınları biraz daha küçülüyor, biraz daha hayâl kırıcı bir hâle geliyordu. Eğer yarısını sabaha bırakırsanız (ekmekler akşam dağıtılırdı) bütün gece uyanık kalırdınız. O ekmek uyumanızı engeller ve saman yastıkta onu düşünüp durmaktan işkence çekerdiniz. Bu, bir dinamitin üstünde yatmak gibi bir şeydi. Sabaha kadar bekleyememişseniz onu bir hamlede mideye indirirdiniz. Ama tamamını akşamdan yemişseniz sabahki zor çalışmaya giderken açlığa nasıl dayanacaktınız?"[70]

Ekmek, kamplarda o kadar değerli bir şeydi ki, mahkûmlar arasında en büyük suç ekmek hırsızlığıydı. Ekmek çalan bir mahkûm diğerleri tarafından ölesiye dövülür, hatta bazen öldürülürdü. "Eğer bir mahkûmun giysi, tütün ya da herhangi bir şey çaldığı

keşfedilirse, mahkûm arkadaşlarından dayak yemeyi bekleyebilirdi ama kampın yazılı olmayan kanununa göre (ve başka kamplardan olan insanlardan da bunun her kampta olduğunu duymuştum), başka bir kişinin ekmeğini çalarken yakalanan mahkûmun cezası ölümdü."[71]

Bu açlığa rağmen büyük miktarda yiyecek "...donuyor ve yenilmez hâle geliyordu. Buna karşılık, yazın et ve balıklar bozuluyor ve diğer gıdalar çürüyordu. Kötü idare edilen depolar yanıp kül oluyor ya da tarla fareleriyle doluyordu."[72] Şalamov'un söylediğine göre, zaten son kullanma tarihi geçmiş bütün gıdalar kampa gönderiliyordu.

Açlık Yarası

Hem gerçek hem de mecazî anlamıyla açlık yarasından söz ediyorum. Y. Ginzburg'un Magadan'daki erkek arkadaşı Doktor Anton Walter, Kolıma mahkûmlarının açlığın açtığı yaralardan tanındığını söylüyordu. Bu, gerçek anlamda yaradır; beslenme yetersizliğinin yol açtığı, bildiğimiz yara.

Ama bir de açlığın insanın ruhunda açtığı yaralar vardır ki, onlar açlık yarasından da daha kalıcı ve yıkıcıdır. Örneğin, açlık nedeniyle çöp yeme hastalığına tutulan ve kendine bakmayı bırakmış çok sayıda mahkûm vardı Gulag kamplarında. Bunlara Rusçada *dohodyaga* (gidiciler) deniyordu: "Onlar öylesine yoğun bir açlık safhasındaydılar ki artık kendilerine bakmıyorlardı. ... Bu mahkûmlar önce kendilerini yıkamayı, bağırsaklarını kontrol etmeyi, hakaretlere insanî tepkiler vermeyi terk ederlerdi ve bu hâlleri açlıktan gözleri dönene dek sürerdi. ... Kanlarını emen bitleri arayıp öldürmeye bile zahmet etmiyorlardı. ... *Dohodyaga*, mutfağın oralarda oyalanarak artıklar için yalvarırken görülebilirdi. ... Sürekli çöp çukurunun başında, yemekhane yakınında, mutfak girişi önünde dolanır, birisi mutfaktan yenilebilir bir şey, mesela lahana artığı atar mı diye beklerdi."[73]

Benzeri bir durumu Ginzburg da anlatıyor: "İçeri girmeden önce SSCB Yüksek Sovyeti Halk Komiserleri eski bakanının karı-

sı olan Elena Nikolayevna Sulimova'yı şimdi tanımak çok zordu. Bir araştırma görevlisi, bir doktor olan bu kadın şimdi zor ayakta duran, daha kötüsü *gidici* olduğu izlenimi veren biri hâline gelmişti. Kirden iyice sertleşmiş ceketinden hiçbir zaman ayrılmazdı, genel banyo günlerinde daima ortalıktan kaybolurdu ve çorba artıklarının döküldüğü kantindeki çöp bidonunun çevresinden ayrılmazdı. Merdivene oturur, gözü dönmüş bir şekilde ağzını şapırdatarak çöp bidonundaki artıkları mideye indirirdi... Eski kimliğini tamamen unutmuştu."[74]

Şalamovun dediği gibi, "aç insanlardaki en korkunç şey, onların davranışlarıdır. ... Aslında yarı çıldırmışlardır."[75]

Açlık Ne Yaptırmaz kil

Ginzburg, bir somun ekmek için serbest bir köylüyle yatmayı kabul eden bir kadın mahkûmu anlatır. Aldığı ekmeğe elini bile süremeyen kadın getirip somunu Ginzburg'a verir ve şöyle der: "Diğerleri biraz ekmek elde etmek için ne yapıyorsa benim yaptığım da o. Biraz ekmek elde etmek için bir başka yol yoksa, binlerce kadının ekmek elde etmek için kullandıkları yolun aynısı yani."[76]

Gulag kamplarında açlık nedeniyle yamyamlık vakaları da görülmeye başlamıştı. Ginzburg, Magadan'daki bir Gulag kampında Kuleş adlı bir mahkûmun arkadaşını öldürüp gömdükten sonra günler boyunca parça parça kızartıp yediği bir olayı anlatır. 1933 yılında, Kulak (zengin köylü) oldukları gerekçesiyle Sibirya'daki Ob nehri üzerinde bulunan Nazino adasına sürülen 6 bin köylü yerleşimciden 4 bini ölmüştü. Sağ kalanlar ölüleri yiyerek hayatta kalmışlardı. "...Hepsi yamyamlıkla suçlanarak tutuklandı."[77]

Kamplardan kaçmak ise mutlak ölümdü. Artık o taygalarda çöp tenekeleri bile bulamazdınız. Bu yüzden, "kimi kaçakların kocaman yaz ayını ormanda dolaşarak geçirdikten sonra açlıktan canları çıkmış hâlde, ayakta güçlükle durarak kendiliğinden kampa döndükleri olurdu."[78]

Açlıklardan açlık, ölümlerden ölüm beğenin!

Ölünün Tayınını Almak!

Gidici adı verilen mahkûmlar göçüp gitmeden önce bu dünyadaki en kıymetli şeyleri olan ekmek tayınlarını en sevdikleri arkadaşlarına miras bırakırlardı. Bu "miras" işi güvenilir bir "noter"in huzurunda yapılırdı. Dahası, "... koğuştakiler, ekmek tayınının gelmeye devam etmesi için vefat olayını mümkün olduğu kadar otoritelerden gizlemeye çaba" gösteriyor, "hatta bazen cesedi yoklamaya da çıkarıyor, onu sıraya koyuyor, omuzlarından destekleyip aralarında sıkıştırarak ayakta durmasını sağlıyor ve yoklamada onun yerine cevap veriyorlardı."[79]

Bunun hapishane ve kamplarda çok yaygın bir uygulama olduğu farklı tanıklıklardan anlaşılıyor: "Akşama doğru öldü. Ama ölüm kaydını iki gün sonra yaptılar. Yaratıcı komşuları iki gün boyunca ölünün ekmek tayınını almaya devam ettiler. Ölü adam, tayın dağıtılırken elini kukla gibi havaya kaldırıyordu."* "...Hastalar genellikle ölü adamın istihkakı kendilerine kalsın diye, bir ölümü üç dört gün saklamaya çalışırlardı."[80] "Ölen olursa onu ranzalardan birinin altına tıkarlar, kokuncaya kadar orada kalırdı. Geri kalanlar böylece onun hakkını da kendileri yerlerdi... Sonbaharda tifüs salgını başladı. Biz de herkes gibi yapar, ölüleri kokuncaya kadar dışarıya vermezdik. Herkesin gözü onların yemek hakkındaydı."[81]

Dipnotlar

1 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 97.
2 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 92, 119, 117.
3 Aktaran: A. Applebaum, *Gulag*, s. 151.
4 Agy. s. 151-152.
5 G. Orwell, *1984*, s. 246, 254.
6 Cengiz Aytmatov, *Cengizhan'a Küsen Bulut*, s. 6
7 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 129.

* Buradaki "ölü adam" Şalamov'un "Cherry Brandy" öyküsünde ölümünü anlattığı ünlü şair Osip Mandelştam'dır.

8 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 76-79.
9 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 235.
10 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 102.
11 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 59.
12 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 456.
13 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 295.
14 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 374.
15 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 268.
16 A. Larina, *Asla Unutamam*, s. 47-48.
17 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 250-251, 364-365.
18 A. Applebaum, *Gulag*, s. 65.
19 Rıfat N. Bali, *Varlık Vergisi Hatıralar-Tanıklıklar*, s. 166.
20 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 102, 374.
21 V. Grossman, *Yaşam ve Yazgı*, s. 53.
22 Aktaran: A. Applebaum, *Gulag*, s. 162-163.
23 John H. Noble, *I Was a Slave in Russia*, s. 71.
24 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 491.
25 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 245-246.
26 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 87.
27 Aktaran: A. Applebaum, *Gulag*, s. 174.
28 J. Bardach-K. Gleeson, *Man is Wolf to Man*, s. 233-234.
29 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 295.
30 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 459.
31 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 62.
32 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 336, 331.
33 A. Larina, *Asla Unutamam*, s. 60.
34 Aktaran: A. Applebaum, *Gulag*, s. 201.
35 Şalamov'dan aktaran: Applebaum, *Gulag*, s. 201-202.
36 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 94.
37 Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 280.
38 Aktaran: O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 402.
40 A. Larina, *Asla Unutamam*, s. 61, 62.
41 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 334.
42 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 98.
43 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 56-57.
44 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 23.

45 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 281.
46 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 82.
47 Aktaran: A. Applebaum, *Gulag*, s. 197.
48 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 24, 132-133.
49 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 144.
50 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 271, 228, 361, 362-363.
51 A. Applebaum, *Gulag*, s. 109.
52 E. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 324, 328, 83-84.
53 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 48.
54 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 287.
55 A. Applebaum, *Gulag*, s. 260-261.
56 Nina Gagen-Torn, *Memoria*, Moskova, 1994, s. 77.
57 Victor Kravçenko, *I Chose Freedom,* s. 166-167.
58 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 454-455.
59 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 41.
60 O. Figes, *Haberini Alayım, Yeter!*, s. 49.
61 Antoni Ekart, *Vanished Without Trace: Seven Years in Soviet Russia*, s. 44.
62 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 252, 256.
63 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 219, 378.
64 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 398.
65 A. Soljenitsin, *Ivan Denisoviç'in Bir Günü*, s. 137.
66 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri* s. 130.
67 A. Applebaum, *Gulag*, s. 66.
68 A. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 130.
69 A. Applebaum, *Gulag*, s. 206.
70 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 57, 64, 176
71 Kazimiers Zaród, *Inside Stalin's Gulag: A True Story of Survival*, s. 100.
72 A. Applebaum, *Gulag*, s. 208.
73 Aktaran: A. Applebaum, *Gulag*, s. 335-336.
74 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 40.
75 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 386.
76 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 64-65.
77 A. Applebaum, *Gulag*, s. 75-76.
78 G. Vladimov, *Sadık Ruslan*, s. 62.
79 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s.149, 150.
80 E. Buca, *Vorkuta*, s. 50.
81 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 453-454.

Çalıştırarak Öldürmek

"Emek SSCB'de Şan, Şeref, Cesaret ve Kahramanlık Meselesidir!' yazan kapılardan tekrar içeri girecektik" diye anlatıyor V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*'nde, "dediklerine göre Nazi kamplarına girişteki tabelada... 'Herkes Hak Ettiğini Bulur!' sözleri yazılıymış... Kamp, bize fiziksel emekten, daha doğrusu her türlü emekten nefret etmeyi öğrettikleri yerdi."

Zorla Çalıştırma Sistemi Öldürür

Y. Ginzburg, Magadan'da tutukluluğu bitmiş ama memleketine dönmesine izin verilmeyen bir "serbest işçi" olarak bölgedeki Kızıl Ordu subaylarına Rusça öğretmenliğine tayin edilir. Ders sırasında noktalama işaretlerinin önemini anlatmak için öğrencilerine çarpıcı bir örnek vermek üzere kara tahtaya Çar II. Nikolay'ın bir kararnamesini ifade eden, noktalama işaretsiz bir cümle yazar: "Mümkün değildir ertelenmesi idamın." Ve öğrencilerine, mahkûmun idam mı edileceğini, yoksa af mı edildiğini sorar. Öğrenciler karar veremez. Ardından, "ertelenmesi" kelimesinden sonra bir virgül koyar. Öğrenciler hep bir ağızdan, "mahkûm kurşuna dizilecek" diye bağırır. "Peki şimdi?" dedikten sonra virgülü silip bu sefer "değildir" kelimesinden sonraya koyar. Öğrenciler yine hep bir ağızdan, "ceza ertelendi" der.[1]

Şimdi biz de yukarıdaki başlığı virgüllü olarak şöyle yazalım: "Zorla Çalıştırma, Sistemi Öldürür." Çıkan anlam, zorla çalıştırmanın sistemi öldürdüğüdür. Aynı cümleyi, virgülün yerini değiştirerek şöyle yazalım: "Zorla Çalıştırma Sistemi, Öldürür." Çıkan anlam, zorla çalıştırma sisteminin insanları öldürdüğüdür. Virgülün yer değiştirmesine göre çıkan anlamlardan her ikisi de doğrudur: Zorla çalıştırma, sistemi öldürür; ve zorla çalıştırma sistemi, öldürür. Bu bölümde sırasıyla bu her iki anlamı da inceleyeceğiz.

Gulaglarda "Şan ve Şeref"

Gerek Nazilerin gerekse Rusya'nın zorla çalıştırma kamplarında çalışmaya övgü sloganları asılıydı. Neredeyse bütün anı yazarları ve konu üzerine yazanlar bu acıklı ve ironik sloganlardan söz eder.

"...Pankart rüzgârın etkisiyle iğrenç bir hâlde aşağı sarkıyordu. Üzerinde beyaz, gizemli yazılar bulunan bu kırmızı pankartla Ruslan* arasında yakın bir bağ vardı: Ruhuna fazlasıyla kazınmıştı, Görev'den sonra mahkûm konvoyu karanlık gecelerde, her türlü hava koşulunda –ayazda, tipide, sağanak yağmur altında– bu kırmızı pankartın önünde durur... iki projektörün dumansı ışıkları pankartın üzerinde birleşir ve böylece kapı boşluğu baştan aşağı ışıklar içinde kalırdı. Mahkûmlar gayriihtiyarî başlarını kaldırır ve bu göz kamaştırıcı beyaz yazılara gözlerini kısarak bakarlardı: 'Emek SSCB'de şan, şeref, cesaret ve kahramanlık meselesidir.'"[2]

Kolıma *lagpunkt*'larından** birine girilirken "üzerinde 'Emek, SSCB'de Şan, Şeref, Cesaret ve Kahramanlık Meselesidir!' yazan, gökkuşağı şeklindeki tahtaların üzerine bağlanmış bir pankart vardı... On dört yaşında tutuklanmış olan Yuri Çirkov, Solovets'te, üzerinde (Aushwitz kapıları üzerinden sarkan *Arbeit Macht Frei* –Çalışmak Özgürleştirir– yazılı slogana mümkün olan en rahatsız edici şekilde benzeyen) 'Çalışarak Özgürlük!' yazan bir tabelayla karşılanmıştı."[3]

"Kültürel Eğitim Bölümü birçok slogan ve afiş asmıştı..." diye anlatıyor Ginzburg, "Kamp kulübünde... 'fedakârca çalışmamız işçi ailesine yeniden katılmamızı sağlayacak' yazı[sı] göze çarpıyordu." "Ağzımda kötü bir tat hissettim. Bunlar, Elgen'in giriş kapısını süsleyen o unutulmaz sözlerin aynısıydı."[4]

Zek, o kapıdan içeri adımını atar atmaz yaratılmak istenen yanılsamaları çiğneyerek ilerler ve acı da olsa gerçekle yüzleşir. "İlk yanılsama çok çabuk geçmişti. Bu, bütün kamp girişlerindeki

* Roman kahramanı Ruslan köpektir.

** Kampın idarî merkez binası dışındaki fabrika, revir, maden gibi alt bölümleri.

kapıların üzerinde kamp tüzüğü gereği yazılmış olan 'Emek, SSCB'de Şan, Şeref, Cesaret ve Kahramanlık Meselesidir!' yazısında bahsedilen emek yanılsamasıydı. Kamp, çalışmaya karşı sadece nefret ve tiksinti aşılayabilirdi ve hep de bunu yapıyordu zaten." Ve ekler Şalamov: "Kampta insanı öldüren şey çalışmadır. Bu nedenle kamptaki çalışmayı öven biri ya alçaktır ya da aptal. Yirmili ya da otuzlu yaşlardakiler birbiri ardı sıra ölüyorlardı; bu özel bölgeye onları zaten bunun için getirmişlerdi."[5]

Altın Demek Ölüm Demektir

Bu "şan ve şerefin" nasıl bir şey olduğuna daha yakından bakalım.

"Aslında Serpantinka [kampı] ile ilgili çok az şey bilinir; bunun sebebi, büyük ölçüde onu anlatacak çok az insanın hayatta kalmasıdır. Diğer kamplarda kurulmuş cezalandırma *lagpunkt*'ları hakkında daha da az şey bilinir. Siblag kompleksinin bir kireç taşı ocağı etrafına kurulmuş olan cezalandırma *lagpunkt*'u Iskitim de bunlardan biridir. Mahkûmlar orada makine ya da ekipman olmadan çalışır, kireci elleriyle kazarlardı. Er geç toz, akciğer hastalıkları ya da diğer solunum rahatsızlıkları yoluyla çoğunu öldürürdü." "Bilhassa savaş yıllarında 'eğer ağaç kesiyor idiysen hayatta kalman imkânsızdı'. Sadece köylüler hayatta kalıyorlardı."[6]

"Zabolotski, kampta ağaç kesim işine verildi. Tükenmiş hâldeki insanlardan (yemekte 30 gram ekmek ve bir kâse sulu lapa veriliyordu) kıpırdayamayacak hâle gelinceye kadar çalışmaları isteniyordu ve şairin dediğine göre, 'bir an oturup dinlenmeye kalksanız, üzerinize köpekleri salıyorlardı.'"[7]

Belomor-Kanal inşasında çalıştırılan sürgün köylüler, "Dondurucu soğukta bitkin düşünceye kadar [çalıştırıldıkları] için, sırf 1931-32 kışında... muhtemelen 25 bin dolayında mahkûm yaşamını yitirdi; sağ kalanlar arasındaki söylentilere bakılırsa ölü sayısı çok daha yüksekti... Alıştıkları köy sadeliği içinde kendilerini var güçleriyle işe verir, çok çabuk takatten düşer ve ardından donarak ölürlerdi. Geceleyin kızaklar dolaşıp onları toplardı. Sürücüler ce-

setleri kızakların üstüne attığında küt diye boğuk bir ses çıkardı." "Moskova-Volga Kanalı'nın inşasında çeyrek milyon mahkûm çalıştırıldı. Birçoğu bitkinlikten öldü ve cesetleri kanalın temellerine gömüldü."[8]

Belçye kamp revirinde hastabakıcı olarak çalışan Ginzburg, kollarında ölen genç zekleri büyük bir hüzünle şöyle anlatır:

"Önlerinde koca bir hayat vardı ama ölüyorlardı –her gün, her gece... Yerlerini yeni gençler alıyordu ve onlar da ölüyordu. ... ölmeden önce analarını çağırıyorlardı. Daha sonra kaçının kollarımda öldüğünü hesap etmeye çalıştım. Kaçının son nefesini işitmiştim? Bine yaklaşmıştır." "Belçye morgu, gece gündüz aralıksız, kendi üretim kapasitesinin ötesinde işliyordu... Bir sabah şafakta, dispansere gitmek üzere aceleyle çıktığımda böyle bir cenaze kortejiyle yüz yüze geldim. Üç katil, uzun bir Yakut kızağına yükledikleri kesilmiş insan etlerini çekerek götürüyorlardı. Donmuş, morarmış bir yığın 'jambon' açık seçik görünüyordu. Kesilmiş kollar karda sürükleniyordu. Organ parçaları birbiri ardından yere saçılıyordu."[9]

"Kolıma... deniz seviyesinden yüzlerce metre yüksekte bir platoydu. Kutup atmosferindeki oksijen azlığıyla ağır çalışma bir araya gelince birçok mahkûm kalp yetmezliğinden hayatını kaybediyordu, ölüm raporlarında kalp yetmezliği en çok geçen ölüm nedeniydi."[10]

Ve söz Kolıma altın madenlerinin acılı öyküsünü yazmış Şalamov'da yine:

"Altın demek ölüm demekti. Bunu bu transit hapishanesinde Andreyev'den daha iyi bilen yoktu. Ne pahasına olursa olsun taygadan, altın madeninden uzak kalması gerekiyordu... Ancak madenlerin insan talebi karşılandıktan sonra (resmî telgraflarda 'iki yüz ağaç gönderin' diye yazılırdı) mahkûmlar tayga ya da altın dışındaki başka yerlere gönderilecekti. Nereye gönderilecekleri Andreyev için hiç fark etmiyordu. Yeter ki altın madeni olmasın... Eğer beni madene yollayacak olurlarsa ilk dağ geçidinde kamyon yavaşlar yavaşlamaz aşağı atlarım. İsterse muhafızlar bana ateş etsinler. Altın madenine geri dönmeyeceğim."

Ve devletin bir mezar soyguncusu olduğunun kanıtı olan şu satırlar:

> Devletler ölülerin altın dişlerini kaybetmek istemezler. Hapishane ve çalışma kamplarında çekilen altın dişler için her zaman tutanak hazırlanmıştır. 1937 yılı, sorgu hapishanelerine ve kamplara altın dişli bir sürü insan göndermiştir. Kolıma madenlerinde ölenlerin ağzından sökülen altın dişler (zaten madenlerde uzun bir ömür sürememişlerdir) bu mahkûmların altın madenlerinde çalışıp devlete teslim edebildikleri tek altın olmuştur. Altın protezlerden elde edilen altının ağırlığı, yaşayabildikleri kısa ömür içinde mahkûmların Kolıma madenlerinde kazma ve kürekle toplayabildikleri altın miktarından çok fazladır.

Çürüğe ve Sakata Çıkma

Ölmeden çürüğe çıkıp kısa sürede bir yarı ölü hâline gelmek de olasıydı.

"Açlık, uykusuzluk, dayak ve hem ağır hem de uzun çalışma mesaisiyle bir altın madeni, sağlıklı bir insanı üç hafta içinde çürüğe çıkarıyordu." Ağır hastalanıp bir kere hastaneye ya da revire kapağı atan mahkûm, "... geri dönmemek için elinden geldiğince tedaviye direnç gösterirdi."[11]

Çürüğe çıkarılanlara günde yalnızca iki yüz elli gram ekmek verilip açlığa terk edildikleri hâlde mahkûmlar açısından yine de bu tercih edilir bir durumdu.

Şalamov ayrıca, "kendini bile bile sakatlama salgını"ndan söz etmektedir. Hayatta kalmanın tek yolunun "çalışmaktan kaçınmak" olduğunu anlayan mahkûmlar, bunun "hayatlarını kurtaracağını fark etmişti" der. "...Anı yazarlarının geniş bir çoğunluğu... gerçekten de işten kaçınmaktan bahseder. Ancak temel dürtüleri sırf miskinlik, hatta Sovyet sistemine 'yukarıdan bakma' arzusu bile değildi; temel dürtüleri hayatta kalmaktı."[12]

Kamplarda hastabakıcılık yapan Ginzburg, özellikle adi mahkûmlar arasında yaygın olan kendini sakatlama vakalarından söz eder. "'Kendi kendini yaralayanlar' beni nasıl da sarsıyordu!.. Çalışmamak için bunu rahatlıkla yapabiliyorlardı, bunun için gerekli

her şey ranzalarında vardı... Zoika adında bir kızı anımsıyorum... İki gün geçmiyordu ki, onun sargılarla sarılı ayaklarına bakmayayım. Benim sargıları çözme çabalarıma karşı çılgınca bir direniş gösteriyordu." Sonunda Ginzburg, muhafız komutanın da yardımıyla Zoika'nın ayak sargılarını çözer: "Gördüğümüz manzara komutanın bile rengini uçurmuştu. Büyük ayak başparmağı kocaman bir paslı çiviyle delinmişti ve her iki tarafta da mor-siyah korkunç bir şişlik göze çarpıyordu. Çivinin girdiği bölgede iğrenç, cerahatli bir yara oluşmuştu." Ginzburg, hastabakıcılık yaptığı Tyoploya Dolina kampındaki kendini sakatlama yöntemlerinden bahseder: Derinin altına para zerk edilerek sahte çıbanlar çıkartmak, göz kapaklarının iltihaplandırılması için gözlere sabit kalemden toz yontmak vb. gibi.[13]

Mahkûmu Mahkûmun İş Denetçisi Yapmak

Soljenitsin'in anlattığı ve Gulaglarda yaygın bir şekilde uygulandığı anlaşılan "grup çalışması" yönteminden de söz etmeden geçmeyelim. Bu, açlık ve ölüm tehdidinin yanı sıra zeklere karşı uygulanan en adice zorla çalıştırma yöntemlerinden biridir. Bu sayede kamp idaresi hem *slave-driver* (köle güdücü) masraflarını en aza indirir hem de mahkûmu mahkûmun kurdu hâline getirerek dayanışmaya ölümcül bir darbe indirir: "İşte bunun için düşünülmüştü iş kolları... Burada hükümlüleri çalışmaya, başlarındaki adamlar değil, kendileri zorlarlar... Ya hepsine fazladan bir şey verilecektir ya da hepsi oturup acından geberecektir. Öyleyse çalışmayan kahpe oğlu kahpedir, hiçbirinin onun yüzünden aç kalmaya niyeti yoktur. Hiç kimse kaytaramaz."[14]

Artık Ayak Sargısına İhtiyacınız Yok!

Soljenitsin, "Açlıktan kampta güçsüz kalan ve işe gitmeyi reddeden tutuklu, Yönetimi zayıflatmaya yönelik bir suç işlemiş sayılırdı. Cezası idamdı. (Savaş yıllarında böyle uygulandı.)"[15] diye yazıyor.

Ginzburg, pazar günü çalışmayı inançlarına aykırı buldukları için çalışmayı reddeden Voronejli dindar kadınların başına gelenleri anlatır: "...Üstü ince bir su tabakasıyla kaplanıp buz tutmuş ormandaki su birikintilerinin üzerinde çıplak ayak durmalarını emrettiler onlara... Buzun üstünde çıplak ayak dua etmeyi sürdürüyorlardı."[16]

Sadece pazar günleri değil, çalışmayı bütünüyle reddeden daha radikal dinî gruplar da vardı. Onları bekleyen doğrudan doğruya ölümden başka bir şey değildi: "Bunların çoğu son derece sıkı bir tarikata mensup olup kendilerini 'Adanmış Rahibeler' olarak adlandırıyorlardı. Manastırlarda yaşamalarına izin verilmediğinden dışarıdaki rahibeler gibi yaşıyor, perhiz yapıp dua ediyor, şeytan için çalışmayı ve onun elinden herhangi bir şey almayı reddediyor, vaaz veriyor ve başkalarını da din yoluna döndürmeye çalışıyorlardı. Onları hiçbir şey durduramazdı, hiçbir ceza çalıştıramaz ya da ekmekten başka bir şey yediremezdi. İncil'e göre yalnızca ekmek ve su temizdi, diğer her şey şeytandan gelirdi. Çalışma kamplarındaki *Kartser*'ler [ceza hücreleri] bunlarla tıka basa doluydu, oralardan yarı aç ve donmuş bir vaziyette çıktıkları hâlde çalışmayı reddederlerdi."[17]

Çalışmayı reddeden aynı müminlerden Olga Connoly da söz ediyor: "Zaman zaman komutan onların kaldığı yere elinde kamçıyla gider ve kulübeden acı feryatları duyulurdu. Kadınlar dövülmeden önce soyulurlardı, fakat hiçbir zalimlik onları dualarını etmekten ve oruçlarını tutmaktan alıkoyamazdı."[18]

M. Buber-Neumann, benzeri cezaların, Sovyetler Birliği tarafından Nazilere iade edildikten sonra beş yıl kaldığı Ravensbruck Nazi kampındaki, Naziler için çalışmayı şeytana hizmet etmek olarak gören en kararlı Yahova Şahitleri'ne karşı da uygulandığını anlatır.[19]

Gulaglarda çalışmayı reddetmenin cezası esasen ölümdü. M. Buber-Neumann bir süre kaldığı Karaganda kamplarında yirmi beş gün çalışmayı reddetmenin cezasının ölüm olduğunu söylemektedir. Ginzburg ise, "yavaş çalıştıkları için sabotör listesi"ne girenlerin akıbetinden şöyle söz etmektedir: "Daha sık olan ise,

albayın... listelere sabotörlerin adlarını yazıvermesiydi... Şu ve şu karşı-devrimci sabotajdan, sistematik olarak planın hedefine ulaşmasını önlemekten en ağır cezaya çarptırılırdı... Bazen, albayla hiç karşılaşmamış olmaktan suçlu bulunup albayın listesine alınan kişiler olurdu... [İsimleri okunanlar] ranzalarından atlar ve... sobanın çevresine bıraktıkları sargılarını aramaya başlarlardı. Kayıt ve Dağıtım bölümünden gelenler onlara anlaşılır imalarla artık ayak sargılarına gereksinmeleri olmayacağını... söylerlerdi."[20]

Kravçenko da çürümüş yiyecekleri protesto edip çalışmaya gitmeyi reddedenlerin kurşuna dizilişini kendisine doğrudan anlatan kamp parti sorumlusunun şu sözlerini aktarır: "Bu 1938 yılında oldu. Bazı mahkûmlar yiyecekler çürük çıktı gibi bir şey yüzünden işe gitmeyi reddetti. İdare elbette şiddetli bir şekilde yanıtladı bunu. On ikisi erkek, ikisi kadın on dört elebaşı kurşuna dizildi. İdamlar, kampta sıraya dizilen bütün mahkûmların gözü önünde gerçekleştirildi. Sonra da her koğuştan seçilen mezar kazıcılar dikenli tellerin dışında çukur kazmaya gönderildi... Halk düşmanlarıyla başa çıkmak için çürümüş liberalizmle vakit harcayacak değildik."[21]

Applebaum da benzeri olaylar anlatır: "Ağustos 1939'da... bir mahkûm sırf çalışmayı reddettiğinden değil, aynı zamanda diğerlerini de çalışmamaya teşvik ettiği için kurşuna dizildi. Ekim'de Ortodoks rahibeleri olduğu anlaşılan üç kadın hem çalışmayı reddetmekle hem de kampta karşı-devrimci ilahiler söylemekle suçlandı: ikisi kurşuna dizildi, üçüncüsünün cezası uzatıldı."[22]

Dipnotlar

1 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 429.
2 G. Vladimov, *Sadık Ruslan*, s. 12.
3 A. Applebaum, *Gulag*, s. 174
4 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 44, 380.
5 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 130, 305.
6 A. Applebaum, *Gulag*, s. 245-246, 368.
7 S. Volkov, *Büyülü Koro*, s. 101.
8 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 152, 188.
9 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 169, 174-175.
10 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 85.
11 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 254, 249, 292-293, 389, 273.
12 A. Applebaum, *Gulag*, s. 353.
13 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 80-81.
14 A. Soljenitsin, *Ivan Denisoviç'in Bir Günü*, s. 65-66.
15 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 62.
16 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 344.
17 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 250.
18 Olga Colloly, *The Rings of Destiny*, s. 201.
19 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 201'den sonrası.
20 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 43
21 V. Kravchenko, *I Chose Freedom*, s. 167.
22 A. Applebaum, *Gulag*, s. 112.

Sevkiyatta ve Kamplarda Yaşam ile Ölüm

SSCB'nin geniş toprakları yıllar boyunca, tutukluların ülkenin her yanından Moskova, Leningrad gibi büyük şehirlerinde bulunan ünlü NKVD sorgu hapishanelerine, oradan da çalıştırılmak üzere ülkenin en ücra bölgelerine, Sibirya'dan öteye, Magadan ve Kolıma'ya, kuzey-doğu buzul bölgelerine, taygalara, tundralara, Karaganda steplerine yapılan muazzam bir köle-mahkûm sevkiyatına tanık oldu: Kuyu kadar karanlık, havasız iki sıra kafese bölünmüş *Çornaya Marusya* (Kara Marusya) denen kamufle edilmiş cezaevi arabalarıyla, esas olarak da yine kamufle edilmiş hayvan nakliyat vagonlarıyla ya da "Stolipin trenleri"yle* ve "kargo gemisi" olarak kamufle edilmiş devasa gemilerin ambarlarında, bazen yayan... soğukta, açlıkta, susuzlukta, tuvaletsizlikte, sıkışıklıkta, karanlıkta, haşeratla iç içe, ilaçtan ve sağlık koşullarından yoksun, dayak ve dipçik zoruyla, vurulma tehdidi altında... "Mahkûmlar... Atlantik köle ticaretini andıran özel gemilerle taşındılar. Kamplarda yaşanan şey bir tür köle ticaretiydi... Geçmişteki köle sahiplerinin aksine NKVD'nin kölelerini hayatta tutmak için hiçbir nedeni yoktu, çünkü her zaman çok daha fazlasını tutuklayabilirlerdi."[1]

Nereye?

Tutuklu ya da zek dış dünyaya ilişkin her şeyden ve en önem-

* 1905 Devrimi'nden sonra "topraksız köylülerin toplumsal ve ekonomik durumunu güçlendirmek" için Piotr A. Stolipin tarafından bir toprak reformu yapılmış ve bu çerçevede sistematik olarak Sibirya bölgesinde kolonileştirmeye gidilmiştir. Stolipin'in 1906-1914 yılları arasındaki başbakanlığı döneminde Rusya ve Ukrayna'nın batı bölgelerinden yaklaşık 5 milyon 200 bin köylü doğu bölgelere trenlerle göç ettirilmiştir.

lisi kendi kaderinden habersiz kılınması gereken, kör, sağır, okumaz, düşünmez, bilmez, anlamaz, iletişim kuramaz, arkadaşlık yapamaz, sadece çalıştırılmaya yarar bir aletten farksızdır yöneticilerin gözünde. Özellikle bu hâle getirilmesi için çalışılır zaten.

Örneğin "eşyalarınla birlikte" talimatı alınca yine bir yerlere götürüldüğünü anlayan mahkûmun "nereye götürülüyorum?" diye sormaya bile hakkı yoktur. Zaten sorsa da gardiyanlar ve görevliler ona yanıt vermeyecek ya da "gittiğin zaman görürsün" diyeceklerdir. Hepsi bu konuda sıkı talimat almıştır: "Sorgu sürecinden bile daha gizli tutulan bu gidilen yeri söylememe taktiği, kamp ve hapishane yönetimleri tarafından, mahkûmun insan onurunu aşağılamak amacıyla kasıtlı olarak uygulanıyordu."[2] Tabii aynı zamanda mahkûmu serseme çevirmek, moralini bozmak, yön duygusunu yok etmek ve kaderine hiçbir şekilde hâkim olamayacağı ve köle-güdücülere tâbiyet duygusunu vermek için de. "Beni nereye götürüyorlardı? Kuzeye mi güneye mi? Batıya mı yoksa doğuya mı? Bunları sormaya gerek yoktu. Zaten muhafızlar da söylemezdi."[3]

Soljenitsin bu "kadersiz ve geleceksiz" kurbanların içinde bulunduğu durumu çok güzel anlatır: "Nereye götürüldükleri zeklere söylenmez. Gidecekleri yerde kendilerini bekleyen nedir? Bir bakır madeni mi? Ormanın içinde bir şantiye mi? Ara sıra patates pişirmeye ya da hayvanlara yedirilen şalgam küspesinden faydalanmaya fırsat veren bir çiftlik mi? Zek, çalışmaya başladıktan birkaç ay sonra iskorbüte yakalanıp yakalanmayacağını, gıdasızlıktan yitip yitmeyeceğini bilemez... Gideceği yerde mektuplaşma imkânı var mıdır? Ya da ailesi uzun yıllar kendisinden haber alamayıp öldüğüne mi hükmedecektir?.. Gideceği yere varamadığı da olur. Hayvan vagonunda dizanteriden, açlıktan ölebilir; altı gün ekmek bile yiyemeden oradan oraya sürükleneceklerdir. Biri kaçmaya yeltendiği için gardiyandan çekiçle ölesiye dayak da yiyebilir. Vagonlar ısıtılmadığından yolculuğun sonunda zeklerin donan, odun kesilen gövdeleri dışarı atılabilir."[4]

Aslına bakılacak olursa bu yolculuğun "nereye" olduğu gerçekten de meçhûldü. Bir köle kampı yerine her an kitlesel olarak

ya da tek tek "öbür dünyaya" gitmek de az ihtimâl değildi. Bunun sayısız örnekleri vardır.

Ölüm Vagonları ve Ambarları

Mahkûmları taşıyan gemiler dışarıdan anlaşılmaması için sıkı bir güvenlik altında tutulur, mahkûmlar havasız ambarlara sıkış tepiş doldurulur, havalandırma kapakları açılmaz ve gemiye *Dastroi,* yani "kargo gemisi" görüntüsü verilerek bacasına büyük harflerle "DS." yazılırdı. *Indigirka* adlı *Dastroi* gemisi 1939 yılında Japon adası Hokkaido açıklarındaki kayalıklara çarptığında, geminin kaptanı ve mürettebatı çevredeki teknelerden yardım istememiş ve bini aşkın mahkûm boğularak ölmüştü.[5]

Üzerinde "posta treni" ya da "donmuş et"[6] veya "ekmek, pasta, kek"[7] yazılı kamufle edilmiş tren ve hayvan vagonlarıyla ya da cezaevi arabalarıyla sevkiyatta da benzeri manzaralar görülürdü: "Solikamsk'ta Leningrad cezaevlerinden gelen bir sevkiyat boşaltılırken (1942) bütün peron cesetlerle doldu. Mahkûmların pek azı yaşıyordu... Suhobezvodnaya istasyonunda kaç kişinin ölü, kaçının diri olduğu ancak vagon kapıları açıldıktan sonra ortaya [çıkıyordu]... Sürünerek dışarıya çıkamayan ölü demekti." Transit kamplarında da durum pek parlak değildi. Örneğin Kotlas transit kampı gözlerden epey uzak olduğundan kamp yöneticilerinin bir takım göstermelik önlemler almalarına bile gerek yoktu. Kamp, "İçinde her biri çitlerle çevrili ayrı ayrı bölmeler bulunan çıplak bir toprak parçasından ibaretti... 1938 yılında mahkûmlar... üzerine çadır bezi gerilmiş alçak barakalara sığamadılar. İster sonbaharda nemli kar altında ister kışın her yer donmuş olsun mahkûmlar ilk çağlardaki gibi toprak üstünde yaşarlardı... 1944-45 kışında... kampta 7500 mahkûm vardı. Her gün bunlardan elli kişi ölüyordu, mahkûm taşıyan sedyeler hiç boş durmazdı. ...Asıl ölüm değirmeninin –kampta çalışmanın– o sıralarda henüz kurbanları öğütmeye başlamadığını da hatırınızdan çıkarmayın."

Yine A. Soljenitsin'in anlattığı, yaya olarak yapılan mahkûm sevkiyatları vardır ki, bu uzun menzillerde nöbetçiler "doğal selek-

siyon"a uygun hareket ederler. "...Çok sayıda mahkûm gönderilmesi gerektiği zamanlar, onları yürütmek tercih edilirdi. Bir mahkûm kafilesi ormandan geçerek Khyaş-Pogots'tan Veslyana'ya gönderilirken birisi yere yığılır, yola devam edemezse ne olur? İyice düşünün, ne olur? Bütün grup durmaz ya! Her geride kalanın, yere yığılanın başında bir nöbetçi de bırakılamaz. Öyleyse?.. Asker kısa bir süre geride kalır, sonra aceleyle koşa koşa, yalnız başına gelir."[8]

Benzeri bir anlatım daha: "'Tanrı aşkına' diye inlediğini duydum bir adamın, 'birazcık dinlenmeme izin verirseniz yetişebileceğimden eminim'... gardiyan[ın] tüfeğini kaldırıp nişan aldığını gördüm, ateş edeceğine inanamıyordum. Bu arada arkamdaki adamlar gruplaştığından neler olduğunu göremez olmuştum. Birden bire bir silah sesi ve ardından bir ikincisi daha. Adamın öldüğünü anlamıştım."[9]

Bir de Polonyalı ve Litvanyalıların sınır dışı edilmesi sırasındaki sevkiyatlarda meydana gelen çocuk ölümleri vardı. A. Applebaum' un anlattığına göre, 1940 kışında eski Polonya sınırlarındaki Polonyalılar sınır dışı edilirken çocuklar daha trenlere ulaşamadan donarak ölmüş, yetişkinlerin ise birçoğunun kol ve bacakları donmuştu.[10] Çocukların hayvan vagonlarının koşullarına dayanmaları mümkün değildi. Sürgün edilen Litvanyalılar arasında bulunan Barbara Armonas'tan yürek sızlatan bir anlatı: "Bazı günler çok sıcak olurdu ve vagonlardaki ağır kokuya artık dayanılmazdı. Pek çok hasta vardı. Bizim vagonda iki yaşında bir oğlan çocuğunun ateşi çıktı ve sürekli ağlamaya başladı. Çevreden yardım olarak aspirin verenler oldu. Durumu giderek kötüleşti ve sonunda öldü... Askerler çocuğun ölüsünü trenden alıp götürdüler, muhtemelen gömdüler. Anne babasının kederi ve öfkesiyle içimiz sızladı."[11]

Sevkiyatta Tecavüz ve İntihar

Sevkiyatlarda hastalığın ve ölümün yanı sıra, kadın mahkûmların başına gelen en büyük felaket adi mahkûmların tecavüzüne uğramaktı. Bu tecavüz vakaları da bir kısım kadının ölümüyle

sonuçlanıyordu zaten. Daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağım gibi, Hükûmetin düşmanlaştırma politikasıyla siyasî suçlulara karşı kışkırtılmış adi suçluların sevkiyatlar sırasında kadın mahkûmlara toplu tecavüz vakaları az değildi ve muhafızlar da buna göz yumuyorlardı.

Adi mahkûmlar gemi yolculukları sırasında muhafızlara rüşvet vererek kadınların bulunduğu kısımlara sızabiliyorlardı ve işte o zaman korkunç manzaralar çıkıyordu ortaya. "Kolıma tramvayı" adı verilen gemi bordası tecavüz çetelerini, onların elinden sağ kurtulan Elena Glinka* şöyle anlatıyor:

> Tramvay çetesindekiler "kondüktör"ün emrine göre tecavüz ediyorlardı... Sonra, "*konçai bazar*" [eğlenceyi kes] emriyle isteksizce geri çekilerek... hazır bekleyen sıradaki adamlara yerlerini bırakıyorlardı... ölü kadınlar bacaklarından çekilerek kapıya götürülüyor ve eşikte istifleniyordu. Kalanlar kendine getiriliyordu (üstlerine su dökülüyordu) ve sıra tekrar oluşturuluyordu. Mayıs 1951'de Minsk gemisinde [Kolıma'da 'büyük tramvayı' ile meşhurdu] kadın cesetleri denize atılıyordu. Gardiyanlar ölülerin adlarını bile kaydetmiyorlardı.[12]

1942 yılında Kolıma'ya mahkûm sevk eden bir gemide bulunan erkek mahkûmlardan Polonyalı Janusz Bardach, bir grup adi suçlunun, kadınlarla erkekleri ayıran demir ızgaralarda balta darbeleriyle bir gedik açtıktan sonra olanları şöyle anlatıyor:

> Gedikten içeri giren erkekler kadınların giysilerini yırtmaya başladı. Bir kadına aynı anda bir sürü erkek saldırıyordu. Kadınların tekme attığını, adamların suratlarını tırmaladıklarını görüyordum. Kadınlar ısırarak direniyor, ağlıyor ve bağırıyorlardı. Saldıranlar ise onları dövüyordu... Sonunda tecavüz edecek kadın kalmayınca iyice azıtmış olanları kendi bölmelerine dönüp genç erkeklere yöneldiler.[13]

Sonunda muhafızların üst güverteden ambara tazyikli su sık-

---

* Elena Glinka bir mühendisti; İkinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da Naziler tarafından işgâl edilen bir bölgede yaşadığını gizlediği için 1950 yılında tutuklandı ve bir yıllık hücre hapsinden sonra Kolıma'ya gönderildi. 1956'da serbest bırakıldı ve Moskova'ya döndü. Yaşadıklarını ancak 1986'da yazabildi.

masıyla tecavüz son bulur. Ölü ve yaralı kadınlar sürüklenerek ambardan güverteye çıkarılır.

Sevkiyatlarda bu ve benzeri olaylar yüzünden intihar vakaları da meydana geliyordu. Özellikle vagonlarla sevk edilen bebek sahibi mahkûm kadınlar arasında intihar vakaları daha çok gözleniyordu. "Maria Sandratskaya, çocuğu iki aylıkken tutuklanmış ve emziren annelerle dolu bir sevkiyat trenine konmuştu. On sekiz gün boyunca, altmış beş kadın ve altmış beş bebek, iki tane çok küçük ve çok dumanlı ocak haricinde ısıtması olmayan iki sığır vagonunda yolculuk ettiler. Özel istihkak yoktu; çocukları ya da sonunda 'pislikten yeşile dönen' bezleri yıkamak için hiç sıcak su da yoktu. Kadınlardan ikisi camla boğazlarını keserek kendilerini öldürdüler. Bir diğeri aklını kaçırdı. Üç bebek öteki anneler tarafından devralındı."[14]

Sevkiyat Sırasında Mahkûmlara Halk Desteği

Bu konudaki anlatımlara bakıldığı zaman yönetimin neden nakliye araçlarını titizlikle kamufle ettiği daha iyi anlaşılır. Yönetim, mahkûmları esasen halktan saklamaktadır. Mahkûmları gören halk büyük bir acı duyarak onlara yardım etmeye çalışmaktadır çünkü. İşte Ginzburg'un anlattığı bir sahne:

> Vagon 7'den birisi elini açık aralıktan zorlukla geçirerek uzattı ve seslendi: "Su."... "Güzel Tanrım, bir mahkûm treni" dedi tuzlu hıyar kovasının yanında oturan kadınlardan biri. "Nerede, nerede?" "Sadaka vermeliyiz zavallı canlara. Burada Daşa!" "Biraz yumurta aktarıver!" "İçecek bir şeyler istiyorlar. Manka biraz süt getir!" Sertleşmiş, çatlamış eller içeriye uzandı, hıyarlar, peynirler, yumurtalar ve ekmekler bıraktılar. Köylü kadınlar başörtülerinin altından, çok eskilerde kalmış gözyaşları dökerek bakıyorlardı mahkûmlara. Birisi bizim dışarı uzattığımız kâselere süt doldurdu ve güzelim süt toprağa döküldü... "Zalim, vahşî şeytanlar onları susuz bırakmış! Anka git kovayı doldur."[15]

J. Bardach'ın anlattığı bir olay daha da etkileyicidir. Bazen yöneticiler kamufle tedbirlerini boş verip mahkûmları trenlere

yürüyüş kolu hâlinde götürürlerdi. Böyle bir mahkûm yürüyüş kolu Petropavlovsk sokaklarından geçerken kadınlar tepki göstermiş ve muhafızlara, "Faşistler... katiller... neden gidip cephede savaşmıyorsunuz?" diye bağırmış ve kartopu atmışlardı. Muhafızların havaya ateş açması üzerine halk biraz geri çekilmiş ama dağılmamış, muhafızlara lanet okumayı sürdürmüş, yürüyüş koluna ekmek, patates, beze sarılmış domuz pastırması ve sıcak tutmaya yarayan bir şeyler atarak mahkûmlara desteklerini göstermişlerdi.[16]

Varış...

Sevkiyat nihayet sona erer. Artık kalacağınız kampa ulaşmışsınızdır. O anı Boris Pasternak'ın *Doktor Jivago* romanından okuyalım: "Vagondan indiğimizde bir de baktık ki karla kaplı çöle düşmüşüz. Çok uzakta orman vardı. Etrafımızı gardiyanlar sardı hemen. Ellerindeki tüfekleri üstümüze doğrultmuşlardı, yanlarında köpekler vardı... Kocaman bir daire şeklinde dizdiler bizi. Kimse birbirini görmesin diye sırtlarımız halkanın içine dönüktü. Sonra dizlerimizin üstüne çökmemizi emrettiler. Başımızı çevirecek olursak ateş etmekle tehdit ediyorlardı. Sonu gelmez bir aşağılamayla aramaya başladılar. Hiç sona ermeyecek gibiydi. Bu uzun süre boyunca dizlerimizin üstünde kaldık. Sonra kaldırdılar. Diğer grupları başka bir yere götürdüler. Bize 'kampınız burası. İstediğiniz gibi yerleşin' dediler. Düşünebiliyor musun, karla kaplı, göz alabildiğine bir düzlükte kalakalmıştık. Ortada bir tabela vardı sadece. Üstünde GULAG 92 Ya N 90 yazıyordu."[17]

Kamplarda "Muhbirler Halkı"

Kamplardaki ihbarcılık totaliter ülke yönetiminin kendi çıkarları için bilinçli ve kasıtlı olarak körüklediği, teşvik ettiği, hatta örgütlediği toplumdaki yaygın ihbarcılığın en son noktasıdır aslında. İhbarcılık aile içinden başlar, küçük çocuklar ebeveynlerini devlete ihbar etmeye teşvik edilir ve özendirilir, karı-koca bile birbirine

güvenmez hâle gelir ya da en fazla yorganın altında fısıltıyla konuşabilir; akrabalar, arkadaşlar, sevgililer, meslektaşlar NKVD tarafından birbirlerini ihbar etmeye zorlanır. Zaten ihbar etmemek bir suç hâline getirilmiştir. Birçok kimse, bir arkadaş topluluğunda birinin ettiği bir lafı, kolektif çiftliklerle ilgili bir fıkrayı NKVD'ye ihbar etmezse bir başkasının ihbar edeceği, o zaman da "ihbar etmeme suçu işlemiş olacağı" kaygısıyla ihbarda bulunur. "Sovyet yurttaşları komşularını, meslektaşlarını, arkadaşlarını ve hatta akrabalarını ihbar etmeye özendirildi... Sergey Guzev, 'Lenin bize her parti üyesinin bir Çeka görevlisi olması, yani etrafı izleyip raporlar yazması gerektiğini' öğretti diye ileri sürmüştü. Parti üyelerine, şahsî düşünceleriyle ya da davranışlarıyla partinin birliğini tehdit ettiğine inandıkları yoldaşlarını ihbar etmeleri talimatı verilirdi."[18] "... bizler Sovyet vatandaşıyız, nasıl sır saklayabilirim? Doğrusu, bizlerden seri üretimle bir 'muhbirler halkı' yarattılar."[19]

Çocuklara devlete bağlılığın aile sevgisinden ve diğer kişisel bağlardan daha yüksek olduğu öğretiliyor, anne ve babalarını ihbar etmenin ayıp değil yurtseverlik olduğu işleniyordu. Anne ve babasını ihbar eden Pavliek Morozov adlı çocuk bir kahraman olarak yüceltiliyor, gerçek piyonerin akrabalarını ihbar etmekten çekinmeyeceği vurgulanıyordu. Kocalarını ihbar etmeyi ya da tutuklandıktan sonra suçlamayı reddeden kadınlar Gulagların derinliklerinde yok oluyorlardı.

NKVD 1930'ların ortalarına doğru devasa bir gizli muhbir şebekesi kurmuştu. Artık her fabrikada, devlet dairesinde ve okulda polise muhbirlik yapan insanlar vardı. Bir üst düzey polis yetkilisine göre, her beş Sovyet büro elemanından biri NKVD için muhbirlik yapmaktaydı. ...Büyük kentsel alanlarda düzenli muhbirler yetişkin nüfusun %5'ini bulmaktaydı. (Halk arasındaki kanaat ise sayının çok daha yüksek olduğu yönündeydi.) Moskova'da, eski bir NKVD yetkilisine göre, her altı ya da yedi aile başına en az bir muhbir vardı. "Yeterince uyanık olmama" gerekçesiyle ceza görme korkusu birçok insanı işbirliğine zorlamaktaydı. Büyük terör sırasında, dikkatsizce sarf edilen bir söz bir insanın ortadan kaybolması için yeterliydi. Bu genel korku ortamında insanlar ihbar

edilmeden önce birbirlerini ihbar etme telaşına kapıldılar. Yine de bu ihbar yarışı Büyük Terör sırasında tutuklamaların olağanüstü bir sayıya ulaşmasını tek başına izah edemezdi. Alt kesimlerin Bolşevik elit tabakaya yönelik kızgınlıkları Büyük Terör'e yakıt sağladı. Çok katı taleplerle karşılaşan işçiler fabrika müdürlerini, köylüler kolhoz başkanlarını ihbar ettiler. NKVD ev sahipleri hakkında bilgi edinmek için sıklıkla hizmetçileri kullandı... NKVD 1935'te Kirov suikastının ardından önlemleri arttırma kampanyası çerçevesinde Leningrad'daki birçok parti görevlisinin evine yeni hizmetçiler yerleştirdi.[20]

Doğal olarak, tutuklanmadan sonraki süreçte de ihbarcılık, açıktan yalancı şahitlik şeklinde devam etti. Tutuklu sanık, sorgucunun huzurunda, kapıdan içeri giren yakın bir arkadaşının, azap ve utanç içinde, yüzüne karşı yalan ifade verdiğini gördüğünde şoke oluyordu.

Gulag kamplarında ise muhbirlik bir virüs salgını hâlini almıştı. Mahkûmlar her an yanı başlarındaki biri tarafından ihbar edilecekleri korkusu içindeydiler ve bu yüzden çenelerini tutmak zorundaydılar. Mahkûmlar arasında geçerli olan mantık, her hücrede en azından bir muhbir bulunduğu şeklindeydi. Bir hücrede iki kişi bulunduğunda ikisi de birbirinden şüphelenirdi. Daha büyük hücrelerde muhbirlerin kimliği diğerleri tarafından ortaya çıkarılır ve onlardan sakınılırdı. Koğuşta edilecek dikkatsiz bir söz idam mangasının önüne çıkmakla sonuçlanabilirdi. Y. Ginzburg'un anlattığı bir olayda, Nazi-Sovyet antlaşmasının imzalandığı günlerde mahkûmların eline *Pravda*'nın bir nüshası geçmiştir. Gazetede, Alman Dışişleri Bakanı ile Molotov'un fotoğraflarını yan yana gören Katya Rotmintrovskaya ranzasına tırmanırken, "Göz yaşartıcı bir aile tablosu!" demişti. "Gözüpek birisiydi, Onu, geceleri aramızda birilerinin ne söylediğini dinledikleri konusunda sürekli olarak uyarmıştım. Sonunda Katya basiretsizliğini hayatıyla ödedi. Altı ay sonra, 'kulübede anti-Sovyet propaganda yapmak'tan kurşuna dizildi."[21]

Ne var ki, ileride ele alacağım gibi, 1953'ten itibaren kamp sisteminde ortaya çıkan çözülmeyle birlikte mahkûmlar cesaretlen-

miş ve muhbirlere karşı harekete geçmişlerdir. Mahkûmlar tarafından öldürülmekten kurtulan muhbirler kamp idaresine sığınıyor ve önlem olarak hücrelerde tutuluyorlardı. "Söylenenler doğruydu, son zamanlarda böyle şeyler oluyordu. Gammazlığıyla tanınan iki kişiyi sabaha karşı yataklarında öldürmüşlerdi. Gammazlardan birisi ise korkusundan kamp sorumlularına sığındı, adamı kurtarmak için taştan yapılmış hapishaneye kapatmak zorunda kaldılar."[22]

Kamplarda "Adi Suçlular Halkı"

Biz 1960'ların genç devrimcileri siyasî olmayan "adi mahkûm" ya da halk diliyle "kader kurbanları"nı düzenin kurbanları olarak görür, onlarla iyi geçinmeye çalışır, bazılarını "komün"lerimize bile alır, "bilinç vermeye" çalışırdık. Aramızda, o sıralar moda olmuş "devrimci şiddet"e daha düşkün olanlarımız "kader kurbanlarını" bir çeşit çağdaş "Robin Hood"lar olarak görür, onlarla özellikle silah-külâh işlerinde bir "kader ortaklığı" kurmaya çabalardı.

SSCB'de, özellikle 1930'lu ve 40'lı yıllarda "adi mahkûmlar"la bırakın aynı kamplarda ya da hapishanelerde bulunmaktan ve aynı devletin gadrine uğramış olmaktan doğabilecek bir "kader ortaklığı"nı, esasen rejim tarafından körüklenen büyük bir karşıtlık, hatta düşmanlık söz konusuydu. Bu düşmanlık elbette görece daha eğitimli kesimlerden gelme siyasî mahkûmlardan değil, adi mahkûmları bile bile "halk düşmanları"nın üzerine sürme ve onları siyasîlerin köle-güdücüleri hâline getirme politikası izleyen diktatörlükten kaynaklanıyordu. Toplumun en alt ve ezilen tabakasını oluşturan adi mahkûmlar, elbette kırk yılda bir ellerine geçen bu fırsatı sonuna kadar kullanmış ve kendi "altlarında" yer aldığını çabucak kavradıkları siyasîleri alabildiğine ezmiş, "imtiyazlı" olmanın zevkini tatmışlardı. Onlar, dövecekleri, elinden ekmeğini alacakları, giysilerine el koyacakları ve en pis işlere sürecekleri, fırsatını buldukları an tecavüz edecekleri, hatta öldürecekleri ve bu yüzden hiçbir ceza almayacakları siyasî mahkûmlar üzerinde rejimin teşvikiyle ek bir zulüm aracı rolü oynamışlardı.

"Halk Düşmanlarına Her türlü Muamele Revadır!"

Kolıma'ya doğru yol alan *Djurma* mahkûm-kargo gemisinin havasız, sıkış tepiş ambarında adi mahkûmlarla siyasî mahkûmların karşılaşmasının canlı bir tasvirini Y. Ginzburg'dan okuyalım:

> Ağır havada çığlıkları, yırtıcı ve müstehcen küfürleri, vahşîce gülüşleri ve viyaklamaları yankılanıyordu. Sıçrıyorlar, sanki ayak basacak tek bir yer olmadığını görmüyormuş gibi sürekli olarak ayaklarını sağa sola savuruyorlardı. Onlardan daha fazla toplum dışına sürülmüş ve hor görülen "halk düşmanı" denen yaratıkları bulmuş olmaktan sevinçli, bir an bile kaybetmeden "leydilere" –politiklere– kabadayılık taslamaya ve onları korkutmaya giriştiler. Beş dakika içinde tam bir orman kanunuyla yüz yüze gelmiştik. Ekmek tayınlarımızı kapıyor, bohçalarımızın dışındaki son kalan paçavralarımıza el atıyor, bizleri, bulmayı becerdiğimiz yerlerimizden iterek yerimizi kapıyorlardı. Bazılarımız ağlıyorduk, bazılarımız paniklemişti.[23]

Bu saldırganlığın sonucunda ele geçirilen ganimetler adi mahkûmlarla nöbetçi ve gardiyanlar arasında paylaşılırdı:

> 1935'ten 1945'e kadar canilerin istedikleri gibi hüküm sürdükleri, siyasî mahkûmların ise en şiddetli baskı altında bulundukları devrede bir tek olay bile bilmiyoruz ki nöbetçiler ister hücrede olsun, isterse vagonda veya "hapishane arabasında" siyasîlerin soyulmasına engel olmuş olsunlar. Buna karşılık nöbetçilerin bu şekilde ele geçirilen mallara sahip çıktıkları ve karşılığında hırsızlara votka, yemek (günlük karavanadan daha kalitelisi) ve tütün verdikleri yolunda sayısız olay anlatılır.[24]

Dışardan gelen paketi kaptırmamak için yapılması gereken şey belliydi: "Barakada herkesin gözü önünde paketi gasp edip haramileriyle paylaşacak adi suçlular çoktan pusuya yatmış olurdu. Paketin içindekileri ya hemen oracıkta yiyip bitirmek ya da anında satmak gerekiyordu. Her türlü alıcı çoktan hazır beklerdi. Ekip onbaşıları, yetkililer, doktorlar..."[25]

Muhafızlar, iyi tayın ve su karşılığında adi suçluları, siyasîleri dövmeleri ve eşyalarını çalmaları için kışkırtıyorlardı. "Onlara

kendilerinin sadece 'geçici olarak tutulmakta' olan 'halk adamları', siyasîlerin ise dayak yemeyi hak eden 'halk düşmanları' olduğunu anlatıyorlardı."[26]

Büyük bir "siyasî sezgi"ye sahip olan adi suçlular, siyasîleri ezerken hangi sloganlara sığınacaklarını çok iyi biliyorlardı. Örneğin Alman olduğunu öğrendikleri M. Buber-Neumann'ın bir "Alman faşisti" olduğunu yüzüne karşı ifade etmek onlar için âdeta bir zevkti. Hem bu yolla onu iyice yerlere yapıştırır, neyi var nesi yoksa el koyabilirlerdi: "...Ben bir politiktim ve Rus toprağında bir politik onlar için en aşağılanacak yaratıktı." "Bu adi suçlular politik suçluları son derece hor görürlerdi. Bizler halk düşmanıyızdır, onlar ise, suçlu olsalar bile sadık Sovyet vatandaşları."[27] "...Toplumun tortusunu oluşturan bu insanlar kamplarda yürürlükte olan diğer ayrıcalıklardan yararlanıyorlardı. Hem adi suçlular hem de kamp yönetiminde yer alanlar, biz politik mahkûmlardan, aşağılamayla *kontriki* (karşı devrimciler) diye söz ederlerdi."[28]

Tabii ki zaman ilerledikçe adi mahkûmların siyasî küfür haznesi de gelişme gösteriyor, örneğin 1940'lardaki "faşistler!"e 1950'lerde "Amerikan uşakları!" ekleniyordu. 1950'lerin Vorkuta'sından bir anlatı: "... adi suçluların 'hainler, faşistler, Amerikan uşakları ve domuzlar' hakkındaki nefretleri öylesine vahşîceydi ki bunun için herhangi bir politik nedenleri olup olmadığını merak etmeye başlamıştım."[29]

Kolıma sevkiyatı sırasında Polonyalı ve Baltıklı mahkûmlar arasında bulunan Elinor Lipper, kendilerinin de adi mahkûmlardan "paylarına düşen"i gördüğünü ve yerlerini adi mahkûmlara vermek zorunda kaldıklarını anlattıktan sonra şöyle diyor: "İçimizden biri kafasını kaldırmaya cesaret ettiğinde balık artıkları kafasına yağıyordu. Deniz tuttuğu için kustuklarında kusmuklarını üzerimize atarlardı."[30] Lipper'in aynı yerde anlattığına göre, bir adi mahkûm grubu Polonyalı mahkûmlara saldırmış, bazılarını öldürüp diğerlerini soymuştu. Grossmann'ın romanında ise sevkiyat sırasında adi mahkûmların, hiçbir şeyden habersiz bir siyasî mahkûmun kellesi üzerine kumar oynadıklarını, kaybedenin siyasîyi bıçaklayarak öldürdüğünü anlatmaktadır.[31]

Ayrıcalıklı "Güvenilenler" Tabakası

Kamplarda köle işçilere iş dağıtımı yapan, onları işe sevk eden, giyeceklerin en iyilerini kendilerine ayıran, mahkûmlardan çeşitli kayırmaların karşılığı olarak giyecek ve yiyecek tırtıklayan, mutfaktan yiyeceklerin en yağlı kısmını kendilerine koparan ve kamp idaresine bir köle-güdücü olarak hizmetlerini sunan "güvenilenler" de çoğunlukla bu adi mahkûmlar tabakası içinden çıkardı.

M. Buber-Neumann, erkek adi suçluların "kadın sıkıntısı" bile çekmediklerini belirtiyor: "Devriyeler geceleri lambalarıyla barakalara girip de kadınların kaldığı yerde bir erkek bulurlarsa derhal hücreye atarlardı, fakat görünen oydu ki, adi suçlular bu kuraldan azadeydi, muhafızlar onları kadın bölümünde bulduklarında hiçbir şey yapmıyorlardı. Adi suçluların kadınlarla yattığını sık sık görmüşümdür, keza muhafızların da. Anlaşılan adi suçlularla muhafızlar arasında bu konuda sessiz bir anlaşma söz konusuydu."[32]

Kamplar Genel İdaresi (GULAG) yöneticileri küçük, profesyonel suçlu gruplarını mahkûmları kontrol etmek üzere yaklaşık 1937'den savaşın sonuna kadar kamplara yerleştirdi. O dönem boyunca üst düzeyde yer alan hırsız ve katil takımı kendileri çalışmak yerine zeklerin çalışıp çalışmadığını kontrol ettiler. "Çalışmıyorlardı ama onlara tam istihkak veriliyordu; 'köylüler'den, yani çalışanlardan zorla para topluyorlardı. Yiyecek paketlerinin ve kantinden satın alınanların yarısına el koyarlardı. Yeni sevkiyatla gelenlerin giysilerini zorla gasp ederlerdi. Haraççı, gangster ve küçük birer mafyaydılar. Kampın tüm sakinleri... onlardan nefret ederdi."[33]

Adi suçlular ceza almakta bile ayrıcalıklıydı: "Adi mahkûmlar ayak takımıdır, dedi Volodya, cellatlar. Bir tas çorba için arkadaşlarını satarlar. Onlar yönetimin dayanak noktaları, yardımcılarıdırlar. Karını öldürsen sekiz yıl yersin, üstelik bu sürenin yarısını da iyi hâlden indirirler. Fabrikadan bir çift ayakkabı tabanı çalarsan on yıl yersin!"[34]

Bütün bunlar yaşanmışken George Orwell, aynısını *1984*'te yeniden canlandırmış, çok mu? "Kilit yerlere yalnızca adi suçlular,

özellikle de bir çeşit beylik oluşturan soyguncular ve caniler getiriliyordu. Bütün iğrenç işler ise siyasîlere yaptırılıyordu... Adi suçlular Partili mahkûmları fena hâlde dışlıyorlardı. Umursamadıkları gibi 'Siyasîler' diye aşağılıyorlardı onları."[35]

Adi suçlular hakkında en keskin yargıları ileri süren Varlam Şalamov, "Kamp ahalisi içinde en ayrıcalıklı grup adi suçlulardı" diyor. Ona göre, "Hırsızlar her zaman giyim kuşamlıdır, karınları toktur, birbirlerini korurlar."[36]

V. Şalamov'un şu anlattıkları gerçekten tüyler ürperticidir:

"Müdürler kaba ve acımasızdır, eğitmenler yalancıdır, doktorlar vicdansızdır ama bütün bunlar suç dünyasının o karanlık gücü yanında solda sıfır kalır. Diğerlerinde yine az da olsa insanlık belirtilerine rastlanır. Oysa adi suçlular insan değildir."

"Adi suçlular güçlerini sayıca kalabalık olmalarından, kolektif hareket etmelerinden, adamın boğazını iki kelimeyle kesebilmelerinden alırlar (buna kaç kez tanık olmuştum)."

"Ekip başını öldürmeye karar vermişlerdi. Adi suçlulardan biri, adamın kafasını testereyle kesmeyi önermiş ve teklif coşkuyla karşılanmıştı. Ekip başının kafası sıradan bir çapraz testereyle kesilmişti."

"Kamplardaki hırsız vahşetinin haddi hesabı yoktur. Gerçek kader mahkûmları, elindeki son kuruşu, son kıyafeti hırsızlara kaptıran ve köle gibi çalışan mahkûmlardır. Bunlar adi suçlulardan şikâyetçi olmaya korkarlar çünkü hırsızların müdürlerden daha güçlü olduklarını kendi gözleriyle görürler."

"Yönetmeliğe göre hasta olmayan hırsızları maden ocağından hastaneye sevk etmek kesinlikle yasaktı. Bir ay sonra muayene odasında öldürüldüğünde, (doktor) Suvoriy'ın vücudunda elli iki bıçak darbesi vardı... Bir başka madenin kadınlar bölümünde yaşlı bir kadın doktor olan Şitsel, beraber çalıştığı hastabakıcı tarafından doğrandı. Adi suçlu olan Kvoşkaya, diğer adi suçluların hükmünü yerine getirmişti."[37]

Savaş sırasında ve sonrasında "vatana ihanet"ten tutuklanıp kamplara gönderilmiş Kızıl Ordu subay ve erleri, Polonya ordusundan genç subaylar, Ukrayna ve Baltık partizanı mahkûmlar adi mahkûmların karşısında dirençli bir kitle oluşturmaya başladı.

Krasnye Şapoçki (Kızıl Şapkalar) adıyla örgütlenen bu kesim, adi suçluların hâkimiyetine ve bunlara tolerans gösteren idareye karşı mücadele etmek üzere harekete geçtiler ve birçok yerde de başarılı olup adi mahkûmları püskürttüler. "Bir grup hırsız, tüm mahkûmların siyasîlerden oluştuğu bir *lagpunkt*a geldi ve kendi düzenlerini kurmaya koyuldular. Hepsi eski Kızıl Ordu subayı olan siyasî mahkûmlar hiç silahları olmamasına rağmen onları paramparça ettiler. Kalan hırsızlar vahşî çığlıklar atarak gardiyanlara ve subaylara koşup yardım etmeleri için yalvardılar."[38]

"Gözler Yere!"

Soljenitsin, kamp hapishanelerinde, bizde "havalandırma" denen, mahkûmun günde iki kere avluda ya da açık havada dolaştırılması olayını şöyle anlatıyor: "Gezi süresi on beş ile kırk beş dakika arasında değişiyordu. Schlüsselburg ve Solovski'de olduğu gibi toprakla ilgi kesilmiş, yetişen her şey kopartılıp ezilerek toprak kısımların üzeri beton ve asfalt kaplanmıştı. Gezinirken birisi bulutlara bakacak olsa hemen 'Gözler yere!' diye bağırıyorlardı."[39] Ginzburg da aynı noktaya işaret ediyor: "Gökyüzüne açıkça bakmamıza izin yoktu; avluda başımız önde dolaşmak zorundaydık." "...Zemin asfaltlanmıştı ve tek bir çimen yoktu yerde."[40] Ginzburg, bu betonların arasından başını uzatan küçük bir filizin muhafız tarafından görülüp nasıl ezildiğini de anlatır.

Mümkün olsa gökyüzünü de beton yaparlardı. Nedendi topraktan ve gökyüzünden bu korkuları? Çünkü toprak ve onun üzerinde yeşeren her şey hayatı, gökyüzü ise özgürlüğü hatırlatıyordu mahkûma. Yok ettikleri şeylerin hatırlanmasını istemiyorlardı.

Yasakların Sonu Yok!

Hapishane ya da sorgu hücrelerinde tutuklunun gündüz otururak ya da ayakta da olsa uyuyormuş gibi gözlerini kapatması, sırt üstü uzanması, gece yatarken ellerini ya da başını battaniyenin altına sokması yasaktı. "...Hareketsiz bir şekilde oturup hiçbir

şey yapmamanın dışında her şey yasaktı. Konuşmak, şarkı söylemek, ayağa kalkmak, yürümek, hepsi yasaktı."[41] Hücrede jimnastik yapmak da yasaktı. Pencerenin yanına gitmek ya da kapının arkasında oturmak yasaktı. Kütüphane kitaplarına işaret koymak, duvara vurmak da öyle. "Birilerinin şeytanca zekâsı aralıksız çalışıyor, mezarımızdaki her çatlağı işgüzarca bulup kapatıyordu... Daha dün koridorun sonundaki pencere beyaza boyalıydı, bugün siyah bir tahta perdeyle kapatılmış..."[42]

Eğer tutuklu veya mahkûm bir disiplin cezası almadıysa kimi yerlerde yakın akrabalarla kısıtlı sayıda, bir sayfayı geçmemek üzere mektuplaşma hakkı vardı. Bu "hak" aynı zamanda tutuklu ya da mahkûmun üzerinde bir Demokles kılıcıydı, çünkü en ufak bir "disiplinsizlik" hâlinde derhal "ikinci bir emre kadar" mektuplaşma yasağı gelirdi. Bu ise, zaten dünyadan ve yakınlarından tecrit edilmiş mahkûm için –kendini çok kısıtlı ifade edebilse ve yakınları da ona aynı şekilde kısıtlı şeyler yazabilse de– büyük bir cezalandırmaydı. Mahkûmlar ne de olsa "Ezop dili" kullanarak hapishane ya da kamp sansürünü bir ölçüde atlatabilirlerdi. Bunun dışında kamplardaki mahkûmların kampa ilişkin bir şey yazmaları, başka mahkûmlardan söz etmeleri, kamp rejimine ilişkin birkaç şey karalamaları kesinlikle yasaktı. Bu tür mektuplar, yakınlara gönderilmek yerine derhal mahkûmun dosyasına "casusluk" delili olarak eklenirdi. Applebaum'un yazdığına göre, kamplardaki mahkûmların, "Yılda sadece dört defa mektup yazmalarına izin veriliyordu" ve sadece yakın aile üyelerinden, yani ebeveynlerden, kardeşlerden, eşlerden ve çocuklardan mektup alabiliyorlardı. Diğer yandan, Gulag cezaevlerinin bulunduğu çeşitli iller arasında mektuplaşmak yasaklanmıştı. Bütün anı yazarlarının neredeyse istisnasız yazdığı gibi, hücrelere tıkılan mahkûmlar arasındaki duvar haberleşmesi eski bir mahkûm geleneğiydi ve yaygın bir şekilde aynen devam etmekteydi.

Soljenitsin'in yazdığına göre, mahkûmların akrabaları tarafından ziyaret edilmeleri 1937 yılından itibaren yasaklanmıştı. Sürgün cezasına gönderilen mahkûmların da son bir defa yakınlarını görmeleri, onlarla kucaklaşmaları artık yasaktı. Oysa Çarlık zama-

nındaki sürgünleri ve sürgün kamplarını anlatan Tolstoy, Dostoyevski gibi yazarların romanlarından, o dönemlerde böyle bir yasak olmadığını, akrabaların her zaman yakınlarını sürgünde ziyaret edebildiğini, hatta bir süreliğine yanlarında kalabildiğini, sürgüne gidenlerin yakınlarıyla buluşturulduğunu öğreniyoruz. Bu konuya "Kıyaslamalar" bölümünde etraflıca değineceğim.

Cezalandırma ve Ceza Hücreleri

Kamplarda, özellikle siyasî mahkûmların muhafızlardan, ekip başlarından, adi mahkûmlardan dayak yemeleri, hatta bu dayakların sonucunda hayatlarını kaybetmeleri günlük, sıradan olaylardandı. Soljenitsin, sevkler sırasında silahlı muhafızların yanı sıra bir de daha iç çemberdeki eli sopalı "dayak muhafızlarından" söz ediyor.

Kamplarda herhangi bir bahaneyle "disiplin cezası" alanlar, ısıtmasız, buz gibi, kapkaranlık, yatacak yer bile olmayan hücrelere atılır, onlara ölmeyecekleri kadar ekmek ve su verilir (bazen o da verilmezdi) ve cezanın süresi belirtilmediği için belirsiz bir süre orada kalırlardı. "Zindana atılanların elbiseleri ile ayakkabılarını alırlardı." Bazı ceza hücrelerinin zemini suyla kaplı olurdu ve buraya atılan mahkûm ceza süresince ayakta durmak zorunda kalırdı. Bu ağır koşullarda bazı mahkûmlar çıldırırlardı. "Nadejda Surozyeva... tecrit edilen siyasî mahkûmların arasında birçok kişinin çıldırdığını hatırlıyor."[43] Yine Soljenitsin'in belirttiğine göre, işgücü kaybı olmaması için cezalı mahkûmu bütün gün çalıştırır, akşam olunca hücreye kapatırlardı.

1950'li yılların başında Doğu Almanya'da tutuklanan Erica Wallach da orada *Kartser* denen ceza hücrelerinde çıldıran mahkûmlardan söz ediyor: "*Kartser* nedir? Ceza hücresi. Kimse [orada] birkaç günden fazla dayanamaz. Bir kadın üç gün sonra çıldırdı, sesini duyduk. Akıl hastanesine götürüldü. Bir adam yaklaşık dördüncü gün öldü; böbrek kanamasından hastaneye kaldırılmıştı. Orada en uzun süre kalan oydu. Korkunç. Oraya gitmemek için her şeyi yapmalısın. Yoksa ölürsün. Gerçek bu."[44]

Kamplarda Kadın İstismarı ve Tecavüz

Şalamov her ne kadar kadınların şoförler ya da adi mahkûmlar tarafından toplu tecavüz tehdidinin askerlerin çok olduğu yerlerde ortadan kalktığını, bu tür olayların küçük arazilerde ya da yolda meydana geldiğini yazıyorsa da başka bazı tanıklıklar kadın istismarı vakalarının ve tecavüzlerin bizzat askerlerin denetimi altında, hatta onlar tarafından yapıldığını ortaya koymaktadır. Örneğin Gustav Herling'in yazdıkları: "Ağlamakta olan kurbanın ağzına belli ki eteğinden bir parça tıkılmıştı, buna rağmen boğuk bir çığlık çıkarabilmişti. Gözetleme kulesinden bir askerin uykulu sesi duyuldu: 'Çocuklar, ne yapıyorsunuz orada? Hiç utanmıyor musunuz?' Sekiz kişi kızı helaların arka tarafına sürükleyip devam ettiler."[45]

Tecavüze göz yummanın ötesinde, askerlerin bizzat tecavüz ettiklerine ilişkin başından geçen bir olayı Ginzburg da anlatır: "O cumartesi akşamı ışıklar söndükten sonra birdenbire kulübenin kapısı öyle şiddetli bir şekilde açıldı ki, neredeyse menteşeleri yerinden çıkıyordu. Takviyelerle birlikte toplamı on kişi olan bütün İzvestkovaya muhafız birliği oradaydı. Sarhoş askerler güruhu kulübeye öylesine aniden doluşmuştu ki, hemen bir genel arama yapıldığını düşündüm. Ama öyle değildi. Bu ziyaret özel bir nedenle yapılıyordu. ... İğrenç, korkunç bir toplu seks âlemi için... Çıplak kızların bağırtıları, çıldırmış, sarhoş köylülerin küfür ve naralarına karışıyordu"[46]

Ginzburg, askerlerin elinden çırpınarak ve dövüşerek kurtulur ve zatülcenp olma tehlikesine rağmen kendini buz gibi gecenin içine atar. Kampta tanıdığı bir mahkûm tarafından tesadüfen kurtarılır.

Kamplarda en yaygın cinsel istismar vakaları, kamp komutanlarının ya da yetkililerinin mahkûm kadınları kendileriyle ilişkiye zorlamalarında gözlemleniyordu. "Bir dizi eski ALJİR [gulag kampı] mahkûmuna göre, çocuk yuvasındaki 400 bebeğin çoğu muhafızların, en başta da... kamp komutan yardımcısı Mihail Yusipenko'nun tecavüzleri sonucunda doğmuştu. Yusipenko daha

sonraları ALJİR'de birkaç bin güzel kadının, devrik Parti yöneticilerinin karılarının üzerinde iktidarın tadına varmakla' övünecekti."[47] Soljenitsin'in anlattığına göre, "1947 yılında Usman cezaevinde MVD üniformalı iki düzine adam... yakındaki bir kulübede soyunan kadın mahkûmların çıplak ve yalınayak önlerinden geçmelerini seyrediyorlardı. Kadınlar onların önünde durmak, dönmek, sorulara cevap vermek zorundaydılar... (Subaylar hem kendileri hem de arkadaşları için metres seçerlerdi.)"[48] "'Zoya' dedi Oleg... 'Hiç hayâl edebiliyor musun, güzel bir kızın kampta başına neler gelebileceğini düşünebiliyor musun? Daha yolda, kampa giderken serseriler kapalı vagonda ırzına geçmedilerse... daha sonra kampta bu işi mutlaka yaparlar. ... Kamp asalakları... hamama giderken önlerinden çırılçıplak geçirirler. Sonra da kızın kimin olacağını kararlaştırırlar."[49]

Buna karşılık, kamplarda gerçek aşk şiddetle cezalandırılırdı. Kampın olumsuz koşullarından doğan engelleri aşıp buluşabilen sevgililer yakalandıkları zaman ağır hücre cezasına çarptırılırlardı.

Ve Çocuklar...

Büyük terör, yetim ve öksüz çocuk sayısını olağanüstü artırmıştı. Yetimhaneler yetim çocuklarla dolup taşıyordu. Bu yurtlarda "halk düşmanları"nın çocukları özellikle kötü muamele görüyor, kardeşler farklı yurtlara gönderiliyor, çok küçük olanlara farklı ve yeni bir kimlik veriliyor, daha büyük olanlara ise anne babalarını unutmaları söyleniyordu.

Yetim yurtlarına giremeyen bir kısım çocuk ise sokak çetelerine katılmıştı. Mahkemeler tarafından ceza alan çocuklar NKVD'nin denetimindeki çocuk çalışma kolonilerine gönderiliyordu. "NKVD' nin kendi istatistiklerine göre, 'kimsesizler yurdunda' 1943'ten 1945'e kadar... 842.144 evsiz çocuk toplandı... Büyükçe bir sayı 'iş eğitimi kolonilerine' atandı. İş eğitimi kolonisi tabiri çocuk toplama kampının kibar ifadesinden başka bir şey değildi." "Bir mahkûm, yetimhaneye getirilen 'düşman' çocuklarının, suçlular gibi derhal parmak izlerinin alındığını hatırlıyordu. Öğretmenlerin ve

bakıcıların hepsi, 'düşmanlara' sempati duymakla suçlanmaktan korktukları için onlara çok fazla şefkat göstermekten çekiniyorlardı."[50]

Kamplarda ise durum iyice vahimdi. Gulag sistemindeki 503.000 kadından 9.300'ü hamileydi, 23.790'ının yanında küçük çocukları ve emzikte bebekleri vardı. Kadınlar, "süt izni"yle çocuklarının bulunduğu barakalara gidiyor, sonra da çalışmaya sevk ediliyordu. Kendileri besinsiz olduğundan memelerinden zor bela süt geliyor ve bu süt de kesinlikle besleyici olmuyordu. Bu yüzden kamplarda bebek ölümleri çok yüksek orandaydı. Bebeklerde salgınlar çok yaygındı. Ölüm oranları o kadar yüksekti ki müfettiş raporlarının da kaydettiği üzere çoğu kez örtbas ediliyordu.

Burada, kamplardaki küçük bebek ve çocuk ölümlerine ilişkin yürek yakan iki vakayı aktarmak zorundayım.

Bunlardan birincisi, Hava Voloviç adlı kadının öyküsüdür. Voloviç, kamplarda bilerek hamile kaldı. 1942'de bir kız çocuğu dünyaya getirdi ve adını Eleonora koydu.

> Kış soğuğuna rağmen sadece paçavralar giymiş hâlde bir yük arabasına yüklenip 'anneler kampı'na nakledildiğimizde bebeğim daha yeni yeni yürümeye başlamıştı. ... [Oraya vardık.] Altın bukleli minik meleğim kısa zamanda gözlerinin altında mavi halkalar ve dudaklarında yaralar olan soluk bir hayalete dönüştü... Sabahları çocukları uyandıran hemşireleri görmüştüm. Onları soğuk yataklarından kürekler ve tekmelerle kaldırıyorlardı... Çocukları yumruklarıyla iterek ve onlara ağır hakaretler yağdırarak, geceliklerini çıkarıp buz gibi suyla yıkıyorlardı. Bebekler gün içinde ağlamıyorlardı bile. Yaşlı erkekler gibi küçük burun çekiş sesleri ve baykuş gibi sesler çıkarıyorlardı. Bu beşiklerden gelen korkunç baykuş sesleri günlerce sürerdi. Oturacak ya da emekleyecek kadar büyümüş çocuklar dizlerini karınlarına çekerek sırtüstü yatarlarken bu kez boğuk, güvercin ötüşüne benzer tuhaf sesler çıkarırlardı... Ziyaretlerimden bazılarında, küçük bedeninde bereler buluyordum. Sıska elleriyle nasıl boynuma sarılıp "Anne, ev istiyorum" diye inlediğini unutamam. Gün ışığını ilk kez gördüğü, tüm zamanını annesiyle birlikte geçirdiği, böcek dolu kulübeyi unutmamıştı...
>
> Artık on beş aylık olan küçük Eleonora, kısa zamanda "ev" için

yakarmalarının boşuna olduğunu anladı. Onu ziyarete gittiğimde bana kollarını uzatmaktan vazgeçmişti, sessizce başka tarafa dönüyordu. Hayatının son gününde onu kucağıma aldığımda... faltaşı gibi açık gözlerini uzaklarda bir yere dikti, sonra zayıf yumruklarıyla yüzüme vurmaya, göğsümü tırmalamaya ve ısırmaya başladı. Sonra yatağını işaret etti.

Akşamüstü odun yığınımla geri döndüğümde beşiği boştu. Onu morgda, yetişkin mahkûmların cesetleri arasında çıplak yatarken buldum. Bu dünyada bir yıl dört ay geçirmiş ve 3 Mart 1944'te ölmüştü.[51]

Ginzburg bir mahkûm olarak Elgen'de bir ara bakıcılık yaptığı çocukevi kampını anlatır. İshal salgını nedeniyle çocuklar birer birer ölmektedir. "Annelerin hamilelik sırasındaki koşulları, sütlerindeki yüksek asit ve Elgen'in iklimi ölümlerini hızlandırıyordu... Eğer zehirli ishale karşı direneceklerse buna birkaç damla anne sütünden başka bir şey yardımcı olamazdı."

Onların arasında, "Maça Kraliçesi" adını taktıkları bir bebek de bulunuyordu:

Fakat onda hâlâ bir hayat kıvılcımı vardı. Eski çağlardan kalmış, üzerindeki buruşmuş deri kemiklere yapışmış bir iskelet gibiydi. Fakat yüzü! Yüzünden dolayı ona Maça Kraliçesi diyorduk. Çok yaşlı bir insanın yüzü gibi akıl dolu ve alaycıydı. Sanki bir an için konakladığı, küçük bir ölüm ve nefret dünyası olan kampımızdaki her şeyi biliyordu.

Büyük iğneyi kullanıyordum ama hiç ağlamıyordu. Dermansızca inledi ve yaşlı, akıllı bir hanımefendinin gözlerindeki o derin anlamla doğrudan doğruya bana baktı. Şafak sökmeden az önce, tam günle gecenin sınır çizgisinde, Elgen'in beyaz gecesinin gerisinde uzanan o kıpırtısız manzaranın karşısında baygın gölgelerin belirmeye başladığı sırada öldü.

Ölü beden bir kere daha küçük bir bebeğe dönüşmüştü. Derinin kırışıklığı gitmişti. Tam bir gizemlilik içindeki o erken anlam kazanmış gözler kapanmıştı. Ölü bebeğin zayıf bedeni orada öylece yatıyordu.[52]

Kitlesel Ölüm ve İntiharlar

Kamplarda kurşuna dizmelerin yanı sıra açlık ve hastalıktan ölümler kitlesel boyutlardaydı. "Kitlesel idamlar 1937 ve 1938'de olduğu kadar yaygın olmamasına rağmen, yine de 1942 ve 1943'ün mahkûm ölüm oranları Gulag tarihinin en yükseklerini oluşturmaktadır. Sayıların az gösterildiği hemen hemen kesin olan resmî istatistiklere göre, 1942'de 352.560 mahkûm, yani her dört mahkûmdan biri ölmüştür. 1943'te 267.826 mahkûm, yani her beş mahkûmdan biri ölmüştür." "...Savaş yıllarında toplam 2 milyonun çok üstünde insan, kamplarda ve Gulag kolonilerinde öldü. Bunların 10.000'den fazlası hainlik ya da sabotajcılık suçlamalarıyla kamp savcılarının emirleriyle idam edilmişlerdi."[53]

Hastalık, açlık ve cezalandırma yoluyla ölümlerin yanı sıra tamamen keyfî öldürmeler de az değildi. "Gardiyan, yürüyüş kolundaki birine bağırırdı, 'hey, bana o kalası getir!' 'Ama çitin öbür tarafında' 'önemli değil git!' Mahkûm giderdi ve bir makineli tüfek ateşi onu takip ederdi."[54] A. Soljenitsin'in anlattığına göre, keyfî uygulamalar daha 1920'li yıllarda başlamıştı. 1923 yılında, Solovski kampında mahkûmların akşam 18:00'den itibaren kamp binalarından çıkmaları yasaklanmıştı. Nöbetçiler yasak olmayan saatte dışarı çıkanlara "... ateş açtılar: Üç salvo! Altı ölü, üç ağır yaralı."[55] Keza A. Larina da Antibyes transit kampındayken iki adam tarafından hücresinden alınıp keyfî bir şekilde infaz edilmek üzereyken son anda "merkez"den gelen bir emirle ölümden nasıl döndüğünü anlatır.[56]

Bütün bunların yanı sıra Gulaglarda umutsuzluktan ya da protesto amacıyla intiharlar da az rastlanır olaylardan değildi. Yine A. Soljenitsin, 1923 gibi erken bir tarihte, Vyatka Cezaevi'nde SR Struşinsk'in bazı yoldaşlarıyla birlikte şiltelere benzin dökerek kendilerini diri diri yaktıklarını anlatır[57] –on yıllar sonra, 1982'de Diyarbakır Cezaevi'nde PKK'li dört tutuklunun kendilerini yakarak intihar eyleminde bulunmaları gibi. Grossmann ise Kolıma' daki bir "intihar yöntemi"ne dikkat çekmektedir: "Kolıma bataklıklarında insanlar yemek yemeyip birkaç gün üst üste su içiyor-

larmış ve ödem yüzünden ölüyorlarmış. Aralarında bunu su içti, su içmeye başladı diye adlandırıyorlarmış."[58]

Y. Ginzburg, Elgen kampından arkadaşı olan Polina Melnikova'nın Magadan kampındaki intiharını şöyle anlatır: "Sera sanki hareket hâlindeymiş, sallanıyormuş, sarsılıyormuş gibiydi. Kapının çerçevesine tutunarak döşemeye fırlamaktan kurtuldum. İçine lahana fidelerinin konduğu açık raflarla dolu kümesin çatısından usulca sallanan ince, uzun bir nesne gördüm. Bu nesnenin bitiminde kamp botları sallanıyordu. Botların donu sıcağı görünce çözülmeye başlamıştı. Bunlardan sürekli kirli bir sıvı damlıyordu. Kafası korkunç bir şekilde kararmış, dili dışarı fırlamış, gözler aynı Gogol'un eski anıtındaki gibi dışarı uğramıştı... İnce bir burun, alnının üzerine düşmüş bir saç buklesi. Polina Melnikova."[59]

Mahkûmların anlatımlarına göre, cesetler kamp mezarlığına götürülmeden önce yeteri sayıya ulaşılmak üzere (nasılsa yeni gelenler olacaktı) bir sundurmanın üzerine yığılır, her cesedin sağ ayağının başparmağına künyeleri yazılı bir etiket bağlanırdı. Cesetler yeteri sayıyı bulunca kızakla toplu mezarlığa götürülürdü ama önce bir NKVD subayı kazmayla cesetlerin kafasına vururdu. Herkesin ölü olduğundan emin olunduktan sonra cesetler açılmış çukura toplu hâlde dökülürlerdi. Mahkûmları en çok üzen şeylerden biri de ölülerinin ilerde yakınları tarafından bulunamama ihtimâliydi. "Kolıma'da ayaklarına etiket bile takılmadan çukurlara atılanların oluşturduğu toplu mezar sayısı az mıydı?"[60]

Direniş ve İsyan

Gulag kamplarında en zor şey direnişti. Sistem, her türlü direnişi baştan acımasız bir şekilde ezmeye göre ayarlanmıştı. Bırakın direnişi, bunu düşünmek bile insanı korkudan titretmeye yeterdi. Fiilî bir direnişin sonunda ölüm kesindi. Hafif bir itirazın karşılığı ise eğer ölüm değilse, yarı ölüm anlamına gelen ceza hücrelerine atılmaktı.

Zaten sistem mahkûmların üzerine öylesine çullanmıştı ki, insanlar daha direniş noktasına gelmeden, ihbar ağının korkusuy-

la, canını kurtarma telaşıyla kişilikleri çökertilerek teslim alınmış oluyorlardı. V. Şalamov, 1930'lu yıllarda kamplara yollanan mahkûmların nitelikleri üzerinde durur ve onlar arasındaki dayanışma eksikliğinin "mahkûmların ruhunu çürüttüğünü" dobra dobra anlatır:

> 30'lu yıllarda... hapishaneleri tıka basa dolduran profesörlerin, parti çalışanlarının, askerlerin, mühendislerin, köylülerin ve işçilerin elinde dürüstlükleri ve saflıkları dışında hiçbir şeyleri yoktu. Bu özellikler ise o zamanki "adalet" sisteminde cezalandırma eylemini güçleştirmekten ziyade kolaylaştırıyordu. İnsanları birleştirici bir fikrin eksikliği mahkûmların direncini fazlasıyla zayıflatıyordu. Ölürlerken bile neden ölmek zorunda olduklarını anlayamıyorlardı. Haysiyetlerinin ve öfkelerinin bir dayanak noktası yoktu. Her şeyden bağları koparılmış vaziyette, beyaz Kolıma çölünde açlıktan, soğuktan, ağır çalışma şartlarından, dayaktan ve hastalıktan öldüler. Orada ilk iş olarak kendilerine birbirlerini savunmamaları, birbirlerine arka çıkmamaları öğretilmişti. Yetkililerin de tam amacı buydu. Böylece sağ kalanların ruhları tamamen çürüdü, vücutları ise fiziksel çalışmanın gerektirdiği niteliklere asla sahip olamadı.[61]

Aynı dayanışma eksikliğinden ve çürümeden Soljenitsin de söz etmektedir. "Bir hükümlünün baş düşmanı kimdir? Gene bir hükümlü."[62] "Orada insanı nasıl ezdiklerini bilmiyorsunuz. İnsanlar kişiliklerinin belirli özellikleriyle kampa girerler; çıktıklarında –eğer çıkabilirlerse– tanınmaz hâldedirler. İyi bilinen bir şeydir: Birtakım koşullar bilinci belirler."[63]

Bütün olumsuz koşullara rağmen dayanışma bütünüyle ortadan kaldırılamamıştı ve fırsatını bulduğu an kendini gösterebiliyordu. Örneğin Lev Mişçenko, kampların çevresindeki serbest işçilerin, büyük tehlikeleri göze alıp mahkûm işçilerin yakınlarıyla haberleşmesine yardımcı olduklarını anlatır.[64] Applebaum, aralarındaki bağlar kopartılamamış olan Ukraynalı, Baltıklı, Polonyalı etnik grupların güçlü bir "karşılıklı yardımlaşma sistemi" kurduklarından söz eder.[65] V. Şalamov ise, "... savaş sırasında kazandıkları farklı deneyimlere ve farklı alışkanlıklara sahip, cesur, risk alabilen, sadece silahına güvenen... komutanlar, askerler, pilotlar ve keşif

erleri"nin savaş sonrasında farklı bir mahkûm tipi oluşturduğundan söz eder.[66]

Daha savaş öncesinde, 1930'ların sonlarında bile bazı direnişler görülebiliyordu. Örneğin Soljenitsin, Yaroslavl hapishanesinde sosyalistlerin topluca giriştiği bir açlık grevinden ve hapishane idaresinin başvurduğu zorla "besleme" olayından söz eder. Demek Gulaglarda zorla da olsa "beslenmek" için açlık grevi yapmak gerekiyormuş! Yine de 1937 tarihi böyle bir eylem için pek tekin değil. Nitekim yine Soljenitsin'in belirttiğine göre, "1937 yılının ortalarında yayınlanan bir [tamim] ile cezaevi müdürlüklerinin, açlık grevi yüzünden ölen kimselerin ölümlerinden hiçbir şekilde sorumlu tutulamayacakları"[67] açıklanmıştı. Yoğun bir açlığın hüküm sürdüğü Gulag kamplarında "açlık grevi" gibi bir direniş şeklinin zaten geçersiz olduğunu eklemeye bile gerek yok.

Her şeyin bir sonu vardır. Gulagların sonu da 1950'li yıllardır. Ve bu son, önce grev, sonra da isyanlarla kendini gösterir. 1951'e gelindiğinde hem adi suçlu hem de siyasî mahkûmların çalışma koşullarına karşı gerçekleştirdikleri toplu itirazlar, kriz seviyesine ulaşmıştı; o yıl MVD, grevler ve protestolar sebebiyle 1 milyondan fazla işgünü kaybı gerçekleştiğini hesapladı. 1952'de bu sayı ikiye katlandı. 1950'den 1952'ye kadar yapılan başlıca grevlerin ve protesto eylemlerinin bizzat yetkililer tarafından tutulmuş listesi şaşırtıcı bir uzunluktadır. Diğerlerinin yanı sıra, 1949-50 kışında Kolıma'da silahlı bir ayaklanma, Mart 1951'de Kraslag'dan silahlı bir firar, 1951'de Karaganda'daki Uhtijemlag ve Ekibastuzlag'da açlık grevleri ve 1952'de Ozerlag'da bir grev meydana geldi.[68]

En katı savaş koşullarında Ust-Usa'da, serbest bir işçinin önderliğinde bir silahlı ayaklanma bile olabilmişti. İsyanın önderi, banka soygunundan hapis yatmış eski bir mahkûm olan Mark Retyunin, Vorkutlag kompleksi içindeki Lesoreid kerestecilik kampının baş yöneticisiydi. Kampta yarısı siyasî olan 200 mahkûm çalıştırılıyordu. 1941'de savaşın patlak vermesi üzerine NKVD, cezalarını doldurmuş olanlar da dâhil kimsenin kamptan ayrılamayacağına ilişkin bir genelge yayınlamıştı. İsyandan hayatta kalan tek kişi olan Afanisi Yaşkin, Retyunin'in bu genelgeden şoke

olduğunu ve Almanların ilerlemesi karşısında tüm kamp sakinlerinin NKVD tarafından kurşuna dizileceğine inandığını ifade etmiştir. Muhtemelen silahlı isyanı tetikleyen en önde gelen faktör buydu.

Asiler 24 Ocak 1942 günü harekete geçtiler. Hamamın anahtarlarını ele geçirerek o sırada çoğu hamamda olan gardiyanların arkasından kapıları kilitleyip diğer gardiyanların silahlarını ellerinden aldılar. Depo açılıp isyancılara kaliteli giyecek dağıtıldı. Korkup katılmayan mahkûmların dışındaki yüzün üzerindeki mahkûm silahlanıp yürüyüş kolu hâlinde Ust-Usa kasabasına geldi, hapishanenin kapılarını açarak oradaki mahkûmları serbest bıraktı, onlardan bazıları isyancılara katıldı. Ardından postaneyi işgâl ederek kasabayı tamamen kontrol altına aldılar. Ne var ki milis binasındaki milisler direniş gösterdi. Asiler milislerle çatışmada ağır kayıp verdi. Dokuz asi ölmüş, kırk kadarı esir alınmıştı.

Bundan sonra sağ kalan ve yakalanmayan asiler kasabayı terk ederek Kojiva kasabasına yöneldiler. Bir rengeyiği çiftliğinde milisler tarafından kıstırıldılar. Ağır bir çatışmadan sonra hayatta kalan asiler kaçarak dağdaki bir avcı kulübesinde gizlendi. Milisler tarafından sarıldıklarında bir yandan çatışmaya devam ederken, bir yandan da ele geçmemek için kendilerini vurmaya başladılar. Geri kalanlardan bir kısmı NKVD milisleri tarafından oracıkta öldürüldü. Yakalanan 49 isyancı 9 Ağustos 1942'de idam edildi. İsyan eden ve öldürülen mahkûmların çoğunluğunun siyasî mahkûm olduğu bildirilmekteydi.[69]

Yeniden 1950'lere gelecek olursak, özellikle 1953'ten itibaren grev ve direnişler kamplarda iyice yayıldı. Vorkuta kömür madenlerinde çalıştırılan mahkûmlar 17 Haziran 1953'te Doğu Almanya'da çıkan isyanı, gizlice dinledikleri Batı radyolarından öğrenince greve gittiler. Vorkuta'da trenlerin işletilmesi ve birçok hizmet mahkûmlar tarafından yapıldığından grev haberi hızla diğer kömür madenlerine de yayıldı. Trenler dolaştıkça binlerce mahkûm kendilerine fısıldanan hikâyeleri duydu ve trenlerin yan taraflarına boyayla yazılmış yazıları okudu: "Kömürünüzün canı cehenneme. Biz özgürlük istiyoruz."[70] Çoğu üyesini Ukraynalı, Polonyalı ve

Baltıklıların oluşturduğu grev komiteleri kuruldu. Bu grev kısa sürede silah zoruyla bastırıldı ve liderleri kurşuna dizildi. Grevler hakkında verilen bütün raporlar, grevci mahkûmların duruma hâkim oldukları dönemde gayet adil bir düzen kurduklarını, çevreyi son derece temiz tuttuklarını, yemekleri iyileştirdiklerini ve kadınlara tecavüz olaylarının son bulduğunu ortaya koymaktadır.[71]

Firarlar

Kamplardan firar etmek imkânsız olmasa da çok güçtü, hele firar ettikten sonra ele geçirilip öldürülmemek imkânsıza yakın bir durumdu.

Karaganda gibi uçsuz bucaksız steplerde kampların etrafında dikenli tel ya da duvar bile yoktu. "Kampın dikenli tellerle ya da duvarlarla çevrili olmadığını öğrendiğimiz zaman şaşırmıştık. Bize söylendiğine göre, mahkûmlar kampın içinde yarım millik mesafede serbestçe dolaşabiliyorlarmış; bu yarım mil geçilirse muhafızlar uyarı yapmaksızın onları vuruyorlarmış."[72] "Pek çok kampta mahkûmları içeride tutmak için dikenli tellere neredeyse hiç ihtiyaç duyulmuyordu. Coğrafya gibi iklim de (yılın on ayında sıcaklık donma seviyesinin altındaydı) firarı imkânsız hâle getiriyordu ki bu, uzaktaki bazı kampları bizzat görmemiş bir insanın aklının almayacağı bir gerçekti."[73]

Böyle yerlerde kaçmak neredeyse imkânsızdı. "İnsan nereye gidebilirdi ki kaçsa? Görece iyi havalarda bile tundradan başka gidilecek bir yer yoktu ki, eğer bulunamazsan ya da Komis [yakaladıkları kaçaklar karşılığında para alan bölgenin göçebe kabileleri] tarafından yakalanmazsan... burada donarak ya da açlıktan ölürsün."[74] "Norilsk çevresindeki vahşî Arktik ortamı öylesine ıssızdı ki çalışma kampı için bir çit kurmaya gerek yoktu. Aklı başında hiçbir mahkûm kaçmaya kalkışmayı düşünemezdi ve zaten hiç kimse de bunu yapmadı. (Bununla birlikte Kuzey Buz Denizi üzerinden 5.000 kilometre ötedeki Alaska'ya kaçışlara dair hikâyeler vardı.)"[75]

Bir de kaçmadan önce planını birilerine açmanın getirdiği

ihbar tehlikesi vardır. "...Kime planından söz etse, onun övgü almak için, bir izmarit için ya da laf olsun diye gidip bunu kamp yetkililerine anlatacağını biliyordu" diye anlatıyor *Kolıma Öyküleri*'nde Şalamov.[76]

Firariler, eğer donmamışlarsa, görevlilere iş çıkardıkları için de cezalandılırdı. "Muhafızlar bazen öylesine kızarlardı ki, kaçağı bulur bulmaz öldürürlerdi."[77]

Mahkûmları öldürenlere ödül veriliyordu. "Kolıma'da bir kaçağın sağ elini (ya da bazı belgelere göre kafasını) getiren bir yerel sakin 250 rublelik ödül kazanırdı ve anlaşıldığı üzere benzer yerlerde de benzer ödüller vardı."[78] "Bir kaçak mahkûm ele geçirilip öldürüldüğünde, teşhir amacıyla cesedi taşımak yerine ölünün elleri kesilir"di.[79] Dahası, öldürülmüş ya da ölü ele geçirilmiş firarilerin bedenleri, sırf "ibret olsun diye" bir ay süreyle teşhir edilirdi.[80]

Çarlık Rusya'sının Sibirya yerli halkında, firariler için kapı önlerine ekmek ve süt koyma geleneği vardı. 1940'ların Rusya'sında bu gelenek de yok olmuştu. Bir yandan "ihbar etmeme suçu" nedeniyle korkuya kapılan, bir yandan da "ödül alma" hırsına kapılan yerel halk ne yazık ki "kaçak avcılığı" yolunu tutmuştu.

Bireysel firarların başarı şansı neredeyse hiç yokken toplu firarlar biraz daha umut vericiydi. Şalamov'un "Binbaşı Pugaçyov'un Son Savaşı" adlı dramatik öyküsündeki gibi, aralarında sıkı bağlar kurulmuş olan bir grup mahkûmun örgütlenerek âdeta silahlı bir isyan havasında nöbetçileri hapsedip başarılı bir firar düzenlemesi işten bile değildi. Gerçi sonrasında kaçaklar teker teker kıstırılıp silahlı çatışma sonunda öldürülüyordu ama bu tür firar olayları yine de acımasız otoriteye isyan bilincini bileyen ve özgürlük arzusunu cesaretlendiren örnekler oluşturmuştur. Öte yandan, A. Applebaum'un aktardığı, daha erken dönemlerde Finlandiya'ya geçişle sonuçlanan ve bizzat firarilerin anılarıyla[81] bize ulaşan birkaç başarılı firar olayı da mevcuttur.

Kamplardan Çıkabilmek ya da Geri Dönmek

Hayatta kalan ve ceza süreleri uzatılmayan ya da uzatılsa da

bu süreyi dolduran mahkûmlar günün birinde memleketlerine dönme izni verilmeksizin ve aynı bölgede "serbest işçi" olarak çalışmaya devam etme koşuluyla kamplardan salıverilirlerdi. Bu, mahkûm ve yakınları için mucizevî bir olaydı. Salıverilen mahkûmlara, çıktıklarında kampa dair hiçbir şey anlatmayacaklarına ilişkin bir belge imzalatılırdı. İçeride çenesini tutan mahkûm çıktığında da ağzını açmamak zorundaydı.

Birçok mahkûm "... kamplardan askerler tarafından tekme tokat zorla çıkarılmışlardı. Kamp, her şeyden önce barınak, yiyecek ve güvenlik anlamına geliyordu. Kadınların çoğu için özgürlük fahişelik demekti."[82]

Fakat ne acıdır ki, salıverilen kimi mahkûmlar ikâmete mecbur kılındıkları yerlerde iş ve konut bulamayıp çalışma kamplarına geri dönüyorlardı.

Dipnotlar

1 G. Hosking, *Rusya ve Ruslar*, s. 644.
2 A. Larina, *Asla Unutamam*, s. 93, 95.
3 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 230.
4 A. Soljenitsin, *İlk Çember*, s. 637.
5 Aktaran: Robert Conquest, *Kolyma: The Arctic Death Camps*, s. 25.
6 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 207.
7 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük altında*, s. 58.
8 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 487, 456-457, 496.
9 K. Zaród, *Inside Stalin's Gulag*, s. 94.
10 A. Applebaum, *Gulag*, s. 160.
11 Barbara Armonas, *Leave Your Tears in Moscow*, s. 44.
12 Aktaran: A. Applebaum, *Gulag*, s. 170.

13 J. Bardach, *Man is Wolf to Man*, s. 191.
14 Aktaran: A. Applebaum, *Gulag*, s. 165.
15 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 254-255.
16 J. Bardach, *Man is Wolf to Man*, s. 156.
17 B. Pasternak, *Doktor Jivago*, s. 575-576.
18 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 76.
19 G. Vladimov, *Sadık Ruslan*, s. 147.
20 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 304.
21 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 307
22 A. Soljenitsin, *Ivan Denisoviç'in Bir Günü*, s. 78.
23 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 296.
24 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 429.
25 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 130.
26 O. Figes, *Haberini Alayım, Yeter*, s. 49.
27 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 121, 95.
28 A. Larina, *Asla Unutamam*, s. 218.
29 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 231-232.
30 E. Lipper, *Eleven Years in Soviet Prison Camps*, s. 93.
31 V. Grossmann, *Yazgı ve Yaşam*, s. 62.
32 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 95.
33 L. Razgon, *True Stories*, s. 185.
34 A. Ribakov, *Arbat Çocukları*, s. 301.
35 G. Orwell, *1984*, s. 247-248.
36 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 61, 216-217.
37 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 213-215, 390, 281.
38 Aktaran: A. Applebaum, *Gulag*, s. 466.
39 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 406.
40 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 198, 167.
41 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 64.
42 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 168, 171
43 A. Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*, s. 496-497, 407, 408.
44 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 115.
45 G. Herling, *A World Apart*, s. 29.
46 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 132.
47 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 404.

48 A. Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*, s. 477.
49 A. Soljenitsin, *Kanser Koğuşu*, s. 169.
50 A. Applebaum, *Gulag*, s. 327, 325.
51 Aktaran: A. Applebaum, *Gulag*, s. 319-320.
52 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 26, 29.
53 A. Applebaum, *Gulag*, s. 414.
54 Aktaran: A. Applebaum, *Gulag,* s. 272.
55 A. Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*, s. 391.
56 A. Larina, *Asla Unutamam*, s. 212.
57 A. Soljenitsin, *Gulag Takımadaları*, s. 390.
58 V. Grossmann, *Yazgı ve Yaşam*, s. 62.
59 Y. Ginzburg, *Anaforun İçinde*, s. 118.
60 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 292.
61 *Agy,* s. 317.
62 A. Soljenitsin, *Ivan Denisoviç'in Bir Günü*, s. 144.
63 A. Soljenitsin, *İlk Çember*, s. 293.
64 O. Figes, *Haberini Alayım, Yeter*, s. 89.
65 A. Applebaum, *Gulag*, s. 380.
66 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 317.
67 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 397.
68 A. Applebaum, *Gulag*, s. 473.
69 Aktaran: A. Applebaum, *Gulag*, s. 404-407.
70 J. Noble, *I Was a Slave in Russia*, s. 114.
71 A. Applebaum, *Gulag*, s. 502.
72 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 98.
73 A. Applebaum, *Gulag*, s. 391.
74 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 294.
75 O. Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 467.
76 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 254.
77 A. Soljenitsin, *Ivan Denisoviç'in Bir Günü*, s. 134.
78 A. Applebaum, *Gulag*, s. 392.
79 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 293.
80 A. Applebaum, *Gulag*, s. 393.
81 S.A. Malsagov, *Island Hell: A Soviet Prison in the Far North*.
82 E. Wallach, *Gece Yarısında Aydınlık*, s. 238.

Kıyaslamalar

Çarlık Dönemiyle Kıyaslama

Gulag kamplarıyla Çarlık dönemindeki Sibirya sürgün yerleşimlerini kıyasladığımız zaman Çarlık dönemindeki sürgün yerlerinin Gulagların yanında tatil kampı, Çarlık döneminin ünlü *Katorga** mahkûmlarının Gulag mahkûmları yanında geziye çıkmış turistler gibi kaldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu kıyaslamaları yapanların başında, Gulagları bizzat yaşayan yazarlar gelmektedir. Bu yazarların gözlem ve tespitlerinden biraz bahsedelim:

Aleksandr Soljenitsin

Öncelikle, Çarlık zamanındaki cezaların Sovyetler Birliği'ndekine göre çok daha hafif olduğunu belirtmektedir Soljenitsin. Ona göre, Çariçe Elizabeth, ölüm cezasını kaldırmamakla birlikte hüküm sürdüğü yirmi yıl boyunca bu cezanın uygulanmasına izin vermemişti. Soljenitsin, yük vagonlarındaki tutuklu öğrencilerin Leningrad'dan geçerken devrimci şarkılar söylemeleri nedeniyle susuz bırakılma cezası almaları üzerine "Çarın jandarmaları bile bunu yapmazdı" diye bağırdıkları için dayağa çekildiklerini anlatır. Sonra da hapishanede kırılan camların yerine takılmayabileceğini belirterek, "Camcının hemen geldiği devir Çarlık devriydi" der.

Soljenitsin, kıyaslamalarına her iki rejimin "açlık grevleri" karşısındaki tavrıyla devam eder: "O yıllarda [Çarlık yıllarında] açlık grevi mahkûm için açlık çekmekten başka eziyete ve şikâyete yol açmazdı. Kimse onu bu yüzden dövemez, ikinci defa mahkemeye çıkartamaz, hapiste daha uzun tutamaz, kurşuna dizemez veya sürgüne gönderemezdi. (Bütün bunlar sonradan gerçekleşti.)" 1930'dan sonra "mahkûmları zorla beslemeye başladılar. Bu davranış

---

* O dönemde sıkıyönetimin uygulandığı hapishane vb. yerlerde mahkûmlara yaptırılan ağır ve zahmetli işler.

birçok yönden ırza geçmeye benzer..." Yine Soljenitsin'e göre, Çarlık döneminde siyasî mahkûmlarla adi mahkûmlar kesinlikle karıştırılmaz, adi tutuklular "teşhir" amacıyla istasyona yürüyerek götürülürken siyasî tutuklular arabayla götürülürlerdi. Siyasîlere özel yemek listesinden yemek ısmarlayabilmeleri için harçlık verilir ve onlara "sen" diye hitap eden görevli, tutuklunun önünde özür dilemek zorunda kalırdı. "Çarlık zamanında Akatuy'daki *Katorga*'da yeni gelenlerin üç gün istirahat ettikleri devirler artık geçti."[1]

Yevgeniya Ginzburg

Çarlık zamanında sürgüne gönderilen mahkûmların yola çıkarılmadan önce yakınlarıyla görüştürülmesi uygulaması da artık geride kalmıştı. Bunu da Ginzburg'dan okuyalım:

> Derkovskaya [uzun yıllardır hapishanede bulunan bir SR'dir], mahkûmlar sürgüne gitmeden önce ailelerini görme izni verildiğini söylemişti. Annemin korku dolu gözlerini, çocukların şaşkın yüzlerini, beni üzen bakışlarını hayâl ediyordum. Bunlar olmak zorunda mıydı? Fakat sıkılmama gerek yoktu. Derkovskaya Çarlık hapishaneleri konusundaki deneyimlerini söylemişti. Bugünlerde "çürümüş liberalizme" ya da "sahte hümanizme" yer yoktu. Ailemi görmeme izin verilmedi ve bir daha hiçbir zaman göremedim Alyoşa'yı ve annemi.

Yine Ginzburg'un anlattığına göre, hapishanelerin pencerelerinde de olumsuz yönde bir gelişme olmuştu. Burası ünlü Butirka Hapishanesi: "Kuzeye bakan pencerelere –tecrit hücreleri genellikle yüksek ve küçük pencereli oluyordu– 1905 Devrimi'nden korkan II. Nikolay'ın emriyle kalın parmaklıklar takılmıştı. Fakat Nikolay'dan daha fazla korkan biri parmaklıkların dışından korkunç uzun ve sağlam tahta perdelerle kaplamıştı pencereleri, böylece sonsuz bir alacakaranlık sağlanmış oluyordu."[2]

Anne Applebaum

SSCB'deki rejimle Çarlık rejimi arasındaki farka değinen A. Applebaum da Bolşeviklerin Çarlık dönemindeki siyasî mahkûm

ayrıcalıklarından yararlandığından söz etmektedir: "Sibirya'ya giden güzergâh, tam anlamıyla keyifli değilse de gelecekte Rus ihtilaline liderlik edecek küçük grup için külfetli bir ceza bile sayılmazdı. Hapisteyken Bolşevikler, adi suçlulara kıyasla belli oranda 'siyasîler' olarak kayırılıyorlardı ve onların kitap, kâğıt ve yazı malzemeleri bulundurmalarına izin veriliyordu*... Sonraki standartlara göre Bolşevikler daha iyi besleniyor, daha iyi giyiniyor ve hatta güzelce tıraş ediliyordu."[3] "Çarlık sürgününde hayat dayanılmaz şekilde keyifsiz olsa da kaçış her zaman mümkündü." Bolşevikler, Çarlık rejimi tarafından gönderildikleri sürgünden, en fazla bir yıl kaldıktan sonra kaçarlardı. Anarşist Mihail Bakunin de ömür boyu sürgün cezasındayken, Sibirya'da bir tüccarın kızıyla evlilik yapmanın avantajlarından yararlanarak sürgünden kaçmıştı.[4]

Simon S. Montefiore

Anlatımlarında aynı noktayı Montefiore de belirtiyor: "Aslında Çarlar polisiye önlemler bakımından beceriksizdiler. Sürgüne giden devrimciler, başlarında arada bir görünen jandarmalar olduğu hâlde neredeyse tatil yapıyor, okuyarak vakit geçiriyorlardı. Bu arada birbirlerini tanıyor (ve nefret ediyor), Petersburg ve Viyana' daki yoldaşlarıyla yazışıyor, diyalektik materyalizmin karmaşık sorunlarını tartışıyor ve yörenin kızlarıyla aşk maceraları yaşıyorlardı. Özgürlük ya da devrim çağrısı iyice hissedildiğinde kaçıyorlar, taygayı geçerek en yakın istasyona ulaşıyorlardı."[5]

Boris Pasternak

Pasternak'ın *Doktor Jivago* romanındaki iki kişi arasında geçen şu konuşma da ilginçtir: "'Hiç kurtuluş umudu yok mu adamın? Örneğin kaçamaz mı?' 'Nereye Larisa Fedorovna? O eskidendi, Çarlık zamanlarında. Şimdi bir deneyin bakalım.'"[6]

---

* Örneğin Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı epeyce hacimli kitabını hapiste ve sürgündeyken yazmıştı.

Anatoli Ribakov

Çarlık dönemi sürgün hayatını pastoral bir havada anlatır Ribakov da: "İvan Grigoryeviç, burada diğerlerinden daha rahattı. Demirciliği, marangozluğu becerebiliyordu. Eli baltaya, pulluğa, silaha alışkındı. Özellikle sonbahar gecelerinde, burnunda reçine yanan kayıkla balık avlamayı seviyordu. Aydın yoldaşlarının tartışmalarını, konuşmalarını, fikir yürütmelerini konuşmadan dinlerdi. Çok okurdu. Sürgünde İngilizce öğrenmişti. Çoğunluk Almanca ya da Fransızcayla ilgileniyordu." Aynı romanda Ribakov, Sofya Aleksandra'nın ağzından, Çarlık zamanında sürgünden kaçanlara üç yıldan fazla ceza verilmediğini, oysa şimdi sürgündeki oğlu kaçacak olsa en az (ki henüz 1930'ların başlarıdır) on yıl ceza alacağını söyler.[7]

Lev Tolstoy

Diriliş romanında Tolstoy, Çarlık dönemi hapishanelerini ve sürgün yerlerini sonrasıyla kıyaslamak için epeyce malzeme sunar. Örneğin, Çarlık hapishane ve sürgünlerinde "millet kızınca" yemekler düzelebiliyordu. Siyasîler bölümü Çarlık zamanında görece daha iyiydi. "Siyasîler koğuşuna geçmesi Maslova'nın* durumunu her bakımdan düzeltmişti. Siyasîlerin yerlerinin daha geniş olması, daha iyi beslenmeleri, kaba davranışlara daha az uğramaları bir yana, Maslova'nın siyasîlerin yanına geçişi, erkeklerin bu tacizlerinin son bulması bakımından da durumunu düzeltmiş" ti. Satıcı kadınlar, hapishane avlusuna kadar girebiliyordu. Sevkiyat sırasında mahkûm, "İyi beslenerek ve iki günlük yürüyüşten sonra bir gün dinlenerek yapılan yirmiyle otuz verst arasındaki yürüyüşler" sayesinde güçleniyordu. Daha da ilginci, dışardan siyasî mahkûmların bulunduğu bölümlere girmek mümkündü. Romanın kahramanı olan Nehlüdov, tutuklu olmadığı hâlde siya-

---

* Cinayet suçundan hüküm giymiş olan Maslova romanın başkahramanlarındandır.

sî mahkûmların yanına girip sohbet edebiliyordu. "Siyasî mahkûmların kaldıkları yer, kapıları koridorun bir bölmeyle ayrılmış kısmına açılan iki küçük koğuştan oluşuyordu. Koridorun bölmeli kısmına girince Nehlüdov'un ilk gördüğü kişi, yanan sobanın sıcaktan içeri doğru çekilerek titreyen kapağının önünde, sırtında gocuğu, elinde odunla çömelmiş olan Simonson'du." Mahkûmların açlık çektiğine ilişkin hiçbir belirti yoktur. "'Markel süt ve yumurta aldı; bugün ziyafet var anlayacağınız." "Soba yanmış, ortalık ısınmış, çay demlenmiş, bardaklara ve maşrapalara doldurulmuş, içine süt katılmış, simitler, taze buğday ekmeği, haşlanmış yumurtalar, yağ, dana kellesi ve ayakları sıra sıra dizilmişti. Herkes masa görevi yapan yatağın yanına gelmişti. Yiyip içip konuşuyorlardı."[8]

Fyodor Dostoyevski

V. Şalamov, Dostoyevski'nin *Ölüler Evinden Anılar* romanından hareketle zorunlu çalışma konusunda şöyle bir kıyaslama yapmaktadır: "...Açık havanın meziyetlerini ve hapishanede boş oturmaya kıyasla kürek cezasında çalışmanın üstünlüklerini savunan Dostoyevski'nin zamanı başka türlüydü, o zamanın kürek cezası henüz burada anlatılanların boyutuna erişememişti."[9]

Dostoyevski'nin anlattığına göre, Çarlık dönemindeki "kürek cezası" Gulaglardakiyle kıyaslanamayacak kadar hafifti. "...Bana oradaki angarya bile o kadar ağır, o kadar *sürgün işi* gibi gelmedi; ama epey zaman geçince, bu hizmetin ağır, *sürgün işi* görünmesinin, güçlüğünden değil, mecburî oluşundan... ileri geldiğini anladım." "Bugünkü sürgün hizmeti ilgi çekmeyen can sıkıcı bir iş olduğu hâlde, aslında makûldür: Mahpus tuğla keser, badana yapar, inşaatlarda çalışır..." "Mahpuslar, İrtiş Nehri kıyısına eski beylik sandalları yıkamaya gider, kasırgaların resmî binalar önüne yığdığı karı temizler, kireç söndürüp döverlerdi vs. Kış günleri kısa olduğu için iş çabuk biter, mahkûmlar da kendi işleri olmasa işsiz güçsüz oturacakları hapishaneye erken dönerlerdi." (Burada, sadece kıyaslamak için, A. Applebaum'un aktardığı şu anlatımı bir

kere daha hatırlatmakta fayda var: "On iki saat sonunda sizi delikten ancak işinizi tamamladıysanız vinçle çekerlerdi. Yoksa orada bırakılırdınız.") "Bir de kar küremeyi çok severdim... Tipi kesilip güneş kendini gösterdikten sonra, bizi kalabalık gruplar hâlinde... dışarı çıkarır, kışla binalarının önündeki karları temizletirlerdi." "Verilen günlük ödev de mahpusun ancak bir günde başarabileceği kadardı." Tuğla taşıma işi: "Hiç olmazsa insan çevresine bakınca sıkıcı resmiyetiyle kaleyi görmüyor! Serbestçe tütün içip yarım saat kadar keyifli keyifli sırtüstü uzanabilir de... Hoşuma giden nokta, bu çalışmanın beni gitgide kuvvetlendirmesiydi. Önceleri her biri on ikişer funt [beşer kilo] olan sekiz tuğla parçasını ancak taşıyabiliyordum; zamanla yüklenebildiğim tuğla sayısını on ikiye, daha sonraları on beşe çıkarınca öyle sevinmiştim ki!"

Dostoyevski, aynı romanında dışarıdaki hayatla sürgün hayatını da kıyaslar: "Eskiden yarı aç yarı tok sürünüp acımasız patronun emrinde sabahtan akşama dek didinirken, sürgünde rahata, başının üstünde bir dama, o vakte kadar görmediği iyi, bol yiyeceklere kavuşur; bayramlarda et yer, sadaka dağıtıldığı gibi, birkaç kopik kazanma ihtimâli de vardır." "Bu bağışlar arasında bol bol kalaç, ekmek, peynirli börek, priyajenik, şanga, lalanga ve benzeri hamur işleri bulunuyordu. Sanırım, bütün şehirde, bu mutlu günde yiyeceğini biz 'zavallılarla' paylaşmayan, dolayısıyla bayramımızı kutlamayan tek bir tüccar ailesi ya da tek bir ev kadını yoktu."

Beslenme de kıyaslanamayacak kadar iyidir:

"Genellikle her gün bir funt [400 gr.] et aldırırdım. Kışın etin funtu yarım kopikti. Et almaya çarşıya her koğuşun kendi *sakatı** giderdi; bunlar çarşı pazardan mahpusların günlük ihtiyaçlarını da gönüllü olarak ya da çok küçük bir bahşiş karşılığında temin ederlerdi." "Akşama doğru, mahpuslar adına alışveriş için şehre inmiş *sakatlar* et, domuz yavruları, kaz gibi bir sürü yiyecek getirdiler."

Ve ekmeğin tayın usulü yerine ortak verilmesi:

* Ayak işlerini gören hizmetçi.

"... mahpuslar ... ekmeğimizin tartılarak değil de ortak verilmesine şükrederlerdi. Tayın usulü onları ürkütürdü, çünkü ekmek tayınla verilmiş olsaydı, adamların üçte biri aç kalırdı; ortak yedikleri için herkese yetiyordu.* Ekmeğimiz kendine özgü bir lezzetteydi; hatta bütün şehirde ün salmıştı. Bu özelliği, hapishane fırınlarının elverişli yapılmasına yorarlardı." "Hapishanenin has somunuyla bak nasıl semirdi." "...Has somunu bulunca kuduruyorsunuz." Hapishane yemeğine gelince: "Yemekleri [hayli] iyi bulmuştum. Mahpuslar, Avrupa Rusya'sının hiçbir hapishanesinde böyle yemek verilmediğini iddia ederlerdi."

Ve Çarlık hapishanelerinde sağlık hizmetleri:

"Hastalardan söz ederken *gerçekten* hasta olanlardan söz ediyorum, çünkü bazıları buraya sapasağlam olmalarına rağmen, *şöyle* bir 'istirahat etmek' için gelirlerdi. Doktorlar da böylelerine acıdıklarından göz yumarlardı."

Son olarak iki rejimin hapishane ve sürgününden hayvanlara ilişkin iki karşılaştırma:

Çarlık Rusya'sından: "...Ben hapisteyken... birkaç hayvanımız vardı. Gnedko'dan (at) başka, köpeklerimiz, kazlarımız, Vaska adında bir tekemiz olmuştu; bir süre aramızda bir kartal bile yaşadı."[10]

Gulaglardaki bir çocukevinden: "Şarik hapishanemizin köpeğiydi ... mutfak artıklarıyla besleniyordu. ...Çocukların yavrulara verdikleri isimler onların günlük hayatta her zaman duydukları alışılmış sözcüklerdi... Her şey beş gün sonra büyük bir hayâl kırıklığıyla sona erdi. Çocukevinin başhekimi serbest çalışan Eudokia İvanovna bizim hayvanlar köşesini keşfetti ve korkunç sinirlendi... Bir mikrop kaynağı!"[11]

Gulag kamplarından:

"Karaganda'da çok az [yaban] hayvanı görmüştüm. Doğal

* Ekmeğin Gulaglarda neden tartılarak kişi başına tayın usulü verildiği bu satırlar okununca daha iyi anlaşılıyor. Amaç, mahkûmu kasıtlı olarak aç bırakmak, ekmek tayınını kaybetmeme korkusuyla zorla çalışmaya sürmek ve mahkûmu mahkûmun kurdu hâline getirmekti.

yaşama ilişkin tek canlı, farklı türlerdeki akbabalar ve ötmeyen, harika tüylü çok sayıda kuştu. Fakat bir gün, gölümüzün çevresinde iki [yaban] ördeği gördük, sanki daha önce de buralarda bulunmuşlar gibi gölün çevresinde uçup duruyorlardı... Öyle heyecanlanmıştım ki, ördek yavrularının annelerinin peşinden yüzdüklerini hayâl ederek barakaya girdim onları seyretmek için. Az sonra bir tüfek sesi duyduk. Kötü bir şey olduğu önsezisiyle dışarı koştuk. Gölün öbür yakasında, GPU *naçalnik*'i [amiri] duruyordu, çevresinde hepsi de üniformalı bir grup vardı. Ördeklerimize ateş ediyordu. Çok sayıda erkek mahkûm epeyce uzakta öylece durmaktaydı. Oh, Tanrım, diye düşündüm, niçin kaçmıyorlar bu adam onları vurmadan önce? Ne var ki, ördekler yüzmeye devam ediyorlardı ama korunmak istermiş gibi birbirlerinden ayrılmıyorlardı. Silah hakkında hiçbir şey bilmedikleri açıktı. İkinci ve üçüncü bir silah sesi daha ve üçüncüsünde *naçalnik* birini vurdu, ters dönen ölü gövdesi suyun üstünde öylece kaldı."[12]

Büyük Terör Öncesiyle Kıyaslama

1937 yılında başlayan ve milyonlarca insanın öldürülmesine ve kamplara atılmasına yol açan, *Büyük Terör* ya da Yejovşçina diye adlandırılan, önceki bölümlerde ele aldığım, tarihte eşi menendi görülmemiş cinayetler, katliamlar ve baskılar dönemindeki toplama kampları ve hapishanelerle öncesindeki kamplar ve hapishaneler arasında da elle tutulur farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılıkların en belirgin örneklerini Anatoli Ribakov'un *Arbat Çocukları* romanında buluyoruz. Daha Kirov cinayeti işlenmeden önce, 1934 yılının başında tutuklanan Saşa Pankratov'un hayatını merkez alan romanda, *Büyük Terör* öncesi Sovyet toplama kampları hakkında, sonrasıyla kıyaslayabileceğimiz epey malzeme var.

Bir kere cezalar, 1937 ve sonrasıyla kıyaslandığında çok daha hafiftir. "Cezasını onu daha önce sorguladıkları odada söylediler. Birisi, özel oturumda alınan kararı okudu. Elli sekizinci madde onuncu paragraf, Doğu Sibirya'ya üç yıllık sürgün, tutuklu bulun-

duğu süre düşülecek." 1937'den sonra 3 yıllık bir ceza düşünülemezdi bile. "Gevezelere" fıkra anlatmaktan verilen en düşük ceza bile 5 yıldı.

1934'te henüz mahkûmların sürgüne gönderilmeden önce aileleriyle görüştürülmesine izin verildiği anlaşılıyor. "Saşa imzaladı. Kararı sabah almışlardı. Öğleyin annesiyle görüştü, akşamüstü de yolladılar."

Hapishanede beslenme de 1937 ve sonrasına göre çok daha iyiydi. Elbette Saşa'nın annesini rahatlatmak için koşullarını iyi yönde abartmış olabileceği dikkate alınmalı: "... 'Sağlığın nasıl?' 'Çok iyi! Hastalanmadım, çok iyi besliyorlar, tatil gibi!'"

Anlaşılan o sırada henüz zorla çalıştırma sistemi de yürürlükte değil: "... 'Sürgünleri buradan alacaklar galiba.' 'Neden?' 'Kolhoz yüzünden. Özel iş yok, çalışacak yer de. Kolhoz, sürgünleri çalıştırmıyor. Buraya yerleştirilen eski Kulakların kolhozu var, oraya da almıyorlar.'"

Saşa Panktorov, sürgünde Çarlık dönemini hatırlatan pastoral manzaralar ortamında geçirir bir buçuk yılını. Sade bir köylü hayatı sürer, ava gider. O sırada henüz 1937 ve sonrasındaki mektuplaşma kısıtlamaları da yoktur. "Annesi her gün yazıyordu. Tarih atarak, numara vererek yolluyordu."[13]

Soljenitsin de, Büyük Terör'ün polis şefi Yejov'un 1937 öncesinin hapishanelerine göre getirdiği "yenilik"lerden söz eder: "Becerikli kölelerimiz içindeki en usta zanaatkârlar Butirka şatosunun ölümsüz ününe değerli katkılarda bulundular. Halk Komiseri Yejov'un ultra-modern yönetiminde uzmanlar, pencerelerdeki parmaklıkların arasına erimiş mat cam döküp kendi türünde tek olan bir çeşit burunsak yaratarak bu kötü tutukluların cezaevi avlusuna, cezaevi olarak kullanılan kiliseye ve masmavi gökyüzünün ufak bir köşesine bakmasını önlediler."[14]

Şalamov ise, dönem farkı olarak değil ama mekân farkı olarak Gulag kamplarının yanında, mahkûmun ilk durağı olan sorgu hapishanelerine özlem duyar. Özellikle "konuşma özgürlüğü" açısından: "Sorgulandıkları ve o kadar kısa süre önce, aynı zamanda sonsuz gibi gelen o kadar uzun süre önce terk ettikleri aydınlık,

temiz ve sıcak hapishane, istisnasız hepsi için buradan bakıldığında dünyanın en iyi yeri gibi görünüyordu artık... Herkes heyecanla... nasıl kitap okuduklarını, nasıl uyuduklarını, doyuncaya kadar nasıl yemek yediklerini, o mucizevî banyoya nasıl gittiklerini, yakınlarından haber alabildiklerini, ajanlardan ve muhafızlardan korkmadan, istedikleri konu hakkında nasıl özgürce konuşabildiklerini... hatırlıyordu. Sorgu hapishanesi onlara kendi evlerinden daha yakın, daha özgür geliyordu şimdi."[15]

Nazi Kamplarıyla Kıyaslama

Gelelim bu kitabın en kritik konularından biri olan Nazi kamplarıyla Gulag kamplarının karşılaştırılmasına.

Ara başlık, iki ülkedeki toplama kamplarının nitelikleri arasındaki çarpıcı benzerliğe vurgu yapıyor. Demek ki Naziler de Sovyet rejimi de mahkûm ve esirlerin çalışmasına çok önem veriyorlarmış. Verdikleri bu önemin karşılığını nasıl ve hangi yöntemlerle almaya çalıştıkları malûm ve zaten bu kitapta da sayfalarca bunun örnekleri anlatılmaya çalışılıyor.

Nazi Kamplarında Etnik Temizlik

Her iki ülkenin kapmları arasında mahkûm-işçileri ölümüne çalıştırmak bakımından büyük benzerlik olmasına rağmen Nazi Almanya'sındaki kamplar, Gulag kamplarına göre büyük bir fark içeriyor. Gulaglarda doğrudan doğruya ırk ayrımına dayanan bir imha politikası söz konusu değilken Nazi kampları *ırksal temizlikle*, yani en başta 4 milyon Yahudi olmak üzere 1 milyon kadar Polonyalı, Çingene ve diğer aşağı görülen ırklara mensup insanların kamplarda kurulan gaz odalarında imhasıyla "temayüz" etmektedir. Bunun hemen ardından, Gulag kamplarında görülmeyen bir başka uygulama olarak, esir denekler üzerinde zorla kürtaj, ameliyat ve diğer deneyler yapılması gelmektedir. Öte yandan, bir diğer fark, Nazilerin "nüfus planlama"sında Gulag yöneticilerine göre daha titiz davranmalarıdır. Onlar, Yahudilerin yanı

sıra, kamp koşullarında üzerinde deney bile yapılamayacak ölçüde hastalanan, çürüğe çıkan, yaşlı, çalışamayacak durumdaki mahkûmlar için "boşuna" masrafa girmemek üzere en kestirme yolu tercih etmişlerdir: Gaz odası!

M. Buber-Neumann anlatıyor: "1941-42 kışında Ravensbrück'te mahkûmların gaz odalarında imhası başlatıldı." "1945 Şubatının ilk 14 günü 4.000 kadın Ravensbrück'teki gaz odalarında yok edildi. 1944-45 kışında geceleri gökyüzü neredeyse her zaman kızıldı. Ellisindeki her kadın, saçları ağarmış her kadın, hasta olan her kadın –özellikle tifüs salgınından kurtulmuş ama iskelete dönmüş, çalışamayacak durumda olanlar– Dr. Winkelmann uzaktan göründüğünde korkuyla titrerdi... Saçları ağarmış ve beyaz saçlı kadınlar... fırındaki kurumlarla suyu karıştırıp... bununla saçlarını koyulaştırmaya çalışıyorlardı." "İlk hasta sevkiyatı 1942 kışının başında yapıldı. Kadınlar kamyonların arka kasalarındaki samanların üzerine yatırıldılar... Bir kamyon, diş fırçaları, numaralı üçgen kollukları vb. de dâhil olmak üzere hasta mahkûmların kişisel eşyalarıyla geri döndü. Eşya yığınının arasında koltuk değnekleri, tahta bacaklar ve çok sayıda takma diş de vardı. Hasta mahkûmlar ölüme gönderilmişti."[16] "Bir sevkiyatı bir diğeri izledi ve her seferinde acımasız bir düzen içinde öldürülenlerin elbiseleri geri geldi. 'Irsi' hastalıklılar imha edildikten sonra yeni listeler hazırlandı, bu seferki listede tüm Yahudi tutukluların adları vardı. Milena* da ben de bunun tek bir anlamı olduğunu biliyorduk."[17]

"Hastaların ardından yüzlerce Yahudi mahkûm aynı şekilde gönderildi. Onlardan biri elbisesinin dikiş yerine bir mesaj saklamıştı. Şöyle yazıyordu mesajda: 'Dessau'ya getirildik. Şu anda hepimize soyunmamız emredildi. Elveda.'" Bir sevkiyatı bir diğeri izledi. İncil Talebesi Dosa Hahn, M. Buber-Neumann'a şunları anlatıyordu: "Bizi geri gönderdiler... Eminim idam edecekler ama ölmeden önce sana Auschwitz'de olan korkunç şeyleri anlatmalı-

---

* Franz Kafka'nın *Milena'ya Mektuplar* kitabıyla tanınmıştır. M. Buber-Neumann'ın kampta yakın arkadaşı olan Milena Jesenska kamptan sağ çıkamamıştır.

yım. Belki inanmayacaksın ama çocuklar da dâhil insanları canlı canlı ateşe atıyorlar. En başta da Yahudileri. Kampın üstünde bütün gün yanmış et kokusu eksik olmuyor."

Bu toplu kıyımların dışında, bazen bireysel "suçlar" nedeniyle gaz odalarına sevk edilenler de oluyordu. Örneğin kamçılanma cezası almış olan (bu ceza Nazilerce sık sık uygulanırdı) bir mahkûmu kamçılaması istenen Elsa Krug adlı kadın mahkûm, bunu yapmayı kesinlikle reddettiği için gaz odasına gönderilmişti.[18]

Naziler, Yahudileri, hasta ve sakatları gaz odalarına sevk ederken Polonyalı kadın mahkûmları kamp duvarının dışında kurşuna dizerek "şerefyab" oluyorlardı: "Polonyalı kızlar ve kadınlar resmen kurşuna dizildi. Bir ölüm sessizliğinin hüküm sürdüğü akşam sayımında kamp duvarlarının arkasında kurbanlar kurşunlanırlardı."[19] "...Kampın duvarının diğer tarafında insanlar sürekli olarak kurşuna dizildi, sinirlerimiz gerilmiş bir vaziyette sıraya girmiş, sessizce beklerken kulaklarımıza yaylım ateş sesi geliyordu."[20]

Naziler, kamplarda esirleri denek olarak da kullanıyorlardı. Bir doktor ekibinin liderliğinde "... sıhhatli kadınlar sakat bırakılıyor, deneme ameliyatları yapılıyor ve hastalar enjeksiyonla öldürülüyordu. Milena her sabah revirin bahçesindeki ceset dolu sandıkları açıyordu... Cesetlerin kollarında iğne delikleri keşfediyordu, ölülerin kaburgaları parçalanmış, yüzleri mosmor oluyordu."[21] "...Altı kız acılar içindeydi ve hepsinin bacakları alçıdaydı. Profesör Gebhardt'ın bu Polonyalı genç kızları kemik ve adale naklinde denek olarak kullandığı anlaşıldı... Tetanos deneyleri yapıldığı söylentileri vardı. Birçok kadın öldü. Hayatta kalanlar koltuk değnekleriyle kampa geri gönderildiler... Bu kadınlar küçük bir umuda tutunmuşlardı –belki de denek olarak kullanıldıklarından kurşuna dizilmeyeceklerdi."[22]

Neumann'ın anlattığına göre, "yabancılarla ilişkiye girerek" hamile kalmış kadınlar Naziler tarafından, doğumlarına bir iki ay kalmasına rağmen, ölüm pahasına zorla kürtaj ediliyorlardı. Nazi doktorlar, kürtaj edemedikleri bebekleri bazen doğar doğmaz öldürüyorlardı: Nazilerin emrinde ebe olarak çalışan "Gerda Quernheim bütün yeni doğan bebekleri öldürüyordu. Bir su kovasının

içinde boğuyordu onları."[23] Doğup da öldürülmeyen bebeklerin çoğu ise beslenme yetersizliğinden ölüyordu.

İki Diktatörlük Altında kitabının Giriş yazısını yazan Nikolaus Wachsmann, aslında Almanya'daki toplama kamplarının küçüklerinden sayılabilecek Ravensbrück'teki kıyımlarla ilgili olarak şu rakamları vermektedir: "Kampın son dört ayında Ravensbrück'te kayıtlı 25.000 kadın mahkûmun yarısı ya da daha fazlası öldü. Birçoğu, kitlesel açlık ve hastalıklardan dolayı hayatını kaybetti. Diğerleri iğne yapılarak ve kurşuna dizilerek ya da 1945 başlarında acilen kurulan gaz odalarında can verdi."[24] M. Buber-Neumann, Ravensbrück'teki günlük ölüm sayısıyla ilgili olarak da bilgi veriyor: "Bütün 1940 yılı boyunca Ravensbrück'te yalnızca kırk yedi mahkûm ölmüştü. Daha sonraki yıllar, gaz odalarına gönderilenleri saymazsak, 'doğal ölüm'ler günde ortalama seksene çıktı: Bu ölümlerin yarısından çoğu dövülme, açlık ve ceza hücrelerinde donma nedeniyle meydana geliyordu."

Ve Nazi kamplarında yürek yakan hazinlikte bir "cenaze töreni": "O günlerde mahkûmlar o kadar zayıftı ki iki ölü bir tabuta kolayca sığabiliyordu. Önceleri tabutu krematoryuma dört mahkûm taşıyordu, daha sonraları bir at arabası temin edildi, bu yolla elli ölü taşınabiliyordu krematoryuma... İşte böyleydi mahkûmların "cenaze töreni'."[25]

Sonra da arkadaşlarınızın dumanları göğe yükselir: "Duman bu kadar az olduğuna göre krematoryumda fazla iş yoktu. Ya da belki bugünkü ölüler iyi yanıyordu. Yeterince kuru ölüler, arkadaşların bağ sarmaşıklarının dalları gibi cesetleri, bize solgun, hafif, gri bir buluttan son bir çiçek yapıyordu."[26]

Elektrik Yüklü Dikenli Teller

Bu kitabta M. Buber-Neumann'dan yaptığım bir alıntıda da görüldüğü gibi, Gulag kamplarının büyük çoğunluğu, ülkenin Sibirya'dan bile uzaktaki ıssız, uçsuz bucaksız taygalarında ya da steplerinde kurulmuş olduğundan kaçması neredeyse imkânsız olan bu kampların bazılarının çevresine dikenli tel çekilmeye bile

gerek görülmemişti. Nazi kamplarına gelince, Almanya, Sovyetler Birliği ile kıyaslandığında, o kadar geniş ıssız alanları olmayan, büyük ve orta büyüklükteki şehirlerle kaplı bir ülkeydi ve hatta bazı kamplar büyük şehirlerin hemen yanı başında kurulmuştu.

Sanırım esasen bunun etkisiyle, biraz da Almanlara özgü ihtiyatlılık ya da tedbirlilikle bütün Nazi toplama kamplarının çevresi elektrikli dikenli tellerle çevriliydi. Gulaglardan kaçmak nasıl uçsuz bucaksız düzlüklerde büyük ihtimâlle soğuk ve açlıktan ölmek anlamına geliyorsa, Nazi kamplarından kaçmak da büyük ihtimâlle bu elektrikli dikenli tellere takılmak anlamına geliyordu. Ya da bu engel aşılsa bile, Neumann'ın Ravensbrück Nazi kampından kaçan bir Çingene kadınla ilgili olarak anlattığı gibi; yanına aldığı yastık ve battaniye yardımıyla elektrik yüklü dikenli telleri aşmış olsa da özel eğitilmiş Alsas köpeklerince yakalanarak kurşuna dizilmek ya da kaçış nedeniyle üç günlük tayınlarından oldukları için firariye karşı öfke içinde olan adi mahkûmların önüne atılarak öldürülmek anlamına geliyordu.[27]

Aynı elektrik yüklü dikenli tellerden Jan Valtin de söz eder: "Duvarların iç kısmında, yüksek dikenli tel barikatları vardı. Dikenli teller elektrik yüklüydü. Tellerle duvarlar arasında çelik miğferli ve tepeden tırnağa silahlı, kara üniformalı SS'ler nöbet tutuyordu."[28] Bu da Buchenwald Nazi kampındaki iki kat elektrikli dikenli tellerle ilgili J. Semprún'dan bir anlatı: "Esas kamp alanını çevreleyen elektrikli tellerin dışına çıkmıştık; ancak bütün fabrikaları, depoları, kışlaları, idare binalarını –SS *Totenkopf* bölümünün lojistik üssünü– çevreleyen ikinci bir sıra dikenli tel daha vardı."[29]

Bazı mahkûmlar bu elektrik yüklü dikenli telleri intihar amacıyla kullanıyordu: "Duvarın alt kısmındaki çimen setinin üstünde bulunan siyah bir tahtaya sarı boyayla bir kuru kafa ve iki çapraz kemik çizilmişti. 'Nedir bunun anlamı?' diye sordum yanımdakine. 'Dikenli tellerde yüksek elektrik cereyanı olduğunu bilmiyor musun?' diye fısıldadı, 'Bugün Çingene kızının başına geleni duymadın mı?' Çok çocuklu bir Çingene kadın, kocasının cephede 'öldüğünü' öğrenince kendini o sabah elektrik yüklü dikenli telle-

rin üstüne atmıştı."[30] Bir başka intihar "yöntemi"ni ise Nazi kamplarındaki Rus esirleri sık sık kullanıyordu. Özellikle bahar aylarında dayanılmaz bir özgürlük tutkusuna kapılan bir Rus esiri aniden "çalışmayı bırakıyor... doğrulup çevresindeki manzaraya bakıyor, küreğini bir kenara fırlatıp" koşmaya başlıyordu. "Bazen Rus, sırtına bir kurşun yiyerek ölüyordu... Bazen de... yoklama yerinde asılmış hâldeyken yüzünde hâlâ çocukça, ölçüsüz bir neşenin yansıması görülüyordu."[31]

Daha bilinçli kaçma teşebbüsleri de az değildi ama çoğunlukla bunların sonucu aynıydı: "Papenburg'daki... bataklıklarda hendek kazıyor, kanallar açıyorduk... Hollanda sınırının yakın olması, birçok mahkûmun kaçma girişiminde bulunmasına yol açıyordu. Çok azı başarılı oluyordu. Çoğunluk, düz arazide nöbetçilerin mermilerine hedef oluyordu. Her hafta ortalama üç mahkûm kaçmaya çalışırken vuruluyordu."[32] Bazen de mahkûmlar, Gulag kamplarından da örneğini verdiğimize çok benzer şekilde "kaçma" görüntüsü verilerek vuruluyordu: "SS'lerin gülerek, yoldaşlarından birinin beresini, aşılması yasak olan sınırın öbür tarafına fırlatışını görmüşlerdi. Eğer yoldaş beresini almaya gitmezse, SS'ler onu bere giyilmesini zorunlu kılan giyim kuşam yönetmeliklerine uymadığı için öldürürlerdi ve eğer yoldaş beresini almaya giderse, SS'ler onu yasak sınırı geçtiği için öldürürlerdi."[33]

Nazi Kamplarında Düzen

Nazi kampları korkunç etnik ve ırksal temizlik merkezleri olmanın yanı sıra hayatta kalabilmiş "sağlam" mahkûmların zorla üretime sürüldüğü üretim merkezleriydi de. Daha baştan, kampın girişinde, yeni gelenler bu bakımdan ayrıma tâbi tutulur, sol tarafa ayrılanlar gaz odalarına gönderilirken sağ tarafa ayrılanlar zorla üretime sevk edilirlerdi.

Yalnız bu üretime sürülmede de Gulaglarla bazı farklılıklar vardı. Birincisi, hedeflerdeki farklılıktı. Gulaglar Rusya'nın sanayileşme hamlesinin bedava köle emeğine dayanan başlıca temeliyken, zaten bir sanayi ülkesi olan Nazi Almanyası'nda kamplar,

sadece, örneğin asker üniforması dikmek gibi, savaş sanayiinin bir yan, destekleyici koluydu.

Bu yüzden, Nazi kamplarındaki çalışma koşulları Gulaglarla karşılaştırıldığında görece daha hafifti. Örneğin Gulaglarda çalışma saatleri 16-18 saate kadar çıkarken, M. Buber-Neumann'ın anlattığına göre, Ravensbrück kampının yakınında kurulan Siemens-Halske elektrik ve telsiz aletleri atölyelerinde başlangıçta 8 saat olan çalışma saatleri sonradan en fazla 11 saate kadar çıkmıştı. Öte yandan, Gulag kamplarında zekler çalışmaya tayın zoruyla sürülürken, Nazi kamplarındaki çalışma kotalarının tamamlanması için zorlayıcı güç, dayak ve ceza hücresiydi. Gerçi bir ara Hamburg Cezaevi'nde kalırken hücresinde üstüpü üretmeye zorlanan Jan Valtin'in, burada da günde üç kilo üstüpü üretemeyen mahkûmun kahvaltı ve yemek tayınlarının yarısının kesildiğinden söz etmesi, Nazilerin de üretimde tayını zorlayıcı bir etken olarak kullandıklarını göstermektedir, fakat tayına dayalı üretim kotaları sistemi açısından Nazi kamplarının Gulaglarla yarışamayacağı açıktır.*

Açlık, Nazi kamplarında da önemli bir faktör olmakla birlikte Gulaglardaki açlıkla kıyaslanamazdı; yemekler ve tayınlar da öyle. Örneğin Karaganda Gulag kampından Ravensbrück Nazi kampına yeni gelen Neumann'ın anlattıkları bu kıyaslamaya olanak vermektedir: "Alman kampındaki ilk yemeğim, kurutulmuş meyvalı tatlı ve yulaf lapasıydı. Ardından hepimize büyük bir parça beyaz ekmek, bir parça sosis, bir porsiyon margarin ve bir porsiyon domuz yağı verilmişti. Eskilerden birine dönüp sordum: 'Teftiş falan mı var, yoksa bir başka durum mu?' Başını salladı ve sanırım doğru anladım mı diye bana baktı. 'Hep böyle yemekler mi veriliyor size?' diye devam ettim. 'Şey, evet ama o kadar da çok olduğu söylenemez, değil mi?'"[34] Semprún ise, kendi yemeklerini yapan çeşitli milliyetlerden mahkûmların yemeklerini nasıl "tıkın-

* Öte yandan, Gulag kamplarının Nazi kamplarıyla kıyaslanamayacak soğuğu ve ısınma olanaklarının kısıtlılığı da Gulaglardaki mahkûm-köleler için ek bir zulüm aracıydı.

dıklarını" anlatır: "Öğle arasında Almanlar, Çekler, Polonyalılar tıkınıyor olurlardı. Zaten onlar her saat tıkınırlardı. Patates kızartırlar, kalın ekmek dilimleri keser, üzerlerini de kalın margarin tabakasıyla kaplarlardı. Sosis ve konserve et tıkınırlardı. Yumurta tozu, kaymağı alınmış süt ve unla hazırladıkları şekerli kremaları pişirirlerdi."[35]

Her şeye rağmen bir Batı ülkesi olan Nazi Almanya'sında önceden kalma bazı haklar tamamen yok edilememişti. Örneğin J. Valtin'in anlattığına göre, mahkûmların altı günde bir mektup yazma hakkı vardı ve her hafta bir mektup alabiliyordu. Neumann da mahkûmların ayda bir mektup yazabilip alabildiklerini belirtmektedir. Daha da önemlisi, akrabaları, mahkûmları ziyarete gelebiliyorlardı. Bu, özellikle 1937'den itibaren Sovyetler Birliği'nde hayâl bile edilemeyecek bir şeydi. Keza, Ravensbrück Nazi kampında, "Mahkûmlara dışardan para alma izni vardı ve bu para ile kantinden bir şeyler alınabiliyordu. Mahkûmlar, 1940-41'de ekmek, kek, reçel, şurup, balık konservesi ve çeşitli tuvalet malzemeleri satın alabiliyorlardı."[36] Gulag kamplarında bu tür haklar ve olanaklar çok daha kısıtlıydı ve V. Şalamov'un anlattığı gibi, Gulag idaresinden önce adi mahkûmların gasp tehdidi altındaydı.

Keza, geçmiş düzenden kalma bir özellik olarak Nazi kamplarında doktorlar Gestapo mensupları ve benzeri kişilerin hapishane koğuşlarına girmelerini önleyecek bir otoriteye sahiptiler. Sovyetler Birliği'nde ise mahkûmu korumaya yarayacak bu doktor otoritesi, önce Gulag idareleri, geri kaldığı kadarıyla da kamplardaki adi mahkûmların öldürme tehditleri tarafından ortadan kaldırılmıştı.

Nazi kamplarıyla Gulag kampları arasındaki fark, tertip ve düzen takıntılı Alman karakteriyle kaotik Rus karakteri arasındaki farkı da ortaya koymaktadır. Ancak bu fark, örneğin Ravensbrück'te, savaşın sonuna doğru Nazilerin yenilmeye başlayıp ipleri koyvermeleriyle silinmeye doğru gitmiştir, o başka.

Fakat savaşın başlangıç yıllarına dönecek olursak Nazi kamplarındaki ve hapishanelerindeki Alman titizliği kendini net bir şekilde gösterir. Hamburg Cezaevi'nden bir manzara: "Kilitler par-

lıyordu. Yerler cilâlıydı. Tüm hapishane pırıl pırıldı. Şaşırtıcı bir sessizlik vardı; bu sessiz çelik kapıların ardında yaklaşık 2 bin insanın yaşadığına inanmak zordu."[37]

Bir de Alman disipliniyle Yehova Şahitlerinin (İncil Talebeleri) aşırı özsorumluluğu birleştiğinde Ravensbrück'ün bir koğuşundaki –Gulag kamplarında asla görülemeyecek– şu manzaraya bakalım: "Burada hepsi İncil Talebesi olan 275 mahkûm vardı. Hepsi örnek mahkûmdu, hepsi kamp kural ve talimatlarını ıcığına cıcığına biliyor ve harfiyen uyuyordu. Her dolap diğerinden ayırt edilemeyecek kadar temiz ve düzenliydi. Bütün havlular dolapların kapılarına aynı düzenlilikte asılmıştı; bütün kâseler, tabaklar ve kaplar vb. temizdi ve iyice cilalanmıştı. Tüm taraklar her gün temizleniyor, bütün diş fırçaları herhangi bir leke ya da pislik olmaması için dikkatle inceleniyordu. Kapıda herhangi bir görünür parmak izi yoktu. Tabureler hiçbir leke bırakmamacasına siliniyor ve kullanılmadıkları zamanlar düzenli bir şekilde istif ediliyordu. Mahkûmlardan hiçbiri, iz bırakırım korkusuyla, kuralları bozup ayaklarını tabureye dayamıyordu. Hiçbir yerde tek bir toz yoktu, hatta Barakanın kirişlerinde bile, çünkü bizim barakanın tavan arası yoktu ve doğrudan çatıyı görüyorduk. Bana, bazı SS amirlerinin beyaz eldivenlerle gelip parmaklarını girinti çıkıntılarda gezdirdikleri, hatta masalara çıkıp kirişlerde toz olup olmadığını kontrol ettikleri söylenmişti. Masaların üstü de cilalı gibi gözüküyordu ve anladığım kadarıyla masa tahtası bir ayakkabı fırçasıyla milimine kadar fırçalanıyordu. Pencere camları pırıl pırıldı ve döşeme her gün fırçalanmaktan bal dök yala denecek kadar temizdi."[38]

M. Buber-Neumann'ın belirttiği gibi, Gulaglarda asla görülemeyecek bu Nazi düzenliliği de elbette mahkûmlar üzerinde bir zulüm aracıydı: "'Yatak düzeni'ne gelelim. Saman şilte iyice silkelenip, dövülüp dümdüz hâle getirilecek; her tarafı baştan aşağı ve kenardan kenara aynı seviyede olacaktı. Görev bittiğinde, önce Baraka kıdemlisinin, ardından Blok kıdemlisinin ve onun ardından da SS Blok şefinin teftişi gelirdi... Saman şilte sonunda hazır hâle gelince battaniyelerin tahtadan farksız bir düzlükte, özel bir biçimde katlanması gerekirdi. Ve ardından yastık! Yastıklar bir

tahta kutuymuşçasına kesinlikle dikdörtgen biçimine getirilecek, kenarları keskin çizgiler hâlinde belli olacaktı... Eğer 'yatak düzeni' onaylanmazsa vay başınıza gelen!"

Gulaglarla Nazi kampları arasında tuvalet düzeni açısından da gözle görülür bir farklılık vardı: "...Koridorda tam teçhizatlı bir tuvalet vardı. Bu, Sovyet Rusya'da bir mahkûm için büyük bir lükstü."[39] J. Valtin, Gulaglardaki genel "pislik kovası" uygulamasının tersine Fuhlsbüttel kampında eski püskü de olsa bir klozetten söz etmektedir.[40] Yine M. Buber-Neumann, en azından savaşın başlangıç dönemlerinde, Ravensbrück'te mahkûmlara, "1940'da hâlâ haftada bir temiz çamaşır, ayda bir temiz çarşaf"[41] verildiğini belirtiyor. Elbette 1945'e gelinirken Nazi kamplarında bu "düzenlilikten" eser kalmayacaktı.

Her iki esir kampı arasında "sosyal hayat" açısından da önemli farklar vardı. Örneğin J. Semprún'un etraflı bir şekilde tasvir ettiği Buchenwald'da hem idarede çalışan Nazi görevlilerine hem de Alman ırkından olmak koşuluyla mahkûmlara "hizmet veren" bir kerhane, mahkûmların oluşturduğu caz grupları ve sinema[42] bile bulunuyordu.

Nazi Kamplarında Yeraltı Örgütlenmesi

Bütün tanıklıklar, anlatımlar ve anılar, Nazi kamplarında ve hapishanelerinde komünist parti üyelerinin olağanüstü bir yeraltı örgütlenme ağı kurduklarını göstermektedir. Gulagların tam tersi bir durumdur bu. Gulaglarda da mahkûmların önemli bir kısmını komünistler oluşturduğu hâlde, Gulag idaresine karşı benzeri bir yeraltı örgütlenmesi yaratmayı bırakın bir tarafa, iki komünist bir araya gelip fısıltıyla bile zor konuşabilmiştir.

Bu büyük farklılığın esasen Gulaglardan kaynaklanan köklü nedenleri vardır. Bir kere direniş ve örgütlenme güçlü bir morali gerektirir. Faşizme karşı direniş ruhuyla donanmış Nazi Almanya'sındaki komünistlerde bu moral vardı. Fakat "hapishanelerimiz", "kamplarımız" ifadeleriyle işçi sınıfı adına sahiplendikleri yerlere tıkılarak zaten baştan demoralize olmuş Sovyetler Birliği'ndeki ko-

münistler kendileri için gerekli direnç gücünü nereden bulacaklardı? Dolayısıyla "hiç mücadele etmiyorlardı. Çünkü kendi güçlerine ve kendi cezaevlerine karşı nasıl başkaldırabilirlerdi?"[43]

Bunun dışında başka faktörler de vardı. Gulag kamplarında, zaten demoralize durumdaki komünistlerin çevresi inanılmaz bir muhbirler ağıyla sarılmıştı. Çoğunluğunu adi mahkûmların oluşturduğu bu muhbirlerin bir kısmı da rejime gönüllü olarak hizmet etmek isteyen mahkûm komünistler arasından çıkıyordu. Her ne kadar Naziler de kendi kamp ve hapishanelerinde bir muhbir ağı kurmaya çalışmışlarsa da genellikle başarısız olmuşlardır. Bir kere, kendilerine gönüllü olarak hizmet edecek rejim yardakçıları, Gulagların tersine, Nazi kamplarında çok daha azdı.

İkincisi, Naziler, adi mahkûmları komünistler arasında muhbirliğe teşvik etmekte de başarısızlığa uğramışlardı. Çünkü zaten bir yeraltı örgütlenmesine sahip komünistler adi mahkûm muhbirleri kolayca açığa çıkarıyorlardı.

Üçüncüsü, Naziler Yahudilere karşı ne kadar acımasızsa, Gulag kamplarındaki yöneticiler de en tepeden gelen baskıyla, "halk düşmanları"na karşı o kadar acımasızdılar.

Dördüncüsü, Gulag idaresi, demoralize olmuş komünistleri kolayca korkutup, bölüp parçalarken, Naziler, direniş bilincine sahip, uzaktaki hayalî bir "sosyalist cennet"in büyüsüne kapılarak kendinden geçmiş, kendi içinde güçlü bağlantılar kurmuş, yeraltı mücadelesinde deneyimli ve bu mücadelenin her türlü kinik yöntemini kullanmaktan kaçınmayan komünistler karşısında başarısız, hatta çaresiz kalmışlardır. Öyle ki, bırakın Nazilerin komünistlere karşı ajan ve muhbir kullanmasını, tam tersine Nazi kamplarındaki yeraltı komünist örgütü Nazi kamp ve cezaevi idarelerinde kendi ajan ve muhbir ağını kurmuş, Nazilere istediği nakli yaptırma, istediği mahkûmları ağır çalışmaya göndermekte ya da göndermemekte yönlendirme olanaklarını bile elde etmiştir.

Bu konuda üç tanıklıktan dikkat çekici örnekler görelim.

Jan Valtin, Hamburg Cezaevi'ndeki yeraltı örgütlenmesini anlatıyor: "'Sansürden kaçamak mektup yollama olanağınız var mı?' 'Tabii ki. Tüm koğuşlarda yoldaşlar işbirliği hâlinde. Tütün hattı-

mız var, mektup hattımız var, burada Komünist Manifesto bile var, yoldaş Dimitrov'un son broşürü de.'" "Gün geçtikçe Hamburg Cezaevinin fiilen, gizli hapishane örgütü tarafından yönetildiğini öğrendim. Parti yaşıyordu ve hapishane duvarları arasında aktifti... Bütün koğuşlardaki yoldaşlar beş kişilik gruplar hâlinde örgütlenmişti." Komünistler, alışık oldukları aynı gizli, hiyerarşik örgütlenme modelini hapishanede de yaratmışlardı ve oluşturdukları bir "Merkez Komitesi"nin emirleri çerçevesinde faaliyet yürütüyorlardı. "Merkez Komitesi, bir çeşit hapishane Çekası olan kendi *apparat*'ını yaratmıştı, bu *apparat*, Gestapo'nun hapishane ajanlarının burnunun dibinde, onlara karşı bir çalışma yürütüyordu." Grup liderleri, "koğuş komitesince atanıyordu, koğuş komitesi de en sıkı diktatörlüğü uygulayan Merkez Komitesince. Onbirinci Koğuştaki Merkez Komitesiyle diğer on yedi koğuştaki komiteler arasındaki bağlantıları, özel irtibat ajanları kuruyordu –bunlar, hapishane idaresinin güvenini kazanmış... yemek taşıyıcılar ve depolardaki hasır balyalarını çeşitli koğuşlara dağıtan mahkûmlardı."

Hapishanedeki yeraltı örgütlenmesinin istihbarat servisi de vardı. "Birçok kurnazca manevrayla, mahkûmlara açık olan tüm hapishane içi kilit görevlere komünistleri yerleştirmiştik. İdaredeki memurlar parti üyesiydi, banyolardaki hizmetçiler yoldaştı... Yaptıkları işler, her hafta tüm mahkûmlarla bağlantı kurmayı sağlıyordu... 'Mahkûm-usta' işlerine sızan yoldaşlarımız üretimi esaslı bir şekilde hızlandırmaya büyük dikkat gösteriyor... muhafızların cahili olduğu üretim tekniklerini öğrenmek için tüm araçları kullanıyor, üretimin yükselmesi 'mahkûm-usta'lara idare nezdinde büyük ün sağlıyor" ve onların, yeraltı örgütünün istediği elemanları istediği yere sevk etmesini olanaklı hâle getiriyordu.

Yeraltı örgütü, idaredeki kayıt işlerine sızmayı başarmış "güvenilenler" aracılığıyla hapishaneye yeni gelenlerin dosyalarını inceleme olanağını da buluyor ve onların poliste verdikleri ifadeleri gözden geçirerek ne kadar güvenilir olduklarına, yeraltı örgütünün onlarla bağ kurup kurmaması gerektiğine karar veriyordu."

Yeraltı örgütü, kendi amaçları uğrunda cezaevi gardiyanlarını bile kullanmanın üstesinden geliyordu. Bu gardiyanların çoğu,

Naziler iktidara gelmeden önce sosyal demokrat partinin üyesiyken sonradan Nazi partisine katılmıştı. Bunu bilen yeraltı örgütü, gardiyanları Nazilere ihbar etmekle korkutarak onlara istediği her şeyi yaptırabiliyordu. Özellikle onlar aracılığıyla içeriye kaçak tütün sokup mahkûmlar arasında tütün dağıtımını organize ederek hapishanedeki adi mahkûm çetelerini etkisiz hâle getirmiş, mahkûmlar arasında tam bir hegemonya kurma olanağını elde etmişlerdi.[44]

Buchenwald Nazi kampındaki benzeri bir komünist yeraltı örgütlenmesinden Semprún da söz etmektedir. Nazi kampında böyle bir örgütlenmenin başarıyla yürütülebilmesinin nedenlerini Semprún şöyle anlatmaktadır: "SS subayları... her ne pahasına olursa olsun cepheye gitmekten kurtulmak istiyorlardı. Arka saflarda, arpalıkların rahatlığı içinde yaşamaya devam etmek istiyorlardı. Bu durumda da ne pahasına olursa olsun, Berlin'in dikkatini Buchenwald'in yönetilmesine çekecek ve yeni disiplin önlemleri almayı gerektirecek olayları önlemeleri gerekiyordu... En iyi çözüm, kampın içişlerinin yönetimini... iç idarenin anahtar mevkilerine yerleşmiş olan Alman komünistlerine bırakmaktı. Bunun için de Alman komünist mahkûmların belli bir özerkliği olması gerekiyordu... Zaten kamp yönetimindeki hayatî mevkilerde bulunan Alman komünistler –kıdemliler, *kapo*'lar*, blok şefleri, ustabaşları...– gözle görülür bir organizasyon duygusuna sahip yetenekli ve çalışkan adamlardı... Alman komünistlerin bütün bu nitelikleri; fabrikaları, dış komandoları, çoğu Nazi savaş sanayiinde çalışmakta olan on binlerce mahkûmuyla kampın iyi işlemesini sağlamak için vazgeçilmez olan bütün bu nitelikler SS'lerin asıl otoritesini unufak etmekte, Buchenwald'deki uluslararası komünist teşkilatın yeraltındaki karşı gücünü ise çok yavaş ama etkili biçimde arttırmaktaydı."

Öyle ki, yeraltı örgütü bu sayede kamp içi polis gücünü bile ele geçirmiş, bu güce Alman Komünistlerinin ötesinde başka ülkelerin

---

* Grup başkanı. Genellikle adi suçlular *kapo* olurdu.

komünistlerinin alınmasını Nazilere kabul ettirmişti. Dahası, "Alman yoldaşlar, SS idaresinin kilit mevkilerinde bir muhbirler ağı kurmuşlardı. Komutanın ve yüksek rütbeli subayların berberleri, SS villalarında ev hizmetlerinde çalışanlar, yine bu villalarda ya da yerel idarelerde bakım çalışmaları yapan elektrikçi ve tesisatçılar... inancı gereği askerliği reddeden Yehova Şahitleri arasından seçilmiş bir mahkûmlar ağı, SS'lerin niyetleri ve ruh hâlleri üzerine bilgiler toplayıp birbirlerine aktarıyorlardı. Berlin'le doğrudan telefon görüşmeleri bile dinleniyordu."

Komünistler giderek çalışmaya sevk işlerinin yönetimini bile ele geçirmişlerdi. Yoldaşlarının ağır ve ölümcül işlere sevk edilmesini önlüyor, yerine, tanımadıkları sıradan mahkûmları sevk ediyorlardı. J. Semprún kitabında, bu durumun yarattığı adaletsizliğin vicdanî muhasebesini de yapar. "Siyasî nedenlerle hayatta kalmalarını sağlamak için bazı mahkûmları nakil listelerinden silmeye hakları var mıydı? Listeden silinenlerin yerini mutlaka başkaları alacağına göre, birilerini kurtarırken başka birilerini ölüme mahkûm etmiyorlar mıydı?" "Buchenwald'de Komünist olmanın insanı ayrıcalıklı bir konuma koyduğunu fark etmişti. Nazi Almanya'sının göbeğinde, SS'lerin gözlerinin önünde parti üyesi olmak insanı ayrıcalıklı kılıyordu."[45]

Irkı esas alan Nazi Almanya'sında bir mahkûm için Yahudi olmayan bir komünist olmak, hele hele Alman ulusundan bir komünist olmak gerçekten bir ayrıcalıktı. 1930'lu yıllarda Nazilerden kaçıp Sovyetler Birliği'ne sığınan Alman komünistlerinin neredeyse tamamı Sovyet rejimi tarafından kurşuna dizilirken, Naziler tarafından tutuklanan Alman komünistlerinin çok azı idam edilmiş, hatta Alman Komünist Partisi'nin lideri Ernest Thalmann bile, Nazilerin yenilgiye gitmesi üzerine Hitler'in özel emriyle idam edildiği 1944 yılına kadar Nazi kamplarında hayatta kalabilmiştir.

M. Buber-Neumann ise, "muhalif" ya da "Troçkist" olarak damgalanan muhaliflerin Ravensbrück'teki komünist yeraltı örgütü tarafından nasıl görüldüğüne ve tehdit edildiğine ilişkin, kendisiyle ve arkadaşı Milena'yla ilgili iki ilginç olay anlatır. Neumann, Ravensbrück'e getirildikten bir hafta sonra, kamp habercisi tara-

fından ismi okunarak koğuştan dışarı çağırılır. Dışarıda onu üç kadın beklemektedir. Onu gündüzleri girilmesi yasak olan yatakhaneye sokarlar ve "gayriresmî bir sorgulamaya" girişirler: "'Moskova'da mı tutuklandın?' 'Evet.' 'Neden?' O zaman bu üçünün beni politik bakımdan sorgulamak üzere komünist grup tarafından gönderildiklerini anladım. Son derece içtenlikle sorularını cevaplandırdığımda üçü birbirine baktı. 'Tamam' dedi sonunda Minna Rupp, o berbat Suabia şivesiyle. 'Sen bir Troçkistsin, ne olduğun anlaşıldı.'"

Aynı komünist Çek grubu, kendi milliyetlerinden olan, Neumann'ın arkadaşı Milena'yı yola getirmek için çaba gösterir bu sefer. "Ravensbrück'teki Çek komünistleri onun politik tavrını biliyor, ancak kendi saflarına kazanmaya çalışıyorlardı. Etkilerini kullanarak Milena'ya revirde hafif bir iş ayarladılar. Kamptaki Çek komünistlerinin lideri Palečkova, ona benim, Sovyetler Birliği hakkında iftiralar yayan bir Troçkist olduğumu bilip bilmediğini sorduğunda, Milena, kendisine anlattıklarımı değerlendirme yetisine sahip olduğu yanıtını vermişti."[46]

Bunlar pek yabancısı olduğumuz şeyler değil, kendi cezaevi deneyimlerimizden de biliriz.

Nazi Kamplarında Yahudi, Gulaglarda "Halk Düşmanı" olmak!

J. Semprún, adi suçlular dışında büyük çoğunluğu Sovyet ceza kanunundaki meşhur 58. maddeden olmak üzere milyonlarcası kamplara doldurulmuş iki kısım siyasî mahkûmdan söz eder. Birinci kısım, babaları "zengin köylü" olarak damgalandığı, "gevezelik edip" küçük arkadaş çevresinde kolektif çiftlikler hakkında bir fıkra anlattığı, bir zamanlar merak edip bir sol muhalefet toplantısına katıldığı, Kirov'un öldürülmesinden sonra kırıma uğratılan Leningrad'da yaşadığı, ülke dışında basılmış bir Rus romanını övdüğü, bir sabun almak için saatlerce kuyrukta beklemekten şikâyet ettiği, dahası uzak bölgelerdeki buzullarda ağır işlerin üstesinden gelecek güçlü kollara sahip olduğu için "karşı-devrimci"

faaliyetten içeri atılanlardı. İkinci kısım ise, bu tür küçük "suçları" bile işlemeyen, Franz Kafka'nın *Dava* romanındaki Jozeph K. gibi neden tutuklandıklarını (elbette sorgucuların saçma sapan suçlamaları ciddîye alınacak gibi değildi) kendileri de bilmeyen komünist parti üyeleriydi.

Birinci kısım, daha neden tutuklandığını bile doğru dürüst idrak edemediği için; ikinci tür ise, "dışardaki siyasî sistem" az çok onların da eseri olduğu, bürokratik yozlaşmaya rağmen "devlet bir işçi devleti, onların devleti olduğu" için kendilerini ezen Gulag sistemine karşı direnemezlerdi: "Nazi kamplarında ve Stalin'in kamplarında siyasî mahkûmların durumunu doğru şekilde karşılaştırabilmek için Nazi kamplarının da Hitlercilerle dolu olduğunu varsaymak gerekirdi; örneğin Röhm SA'sının eski üyeleriyle. Eğer 1934 yılında 'Uzun Bıçaklar Gecesi' zamanında Hitler'in SA saflarında giriştiği temizlik hareketi, birkaç yüz suikastle, uykuda yapılan infazlarla sağlanmamış olsaydı ve binlerce ya da on binlerce SA üyesi, Hitler politikasının yeni muhafazakâr çizgisinin aşırı uçta bulunan halk tabakasından gelme muhaliflerine dönüşebilecekleri için toplama kamplarına gönderilseydi..."[47]

İşte o zaman Nazi kamplarıyla Gulag kampları arasında bir karşılaştırma yapmak mümkün olabilirdi. Tabii bir de ırk meselesi var. Eğer Gulag kampları da Nazi kampları gibi ırksal imha kampları olsaydı ya da Gulag kamplarındaki "Halk düşmanları" kitlesinin Yahudiler gibi ırksal özellikleri olsaydı yine bir kıyaslama mümkün olabilirdi. Fakat Gulag kamplarında "ırksal temizlik" unsurunun eksikliği gibi önemli bir eksiklik vardı.

Ne var ki bu önemli fark dışında her iki kamp türü, Nazi kamplarındaki ırksal temizlik amaçlı gaz odalarının dışındaki uygulamaların hepsinde birbirine ikiz kardeş kadar benziyordu. Hem Gulaglarda hem de Nazi kamplarında kalmış olan Margarete Buber-Neumann, Alman titizliğiyle Gulag kamplarından ayırt edilen Nazi kamplarının savaşın sonuna doğru, 1944'ten itibaren kaotik bir yapıya doğru evrilmesiyle birlikte pislik ve düzensizlik bakımından da Gulag kamplarından ayırt edilemediğini belirtir.[48] Applebaum ise, bir diğer benzerliğe daha dikkat çekiyor: "...Organizasyonu ve

etkileri bakımından Nazi ve Sovyet kampları benzerlik gösteriyordu: Sovyet rejimi de bazılarını baskıcı sistemle işbirliğine çekerek, bu şekilde onları diğerlerinin üzerine çıkararak ve yetkililerinin güç uygulamasına yardımcı olacak şekilde onlara imtiyazlar sağlayarak mahkûmlardan faydalanabiliyordu."[49]

Y. Ginzburg ise Butirka hapishanesinde hem Gestapo'nun hem de NKVD'nin işkencesinden bedenlerinde kalıcı izler taşıyan Alman komünist kadınlara rastlar. Cezaevine bir gün önce şafak vakti gelmiş olan Y. Ginzburg, işkence seslerinden şikâyet eden tutuklulara kendisinin herhangi bir ses duymadığını söylediğinde şu yanıtı alır: "Çünkü şafak sökmeden önce geldin. İşkence gece yarısı saat üçe kadar sürer. Gestapo'yu bilen Alman kadınlar, bizimkilerin fikirleri Nazi'lerden aldıklarını* söylüyorlar –stilleri aynıymış."[50]

Sonuç olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Ötekinin ötekisi olarak ırksal kırıma uğratılan Yahudiler Nazi kamplarında ne ise, ötekinin ötekisi "halk düşmanı" olmakla damgalananlar da Gulaglarda oydu!

Yıllar Sonra Merhaba Hüzün!

1938-42 ve 1950-55 yılları arasında Gulagları bir "halk düşmanı" olarak bütün boyutlarıyla yaşamış olan Lev Razgon, 1990 yılında Lubyanka'da kendi dosyasını inceledikten sonra nöbetçilerin arasından geçip Lubyanka Meydanı'na çıkar:

"Saat daha 17.00 ama neredeyse karanlık basmış ve ince, ses-

---

* Oysa Nazi hapishanesindeyken NKVD'nin talimatıyla, yanıltmak amacıyla Nazilerin safına geçen ve OGPU ile Gestapo'yu kıyaslayan "sohbetler" yapan Jan Valtin, *Karanlığın Ötesinde* adlı eserinin birçok yerinde, Gestapo'nun, OGPU ve NKVD'yi kendisine örnek aldığını, Gestapo'nun, kendisini OGPU'nun yanında talebe gibi gördüğünü belirtmektedir. Nitekim Nazi ve Gulag kamplarını zaman olarak kıyaslayan Semprún da Hitler'in İçişleri Bakanlığı 1934'te toplama kamplarının normlarını belirlerken bu sistemin Sovyetler Birliği'nde on beş yıldır yürürlükte olduğunu belirterek bu konudaki öncülüğü Sovyetler Birliği rejimine tanımaktadır.

siz bir yağmur durmaksızın yağıyor. Bina hemen yanı başımda ve ben kaldırımda durmuş, ne yapacağıma karar vermeye çalışıyorum. Tanrıya inanmamam ve sessiz, küçük bir kiliseye gidip mumların sıcaklığını hissederek haça gerili İsa'ya bakarak inananlar için hayatı katlanılır kılan şeyleri söyleyip yapamamam ne kötü...

"Kürk şapkamı çıkarıyorum ve yağmur damlaları veya gözyaşları yüzümden süzülüyor. Seksen iki yaşındayım ve burada durmuş, her şeyi yeni baştan yaşıyorum... Oksana ve annesinin seslerini duyuyorum... Onları hatırlayıp geri çağırabiliyorum birer birer. Eğer hayatta kalabilmişsem bunu yapmak görevimdi..."[51]

11 Mart 2020-15 Eylül 2020
Yeldeğirmeni

Dipnotlar

1 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 393-394, 423-424, 490.
2 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 116, 165.
3 A. Applebaum, *Gulag*, s. XXXII.
4 M. Buber Neumann, Milena, 205.
5 S.S. Montefiore, *Kızıl Çar*, s. 34.
6 B. Pasternak, *Doktor Jivago*, s. 344.
7 A. Ribakov, *Arbat Çocukları*, s. 297.
8 L. Tolstoy, *Diriliş*, s. 514, 520-521.
9 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 133.
10 Fyodor Dostoyevski, *Ölüler Evinden Anılar*, s. 26, 27, 32, 115-116, 122.
11 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 25-26.
12 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 106.
13 A. Ribakov, *Arbat Çocukları*, s. 256, 258, 395, 337.
14 A. Soljenitsin, *İlk Çember*, s. 375.
15 V. Şalamov, *Kolıma Öyküleri*, s. 131.
16 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 253.

17 M. Buber Neumann, *Milena*, s. 204.
18 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, 221, 253, 269, 310.
19 M. Buber Neumann, *Milena*, 205.
20 M. Buber Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 253.
21 M. Buber-Neumann, *Milena*, s. 204, 205, 219-22.
22 M. Buber Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 261.
23 M. Buber Neumann, *Milena*, s. 220.
24 M. Buber Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 21.
25 Agy. s. 223, 300.
26 J. Semprún, *Ne Güzel Bir Pazar*, s. 118.
27 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 223.
28 J. Valtin, *Karanlığın Ötesinde*, s. 616.
29 J. Semprún, *Ne Güzel Bir Pazar*, s. 121.
30 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 205-206.
31 J. Semprún, *Ne Güzel Bir Pazar*, s. 122-123.
32 J. Valtin, *Karanlığın Ötesinde*, s. 661.
33 J. Semprún, *Ne Güzel Bir Pazar*, s. 265-266.
34 M. Buber Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 205.
35 J. Semprún, *Ne Güzel Bir Pazar*, s. 265.
36 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 217, 194.
37 J. Valtin, *Karanlığın Ötesinde*, s. 628, 682.
38 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 234.
39 Agy. s. 234.
40 J. Valtin, *Karanlığın Ötesinde*, s. 616.
41 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 217.
42 J. Semprún, *Ne Güzel Bir Pazar*, s. 269, 225, 388.
43 A. Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, s. 403.
44 J. Valtin, *Karanlığın Ötesinde*, s. 691-692, 686, 689, 694-696.
45 J. Semprún, *Ne Güzel Bir Pazar*, s. 214, 218, 221, 224.
46 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 209, 249.
47 J. Semprún, *Ne Güzel Bir Pazar*, s. 233-234.
48 M. Buber-Neumann, *İki Diktatörlük Altında*, s. 305.
49 A. Applebaum, *Gulag*, s. 361.
50 Y. Ginzburg, *Anafora Doğru*, s. 135.
51 L. Razgon, *True Stories*, s. 291.

Kaynakça

Aleksiyeviç, Svetlana, *İkinci El Zaman*, Çev: Sabri Gürses, Kafka, 2016

Alliluyeva, Svetlana, *Svetlana Alliluyeva'nın Mektupları*, Çev: Kudret Emiroğlu, Düşün, 1988

Applebaum, Anne, *Gulag*, Çev: Ufuk Demirbaş, Arkadaş, 2008

Armonas, Barbara, *Leave Your Tears in Moskow*, New York, 1961

Arşinov, Pyotr, *Ukrayna Anarşist Hareketi - Mahnovşçina 1918-1921*, Çev: Yeşim T. Başaran-Cemal Atila, Kaos, 1998

Avrich, Paul, *Kronstadt 1921*, Çev: Gün Zileli, Versus, 2006

Aytmatov, Cengiz, *Cengizhan'a Küsen Bulut*, Çev: Refik Özdek, Ötüken, 1991

Bali, Rıfat N., *Varlık Vergisi, Hatıralar-Tanıklıklar*, Libra, 2016

Bardach, Janus-Gleeson Kathleen, *Man is Wolf to Man: Surviving Stalin's Gulag*, University of California Press, 1998

Barnett, Anthony, *Sovyetler'de Özgürlük*, Çev: Dilek Hattatoğlu-Erol Özbek, İletişim, 1988

Bookchin, Murray, *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, Çev: Ali İhsan Başgül, Dipnot, 2011

Brovkin, Vladimir N., *Behind the Front of the Civil War: Political Parties and Social Movements in Russia, 1918-1922*, Princeton University Press, 1994

Buca, Edward, *Vorkuta*, Constable, 1976

Carr, E.H., *Romantik Sürgünler*, Çev: Selda Somuncuoğlu, İletişim, 2012

Connoly, Olga, *The Rings of Destiny*, D. Mckay, 1968

Conquest, Robert, *Kirov Cinayeti ve Stalin*, Çev. Gün Zileli, h20, 2015

Conquest, Robert, *Kolyma: The Arctic Death Camps*, The Macmillan Company, 1978

Conquest, Robert, *The Great Terror*, The Macmillan Company, 1992

Coşkuner, A. Buket, *Sibirya'dan Nazi Kamplarına*, Ufukötesi, 2007

Çuyev, Feliks, *Molotov Anlatıyor*, Çev: Suna Kabasakal, Yordam, 2007

Deutscher, Isaac, *Troçki-II*, Çev: Rasih Güran, Ağaoğlu, 1970

Deutscher, Isaac, *Troçki-III*, Çev: Rasih Güran, Ağaoğlu, 1974

Deutscher, Isaac, *Stalin-I*, Çev: Selahattin Hilav, Ağaoğlu, 1969

Deutscher, Isaac, *Stalin-II*, Çev. Selahattin Hilav, Ağaoğlu, 1969

Dostoyevski, Fyodor, *Ölüler Evinden Anılar*, Çev: Nihal Yalaza Taluy, Türkiye İş Bankası, 2008

Ekart, Antoni, *Vanished Without Trace: Seven Years in Soviet Russia*, Parrish Publish, 1954

Figes, Orlando, *Karanlıkta Fısıldaşanlar*, Çev: Nurettin Elhüseyni, YKY, 2011

Figes, Orlando, *Haberini Alayım, Yeter*, Çev: Nurettin Elhüseyni, YKY, 2013

Finn, Peter-Couvée, Petra, *Jivago Vakası*, Çev: Yeşim Seber, YKY, 2015

Gagen-Torn, Nina, *Memoria*, Moskova, 1994

Ghata, Venus Khoury-, *Mandelştam'ın Son Günleri*, Çev: Ayşenaz Cengiz, YKY, 2020

Ginzburg, Yevgeniya, *Anafora Doğru*, Çev: Gün Zileli, Pencere, 1996

Ginzburg, Yevgeniya, *Anaforun İçinde*, Çev: Gün Zileli, Pencere, 2000

Goldman, Emma, *Hayatımı Yaşarken-II*, Çev; Emine Özkaya, Kaos-Metis, 1997

Gorodetsky, Gabriel, *Stalin ile Churchill Arasında-SSCB Büyükelçisi Mayski'nin Günlükleri (1932-1943)*, Çev: Deniz Berktay, Türkiye İş Bankası, 2019

Grossman, Vasili, *Yaşam ve Yazgı-II*, Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, Can, 2012

Herling, Gustav, *A World Apart*, Penguin, 1951

Hudson, G.F., *1917-1967 Komünizmin Elli Yılı*, Çev: Fırat Argeşo, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969.

Kafka, Franz, *Milena'ya Mektuplar*, Çev: Esen Tezel, Can, 2016

Kern, G., *The Kravchenko Case: One Man's War on Stalin*, New York, 2007

Kravçenko, Victor, *I Chose Freedom*, Robert Hale Ltd., 1946

Koestler, Arthur, *Gün Ortasında Karanlık*, Çev. Pınar Kür, İletişim, 1999

Kotkin, Stephen, *Stalin-İktidar Paradoksları (1878-1928)-I*, Çev: Ali Selman, İletişim, 2018

Larina, Anna, *Asla Unutamam*, Çev: Gün Zileli, İmge, 2018

Liebman, Marcel, *Rus Devrimi*, Çev: Samih Tiryakioğlu, Ayrıntı, 1917

Lipper, Elinor, *Eleven Years in Soviet Prison Camps*, Londra, 1951

Malsagov, S.A., *Island Hell: A Soviet Prison in the Far North*, A. Philpot Ltd. 1926

Mandelştam, Nadejda, *Hope Against Hope*, The Modern Library, 1999

Mandelştam, Nadejda, *Hope Abandoned*, Atheneum, 1974

McSmith, Andy, *Korku ve İlham Nöbette*, Çev: Ali Erdem Çelebi, 16 metre-kare, 2018

Montefiore, Simon Sebag, *Kızıl Çar'ın Sarayında*, Çev: Yavuz Alogan, İthaki, 2013

Neumann, Margarete Buber-, *İki Diktatörlük Altında-Stalin ve Hitler'in Mahkûmu*, Çev: Gün Zileli, İmge, 2012

Neumann, Margarete Buber-, *Milena*, Çev: Sıdıka Orhon, Afa, 1991

Nikolayevski, Boris, *Power and Soviet Elite*, New York, 1965.

Noble, John H., *I was a Slave in Russia*, Devin Adain Pub, 1960

Oktay, Ahmet, *Toplumsal Gerçekçiliğin Kaynakları*, Everest, 2003

Orlov, Alexander, *The Secret History of Stalin's Crime*, Jarols Publishers, 1954

Orwell, George, *1984*, Çev: Celal Üster, Can, 2019

Pasternak, Boris, *Doktor Jivago*, Çev: Hülya Aslan, YKY, 2014

Paz, Abel, *Halk Silahlanınca*, Çev: Gün Zileli, Kaos, 1996

Preobrajinsky, Yevgeniy-Buharin, Nikolay, *Komünizmin ABC'si*, Çev. Yavuz Alogan, Belge, 1992

Priestland, David, *Kızıl Bayrak-Bir Komünizm Tarihi*, Çev: Egemen Yılgür-Ali Çakıroğlu, İletişim, 2017

Rabinowitch, Alexander, *Bolşevikler İktidarda*, Çev: Can Saday-Hakkı Başgüney-Nihan Elmas, Yordam, 2016

Razgon, Lev, *True Stories*, Ardis Publishers, 1996

Sedov, Lev, *Kızıl Kitap*, Çev: Halil Çelik, Prinkipo, 2008

Semprún, Jorge, *Ne Güzel Bir Pazar*, Çev: Can Utku, Everest, 2004

Serge, Victor, *Memoirs of a Revolutionary, 1901-1941*, Oxford University Press, 1963

Shirer, William L., *Nazi İmparatorluğu-Yükseliş*, Çev: Rasih Güran, Hürriyet, 1979

Soljenitsin, Aleksandr, *İlk Çember*, Çev: Hasan Aslan, e Yayınları, 1968

Soljenitsin, Aleksandr, *İvan Denisoviç'in Bir Günü*, Çev: Mehmet Özgül, Cem, 1994

Soljenitsin, Aleksandr, *Kanser Koğuşu*, Çev: Gönül Suveren-Özay Süsoy, Altın Kitaplar, 1970

Soljenitsin, Aleksandr, *Gulag Takım Adaları*, Çev: Selim Taygan, Nebioğlu, 1974

Sudoplatov, Pavel, *Özel Görevler*, Çev: Emrah Arıcılar, Ayrıntı, 2015

Sukhanov, N.N., *1917 Devrimi Üzerine Notlar*, Çev: Gün Zileli, Edebi Şeyler, 2020

Şalamov, Varlam, *Kolıma Öyküleri*, Çev: Gamze Öksüz, Jaguar, 2019

Şolohov, Mihail, *Ve Durgun Akardı Don*, Çev. Tektaş Ağaoğlu, Ağaoğlu, 1965

Şolohov, Mihail, *Uyandırılmış Toprak*, Çev: Sabiha Bozdağlı, Cem, 1965

Tolstoy, Lev, *Diriliş*, Çev: Ayşe Hacıhasanoğlu, Türkiye İş Bankası, 2009

Valtin, Jan, *Karanlığın Ötesinde*, Çev: Gün Zileli, Kibele, 2009

Vartanov, Eliya, *Sibirya Sürgünü Asurilerin Anıları (1949-1956)*, Çev: H. Topuzoğlu, Yaba, 2005

Viladimov, Georgi, *Sadık Ruslan*, Çev: Kayhan Yükseler, Jaguar, 2018

Volin, V., *Bilinmeyen Devrim*, Çev: Erdem Akbulut, Ayrıntı, 1917

Volkov, Solomon, *Tanıklık Tutanağı (Şostakoviç'in Anıları)*, Çev: M. Halim Spatar, Pencere, 1992

Volkov, Solomon, *Büyülü Koro*, Çev: Sabri Gürses, YKY, 2010

Wallach, Erica, *Gece Yarısında Aydınlık*, Çev: Gün Zileli, Ayrıntı, 2013

Zamyatin, Yevgeniy-Bulgakov, Mikhail, *Diktatöre Mektuplar*, Çev: Ahmet Rıfat, Thales, 2018

Zaród, Kazimiers, *Inside Stalin's Gulag: A True Story of Survival*, Sussex, 1990

Zelinski, K., *Sovyet Edebiyatı*, Çev: Funda Savaş, Konuk, 1978

Zileli, Gün, *1917-1918 Rusya'da Devrimden Tek Parti Diktatörlüğüne*, Bilim ve Sanat, 2019

Zileli, Gün, *Havariler (1972-1983)*, İletişim, 2002

Zileli, Gün, *Çanlar*, İletişim, 2016

Bolşeviklerin özgürlüğe dair tüm vaatleri, tüm taahhütleri daha iktidara geldikleri ilk günde buharlaşıp uçmuştu. İktidarlarının haftası dolmadan basını susturup ifade ve örgütlenme özgürlüğünü ortadan kaldırdılar. Fikren kendilerine en yakın gruplar başta olmak üzere tüm muhalefeti yasa dışı ilan edip polis marifetiyle yok ettiler. Polis marifetiyle sosyalizmin, devlet teröründen, Gulaglardan başka bir hayat vaat etmeyeceği o gün anlaşılmıştı.

Peki bütün bunlar ne adına yapılıyordu? Sosyalist kalkınma hedefleri, plan ve projeleri adına! Yarım asır boyunca süren zulmün bin bir türünü "öznel hatalar" diye ifade etmek, "sosyalizm bu değil, bunlar yanlış uygulamalar" demek, Bolşevik Parti'nin ideolojisini, siyasî hedeflerini göz ardı etmektir. Her şey parti programının dayandığı bilimsel sosyalizm hedefine uygun olarak tasarlandı ve yapıldı. Marks'ta da, Lenin'de de, Stalin veya ötekilerde de sosyalizm tam da devlet tahakkümü altında zorunlu çalışma; söz, ifade ve hayat hakkının devlet tekelinde olması; bireyin topluma, toplumun programa feda edilmesidir. İki yüz yıllık sosyalist düşünce ve pratiğin gösterdiği gerçek budur.

Gün Zileli bu çalışmasında, Sovyet devletinin milyonlarca insanın hayatını karartan, en alt görevlisinden en üst yetkilisine dek elbirliğiyle uyguladığı ve bir adım sonrasında kendilerinin de kurbanı hâline geldiği dizginsiz bir devlet terörünün suç dosyasını gözler önüne seriyor.

ISBN 978-975-7005-62-9
9 789757 005629

